

VU Research Portal

Moving away from Russia's interference: the EU as a significant Other in the Bronze Soldier conflict

Melchior, I.L.J.

published in
Darbai ir Dienos
2010

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Melchior, I. L. J. (2010). Moving away from Russia's interference: the EU as a significant Other in the Bronze Soldier conflict. *Darbai ir Dienos*, 54, 103-119.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:
vuresearchportal.ub@vu.nl

DARBAI IR DIENOS

Redakcijos kolegija

Egidijus Aleksandravičius (Vytauto Didžiojo universitetas, istorija) – vyriausiasis redaktorius

Ineta Dabašinskiė (Vytauto Didžiojo universitetas, kalbotyra)

Milda Danytė (Vytauto Didžiojo universitetas, literatūra)

Leonidas Donskis (Vytauto Didžiojo universitetas, filosofija)

Bronislovas Genzelis (Vytauto Didžiojo universitetas, filosofija)

Jan Jurkiewicz (Poznanės Adomo Mickevičiaus universitetas, istorija)

Violeta Kelertienė (Ilinojaus universitetas, literatūra)

Jūratė Kiaupienė (Lietuvos istorijos institutas, istorija)

Antanas Kulakauskas (Mykolo Romerio universitetas, istorija)

Darius Kuolys (Lietuvių literatūros institutas, literatūra)

Rūta Marcinkevičienė (Vytauto Didžiojo universitetas, kalbotyra)

Gintautas Mažeikis (Vytauto Didžiojo universitetas, kultūrinė antropologija)

Rein Raud (Talino universitetas, filosofija)

Leonardas Sauka (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, folkloristika)

Alfred Erich Senn (Viskonsino universitetas, istorija)

Viktorija Skrupskelytė (Oberlino kolegija, JAV, Vytauto Didžiojo universitetas, literatūra)

Giedrius Subačius (Ilinojaus universitetas, kalbotyra)

Joachim Tauber (Liuneburgo Šiaurės Rytų Europos institutas, istorija)

Rasa Žukienė (Vytauto Didžiojo universitetas, menotyra)

Mūsų svetainė internete

<http://biblioteka.vdu.lt/ml-dd.htm>

U N I V E R S I T A S V Y T A U T I M A G N I

DARBAI IR DIENOS

54

Eina nuo 1930 metų

Vytauto Didžiojo universitetas

2010

TURINYS – CONTENTS

DARBAI IR DIENOS T. 54 – DEEDS AND DAYS VOL. 54

NUO REDAKCIJOS – FROM THE EDITOR

<i>BALTIJOS STUDIJŲ PULSAS</i>	7
<i>Checking the Pulse of Baltic Studies</i>	8

STRAIPSNAI – ARTICLES

Aurimas Šukys	INTELEKTUALŲ NEFORMALIŲ GRUPIŲ VEIKIMO BRUOŽAI IR OPOZICINĖS NUOSTATOS SOVIETINĖJE LIETUVOJE	9
	Characteristic Features and Oppositional Attitudes of Informal Intellectual Groups in Soviet Lithuania	34
Mariana Sueldo, Beata Grebliauskienė	DIPLOMATINIS PROTOKOLAS IR JO KAITA PER KOMUNIKACINĘ PRIZMĘ	37
	An Outline of Diplomatic Protocol Development Through the Prism of Communication	49

MONOGRAFINĖ DALIS – MONOGRAPHS

BALTIJOS STUDIJŲ KONFERENCIJA 2009: KELIAI IR KRYŽKELĖS CONFERENCE ON BALTIC STUDIES 2009: ROADS AND CROSSROADS

I. ISTORIJA, ATMINTIS IR IDENTIŠKUMAS – HISTORY, MEMORY AND IDENTITIES

Estela Gruzdienė	PRANCŪZIJOS KARINIŲ MISIJŲ VEIKLA LIETUVOJE 1919–1920 METAIS	55
	Activities of the French Military Missions in Lithuania in 1919–1920	72
Linus Venclauskas	NAUJI ŽYDŲ SVETIMUMO ASPEKTAI XX AMŽIAUS TREČIOJO – KETVIRTOJO DEŠIMTMEČIŲ LIETUVIŲ PERIODIKOJE	75
	Emerging New Aspects of Jewish Alienation in the Lithuanian Press in 1920–1940	93
Sebastian Rimstad	ORTHODOX CHRISTIANS AS A RELIGIOUS MINORITY IN THE BALTIC STATES IN THE INTERWAR PERIOD	95
	Krikščionys ortodoksai kaip religinė mažuma Baltijos valstybėse tarpukario laikotarpiu	101
Inge Melchior	MOVING AWAY FROM RUSSIA'S INTERFERENCE: THE EU AS A SIGNIFICANT OTHER IN THE BRONZE SOLDIER CONFLICT?	103
	Traukimasis nuo Rusijos interferencijos: Europos Sąjunga kaip svarbus veiksnys bronzinio kareivio konflikte	118
Svetlana Ryzhakova	HOMO LETTICUS: LOCALITY AND ETHNICITY AS TWO DIMENSIONS OF LATVIAN IDENTITY	121
	<i>Homo letticus</i> : lokalumas ir etniškumas kaip du latvių tapatumo aspektai	126
Aušra Paulauskienė	MEMORY OF LITHUANIA IN SOUTH AFRICA	127
	Prisiminimai apie Lietuvą Pietų Afrikoje	135

II. LITERATŪRA IR KULTŪRA – LITERATURE AND CULTURE

Eva Birzniece	VOICING ONE'S STORY IN THE LATVIAN EXILE LITERATURE	137
	Asmeninės istorijos pasakojimas latvių išeivių literatūroje	142
Sandra Meškova	RECONSTRUCTING HISTORY IN LATVIAN POST-SOVIET AUTOBIOGRAPHICAL WRITING	143
	Istorijos rekonstrukcija postsovietinės Latvijos autobiografiniuose kūriniuose	155
Jurgita Staniškytė	(IN)VISIBLE POLITICS: TOWARDS THE NOTION OF TACTICAL DIRECTING	157
	(Ne)matoma politika: <i>taktinės režisūros</i> samprata	164
Rūta Mažeikienė	FOREIGN INFLUENCES VERSUS LOCAL PRACTICES: POSTDRAMATIC TENDENCIES IN CONTEMPORARY LITHUANIAN THEATRE.	165
	Išorinės įtakos / vietinės praktikos: postdraminės šiuolaikinio Lietuvos teatro tendencijos	172
Edgaras Klivis	INVENTING THE LOCUS: RETHINKING PLACE AND IDENTITY IN LITHUANIAN THEATRE	173
	Vieta ir identitetas šiuolaikiniame Lietuvos teatre	178
Lina Klusaitė	THE PROBLEM OF DIALOGUE IN CONTEMPORARY THEATRE: SPEECH OR INTERCORPOREALITY?	179
	Dialogo problema šiuolaikiniame teatre: kalba ar tarpkūniškumas?	186

III. KALBA IR VISUOMENĖ – LANGUAGE IN SOCIETY

Giedrius Tamaševičius	„BLOGA“ KALBA IR SOCIOLINGVISTINĖ KOMPETENCIJA	189
	Bad Language and Sociolinguistic Competence	197
Maija Brėde	SMUDGING THE LANGUAGE, OR ONE DAY WITH SPOKEN LATVIAN	199
	Nereikalingi skoliniai kalboje, arba viena diena latvių šnekamosios kalbos aplinkoje	215
Jūratė Ruzaitė	STRATEGIC USE OF IMPRECISION: A STUDY OF NUMBERS IN ADVERTISEMENTS	217
	Netikslių skaičių vartojimas reklamose	225
Violeta Kalėdaitytė, Jūrata Pieczulis	HEDGING DEVICES IN ENGLISH AND LITHUANIAN LINGUISTIC RESEARCH ARTICLES	227
	Sąšvelniai anglų ir lietuvių kalbotyros straipsniuose	235
Ingrida Balčiūnienė	PIRMOSIOS KALBOS ĮSISAVINIMAS: GIMTOSIOS TARMĖS IR BENDRINĖS KALBOS KONFLIKTAS	239
	Confrontation Between a Local Dialect and Standard Lithuanian: A Case Study	248
Viktorija Kazakovskaja	TYPOLOGY OF ADULTS' QUESTIONS AND THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S COMMUNICATIVE COMPETENCE	251
	Suaugusiųjų klausimų tipologija ir vaikų kalbinės kompetencijos vystymasis	263

Laura Kamandulytė- Merfeldienė, Wolfgang U. Dressler, Bettina Fürst, Uli Sauerland	ON THE ACQUISITION OF ADJECTIVE GRADATION IN LITHUANIAN AND GERMAN 267 Būdvardžio laipsnio kategorijos įsisavinimo problemos lietuvių ir vokiečių kalbose. . . 275
Jūratė Ruzaitė, Ineta Dabašinskiėnė	SPECIFIC LANGUAGE IMPAIRMENT: ADAPTATION OF A SCREENING TEST FOR LITHUANIAN 277 Specifinis kalbos sutrikimas: vertinimo testo pritaikymas lietuvių kalbai 293
Dzintra Bond, Dace Markus, Verna Stockmal	LEARNING THE QUALITY OF LATVIAN VOWELS 301 Apie latviškų balsių tarimą 307
	RECENZIJOS – REVIEWS
Aušra Baniulytė	BALTŲ LINGVISTIKA RENESANSO EPOCHOJE 309 Baltic Linguistics during the Renaissance
Rūstis Kamuntavičius	UŽSIENIETIS APIE SVETIMŠALIŲ VILNIŲ XVII AMŽIUJE. 313 A Foreigner's View of the Vilnius of Strangers in the 17th century
Kastytis Antanaitis	LIETUVIŲ TREMTINIŲ ISTORIJA BURIATIJOSJE 317 A History of Lithuanian Deportees in Buryatia
Danguolė Valančė	ŽODŽIO GALIŲ TYRĖJAS 320 An Explorer of the Power of Words
	KRONIKA – CHRONICLE
Laima Bucevičiūtė	„KAUNO ISTORIJOS“ PIRMOJO TOMO SUTIKTUVĖS ROTUŠĖJE 325 An Event to Welcome the First Volume of "A History of Kaunas"
	APIE AUTORIUS – CONTRIBUTORS 327

Į skaitytojų rankas atiduodamas 54-asis žurnalo *Darbai ir dienos* tomas tam tikra prasme išskirtinis. Ne todėl, kad būtų geresnis ar blogesnis už ankstesnius, bet dėl to, kad yra kitoks. Tai matyti netgi iš turinio. Buvo įprasta, kad žurnalo ašį sudarytų monografinė dalis, dažniausiai nagrinėjanti kokią nors humanistikos problemą ar klausimą. Šio tomo tekstai siekia aprėpti kuo įvairesnes humanistikos sritis, neretai į analitinę kaleidoskopą įterpia ir socialinių mokslų įžvalgų. Toks pasirinkimas, viena vertus, leidžia palaikyti tarpdisciplininę įvairovę, kita vertus – susitelkti į kurią nors svarbią neaiškios tikrovės temą. Tad skaitytojas vietoj konkrečios monografinės dalies problemos gali atrasti kiek kitokį tekstų pluoštą.

Tiesa, žurnalo tomas tradiciškai pradedamas dviem straipsniais, kurių interesų kryptys ir parašymo proga niekaip nesisieja su pagrindine tekstų dalimi. Dauguma šio tomo autorių perteikia tarptautinės Baltijos studijų konferencijos, vykusios 2009 m. birželio 11–14 d. Vytauto Didžiojo universitete, mokslinius rūpesčius. Taip jau susiklostė, kad pakaitomis, kas dveji metai Europoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose rengiamos pasaulio baltistų konferencijos, kur baltistika suvokiama plačiąja prasme – ne tik kaip filologijos objektas. Tai padiktavo ir konferencijos *The Baltics as an Intersection of Civilizational Identities* temų margumą. Šalkauskiškas Lietuvos ir Baltijos šalių kaip civilizacijų kryžkelės konceptas buvo ir tikrinamas, ir iliustruojamas individualių įžvalgų, tik per didelį atstumą arba per asociaciją su problema.

Galime sakyti, kad monografinėje dalyje ne tiek sprendžiamos mokslinės mįslės, kiek tam tikru mastu supažindinama su Baltijos šalių mokslininkų darbais. Tikriausiai 2009 metų krizė, skrydžių sunkumai ir kitos bėdos lėmė, kad daugiausia dalyvių atstovavo Lietuvai ir artimiausioms kaimynėms. Pridurtina, kad kurgi kitur, jei ne Baltijos šalyse, subrandintos stipriausios ir perspektyviausios baltistikos pajėgos. Ir šis *Darbų ir dienų* tomas – geriausias to įrodymas.

Egidijus Aleksandravičius

Žurnalo *Darbai ir dienos* vyriausiasis redaktorius

Ineta Dabašinskienė ir Violeta Kalėdaitė

54 tomo koredaktorės

The 54th volume of *Deeds and Days* in a certain sense is exceptional. It is unusual not because it is either better or worse than the earlier volumes, but because it is different. This is clearly seen from the contents. Normally, the journal is structured so that the central component of the volume is the monograph part, which is, as a rule, devoted to a discussion of a particular scholarly issue, contemplating on a specific aspect of the problem. The texts that are included represent different areas of the humanities, in which case an analytical kaleidoscop of reflections readily embraces insights from neighbouring social disciplines. Such an approach to the structure of the volume, on the one hand, is instrumental in maintaining the diversity of the interdisciplinary character of the journal and, on the other, serves as an effective tool for focusing on an important topic of an obscure world. This present volume, however, is not structured around a monographic part; instead, the reader is offered a bundle of texts of a diverse character.

Admittedly, the volume begins with two articles in a traditional way, but their focus and the occasion for writing them is in no way related to the main body of texts. The great majority of the publications in the volume reflect the scholarly concerns of the 8th conference on Baltic Studies in Europe, which was held at Vytautas Magnus University on 11-14 of June, 2009. Traditionally, annual conferences take place alternatively in Europe and the US, and their fundamental goal is to rally scholars of Baltic Studies from all over the world, viewing such studies from a wider perspective, not only related to philological issues. It is due to this interdisciplinary character that the articles cover a wide range of topics, influenced by the main theme of the conference, *The Baltics as an Intersection of Civilizational Identities*. The Šalkauskian concept of Lithuania and other Baltic states as an intersection of civilizations has been examined from an individual point of view, illustrated by individual insights linking it via associative reflection to the central theme of the conference.

We can assert, then, that the two leading articles are not really concerned with highlighting particular research issues, but rather with presenting the spectrum of research topics within the broad area of contemporary Baltic Studies. It would be appropriate to assume that the economic climate of 2009 and associated travel difficulties were the reasons for a low foreign scholarly representation. A considerable part of research published in the volume emanates from Lithuania and its closest neighbours. On the other hand, it is only natural that it is in the Baltic countries that Baltic Studies are most strongly pursued.

Editor-in-chief

Egidijus Aleksandravičius

and coeditors

Ineta Dabašinskienė, Violeta Kalėdaitė

IVADAS

Idėja tyrinėti sovietmečio inteligentiją kilo žvelgiant į Sąjūdžio ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo istoriją. Lietuvoje, skirtingai nei kitose sovietinėse respublikose, Michailo Gorbačiovo reformas parėmė ir vėliau jas nacionaliniams tikslams pakreipė didžioji dauguma vietos inteligentų. Dalis tyrinėtojų pripažįsta, kad tokio masto socialinis ir politinis judėjimas, koks išibėgėjo devintojo dešimtmečio pabaigoje, turėjo turėti apčiuopiamas ištakas. Negalėjo Sąjūdis atsirasti iš nieko, bet čia nebuvo ir partijos ar KGB braižo¹. Tautiškai nusiteikę inteligentai, susivieniję 1988 birželio 3 d. ir gana greitai mobilizavę visą to meto Lietuvos visuomenę, turėjo remtis socialiniais ryšiais, vertybėmis bei atitinkamomis nuostatomis, kurios vienokia ar kitokia forma egzistavo ir evoliucionavo per aneksijos laikotarpį.

Šio tyrimo tikslas – atskleisti Lietuvos intelektualų neformalių grupių veikimo bruožus ir opozicines nuostatas totalitarinio režimo sąlygomis legalioje ar pusiau legalioje erdvėje. Tam panaudotas interviu, taikyti aprašomasis, analitinis ir lyginamasis metodai. Apklausti žinomi Lietuvos intelektualai, kurie galimai prisidėjo prie opozicinių nuostatų ir su jomis susijusių veiksmų sovietinėje Lietuvoje formavimo ir (ar) palaikymo. Atliekant tyrimą sąmoningai pasirinktas legalus ar pusiau legalus sovietinės Lietuvos gyvenimas. Rezistencijai ir disidentinei veiklai skirta ne viena studija. Pagaliau įkurtas Gyventojų rezistencijos ir genocido tyrimo centras. Tačiau tik dabar mokslininkų dėmesio sulaukia legalios bei neformalios pastangos sovietiniais metais išsaugoti savo ar kitų individų tapatybę, kūrybos laisvę tautinėje, kultūrinėje, intelektualinėje, profesinėje srityje². Individualios tapatybės išlaikymas, nepriklausomų

¹ Komunistų partija Lietuvoje su naujuoju savo lyderiu R. Songaila nebuvo M. Gorbačiovo perestroikos pusėje. Apie KGB santykį su Sąjūdžiu žr.: Genzelis B. Tarybų Sąjungos slaptosios tarnybos Lietuvoje imperijos griūties metais. In Genzelis B. *Užverstas puslapis*. Vilnius, 2009, p. 117–123. Taip pat žr.: Anušauskas A. *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai*. Vilnius, 2008, p. 177–185.

² Šioje srityje, taikydami ne tik tradicinius, bet ir socialinių mokslų metodus, turbūt daugiausia dirba jaunieji istorikai: Valdemaras Klumbyš, Aurimas Švedas, Vilius Ivanauskas ir kiti.

vertybinių nuostatų formavimas ir jų išraiškos būdai bei galimybės, tokių asmenybių kolektyvinio veikimo pavyzdžiai turėtų būti vertinami kaip legali ar pusiau legali opozicija sovietinėje Lietuvoje. Tačiau ši hipotezė kelia keletą pavojų. Pirmasis – nepasiduoti galimai naujos tautinės mitologijos kūrimo pagundai, kuri, prabėgus ir 20 metų po nepriklausomybės atkūrimo, tebėra gaji dėl labai aiškių mūsų visuomenėje postsovietinių nuotaikų ir mąstymo ženklų³. Todėl šiame straipsnyje neretai sąvokos „opozicija“ ir „opozicinis“ keičiamos į „alternatyva“, „alternatyvus“. Kitas pavojus – nepagrįstai teisinti arba kaltinti šiuo sudėtingu istorijos laikotarpiu veikusius asmenis, nes jie vienaip ar kitaip prisitaikė prie sovietinės tvarkos. Kadangi prisitaikymo tema šiame kontekste sulaukia ne tik mokslinio, bet ir plataus visuomenės dėmesio, straipsnio pabaigoje pabandysiu atskirai aptarti šią intelektualų nuostatą, jos vertinimą.

Kokybinis interviu, kurio duomenys naudojami šiame straipsnyje, buvo organizuotas pusiau struktūriniu forma. Klausimai parengti pagal išleistų tų pačių kalbintų asmenų memuarus, dienoraščius ir kitas jų knygas, parašytas sovietiniais ir šiais laikais. Tyrimas – tęstinis. Pirmoje dalyje dalyvavo 9 inteligentai: Bronislovas Kuzmickas, Romualdas Ozolas, Vanda Zaborskaitė, Bronislovas Genzelis, Antanas Rybelis, Ingė Lukšaitė, Marcelijus Martinaitis, Gražina Martinaitienė, Vaclovas Bagdonavičius – visi jie buvo arba aktyvūs savo profesinėje veikloje, sovietiniais metais priklausė įvairiems neformaliems inteligentų susibūrimams, viešai veikė tautinėje, kultūrinėje srityje, arba vėliau aktyviai įsitraukė į Sąjūdį. Taigi, juos būtų galima vadinti intelektualais ne vien profesinio išskirtinumo, bet idėjų generavimo ir jų skleidimo prasme. Skirtingai nei kultūrinis elitas, kuris turi savo ideologiją (nesvarbu, praeityje daugiau ar mažiau pritaikytą prie oficialaus režimo) ir ja vadovaudamasis gyvena, intelektualai ne tik parodo savo kūrybinius, mokslinius gebėjimus, bet ir linkę kritikuoti bet kokias ideologijas, visuomenės ar kultūros formas. Tuo požiūriu, manyčiau, būti intelektualu ir kartu nesugebėti kritiškai vertinti sovietinio gyvenimo ar juo labiau su juo susitapatinti ir neieškoti alternatyvų turėjo būti neįmanoma. Aišku, kitas klausimas, kaip sovietiniais metais jiems pavyko veikti, nesusitapatinti su totalitarine sistema ar ją kritikuoti. Šiame straipsnyje intelektualo sąvoka tiesiogiai nesusieta tik su akademinė veikla ir pasirinktos srities profesionalumu. Nebent ta kompetencija galėjo pagelbėti įgyvendinti užsibrėžtus uždavinius, pavyzdžiui: kovoti prieš rusinimą, kurti tautinę kultūrą, kritikuoti sovietinę biurokratiją ir pan.⁴ Kita vertus, nebus vengiama vartoti kultūrinio elito, inteligentijos sąvokų, nes jos yra platesnės.

Chronologiniu aspektu tyrimas apima II sovietinės okupacijos laikotarpį Lietuvoje

³ Šiuo požiūriu ganėtinaį įdomios A. Samalavičius pastabos knygoje Samalavičius. *A. Kaita ir tęstinumas: kultūros kritikos esė*. Vilnius, 2008.

⁴ L. Donskis aprašydamas intelektualo ir inteligento perskyrą iškelia idėjos / tiesos ir vertybės dichotomiją, žr.: Donskis L. *Tarp Karlailio ir Klaipėdos: visuomenės ir kultūros kritikos etidai*. Klaipėda, 1997, p. 90–105. Šiuo požiūriu straipsnyje aprašomi respondentai ir jų rato žmonės tiek savyje, tiek savo veikloje, mano nuomone, sugebėjo su tam tikrais kompromisais derinti idėjas ir jų realizavimą. Žinoma, disidentai ir jų veikimas laikytini geriausiais tokios dermės pavyzdžiais.

po Stalino mirties, t. y. nuo 1953 m., iki Sąjūdžio susikūrimo 1990 m. Tačiau pateikta duomenų apie inteligentų veikimą ir pokario metais.

Straipsnio autorius naudoja ne tik paties surinktus interviu su intelektualais, bet ir kitų tyrinėtojų publikuotus pokalbius. Be to, naudoti ir kiti šaltiniai: dienoraščiai (Ozolo, Martinaičio), atsiminimai (Genzelio, Rybelio, Lukšienės, Kuzmicko, Čepaičio), publikuoti KGB dokumentai, kita literatūra. Teorinei analizei pagelbėjo užsienio ir Lietuvos autorių darbai. Ypač išskirtini istoriko Valdemaro Klumbio tyrinėjimų rezultatai, leidę geriau suprasti intelektualų veikimo legalioje ir pusiau legalioje visuomeninėje erdvėje aplinkybes ir galimybes kurti alternatyvius diskursus⁵.

Dėl „sovietų“ ir „tarybų“ sąvokų: tekste vartojama pirmoji, nes taip įprasta Vakarų šalių istoriografijoje. Be to, ši politinė socialinė sistema buvo svetima, per prievartą pristata Lietuvos gyventojams ir tikrų darbininkų ar valstiečių tarybų (komunistinio judėjimo prasme) Lietuvoje nebuvo. Todėl žodį „tarybinis“ galima vartoti tik kaip sąlyginį terminą, žymintį sovietų valdžios Lietuvoje siekiamybę, bet galutinai nerealizuotą ir žlugusią.

Paskutinėje straipsnio dalyje intelektualų neformalių grupių veiklą ir pasiektus rezultatus bandoma interpretuoti kaip alternatyvias pilietiškumo apraiškas sovietinėje valstybėje. Tačiau tokia interpretacija reikalauja išsamesnio tyrimo ir į galutines tezes nepretenduoja.

1. OPOZICINIŲ NUOSTATŲ FORMAVIMOSI APLINKA: ŠEIMA, MOKYKLA, POKARIO REZISTENCIJA, UNIVERSITETAS

Visi apklausti respondentai teigė, kad jų pamatinės vertybės ir opozicinės nuostatos totalitarinio režimo atžvilgiu susiformavo vaikystės, jaunystės metais. Šešiams iš devynių, t. y. beveik visiems, kurie augo kaime, didelį įspūdį paliko pažintis su partizanais ir matyti pokario trėmimai. Tie įvykiai formavo jų tautines, antisovietines nuostatas. Atsitiktiniai susitikimai ir pokalbiai su partizanais kaime, giliai atmintin įsirežę išniekintų kūnų vaizdai miestelių aikštėse, baimė dėl galimo išvežimo į Sibirą ir sveiku protu nesuprantamos pyliavos, išnaudojimas ir prievartinis ūkininkų varymas į kolūkius – visa tai klojo pamatus bręstančių žmonių sąmonėje, kas yra svetima ir kas sava, pažymėjo tiesos, teisingumo ir gėrio kontūrus kitaip, nei buvo diegiama oficialios ideologijos mokyklose ar vėliau universitetuose. Rybelis savo patirtį perteikia taip:

Visi žmonės nepriėmė tos santvarkos ir tikrai visi laikė valdžia dar miško valdžią. Miškas buvo jų tikroji valdžia. Į tuos žiūrėdavo formaliai: kaip nors atsikratyti jų. Bet jie buvo ginkluoti brutaliai: į kolūkius varydavo su ginklu, su automatais. Buvo žiaurūs epizodai kada buvo atimta viskas: ir žemė, ir padargai, ir gyvuliai pirmaisiais kolūkių tvėrimosi metais.

⁵ Klumbys V. *Lietuvos kultūrinio elito elgesio modeliai sovietmečiu*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2009.

Žmogus tuščias ir laukai tušti: nei dirbti negali, nieko neturi. Ir ateina dar instruktoriai, lydimi su automatais, ir bado su kalašnikovu į krūtinę: „Atiduok paskutinį rublį!“ Mato, kad mes maži vaikai pusbadžiu gyvename, – viską atėmė ir dar tą [nori atimti]. Tai buvo suprantama, ką palaikyti, – nereikėjo jokio auklėjimo. Arba tos kovos kada vykdavo, Dieve mano... Kaip ta jų (t. y. Lietuvos partizanų – A. Š.) drąsa žavėdavo! Jie nebijodavo, pasiryžę, jauni, dvidešimtmečiai! Aš žiūrėdavau į juos: ateidavo kartais pas mus pabūt dieną, pernakt, dainuodavo patriotines dainas, duodavo man paskaityti literatūros. Dar atsime nu davė tokią „Raudonasis rojus“. Pasirodo ten Kubilinsko poema, atspausdinta mašinėle. Tai aš tada perskaičiau ją. [Jie] meldavosi, gražiausiai šnekėdavosi (nebūdavo ten jokio girtavimo), juokaudavo, linksmi, normalūs, gražūs, aukšti vaikinai, smarkiai ginkluoti. Čia sribai vaikščioja aplinkui. Jie nebijo. Pasiunčia mane pasekioti paskui juos, kad neužeitų. O jei ne, tai stato kulkosvaidį ant lango: „Mes kariausim!“ – sako.⁶

Lukšaitė pažymi, kad jos šeimoje visuomet egzistavo atviras ryšys ir vaikams buvo parodoma sovietinė tikrovė tokia, kokia ji iš tiesų buvo. Ypač jai, 16 metų mergaitei, įstrigęs buvusio LSSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko pavaduotojo, politinio kalinio Felikso Vaišnoro apsilankymas tėvų namuose ir jo pasakojimas apie bandymus įtikinti Staliną nevykdyti staigios kolektyvizacijos Lietuvoje, bet pereiti pradžioje prie kooperatinio ūkio. Komisarų diskusija su SSRS vadovu galiausiai baigėsi mirtininkų lageryje su Kvantuno armijos karininkais, kurie atiduodami savo skurdų maisto davinį išgelbėjo jį nuo mirties⁷. Nepaisant sovietų propagandos, destruktivus stalinizmo braižas neabejotinai darė poveikį bręstančiam jaunimui.

Iš kitos pusės, siekis įsitvirtinti gyvenime, mokytis universitete, daryti profesinę karjerą skatino stoti į komjaunimo gretas, o vėliau kitiems inteligentams, dirbusiems pedagoginį ar vadinamąjį ideologinį darbą, ir į Komunistų partiją (toliau KP). Kai kurie iš apklaustųjų savo pasirinkimą vertina kaip sunkų kompromisą (Rybelis, Ozolas, Kuzmickas) arba kaip būtinybę, savaizgos priemonę (Bagdonavičius (SSKP nepriklausė), Genzelis). Zaborskaitė ir Lukšaitė karjeros KP ne tik nenorėjo, bet ir negalėjo daryti dėl savo ar savo šeimos narių ideologinių „nukrypimų“. Panašiai atsitiko su Marcelijumi ir Gražina Martinaičiais, kurie netapo KP nariais dėl asmeninių įsitikinimų ar dėl kartojamų ideologinių „klaidų“. Genzelis sovietinės sistemos prieštaravimus ir komunistinės ideologijos propagandos pragaištingumą pamato per Budapešto rudens įvykius. Beje, panašiu laiku ar šiek tiek anksčiau, po Stalino mirties, ne vienam to meto inteligentui, iki tol dėjusiam viltis į marksizmą ir sovietinį socializmą, prasideda abejonės ir keičiasi požiūris⁸. Lemiamą vaidmenį turėjo ir Chruščiovo

⁶ Interviu su A. Rybeliu 2009-03-20.

⁷ Interviu su I. Lukšaitė 2008-04-19.

⁸ Apie A. Štromo požiūrio pokyčius žr.: Štromas A. Man Sniečkus buvo Lietuvos Stalinas. In Štromas A. *Laisvės horizontai*. Vilnius, Baltos lankos, 2001, p. 585–590. Taip pat apie save kalba ir T. Venclova, žr.: Venclova T. Lietuvos ir pasaulio pilietis. In Štromas A. *Laisvės horizontai*. Vilnius, Baltos lankos, 2001, p. 11; ir žr.: Venclova T. Nerašysiu ir nesakysiu to, kuo netikiu. In Venclova T. *Vilties formos. Eseiistika ir publicistika*. Vilnius, 1991, p. 30. Apie J. Minkevičiaus mąstysenos kaitą žr.: Genzelis B. *Imperijai griūvant*. Vilnius, 2006, p. 21.

laikotarpio atšilimas, nes Stalino metais bet kokia laisvesnė inteligentų veikla ar mintis buvo užgniaužiama griebiantis represijų.

Šių asmenų pažiūras stipriai paveikė mokykla. Pokario metais Lietuvos mokyklose dirbo nemažai mokytojų, subrendusių nepriklausomoje Lietuvoje. Iš jų išsiskiria Zaborskaitė, abitūros egzaminus laikiusi baigianti Antrajam pasauliniam karui, o brendusi tarpukario Lietuvoje. Genzelis, Kuzmickas, Bagdonavičius, Lukšaitė labai teigiamai vertino tai, kad jų laikais mokyklose dar dirbo anos Lietuvos mokytojai, kurie ne tik savo dalyką puikiai išmanė, bet ir buvo asmenybės, rinkdavosi tokius autorius ir tokias temas, kurios ne visada atitikdavo oficialiąją ideologiją. Arba tarp mokinių egzistavo pilietinės, moralinės vertybės (atsineštos iš šeimų), kurios bręstančiam jaunimui, nepažinusiam sovietinio gyvenimo dvilypumo, buvo svarbios. Kuzmickas mini laisvas diskusijas su klasės draugais Kauno Julijanavos mokykloje, kur pokariu jis mokėsi. Jo teigimu, keletas mokinių klasėje laikėsi nuomonės, kad sovietų valdžia yra teisėta. Todėl per diskusijas kiti keldavo neteisėtai okupuotos Lietuvos klausimą, bet galiausiai visi likdavosi prie savo nuomonės⁹. Genzelis Kaišiadorių komjaunimo komiteto sekretoriaus tariamą teisingumą pajuto tiesiogiai – buvo pašalintas iš mokyklos. Jis tokio atlygio sulaukė ir turėjo sutikti, kad „valdžia visuomet teisi“, pasirašydamas bendrą laišką ir užstodamas savo bendraklasę miesto saugumo tarnautojo akivaizdoje, kai ją norėjo išmesti iš mokyklos dėl komjaunimo sekretoriaus asmeninio keršto. Nors tai buvo tik draugiškas solidarumo gestas, pasitelkus pilietines priemones, t. y. protesto laišką, tačiau galiausiai buvo apkaltintas kaip „antitarybinis veikėjas“. Šis pilietis turėjo suprasti, kad kolektyvinių laiškų rašymas sovietinėje sistemoje buvo nusikaltimas¹⁰.

2. NEFORMALŲ SUSIBŪRIMAI KAIP ALTERNATYVAUS VISUOMENIŠKUMO APRAIŠKOS

Kaip išskirtinė inteligentų veikimo forma, kuri peržengdavo legalumo ribą, paminėti ni neformalus susitikimai privačiose erdvėse. Nors tokių susitikimų būta ir legaliuose klubuose ar žurnalų, leidyklų redakcijose. Iš vienos pusės, šios neformalios grupės susikurdavo erdvę, kurioje tarpdavo narių idėjos, vertybės, nuostatos, nuomonės, iš kitos pusės, tai nebuvo visiškai vieša erdvė. Todėl vadinti ją visuomenine kyla problemų¹¹. Tačiau tai, kas ten vykdavo, turėjo konkretų sąlytį su to meto viešąja erdve.

⁹ Interviu su B. Kuzmicku 2008-04-26.

¹⁰ Interviu su B. Genzeliu 2008-03-14. Genzelis B. *Imperijai...*, p. 119.

¹¹ V. Klumbys tokias erdves (dėl „Lietuvos etnologijos“ redakcijos kritikos) pavadino NGDE – neformaliosiomis grupinėmis diskusinėmis erdvėmis (Klumbys V. Lietuvos kultūrinis elitas sovietmečiu: tarp pasipriešinimo ir prisitaikymo. In *Lietuvos etnologija*. Vilnius, 2008, p. 140). Mano nuomone, toks minėtų grupių pavadinimas būtų per siauras, nes tose grupelėse, be kita ko, buvo ne tik diskutuojama, bet ir planuojami konkretūs veiksmai, jų įgyvendinimo strategijos, daromi sprendimai. Vėliau tokie planai buvo ir įgyvendinami. V. Klumbys savo

Galima manyti, kad oficialios ideologijos suvaržyti intelektualai buvo priversti to meto visuomenėje rasti tokias (neoficialaus viešumo¹²) nišas, kuriose galėtų formuluoti alternatyvų kalbėjimo būdą, atitinkantį jų vertybes. Ar tokių neformalių grupių būta daug, ar galima atrasti jų tinklą ir koks buvo jų veikimo pobūdis, turinys – apie tai kalbėjo visi respondentai.

Nors labiau tikėtina, kad tokių neformalių inteligentų susibūrimų, grupių galėjo rasti sušvelnėjus režimui, tačiau jų būta ir prasidėjus II sovietinei okupacijai. Apie tai liudija Zaborskaitė. Jos teigimu, jai studijuojant Vilniaus universitete 1945–1947 m. buvo susibūręs studentių bendraminčių būrelis, kuriam priklausė vertėja Vilija Strepekaitė-Vanagienė, poetė Alė Naginskaitė, prozininkė Zita Pundziūtė. Prie jų prisidėdavo medikas Aloyzas Pundzius, būsimą jo žmona Janė Grinkevičiūtė. Būrelyje lankydavosi Pranutė Aukštikalnytė ir jos vyras Gediminas Jokimaitis, mokytojai Mackevičiai¹³. Apie tai, kad Stalino režimo metais tarp Kauno ir Vilniaus inteligentų būta ir daugiau tokių neformalių susibūrimų bei diskusijų demokratijos, antisovietinėmis, tautinėmis temomis, liudija saugumo agentai¹⁴.

Didelis traukos centras buvo Lietuvoje likęs profesorius ir poetas Vincas Mykolaitis-Putinas. Aplink jį telkėsi dauguma Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros darbuotojų ir ne tik: Meilė Lukšienė, Zaborskaitė, Aurelija Rabačiauskaitė, Irena Kostkevičiūtė, Stasė Litvinaitė, Jurgis Lebedys ir kiti. Šių dėstytojų veikla neapsiribojo tik institucine, dažnai persikeldavo į privačias erdves. Visgi ir savo įstaigoje Stalino suvaržymo metais jie kai kuriais atvejais sugebėdavo pasipriešinti ideologinei kritikai¹⁵. Vėliau šią tradiciją burtis palaikė visi išvardyti asmenys, ypač Mykolaičio-Putino studentė ir tyrinėtoja Kostkevičiūtė. Todėl pas Kostkevičiūtę arba jos vyro Aloyzo Stasiulevičiaus dirbtuvėse Mykolaičio-Putino mirties metinių, žinomesnio išeivijos atstovo, pavyzdžiui, Algirdo Juliaus Greimo apsilankymo ar kun. Kazimiero Vasiliausko grįžimo iš tremties proga, kultūros, literatūros, meno klausimais ir kitomis progomis susitikdavo to meto intelektualai: (be jau paminėtųjų) Donatas Sauka, Laimonas Noreika, Genzelis, Lukšaitė, Zita Žemaitytė, Martinaičiai, Roma ir Linas Brogai, Jurgis Tornau, Vytautas Kubilius, Arvydas Juozaitis, Rimantas Vėbra, Ozolas ir kt.¹⁶

disertacijoje visuomeninės erdvės idėją toliau plėtoja, pateikia gana įtaigią šiuo požiūriu *privačios-neformalios-viešos-galios* sferų schemą, žr.: Klumbys V. *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos...*, p. 86.

¹² Ten pat.

¹³ Interviu su V. Zaborskaitė 2008-03-22. Taip pat galima pastebėti, kad Zaborskaitė turėjo ryšį ir su ateitininkais, kurie lankėsi ar gyveno Ladigų namuose Vilniuje, kol sovietų valdžia šios grupelės neišardė.

¹⁴ „LSSR valstybės saugumo ministro P. Kapralovo pažyma apie lietuvių inteligentijos pasisakymus dėl tautos dvasinio gyvenimo naikinimo“, 1950 m. birželio 9 d. In *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje, 1940–1990: dokumentų rinkinys*. Sud. J. R. Bagušauskas, A. Streikus. Vilnius, 2005, p. 136.

¹⁵ Lukšienė M. *Vivos plango*. In Atsiminimai apie Vincą Mykolaitį-Putiną. Vilnius, 1992, p. 342–360.

¹⁶ Martinaitis M. Iki Sąjūdžio ir po jo. In *Sąjūdis ateina iš toli*. Sud. Gudaitis R., Rybelis A., Rupšytė A. Vilnius, 2008, p. 477–478. Genzelis B. *Sąjūdis. Priešistorė ir istorija*. Vilnius, 1999, p. 22.

Po Stalino mirties VU lenkų kalbos dėstytojos Elenos Samaniūtės namuose lankydavosi rašytojas Antanas Vienuolis. Čia rinkdavosi ir Horodničiai, Beatričė Grincevičiūtė, Juozas Balčikonis, Mykolaitis-Putinas, Zigmas Žemaitis¹⁷. Tačiau ir kitose vietose, butuose Vilniuje susitikdavo intelektualai įvairiomis progomis: dažniausiai prisidengdami gimtadieniais švėsdavo naujos knygos pasirodymą, atidarytą parodą ar kitą kokią nors svarbią sukaktį. Tokie pat susitikimai vykdavo Martinaičio gimtadienio proga balandžio 1-ąją jo bute, vasario 16-ąją – Genzelio, per vardines ir kitomis progomis pas Zaborskaitę, Lukšaitę.

1965 m. akademiko Pauliaus Slavėno iniciatyva prie „Žinijos“ draugijos buvo įsteigtas „Diskusijų klubas“, kuris veikė iki 1968 m. Bagdonavičius buvo įsitraukęs į tuo metu legaliai veikusią Indijos bičiulių draugiją, kurios dalis vėliau virto „Ramuvos“ judėjimu. Ozolas, Rybelis, Kuzmickas dažnai svečiuodavosi Genzelio namuose. Skirtingais laikotarpiais veikė formalūs ir neformalūs apskriti stalai, susibūrimai „Minties“ ir „Vagos“ leidyklose, „Kultūros barų“, „Komjaunimo tiesos“, „Nemuno“ ir kitų liberalesnių žurnalų redakcijose. Dėl šiose įstaigose dirbusių asmenų demokratiškesnių, tautinių ir kitų vertybinių nuostatų bei bendradarbiavimo buvo galima kalbėtis, spręsti ir net kai ką išleisti daugiau nei nusprendavo Glavlitas ir CK linijos ideologai. Tokiu būdu sovietiniame gyvenime galėjo veikti tie patys žmonės, kurie skirtingomis aplinkybėmis turėjo panašius interesus ir gyveno opozicinėmis režimui nuotaikomis. Pasak Martinaičio, susitikimuose, kuriuos būtų galima vadinti „seminarais“, buvo skaitomi tekstai, deklamuojama poezija, dalijamasi įvairiomis meno, kultūros ir politikos aktualijomis¹⁸. Buvo klausomasi užsienio radijo laidų. Šie susitikimai jų dalyviams buvo svarbūs, nes pagrindiniai inteligentijos formavimo centrai: aukštosios mokyklos, kultūrinės įstaigos ir organizacijos – buvo perdėm sovietizuotos, laisvas intelektualinis darbas suvaržytas. Apie tai liudija visi kalbėjusieji. Taigi intelektą, pasaulėžiūrą plėsdavo bendraminčių būreliuose, kurie rinkdavosi ir kavinėse (kaip garsioji „Neringa“ Vilniuje). Ten susitikę galėjo duoti daugiau negu „Vilniaus valstybinis V. Kapsuko“ (tolau VVU) universitetas ar kita kultūrinė, aukštojo mokslo institucija¹⁹.

Saugumas tokias neformalias grupes buvo linkęs vertinti kaip „kenkėjišką nacionalistinių elementų“ taktiką, apibūdindamas ją kaip veikimą be aiškių išorinių bruožų – „organizaciją be organizacijos“²⁰. Tokia amorfiška veikla būdinga ir anksčiau už antisovietinę veiklą teistiems žmonėms, tremtiniais, klerikalams. Grįžę jie organizuodavo neformalius susitikimus, bet jų veikla iš esmės panaši į čia aprašomus neformalius intelektualų susibūrimus. Neformaliose grupėse nebuvo aiškių

¹⁷ Interviu su V. Zaborskaitė 2008-03-22.

¹⁸ Martinaitis M. *Iki Sąjūdžio...*, p. 477–478.

¹⁹ V. Savukyno interviu su B. Savukynu „Apie pokarį, pokalbius su KGB majorais ir dabartinių intelektualų ydas“, žr.: *Akiračiai*. 2007, nr. 2, p. 1, 4–6, 12.

²⁰ Vaigauskas G. K. *Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja*. Kaunas, 1992, p. 75–79.

organizacinių formų ar narystės, bet susiklostę bendruomeniniai santykiai sudarė pagrindą veikti atskirai ar kartu viešumoje ir siekti konkrečių kultūrinių, mokslinių ar kitų tikslų.

3. NEFORMALIŲ GRUPIŲ SOCIALINIO TINKLO TARPUSAVIO RYŠIAI, SANTYKIS SU KITŲ GRUPIŲ ŽMONĖMIS: „MES“, „JIE“ IR „KITI“

Vienas įdomiausių tokių susibūrusių intelektualų grupių veikimo bruožų buvo ne tik alternatyvaus diskurso oficialiosios ideologijos atžvilgiu formavimas ar su tuo susijusių konkrečių praktinių veiksmų įgyvendinimas (apie tai bus rašoma tolesniame skyriuje), bet ir socialinių tarpusavio santykių kūrimas, grįstas pasitikėjimu ir režimui opozicinėmis – tautinėmis, kultūrinėmis ir kitomis – vertybėmis. Turint galvoje, kad sovietinėje sistemoje viešoji sfera buvo kontroliuojama režimo, Lietuvos kultūros veikėjams teko veikti toje aplinkoje, tad opozicinės nuostatos, kurios susiformavo jaunystėje ir buvo palaikomos neformaliuose susibūrimuose, intelektualus skatino vienaip ar kitaip ieškoti būdų kaip jas realizuoti. Dėl šios priežasties pastangos ieškoti būdų legalioje erdvėje išreikšti tai, kas sovietinių struktūrų galėjo būti atmesta, sukritikuota ar netgi susidorota su iniciatoriais, turėjo būti grįstos ne tik opozicinėmis vertybėmis, bet ir sukurto alternatyvaus socialinio tinklo ryšiais. Šiuo požiūriu visi kalbinti respondentai pasakojo apie išskirtinį pasitikėjimą, vyravusį tarp neformalių grupių narių. Jų nuomone, veikė aiški „mes“ ir „jie“ grupių riba. „Mes“ – tie, kurie galime pasitikėti vieni kitais, saugumo, ideologų puolimo atveju palaikyti vieni kitus ir atsilaikyti, neišduoti vienas kito. Tokio ratelio nariai lavindavo savo gebėjimus, talentus, plėsdavo erudiciją arba tiesiog siekė kultūringai praleisti savo laiką su bendraminčiais. „Mes“ grupių pasitikėjimo ryšiai susiformuodavo daugiausia dėl veiklos dalijantis pagrindine literatūra, dirbant toje pačioje darbovietėje, besimokant studijų metais tame pačiame universitete, dėl atpažįstamų ezopine kalba²¹, kuria būdavo išreikštos „mūsų“ vertybės, užšifruotų teiginių išleistose knygose arba diskutuojant aktualiais klausimais, tokiais kaip Čekoslovakijos įvykiai 1968 m. ar Romo Kalantos susideginimas 1972 m.²²

Laikui bėgant, į grupes ateidavo naujų žmonių, pasitikėjimas jais būdavo sąmoningai ar nesąmoningai patikrinamas per tam tikras užduotis. Šalia „mes“ grupelių, kurias būtų galima pavadinti pirminiais branduoliais, buvo formuojami kiti ratai, kur ne tiek daug atvirauta, bet atsiradusias pažintis buvo galima panaudoti siekiant

²¹ I. Lukšaitė mini, kad ji stengdavosi rašyti tekstus taip, kad, suskaidžius mintį, nebūtų galima apkaltinti „antitarybine“ veikla. Pavyzdžiui, faktai apie lietuviškų pamokslų sakymą XVII a. 46-iose reformatų bažnyčiose pateikti taip, kad skaitytojas pats pasidarytų išvadą, jog lietuvių kalbos vartojimas padėjo valstiečiams ir miestiečiams susiburti į bendruomenes, kad ši kalba jiems buvo vertybė. Interviu su I. Lukšaitė 2008-04-19. Daugiau žr.: Švedas A. *Matricos nelaisvėje*. Vilnius, 2009, p. 189–194.

²² B. Kuzmickas pažymi, kad diskusijos tokiomis temomis buvo savotiškas lakmuso popierėlis, leisdęs perprasti pašnekovo pamatines vertybes; in Interviu su B. Kuzmicku 2008-04-26.

užsibrėžtų opozicinių, alternatyvių tikslų²³. Į šį antrą pasitikėjimo ratą galėdavo patekti ir labai aukštų nomenklatūros, partijos CK žmonių (ne tik iš Lietuvos, bet ir Maskvos²⁴), taigi „jų“, kurie buvo susiję giminystės ryšiais, darbo, laisvalaikio ir kitais viešais ar privačiais interesais. Paprastai „jie“ buvo tie žmonės, kurie tiesiogiai tarnavo režimui arba kurie negynė, negyveno pagal „mūsų“ vertybes. Tačiau kai kurie iš „jų“, susiklosčius sudėtingoms sąlygoms, galėjo dėl įvairiausių motyvų (privačių ar viešų) „mus“ palaikyti, pasižymėjo erudicija, kritiniu mąstymu²⁵. Kalbant apie pažintis, užmegztas su įtakingais Sovietų Sąjungos kultūros, mokslo žmonėmis, atskiriems intelektualams studijuojant Maskvoje, dažnai pagelbėdavo principas: „kas leidžiama Jupiteriui, tas neleidžiama jaučiui“. Kartais Maskvos „jupiteriai“ padėdavo panaikinti Lietuvos „jupiterių“ ar „jaučių“ suvaržymus ir kritiką.

Buvo ir tokių neformalių intelektualų grupės dalyvių, kurie buvo „mūsų“ žmonės, bet gyveno „jų“ vertybių aplinkoje. Vienas tokių – Justo Paleckio žentas Noreika:

Laimoną mes baisiai mylėjome, jis ateidavo čia guostis. <...>. Ateidavo kartais aiškintis: „Marcelijau, kodėl tu šitaip parašei?“ Mylėjom, gerbėm, džiaugiamės, kad jis būdamas tokios šeimos narys irgi turi tą kultūros reikalingumo ir prasmingumo jausmą. Ir jam tai visiškai nekludė daryti tuos darbus, kur Paleckiui nepatikdavo. Kita vertus vėl, Paleckis buvo žavingas diedas. Bet visą laiką būdavo su juo kalbi ir visą laiką pasąmonėje: „O jo parašas tai ten yra“ (turima omeny, Lietuvos įtraukimo į SSRS dokumentą – A. Š.) Ir esame buvę keliuose pobūviuose: labai žavingai elgėsi Paleckis, na vis tiek... Mums... mes į jį žiūrėdavome su tokiu: „Labai tu fainas žmogus, bet tavo rankos vis tiek kruvinos“.²⁶

Iš citatos matyti, kad ir neformalioje erdvėje tekdavo bendrauti su „jų“ tipo žmonėmis kaip Paleckis. Tačiau tas bendravimas nebuvo iki galo besąlygiškas, išlaikantis tam tikrą distanciją dėl priešingų vertybių, nors ir kaip „jis“ neformalioje aplinkoje

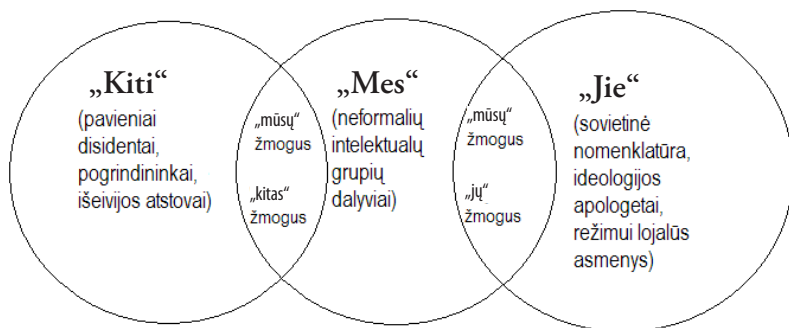
²³ Martinaitienė mini, kad įdarbinus Brazausko dukterį Laimą Brazauskaitę LTSR istorijos ir kultūros paminklų sąvado rengimo grupėje buvo stengtasi šiuo ryšiu pasinaudoti ginant Vilniaus senamiestį nuo naujų daugiaaukščių arba stabdant istorinių paminklų griovimą. Pasak jos, pradėjus perdavinėti tokius protesto raštus per Brazauskaitę ir Brazauską Petrui Griškevičiui, vienąkart grandinė nutrūko ir Griškevičius pareikalavo Brazausko pasiaiškinti, iš kur tasai gauna raštus. Martinaitienė spėja, kad tai įvyko, kai į jų ratą įsipainiojo Čepaitis su savo kinų virtuvėmis ir kuriam buvo taip pat papasakota, kaip greitai ir paprastai Griškevičius gauna paminklosaugos peticijas. Partijos sekretoriui sužinojus peticijų patekimo ant jo stalo būdą ir pareikalavus Brazauską pasiaiškinti, pastarasis nenurodęs tikrųjų autorių, bet sukūręs savo versiją, kad peticiją gatvėje įteikė milicininkas. Tokiu būdu peticijos autoriai nenukentėjo: in *Interviu su G. Martinaitiene* 2009-10-12.

²⁴ Savo prisiminimuose ir interviu prof. B. Genzelis atskleidžia ilgalaikius draugiškus ryšius su moksliniu vadovu prof. P. Škurinovu, Vyriausiosios atestacinės komisijos prie SSRS Ministrų Tarybos Filosofijos krypties ekspertų komisijos pirmininku. Lygiai tokiais pačiais ryšiais buvo naudojama legalizuojant Filosofijos chrestomatijos leidybą (pagelbėjo Genzelio kurso draugas A. Šarovas, išspausdinęs teigiamą recenziją Maskvos filosofijos žurnale „Filosofijos klausimai“ 1974 m.) ir 1971 m. prašant N. Semionkiną, Visuomeninių mokslų instituto prie SSKP CK, mokslinį darbuotoją, paruošti straipsnį ir pranešimą apie N. Karsaviną, kad jo raštai būtų legalizuoti Sovietų Lietuvos mokslinėse publikacijose, žr.: Genzelis B. *Imperijai...*, p. 82–90. Taip pat: *Interviu su B. Genzeliu* 2009-12-23.

²⁵ VU Literatūros katedros byloje vienintelis, kuris viešai užstojo kritikuojamas dėstytojas, buvo filosofijos katedros vedėjas E. Meškauskas, žr.: „LKP CK kultūros mokslo ir mokyklos skyriaus pažyma apie padėtį Vilniaus universiteto lietuvių literatūros katedroje“, 1959 m. kovo 23 d. In *Lietuvos kultūra...*, p. 271.

²⁶ *Interviu su G. Martinaitiene* 2009-10-12.

galėjo stengtis pasirodyti patrauklus ir patikimas. Genzelio tikinimu, su „jais“ buvo siekiama neturėti tiesioginių ryšių, viešai nediskutuoti spaudoje ar kaip nors kitaip „atvesti į doros kelią“²⁷. Iš kitos pusės, vertėtų paminėti, kad „mūsų“ ratui galėjo nepriklausyti vėliau žinomu disidentu tapęs Tomas Venclova²⁸ ar „Balticum“, „Aspirantų klubo“ Maskvoje įkūrėjas Romualdas Grigas. Nurodoma, kad Venclovos ar tarp filosofų Kęstučio Masiulio atvirai bendruose susirinkimuose reikšta nuomonė vertinta kaip pavojingas elgesys neformalių susitikimų dalyvių atžvilgiu (buvo manoma, kad Venclovai kritiškiau kalbėti leido tėvo padėtis, Masiuliui – galbūt veikė devintojo dešimtmečio antros pusės liberalėjančios sąlygos sovietų valstybėje)²⁹.

1 schema. Intelektualų neformalių ir kitų dviejų grupių kolektyvinė tapatybė bei jų veikimo laukų konfigūracija

Ši schema vaizduoja „mūsų“ ryšių specifiką. Ji leidžia suprasti, kad griežtos priešstatos „jų“ atžvilgiu negalėjo būti, nes buvo veikiamas toje pačioje viešojoje erdvėje su „jais“ pagal tas pačias sovietinio gyvenimo taisykles. Reikia priminti, kad ir „jų“ interesų grupėms reikėdavo žaisti pagal tam tikras nerašytas taisykles tam, kad išsilaikytų savo poste, kad įgyvendintų sau, partijai naudingus sprendimus. Ir jeigu „jie“ galėjo beatodairiškai naudoti jėgą Stalino laikotarpiu tam, kad kuo greičiau tie sprendimai būtų įgyvendinti, tai vėliau, Leonido Brežnevo ir ypač Gorbačiovo valdymo metais, taikyta rafinuotesnė strategija: nuo prievartinio uždarymo į psichiatrinę ligoninę iki materialinių sankcijų, retorinių pagrūmojimų. „Mes“ „jų“ atžvilgiu kartais į santykį žiūrėjo siekdami bendradarbiauti (intelektualams rūpėjo savi alternatyvūs, visuomeninai tikslai, „jiems“ – arba privatūs, arba vieši politiniai ir ideologiniai) sau naudinga kryptimi arba neturėti jokių ryšių, bet ne konfrontuoti.

²⁷ Interviu su B. Genzeliu 2009-12-23.

²⁸ Pats T. Venclova mano, kad kai kuriems tuometinės Lietuvos inteligentams jo kiek kitoks tautinis nusiteikimas, simpatijos rusų kultūrai, atrodė nepriimtinos, žr.: T. Venclova. *Nerūšysiu ir..*, p. 31.

²⁹ Interviu su B. Genzeliu 2009-12-23.

„Kitų“ kategorijai priskirtini pavieniai išeivijos atstovai, disidentai, pagrindininkai, inteligentai, kurie teikdavo objektyvią informaciją, pagelbėdavo gauti ar perduoti kai kuriuos dokumentus. Artimiausiai bendradarbiavę asmenys galėtų būti išskirti kaip „mūsų“ žmonės. Tačiau viešoje erdvėje nuo jų dalies (disidentų, pagrindininkų, kai kurių intelektualų) buvo atsiribojama ir bendravimas su jais (jeigu būdavo) vykdavo tik neformaliai. Kai kurie šios grupės asmenys buvo ignoruojami dėl kitokios pasaulėžiūros (pavyzdžiui, kairiųjų ar liberalių pažiūrų intelektualai buvo atsiriboję nuo katalikų disidentų ar jų aplinkos žmonių) ar dėl per didelio atvirumo, socialinės padėties, kitų priežasčių (minėti Venclovos ir Masiulio atvejai). Todėl juos būtų galima pavadinti neutraliai – „kiti“. Verta paminėti, jog Sąjūdžio metais, kada buvo garantuota tam tikra viešumo laisvė, riba tarp „kitų“ bei „mūsų“ taip ir liko. Tačiau buvo intensyviai bendradarbiaujama, koordinuojami abiejų pusių veiksmai (pavyzdžiui, tai gerai atskleidžia Antano Terlecko įkurtos Lietuvos Laisvės Lygos ir intelektualų įsteigto Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio santykiai).

Pažymėtina, kad sąvokos: „mes“, „jie“, „kiti“ – sąlyginės, nes apibrėžtos neformalių intelektualų grupių dalyvių atžvilgiu. Du pirmuosius įvardžius ir perskyrą tarp jų išskyrė patys respondentai. Jie nurodo į kolektyvinę tapatybę, kuri sovietmečiu turėjo padėti orientuotis ir veikti sudėtingoje psichologinėje, socialinėje ir politinėje sistemoje.

4. OBJEKTYVIOS INFORMACIJOS ŠALTINIAI, RYŠIAI SU DISIDENTAIS, IŠEIVIJOS ATSTOVAIS

Visi apklausti respondentai sovietmečiu gaudavo pagrindinio spaudą, samizdatą, leistą ne tik Lietuvoje, bet ir Rusijoje. Ne visi skaitė Lietuvos Katalikų Bažnyčios kroniką. Tačiau daugelis jų skaitydavo „Perspektyvas“³⁰, „Alma mater“. Domėjosi Terlecko spauda, sekė Viktoro Petkaus, Terlecko teismus³¹. Kai kurie su minėtais leidiniais kartkartėmis bendradarbiaudavo, pateikdavo informaciją. Štai garsiosios Taškento konferencijos (1979) nutarimai papuolė į „Perspektyvų“ leidinį per M. Lukšienę I. Lukšaitės pastangomis³². Kuzmickui vienu metu literatūrą gabeno disidentas Algirdas Statkevičius³³. Dar kitas šaltinis – užsienio radijo laidos.

Pas Martinaičius lankydavosi Petkus, Terleckas. Petkus kėlė valstybingumo idė-

³⁰ „Perspektyvų“ platintojų ir skaitytojų tinklas pateiktas žr.: Klumbyš V. „Pagrindinio leidinio „Perspektyvos“ (1978–1981): intelektualiosios savilaidos pradžia Lietuvoje“. *Genocidas ir rezistencija*, 2002, nr. 2(12); žr.: <http://www.genocid.lt/Leidyba/12/schema1.htm> (tikrinta 2010-01-11).

³¹ Interviu su B. Genzeliu 2008-03-14.

³² Interviu su I. Lukšaitė 2008-04-19.

³³ Interviu su B. Kuzmicku 2008-04-26.

ją ir mokė skaityti sovietinę spaudą „tarp eilučių“³⁴. Su Zaborskaite neformaliems pokalbiams susitikdavo kun. Gediminas Blynas, kun. Vaclovas Aliulis, kun. Vasiliauskas (pastarasis, kaip minėta, lankydavosi ir Kostkevičiūtės organizuojamuose susitikimuose), kun. Bronius Bulikas, Romualdas Grucė. Šie katalikai inteligentai supažindindavo su naujausiais krikščionybės judėjimais, gvildendavo krikščioniškos filosofijos ir pasaulėžiūros problemas³⁵.

Kitas svarbus šaltinis gauti objektyvią informaciją buvo Lenkija ir Lietuvos išeivija³⁶. Lukšaitė pasakoja, jog Lenkijoje jai knygų iš užsienio parsiusdavo viena Varšuvos bibliotekos darbuotoja, o vėliau vasarą mokslininkė tas knygas parsigabendavo lagaminu į Lietuvą³⁷. Kitas kelias buvo laiškai. Šiuo atveju naujausius Sauliaus Sužiedelio, Zenono Ivinskio, Vinco Trumpos straipsnius jai persiusdavo Marijos Gimbutienės vyras, nors ne visi laiškai pasiekdavo adresatę³⁸. Genzelis susirašinėjo su Juozu Girniumi, keisdavosi su juo mintimis, knygomis.³⁹ Lygiai taip pat ryšį su juo palaikė ir Kuzmickas⁴⁰, Jonas Repšys⁴¹. Bagdonavičiui išeivijos atstovai atsiųsdavo Vydūno ir kitų autorių knygų, kurios patekdavo į spec. fondus⁴². Su išeivijos atstovais susirašinėdavo ir kiti respondentai. Taip norimas knygas galėjo gauti ir kiti mokslininkai. „Metmenys“, „Akiračiai“, kai kurios „Santaros-Šviesos“ knygos į inteligentų rankas patekdavo per atvykusius į Lietuvą „Santaros-Šviesos“ atstovus. Pavyzdžiui, Martinaičių rato žmonės bendraudavo ir gaudavo literatūros iš Greimo, Liūto Mockūno, Violetos Kelertienės ir kitų.

Dar paminėtini spec. fondai ir vadinamasis „aukso“ fondas. Spec. fondai buvo Vilniaus universitete, Partijos istorijos institute ir LSSR mokslo akademijoje. Neretai ten saugomi rankraščiai, knygos patekdavo į savilaidos ratelius. Iš „aukso fondo“ (t. y. valdžios pinigai, skirti įsigyti užsienio literatūrą) knygas galėjo gauti ir naudoti profesinėms reikmėms aukštųjų mokyklų dėstytojai⁴³, kūrybinių sąjungų darbuotojai. Kai kurias siunčiamas knygas cenzūra taip pat sulaukydavo ir atiduodavo į spec. fondus⁴⁴. Rusiškąjį marksizmą kritiškiau įvertinti padėdavo kai kurie Vakarų komunistų, Rytų

³⁴ Interviu su G. Martinaitiene 2009-10-12.

³⁵ Interviu su V. Zaborskaite 2008-03-22.

³⁶ Plačiau apie Lietuvos išeivijos ryšius su Lietuvos intelektualais žr.: Streikus A. Sovietų Lietuva ir išeivija: kultūrinių ryšių projektas. *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, nr. 20, p. 42–63.

³⁷ Interviu su I. Lukšaitė 2008-04-19.

³⁸ Ten pat.

³⁹ J. Girniaus laiškai B. Genzeliui. *Problemos*, 2003, nr. 63, p. 134–149.

⁴⁰ Juozo Girniaus ir Broniaus Kuzmicko susirašinėjimas. *Problemos*, 2007, nr. 72, p. 238–247.

⁴¹ J. Repšio laiškai J. Girniui. *Problemos*, 2000, nr. 57, p. 111–124.

⁴² Interviu su V. Bagdonavičiumi 2008-12-06.

⁴³ Romaną Plečkaitį kalbina Aurimas Švedas. Tereikėjo įdėti šiek tiek pastangų. *Naujasis Židinys*, 2009, nr. 8–9, p. 327.

⁴⁴ Genzelis B. *Imperijai...*, p. 91.

socialistinio bloko valstybėse leidžiami ir Vilniaus universiteto, Mokslų akademijos bibliotekos prenumeruojami leidiniai⁴⁵.

5. OPOZICINĖS NUOSTATOS

Kaip minėta šio straipsnio pradžioje, čia nebus išsamiai nagrinėjami sovietmečio intelektualų prisitaikymo lygiai ar strategijos (kelios pastabos bus pateiktos tolesniame skyriuje). Tačiau vertėtų išskirti jų veikimo nuostatas. Jas būtų galima vadinti pozicinėmis, nes iš dalies ar bent iš pradžių neprieštaravo oficialios sovietinės politikos principams. Tuo labiau kad sovietų valdžia kontroliavo viešąją erdvę: spaudą, švietimo įstaigas, visuomenines organizacijas. Jas būtų galima vadinti ir opozicinėmis, nes kritikavo režimo vykdomą kultūrinę, visuomeninę politiką, sulaukdavo sankcijų, per neformalius ryšius stengėsi sukurti alternatyvą viešajam diskursui ir ją įgyvendinti. Didelę reikšmę tokiam (o)poziciniam ar alternatyviam veikimui turėjo pačių intelektualų ryšiai su nomenklatūra, partijos elitu. Nesėkmės atveju tai galėjo pridengti tikruosius planus. Kartais didelį poveikį darė atsitiktinumas, partinės nomenklatūros vidiniai nesutarimai, klaniniai interesai⁴⁶.

Iš visų interviu aiškiai opozicinę nuostatą išreiškė Zaborskaitė, kai prisiminė bebaigiančių universitetą pokario filologų absolventų apsisprendimą: „Ir tada atėjo tvirtas apsisprendimas: tauta yra, vaikai gema ir auga, reikia mokytojų, kurie juos mokyti, reikia išlaikyti kultūros tęstinumą. Tai buvo bebaigiančių studentų sąmoningas apsisprendimas. Ir aš nusprendžiau, kad šitaip gyvensiu.“⁴⁷ Tokią sampratą profesorė siejo su Mykolaičio-Putino „Sukilėliuose“ iškelta idėja – žlugo valstybė, bet lieka tauta ir dėl to svarbu *išsaugoti tautinę savimone, tautos kultūrą*⁴⁸. Tautos kultūros iškėlimas ir darbas šioje srityje būdingas visiems apklaustiems sovietinio kultūrinio elito atstovams. Kiekvienas savaip bandė realizuoti šią galimybę. Martinaitienė mini, kad tas burtažodis buvo „kultūra“, nes eksploatuoti Lietuvos, tautos vardą buvo gana rizikinga, nekalbant jau apie valstybingumą⁴⁹. Per kultūrą nagrinėti ir religinės tematikos meno kūriniai, pavyzdžiui, dievdirbių kūryba. Taip pat paveldosaugos veikla teikė galimybių priešintis ne tik sovietinėje santvarkoje egzistuojančiam diletantizmui, savanaudiškumui, bet ir absurdui, kur dažnai buvo nepaisoma ir sveiko proto.

Lukšaitės manymu, palaikyti tautos kultūrą buvo būtina ne tik idėjos, bet ir

⁴⁵ *Romaną Plečkaitį...*, p. 327.

⁴⁶ Daugiau apie LSSR partinės ir kitokios rūšies nomenklatūros užkulisinius santykius galima rasti: Ivanauskas V. *Lietuviškoji nomenklatūra biurokratinėje sistemoje: tarp stagnacijos ir dinamikos (1970–1988)*. Daktaro disertacija. 2008.

⁴⁷ Interviu su V. Zaborskaitė 2008-03-22.

⁴⁸ Ten pat.

⁴⁹ Interviu su G. Martinaitiene 2009-10-12.

mentaliteto, emocinio prisirišimo lygmeniu. Todėl ji labai vertino jaunystėje buvusias ekspedicijas su studentais lituanistais, kai užrašinėjo autentiškas lietuvių liaudies dainas. Vėliau tokias ekspedicijas organizuodavo „Ramuvos“ judėjimas, kuriame dalyvavo ir Bagdonavičius. Šiame etnografiniame judėjime galima išskirti ir rezistencines nuostatas, nes per ekspedicijas kartais kalbėta labai atvirai apie prarastą valstybingumą, dainuotos tautiškos, partizanų dainos. Tokia veikla atitinka Bagdonavičiaus išsakytą *pasivaus pasipriešinimo* nuostatą, kurią, jo nuomone, buvo taip pat siekiama perimti iš indo Mohando Gandžio veiklos⁵⁰. Autentiškos tautinės kultūros paieškos visai neatitiko tautų internacionalizmo idėjos. Pastarajai atstovavo valstybinės dainų ir šokių šventės, ansamblis „Lietuva“.

Dar vieną išlikimo žmogumi totalitarinėje sistemoje nuostatą išreiškė Martinaitis. Jo manymu, nepaisant visų kūrybinių apribojimų, vis dėlto buvo galima išsaugoti laisvą kūrėjo valią. Ne vienam kūrėjui, menininkui, literatui ta laisva valia leido atsispirti išoriniams veiksams ir užsiimti kūryba, per kūrybą bendrauti su kitais asmenimis. Poeto nuomone, žmonės bendraudami jautė tas gelmes, slypėjusias kai kurių rašytojų knygose ir nepalietas cenzūros. Martinaitis mano, kad vieną iš tokių kūrinių pavyko ir jam sukurti, t. y. „Debesų laiptais“ (1966). Tokiuose darbuose itin išreikšta *individualumo, asmeniškumo nuostata*, kuri savo ruožtu tapo atsvara ir tam tikra asmens opozicija režimui. Manau, tokios opozicijos išraiška galima vadinti sovietiniais metais Martinaičio, ir Ozolo rašytus dienoraščius⁵¹. Tuo metu tikroji sovietų valdžios siekiamybė buvo panaikinti individualizmą dėl kolektyvo laimės – utopinio komunizmo, kol juo buvo tikima. Kontroluojant individualizmą buvo galima išsaugoti tam tikrus režimo svertus per visą vėlyvąjį sovietmetį.

Tokia individualizmo apraiška filosofams buvo *ne abstrahuotas, bet individualizuotas, valingas mąstymas*, kreipęs nuo minties prie veiksmo. Tai yra mintis ne abstrakčiame lygyje, o susieta su konkrečiu veiksmu⁵². Pasak Kuzmicko, marksizmo, leninizmo adeptai užsidarydavo teorinėse diskusijose. Tuo metu Lietuvoje daugeliui filosofų rūpėjo tikrovė ir abstrahavimas buvo reikalingas perspektyvos įžvalgai. Sovietiniais metais Lietuvos filosofai, įsitraukę į (o)pozicinę intelektualinę judėjimą, laikėsi nuostatos paversti savo idėjas, svarstymus darbais. Toks mąstymo būdas padarė tai, ko iš tikrųjų galėjo ir nebūti. Jei iš abstrakčios perspektyvos kai kurie dalykai galėjo atrodyti tik kaip menka galimybė, tai valingam, personalizuotam mąstytojui menka

⁵⁰ Interviu su V. Bagdonavičiumi 2008-12-06. Daugiau apie Vydūno ir Gandžio veiklos, idėjų palyginimus, pasyvų pasipriešinimą galima rasti Bagdonavičius V. Mahatma Gandis ir Vydūnas. In *Problemos*. 1969, nr. 2(4), p. 55–66.

⁵¹ Martinaitis M. *Tylintys tekstai. Užrašai iš raudonojo sąsiuvinio. 1971–2001*. Vilnius, 2006; Ozolas R. *Atgimimo ištakose. 1970–1980 metų Lietuvos kultūros gyvenimo štrichai*. Vilnius, 1996, p. 531–539; Ozolas R. *Išivadvimas. 1971–1984 metų asmeninio dvasinio gyvenimo štrichai*. Vilnius, 1998; Ozolas R. *Supratimai. Parinktos 1956–2006 metų metafizinio dienoraščio mintys*. Vilnius, 2007.

⁵² Kuzmickas B. *Nuo minties prie veiksmo*. Konferencija „Tarp kolaboravimo ir pasyviojo pasipriešinimo“. Kaunas, 2009-02-20. (Fonograma saugoma autoriaus asmeniniame archyve).

galimybė gali virsti naujos veiklos įkvėpimo šaltiniu. Tokia minties ir veiksmo dermė leido užsibrėžtus tikslus įgyvendinti ir tikri filosofai, intelektualai, veikę su šia nuostata, neišvengiamai kūrė alternatyvą sovietiniam socialumui ar oficialiajam diskursui leisdami savo leidinius, organizuodami diskusijas ir dirbdami kitus darbus⁵³. Tai patvirtina ir Martinaitienė, kuri prisimena, kad kiekvienas neformalus inteligentų susibūrimas būte baigdavosi klausimu: „O ką mes galime padaryti?“⁵⁴ Tai buvo labai aiški *praktinė nuostata*. Šiems intelektualams sovietinėje Lietuvoje rūpėjo ne tik plėtoti savo ir visuomenės istorinę, kultūrinę atmintį, bet ir konkretūs žingsniai, kaip tą atmintį, tapatybę apginti viešoje erdvėje. Kadangi Martinaičių būte buvo, pavyzdžiui, nagrinėjamos paveldosaugos temos ir kartu klausama, ką galima toje situacijoje padaryti: kaip išsaugoti griauenamą XVIII a. namą, senojo Vilniaus požemius, Rasų kapines ar kitą objektą. Kartu abejotina, ar tai galėjo būti „tarybinio“ žmogaus teisių gynimas, nors oficialiai į tai ir buvo apeliuojama. Todėl, kad „tarybinis“ žmogus turėjo kurti naują rytojų, o praeities liekanos, jeigu nebuvo pavojingas, tuomet nebuvo naudingos, ir ideologinių prižiūrėtojų atmetinos.

Dar viena nuostata, kylanti iš intelektualų alternatyvaus individualumo, visuomeniškumo apraiškų, buvo ta, kad jie *nesiekė kaip nors iš esamos situacijos pabėgti*. Aišku, dėl to juos galima kritikuoti konformizmo ar kitomis prisitaikymo kategorijomis. Ozolo nuomone, jis, kaip ir kiti jo bendraminčiai, neformalių susitikimų dalyviai, stengėsi susikurti kiek įmanoma žmogiškai padoria, iliuziškai laisvą bendravimo ir veikimo aplinką⁵⁵. Nors tokia socialinė aplinka nebuvo visiškai laisva, nebuvo neprieinama saugumo, tačiau joje buvo galima veikti ir esamomis galimybėmis pasiekti tokių rezultatų, kurie galėjo būti opoziciniai sistemos atžvilgiu. Pabėgti, turima galvoje, – emigruoti, pasirinkti savizudybę arba pasinerti į alkoholizmą. Žinia, pastaroji silpnybė, yda ar liga buvo ne tik kultūrinio elito, bet ir dominuojanti sovietinės visuomenės problema. Dvigubi standartai, ideologinė prievarta, nuolatinis nesaugumo jausmas ir kitos problemos, patirtos traumos skatino kai kuriuos „išsilaisvinti“, jei ne kraštutine, tai bent pačia populiariausia forma, t. y. per alkoholį⁵⁶. Tokia pozicija neišvengiamai reikalavo ieškoti alternatyvių, pozityvių savirealizacijos būdų čia ir dabar⁵⁷. Ir šiose paieškose didelį vaidmenį turėjo protas, kuris prisitaikydamas kvazisocialistinėje pasaulio aplinkoje, galėjo kurti savo

⁵³ Gal dėl to galima suskaičiuoti tiek daug filosofų, dalyvavusių ir Sąjūdyje, bent šešis Sąjūdžio iniciatyvinėje grupėje.

⁵⁴ Interviu su G. Martinaitiene 2009-10-12.

⁵⁵ Interviu su R. Ozolu 2008-03-17.

⁵⁶ Ne paslaptis, kad kai kurios žurnalų, laikraščių redakcijos išsiskyrė ne tik liberalumu ar nacionalumu, bet ir nuolatinėmis išgertuvėmis. Taip pat jokia paslaptis, kad išgeriantį, kitų ydų turintį kūrėją, menininką savaip teigiamai priimdavo ir oficialūs valdžios atstovai, nuolaidžiavo jo nusižengimams, kartais ir ideologiniams. Tokiu būdu buvo galima paspausti dar vieną kontrolės mygtuką. Alkoholio vartojimas buvo savotiškai įteisintas bendraujant, tvarkant kasdienius reikalus su nomenklatūra, žr.: Ivanauskas V. *Lietuviškoji nomenklatūra...*, p. 61–62.

⁵⁷ Ozolas R. Pasaulis yra čia. In Ozolas R. *Argimimo ištakose...*, p. 531–539.

autonominę vidujybę. Iš kitos pusės, kaip pastebi Nerija Putinaitė, toks sovietinis stoicizmas nekeldavo klausimo apskritai dėl socialistinės santvarkos teisingumo ir melo⁵⁸. Pradėti kelti tokius klausimus viešai, būtų reikšę pereiti į atvirą disidentinę veiklą.

Šių nuostatų kontekste neeilinį vaidmenį turėjo atlikti *Lietuvos nepriklausomybės idėja*. Kokia forma ji egzistavo, kaip ji buvo artikuliuojama? Daugeliu atveju, jeigu ir buvo apie ją kalbama, tai kaip apie tam tikrą galimybę. Vienintelė viltis, kuri galėjo duoti pagrindą tokiai idėjai, buvo Sovietų Sąjungos merdėjimas ir vis didėjantis socialinis absurdas, ekonominė krizė. Tai kėlė minčių apie galutinę sistemos žlugimą. Kita galimybė galvoti apie sovietų režimo žlugimą buvo nuolatos atsinaujinantis nacionalinių sąjūdžių kontekstas, kai sujudėdavo santvarkos pamatai sovietinėse respublikose. Kai kurie intelektualai pažymėjo, kad imperijoje ar jos stovykloje kas 12 metų būdavo sujudimų: Budapešto ruduo, Prahos pavasaris, „Solidarumas“ Lenkijoje⁵⁹. Kai kurie svarstė apie galimą pasaulinį atominį karą⁶⁰, Kinijos ir SSRS karą⁶¹. Pasak jų, tik kilus pasauliniam konfliktui galima tikėtis geopolitinių pokyčių. Tačiau buvo aišku, kad sovietinė valdžia Lietuvoje baigia užgniaužti bet kokius privačios nuosavybės, laisvos savimonės likučius. Nors su laiku režimas liberalėjo ir mažėjo susidorojimų, tačiau pati visuomenė sovietėjo⁶². Todėl dėti viltis į naują savarankiškesnės valstybingumo formos Lietuvą buvo mažai tikėtina.

6. INTELEKTUALŲ BŪRELIŲ PASIEKTI REZULTATAI

Tai, kad išvardyti susibūrimai nebuvo tik buitinio lygio draugų ar kolegų būreliai, liudija tuose klubuose gimusios idėjos ir nuveikti darbai. Slavėno vadovaujamose diskusijose dalyvaudavo Kazimieras Daukšas, Jonas Dagys, Kazimieras Sidoravičius, Julius Butėnas, Viktoras Kutorga, Genzelis; rečiau Juozas Jurginis, Juozas Barzdaitis, Kristina Rickevičiūtė, Kubilius, Jonas Repšys, Eduardas Vaitkus, Juozas Vinciūnas ir kiti – buvo svarstomos mokslo teorinės problemos, marksizmo teorijos ir praktikos darbai, 1968 m. – Lietuvos demokratizavimo būdai⁶³. Diskusijose iškelta idėja leisti filosofų

⁵⁸ Kartu ji pastebi, kad tai turėjo būti pavienis, bet ne masinis reiškinys, būdingas tik panašioms filosofams kaip Ozolas. Nes, jos nuomone, masės rinkosi kitus įprasminimo kolektyviniame gyvenime ritualus, žr.: Putinaitė N. *Nenutrūkusi styga*. Vilnius, 2007, p. 123–126.

⁵⁹ Interviu su B. Genzeliu 2008-03-14.

⁶⁰ Martinaitis M. *Iki Sąjūdžio...*, p. 497.

⁶¹ Ozolas R. Atgimimo prielaidos. *Akiračiai*, 2009, nr. 2–3, p. 14.

⁶² Kuzmickas B. *Išsivadavimas. Užsienio politikos epizodai 1988–1991*. Vilnius, 2006, p. 12. Taip pat Lukšaitė prisimena, kad jų namuose vykstančiuose neformaliuose susitikimuose kalbėti tam tikromis opozicinėmis temomis vėlyvuosiu sovietmečiu nebebuvo taip paprasta, nes kai kurie susitikimų dalyviai jas laikydavo nepriimtinais; in Interviu su I. Lukšaitė 2008-04-19.

⁶³ B. Genzelis. *Imperijai...*, p. 17.

jos žurnalą, kuriame būtų svarstomos klasikinės šios srities problemos⁶⁴. Žurnalas tuo pačiu pavadinimu buvo pradėtas leisti. Vis dėlto 1973 m. po Irmijos Zakso, Antano Balsio, Valentino Lazutkos ir kitų straipsnio „Komuniste“ žurnalo redakcija buvo pakeista. Tačiau tų pačių susibūrusių žmonių ryšiai ir įdirbis sudarė sąlygas gimti naujai idėjai – pradėta leisti filosofijos istorijos chrestomatijos serija ir kiti klasikiniai ar Vakarų filosofijos veikalai⁶⁵. Be jau minėtų leidinių, buvo išleisti „Etikos etiudai“ (1977), „Estetinė kultūra“ (1981), „Filosofijos ir istorijos baruose“ (1980), „Pokalbiai apie filosofiją“ (1980), „Filosofijos skaitiniai“ (1981), „Grožio kontūrai“ (1980), „Gėrio kontūrai“ (1989). Per šiuos leidinius buvo legalizuojami režimui nepriimtini autoriai: S. Šalkauskis, A. Greimas, M. Gimbutienė, L. Karsavinas⁶⁶. Spausdinant klasikinius tekstus, legalizuojant „buržuazinius“ autorius svarbų vaidmenį atliko „Minties“ leidyklos darbuotojų ir bendradarbių – Rybelio, Minkevičiaus, Rickevičiūtės, Ozolo, Genzelio, Kuzmicko ir kitų leidėjų, vertėjų, filosofų, – neformalus lankstus bendradarbiavimas. Tada vėl labai aiškiai suveikdavo „mūsų“ grupelių vidiniai bei „mes“ ir „jie“ ryšiai. Taip pat paminėtina, kad tokiu pačiu būdu buvo legalizuotas Viduramžių filosofijos chrestomatijos tomas, daugiausia skirtas krikščionių mąstytojams. UNESCO generaliniam direktoriui ir Maskvos „jupiteriams“ pagyrus šį tomą, išleistą su Ibn Sinos portretu, 1980 m. Bucharoje per konferenciją, skirtą filosofo 1000-mečiui, Sovietų Lietuvos ideologiniai prižiūrėtojai turėjo patylėti⁶⁷.

Dar vienas tokių neformalių ryšių išraiškos sovietinėje legalioje erdvėje būdas buvo VU lietuvių literatūros katedros darbuotojų: Lebedžio, Kostkevičiūtės, Rabačiauskaitės, Žekaitės, Zaborskaitės, Lukšienės – nuostatos, dėl kurių jie neteko darbo universitete. Beveik visi šie asmenys artimai bendravo nuo penktojo dešimtmečio pabaigos ar šeštojo dešimtmečio pradžios. Katedros darbuotojai stengėsi parinkti tokias seminarų ar kursinių darbų temas, kad būtų galima patekti į spec. fondą, kur studentai lituanistai buvo skatinami ir daugiau pasidairyti, paskaityti „Aušrą“, „Varpą“, tarpukario spaudą: „Mes stebėjom, kad studentai keitėsi. Ateina tokie aktyvūs komjaunuoliai, o paskui kažkaip atšala nuo tos visuomeninės veiklos, pasineria į specialybės dalykus. Mums atrodė, kad tai yra mūsų misija. Per paskaitas daug ko nesakai. Bet kažkaip tuomet – paskui tai išnyko – pirmą dešimtmetį, kiek aš dirbau universitete iki 1961 metų, su studentais buvo bežodis, gilus vienas kito supratimas. Jie suprasdavo iš to, ko nepasakai. Buvo dalykų apie kuriuos nekalbi, nesakai.“⁶⁸ Apie tai, kad Lukšienė,

⁶⁴ G. Mikelaičio interviu su A. Rybeliu: „Progos susitikti su filosofija sulaukiau...“ *Knygų aidai*, 2004, nr. 4, p. 4.

⁶⁵ Apie bandymus leisti savo pagrindinę, disidentinę spaudą kalbėjo Ozolas, Genzelis. Tačiau tos idėjos buvo atsisakyta, jų nuomone, dėl ganėtinai išaugusios disidentinės spaudos aštuntojo dešimtmečio pradžioje, sėkmingo legalaus filosofinių, kultūrologinių tekstų leidimo. Taip pat, anot jų, dalyvavimas disidentinėje spaudoje galėjo užkirsti galimybę reikštis viešojoje erdvėje: in Interviu su R. Ozolu 2008-03-17; Interviu su B. Genzeliu 2009-12-28.

⁶⁶ Apie tai plačiau žr.: Genzelis B. *Imperijai...*, p. 88–92.

⁶⁷ G. Mikelaičio interviu su A. Rybeliu..., p. 7.

⁶⁸ Interviu su V. Zaborskaitė 2008-03-22. Apie tai liudija ir N. Vėlius, žr.: Pokalbis su antropologe Liucija

Zaborskaitė ir Kostkevičiūtė savo paskaitose nesirėmė marksistine ideologija, privalomomis to meto sovietinio diskurso klišėmis, liudija ir 1959 m. pažyma⁶⁹.

„Kultūros barai“ taip pat buvo įdomus reiškiny s sovietinėje spaudoje, skirtoje kultūrai (nors ne jis vienas). Nenagrinėjant šio žurnalo straipsnių turinio, kuris atskirais atvejais artėdavo prie legalumo ribų, įspūdį palieka redakcijos darbas⁷⁰. Tiek Martinaitienė, tiek Martinaitis, Ozolas pabrėžia redakcijoje dirbusių žmonių bendruomeniškumą, nuolatinį bandymą apeiti sovietinio mąstymo klišės ir dirbti Lietuvos kultūrai⁷¹. Kultūra, kaip minėta, buvo lyg ir legalus žodis, legali veikimo erdvė, kuri galėjo iš dalies pavaduoti tautos, Lietuvos sąvokas. Todėl rinkti tam tikrą medžiagą, domėtis ar net rūpintis įvairiais Lietuvos kultūrinio gyvenimo sovietiniu laikotarpiu įvykiais buvo laikoma patriotiniu darbu. Tokiu būdu buvo galima rengti straipsnius ir apie dievdirbius, ir apie architektūrines vertybes, pristatyti teatro naujienas, dailės modernistinius, religinio turinio paveikslus be sovietinių klišių. Ne visada tokie bandymai galėjo patikti cenzūrai, bet redakcijoje gyvavęs socialinis žmonių tinklas ir pasitikėjimą skatinantys tarpusavio santykiai leido rizikuoti nesibaiminant Kultūros ministerijos ar Glavlito⁷². Redakcijoje visuomet veikė apskritieji stalai, kur kiekvieną savaitę ateidavo skaityti paskaitėles, diskutuoti ne vienas VVU filosofas, kultūrologas ar atviresnis partinis veikėjas. Prie „Kultūros barų“ redakcijos Gorbačiovo valdymo metais įsikūrė Krescencijaus Stoškaus vadovaujamas diskusijų klubas⁷³. Nors 1965–1972 m. redaktoriumi dirbęs Aleksa Baltrūnas turėjo silpnębę ir oficialiajai ideologijai, ir degtinės buteliui, tačiau iš savo darbuotojų reikalaudavo profesionalumo ir išklausęs darbuotojų argumentus leisdavo spausdinti įvairesnius straipsnius Lietuvos kultūros klausimais⁷⁴.

1967 m. įkurta Indijos bičiulių draugija, kurios vienas iš iniciatorių buvo Bagdonavičius, taip pat Jonas Trinkūnas, Alfonsas Andriuškevičius ir kiti. Pradžioje domėtasi Indijos kultūra, senuoju vedų pasauliu, vėliau – senąja lietuvių kultūra. Minint Vydūno šimtmetį 1968 m., o 1969 m. Gandžio, kilo mintis pasyvaus pasipriešinimo nuostatą perkelti į Lietuvos tautinę kultūrą. Tokiame kontekste buvo įkurtas „Ramuvo“ judėjimas, kurio tikslas – atgaivinti autentišką etnokultūrą, formuoti alternatyvą sovietiniam gyvenimui⁷⁵. Iki judėjimas buvo oficialiai uždarytas, legaliai išleisti trys

Baškauskaite. In *Norbertas Vėlius*. Sud. Seliukaitė I., Vitkuvienė P. Vilnius, 1999, p. 382–383.

⁶⁹ „LKP CK kultūros mokslo ir mokyklos skyriaus pažyma apie padėtį Vilniaus universiteto lietuvių literatūros katedroje“, 1959 m. kovo 23 d. *Lietuvos kultūra...*, p. 268–273.

⁷⁰ Plačiau apie „Kultūros barų“ atsiradimo istoriją ir redakcijos darbą žr.: Jakelaitis V. Kaip atsirado „Kultūros barai“. *Tarp knygų*, 2000, nr. 12, p. 28–33.

⁷¹ Interviu su G. Martinaitiene 2009-10-12.

⁷² Ten pat, Interviu su R. Ozolu 2008-03-17.

⁷³ B. Genzelis. *Sąjūdis. Priešistorė ir istorija*. Vilnius, 1999, p. 60–61.

⁷⁴ Interviu su G. Martinaitiene 2009-10-12.

⁷⁵ Interviu su V. Bagdonavičiumi 2008-12-08. Tas pats užfiksuota ir KGB dokumentuose, kur cituojamas Kauno mokytojas Audėnas, sakantis, kad „Romuvos“ judėjimas remiasi Vydūno, Gandžio idėjomis ir siekia sukurti idėjinę atsvarą sovietinei ideologijai, žr.: Vaigauskas G. K. *Lietuvių nacionalistų...*, p. 79.

laikraščiai, organizuoti masiškesni ne vienu Vėlinių, Rasų ir kitų lietuviškų švenčių paminėjimai, surengtos konferencijos, seminarai, koncertai visoje Lietuvoje. Skirtinguose miestuose ir organizacijose veikė jo skyriai. Nors judėjimą KGB sustabdė, bet ir toliau jis neformaliai veikė įvairiuose Lietuvos vietose, išsilaikė iki atgimimo pradžios.

Atskiros istorinio tyrimo turėtų sulaukti inteligentų paveldosaugos veikla. Šiame bare aktyviausiai reikėsi Kostkevičiūtė, Martinaitienė ir kiti straipsnyje paminėti neformalių susitikimų butuose dalyviai. Išskirtini atvejai, kai inteligentai bandė priešintis Vilniaus miesto (ir ne tik) technokratų interesams nutiesti magistralės per senamiestį, Rasų kapines, sunaikinti senojo Vilniaus rūsius Stiklių gatvėje. Kaip liudija Martinaitienė⁷⁶ ir 1978 m. protokole⁷⁷ užfiksuotas intelektualų disputas su LSSR atsakingais statybos, paminklų apsaugos valdininkais dėl kultūros vertybių naikavimo senamiestyje, ši veikla nebuvo tik paprastas sovietinės Lietuvos „tarybinių“ piliečių teisių gynimas. Tokiais atvejais buvo rizikuojama netekti darbo, sulaukti viešos kritikos ar tam tikrų priemonių „partinėmis linijomis“, nukreiptų prieš protesto iniciatorius. 1977–1978 m. dėl požeminių garažų buvo imtasi priemonių. Protesto organizatorių buvo išsiuntinėtas ne vienas raštas atsakingoms institucijoms, tačiau reakcijos nesulaukta. Tąkart mūšis su atsakingais asmenimis: Girčiu, Jonu Glemža ir kitais – buvo laimėtas pasinaudojus savais, t. y. „mūsų“, ryšiais. Inteligentų suorganizuota peticija su nepatenkintų gyventojų parašais buvo įteikta tiesiai Petrui Griškevičiui į rankas LSSR AT sesijos metu. Pirmasis partijos sekretorius po svarstymų nelegalius kasinėjimus uždraudė⁷⁸. Paveldosaugos judėjimas išibėgėjo devintojo dešimtmečio antroje pusėje. Dažnai susitinkama ir Virgilijaus Čepaičio bute⁷⁹, kur 1986 m. „Dobužinskio namo“ gelbėjimo akcija buvo organizuota tokiu pačiu būdu, kaip ir 1977–1978 m. gotikinių rūsių Stiklių gatvėje. Dar kitais metais Vilniuje susikuria „Talkos“ klubas, į kurį įsitraukia jaunesnės kartos inteligentai.

Kad intelektualai stengėsi apsaugoti ne tik Vilniuje esančius paveldo objektus, liudija ir I. Lukšaitė, kuri devintajame dešimtmetyje turėjo įdėti nemažai pastangų, kad neleistų kasti ekskavatoriumi mirusiųjų palaikų be specialių tyrimų Kėdainių reformatų bažnyčios rūsyje ir šventoriuje⁸⁰. Martinaitienė nuo devintojo dešimtmečio

⁷⁶ Interviu su G. Martinaitiene 2009-10-12.

⁷⁷ Apie planus statyti garažus senamiesčio 34 kvartale rašė istorikas V. Merkys, žr.: Merkys V. Ar statys garažus po Vilniaus katedrą? (Vilniaus senamiesčio apsaugos problemos sovietiniais laikais). In *Lietuvos istorijos metraštis*, 1998, p. 265–278.

⁷⁸ Interviu su G. Martinaitiene 2009-10-12.

⁷⁹ Pas Čepaitį rinkosi daugmaž tie patys asmenys: Kuzmickas, Ozolas, Martinaitis, Lukšas, Genzelis. Jis taip pat palaikė plačius ryšius ir su kitais inteligentais – apie tai žr.: Čepaitis V. *Su Sąjūdžiu už Lietuvą. Nuo 1988-06-03 iki 1990-03-11*. Vilnius, 2007, p. 14–18.

⁸⁰ Tuo metu Kėdainių reformatų bažnyčioje buvo norėta įrengti filharmonijos tualetus, padaryti kitus architektūrinius pakeitimus. Šiai mokslininkei teko keletą mėnesių skirti dokumentų paieškai apie konkrečių Kėdainiams ir Lietuvai svarbių žmonių – Telegos, Radvilų – palaikų palaidojimo vietą. Galiausiai lemiama pasipriešinimą parodė sveikos nuovokos ir pagarbos mirusiesiems nepraradę vietiniai darbininkai, ekskavatorininkai, kurie atsisakė vykdyti kasimo darbus. Jiems buvo grasinama atleidimu iš darbo: in Interviu su I. Lukšaitė 2008-04-19.

pradžios pradėjo vadovauti LSSR istorijos ir kultūros paminklų sąvado rengimo grupei prie Dailės instituto. Ši institucija, pasak respondentės, veikė su UNESCO paragininimu ir Maskvos patvirtinimu, bet vėliau apsižiūrėta, kad Lietuvos paveldas turi mažai ką bendra su „socialistine tikrove“, todėl jos veiklą imta riboti⁸¹. Šios grupės darbuotojai kruopščiai registravo, aprašė religinius objektus, rengė konferencijas, spaudoje pasirodė pavienių straipsnių. Dėl šių pastangų institucija netapo vien formalia, pateisinančia sovietinių biurokratų savivalę.

7. PRISITAIKYMAS

Iš tokios intelektualų veiklos analizės, bendravimo nuostatų susidaro dvejopas vaizdas. Viena vertus, dalis intelektualų priklausė KP, neretai jie turėjo eiti į ideologinius kompromisus. Kitas pastebėjimas – šių intelektualų nuveiktus darbus būtų galima laikyti profesine pareiga, už kurią buvo oficialiai atlyginama. Tačiau, kita vertus, daugeliu atveju jų profesiniai sugebėjimai, asmeninis laikas, ryšiai ir tarpusavio pasitikėjimas kėlė tuos kultūros, mokslo, tautos reikalus ir problemas sovietinėje erdvėje, kurie anksčiau ar vėliau nepatikdavo valdžios atstovams, užtraukdavo jų nemalonę ir neteikė daugiau saugumo besikeičiančioje sovietų valstybės vidaus politikoje. Šioje valstybėje apskritai buvo didžiulė problema, kas yra legalu ir kas – ne. Pagrindinis įstatymas LSSR ar SSRS Konstitucija teigė daug gerų dalykų: sąžinės, žodžio, susirinkimų laisvės ir kitas žmogaus teises. Tačiau realiai jų buvo nepaisoma. Sovietų valstybės funkcionavimo pagrindas buvo partija ir jos vienaip ar kitaip suprasta komunizmo idėja. Nuo Lenino laikų partija turėjo valdžios, tiesos, laisvės ir kitų žmogaus gyvenimo veiksmų monopolį sovietų valstybėje⁸². Todėl ir intelektualai laikėsi nuostatos, kad jei už tam tikrus veiksmus (pavyzdžiui, garažų klausimas Vilniaus senamiestyje) nebuvo sulaukta griežtesnės valdžios, partijos reakcijos ar bausmių, tuomet galima žengti ir toliau. Paveldosaugą nereikėtų laikyti tiesiogine rezistencija totalitariniam režimui. Tačiau apgintos teisės į išlikusią autentišką praeitį kėlė pasitikėjimą savimi ir brandino esminius socialinius ir politinius pokyčius ateityje. Visa tai buvo galima palikti savieigai ar bent nerizikuoti ir nutylėti tuos faktus, kurių kritika galėjo pakenkti minėtų akcijų darbų organizatoriams ir dalyviams. Filosofai per pažintis Maskvoje sugebėdavo įveikti Zimano ir jo ištikimų bendradarbių kritiką. Tuo metu Lietuvos literatūros katedros darbuotojams apsiginti nepavyko. „Ramuvos“ judėjimas, nors bandyta parodyti jo apolitiškumą ir dėmesį tautinei kultūrai, autentiškam folklorui, 1971 m. buvo uždraustas, keletas organizatorių sulaukė tiesioginių susidorojimų. 1972 m. „Kultūros barų“ redaktorius atleistas, kiti darbuotojai nuolat keičiami.

⁸¹ Interviu su G. Martinaitiene 2009-10-12.

⁸² Walicki A. *Marksizmas ir šuolis į laisvės karalystę*. Vilnius, 2005, p. 536.

Vis dėlto būtina tyrinėti inteligentų, kultūrinio elito ar intelektualų prisitaikymo reiškinių sovietinėje valstybėje. Prisitaikymo tema turbūt aktuali kiekvienam tuo metu gyvenusiam sąmoningam tautiečiui. Tai, kad egzistuoja skirtingi prisitaikymo lygiai, kad nėra vienareikšmiško sutikimo dėl sąvokų vartojimo, lemia ne tik sovietinio laikotarpio ir to meto visuomenės sudėtingumas, bet ir pačių tyrinėtojų, vertintojų sąsajos su tirama epocha ir tiriamaisiais. Kiekvienos socialinės grupės tyrinėtojai bando savaip: teigiamai, liberaliai, ar neigiamai – vertinti bandymus ir būdus reikštis inteligentijai sovietinėje Lietuvoje. Kaskart toks bandymas, ypač kategoriškesnis, apeliuoja į galutinę tiesą. Apie įvairius prisitaikymo lygmenis rašė ne vienas autorius. Savo tyrimo kontekste paminėčiau keletą: Czesławą Miłoszą, Andrzejų Walickį, Štromą, Girnius ir Klumbį.

Miłoszo pateikti tautinio, profesinio, estetinio ketmano, arba prisitaikymo, bruožai leidžia geriau suprasti ir Lietuvos intelektualų laikyseną⁸³. Tiesa, šie ketmanai, arba prisitaikymo modeliai, mažai davė vilties, kad „Naujojo tikėjimo“ visuomenė, kaip jis ją pavadino, kada nors pasikeis, įveiks savąjį susidvejinimą. Walickio nuomone, ketmanų reikšmė keitėsi su režimo švelnėjimu, ypač po 1956 m. Lenkijoje. Tada oficialioji ideologija perėjo į gynybines pozicijas, o dvilypės sąmonės mechanizmai sistemą dezintegravo: „Pastangos, nukreiptos į tam tikro intelektualinės nepriklausomybės ir autentiškos kultūrinės nepriklausomybės išsaugojimą privačiame gyvenime, žingsnis po žingsnio virto sąmoninga, vieša kova dėl intelektualinio ir kultūrinio gyvenimo išvadavimo iš mirtinų oficialios doktrinos gniaužtų.“⁸⁴ Tokia optimistinė gaida į Sovietų Sąjungą žvelgė ir Štromas. Jo nuomone, bet kuris prisitaikymas Sovietų Sąjungoje rodė kylantį nepasitenkinimą ir galutinį jos žlugimą. Štromas pritarė vieno rusų disidentų minčiai, kad visi sovietų piliečiai buvo tam tikra prasme politiniai kaliniai, nes vienokia ar kitokia forma nepritarė santvarkai, jos nekenė, nors joje patys ir gyveno ar jai tarnavo⁸⁵.

Girnius, atvirkščiai, savaip griežtai aprašo prisitaikymo reiškinių, kuriame dėl valdžios naudotos „meduolio ir lazdos“ politikos beveik visi sovietmečio inteligentai laikomi pataikūnais ar bailiais⁸⁶. Bandydamas šią poziciją suprasti, mąstytojas nurodo keletą bendresnių istorinių, sociologinių priežasčių. Viena pagrindinių intelektualų konformizmo apraiškų, Girniaus nuomone, buvo baimė pirmiausia viešojoje erdvėje reikšti nepasitenkinimą sovietine valdžia, solidarizuotis su disidentais ar aktyviau dalyvauti jų veikloje. Nors autorius pripažino, kad prisitaikymas nebuvo lygus prisitaikymui, jei intelektualai, kiek galima, tai minimalizuodavo, dėl to sielojosi ir pan.⁸⁷ Tą patį pastebi ir Klumbys. Tokį minimalų prisitaikymą profesiniame darbe vadina

⁸³ Miłosz Cz. *Pavergtas protas*. Vilnius, 1995, p. 87, 105.

⁸⁴ Walicki A. *Marksiszmas*., p. 580.

⁸⁵ Štromas A. *Laisvės*., p. 36.

⁸⁶ Girnius K. Pasipriešinimas, prisitaikymas, kolaboravimas. *Naujasis Židinys*. Nr. 5, 1996, p. 273.

⁸⁷ Ten pat.

ideologiniu kompromisu. Kultūrinio elito prisitaikymą jis aprašo kaip pasipriešinimą dėl kultūros, kaip tautos gyvasties išsaugojimą, nes tolesnis atviras pasipriešinimas (apelijuojant į partizanus) buvęs pražūtingas tautai⁸⁸. Toks tikslas, remiantis respondentų vertinimais, galėjo pateisinti prisitaikymą. Kartu jis pažymi, kad būta įvairaus prisitaikymo lygmenų: ideologinio, aktyvistinio, politinio⁸⁹. Kaip tik ideologinius kompromisus, jo nuomone, intelektualams ir tekdavo daugiausia daryti. Iš kitos pusės, pasak tyrinėtojo, visiškai prisitaikęs žmogus nebūtinai buvo lojalus sistemai ir tuo pačiu metu galėjo vykdyti aktyvią rezistencinę veiklą, pavyzdžiui, Gintautas Iešmantas ar Vytautas Skuodis⁹⁰.

Dėl ideologinio prisitaikymo pastebėtina, kad kultūrinio elito atstovai savo diskurse naudodavo ne tik sovietines ideologemas, pateisinančias sovietinio socializmo kūrimą, bet ir ateistinę propagandą. Pastaroji daliai jų galbūt ir nebuvo prisitaikymo priežastis, nes dauguma intelektualų, veikusių sovietiniais metais, laikėsi kairių ar liberalių pažiūrų ir buvo skeptiški tikėjimo ar jo institucijų atžvilgiu. Todėl ateistinė ar antibažnytinė retorika, paremta asmeniniais įsitikinimais, galėjo tapti tam tikru nuopelnu valdžios akyse ir privilegija atviresniam nacionalizmui bei kitoms alternatyvioms nuostatoms viešojoje erdvėje. Kita vertus, iki Sąjūdžio kultūrinis elitas viešą antisovietinę politinę veiklą laikė tabu.

Šio straipsnio autoriaus nuomone, Chruščiovo, Brežnevo ir juo labiau Gorbačiovo valdymo metais neformalių grupelių veikloje dalyvavusių intelektualų dvilypumas veikė sovietinę sistemą taip pat ir destruktiviai. Aišku, čia būtina turėti galvoje ne tik Lietuvos intelektualus, kurie realizavo opozicines nuostatas, kūrė alternatyvius diskursus, bet ir visos Sovietų Sąjungos inteligentijos nuotaikas ir disidentinį frontą. Paminėtinas rusų ir lietuvių disidentų bendradarbiavimas, „Balticum“ veikla, lietuvių žygeivių akcijos su latviais ir estais, estų ir lietuvių bendradarbiavimas leidžiant filosofijos istorijos tekstus ir kita. Be abejo, toks judėjimas Lietuvoje nebuvo centralizuotas, tačiau pavieniai ryšiai, akcijos, pagrindinė spauda, samizdatas ar „buržuazinių“ autorių legalizavimas sovietinėje kultūroje buvo labai realus įnašas į neorganizuotą visuomeninį judėjimą.

Intelektualai, dalyvavę tyrime, savo veikloje išvelgia „tyliąją rezistenciją“, bet kartu sutinka, jog jų elgsenai sovietiniais metais būdingas tam tikras konformizmas, t. y. prisitaikymas prie esamos situacijos kartu siekiant aukštesnių tikslų: tautinių, kultūrinių ir pan. Tai, kad karjeros, gero uždarbio galimybės neviliojo, liudija jų profesiniai darbai, užimtose neaukštos pareigos⁹¹, kuklios materialinės gyvenimo sąlygos. Todėl

⁸⁸ Klumbys V. *Lietuvos kultūrinis elitas sovietmečiu...*, p.153–155.

⁸⁹ Klumbys V. *Lietuvos kultūrinio elito elgsenos...*, p. 75.

⁹⁰ Ten pat, p. 73.

⁹¹ Iš visų kalbintų respondentų aukščiausią karjerą buvo pasiekęs Ozolas: 1975–1980 m. dirbęs LSSR Ministrų Taryboje. Jis pats tokį savo sprendimą paaiškino noru patikrinti, ar socializmas iš viso įmanomas bent CK institucijose. Duodamas interviu jis atskleidė savo verbavimo ir atsisakymo bendradarbiauti su saugumu istoriją, žr.:

„meduolio“ argumentas negalėjo būti pagrindinis⁹². Tuo labiau kad jie dalyvavo organizuodami ne vieną veiklą, peržengiančią legalumo ribą, ir atsitiktinai ar dėl kitų aplinkybių nesisulaukė didesnių sankcijų arba dėl savo užsibrėžtų tikslų ir vertybių nepasidavę patyrė socialinę ir profesinę izoliaciją ir pan. Kita vertus, šie asmenys galėjo prisibijoti „lazdos“ politikos, bent jau dėl to, kad nenutrauktų savo legalaus darbo (pavyzdžiui, pagrindinės spaudos organizatorius anksčiau ar vėliau saugumas iššifruodavo). Ne tik Brežnevo, bet ir Gorbačiovo valdymo metais prieš pat nepriklausomybės paskelbimą 1990 m. aktyvūs Sąjūdžio veikėjai, intelektualai galėjo sulaukti susidorojimų⁹³.

8. ALTERNATYVAUS PILIETIŠKUMO APRAIŠKOS SOVIETINĖJE VALSTYBĖJE

Disidentų ir pagrindžio dalyvių organizacijos, jų leidžiama spauda ir vykdoma veikla, spontaniškos Lietuvos gyventojų manifestacijos Kaune 1956–1957 m., demonstracijos po Kalantos susideginimo ir kita rezistencinė veikla – tai įvykiai, liudijantys apie pilietiškumo Lietuvoje reiškinį ir pasipriešinimą sovietiniam režimui. Tačiau pilietiškumas būdingas ne tik šioms grupėms.

Remiantis devyniais interviu ir kita medžiaga buvo aprašyti neformalių intelektualų grupių sukurti pasitikėjimo ryšiai, glaudus bendradarbiavimas siekiant apsaugoti lietuviškumą, nacionalinės kultūros vertybes, bendravimas ir bendradarbiavimas su pagrindžio, disidentine aplinka, atsiribojimas nuo asmenybę, visuomenę griauančių veiksmų, pasipriešinimas sovietinės sistemos absurdui, siekis ne tik žodžiais, bet ir konkrečiais darbais realizuoti savo vertybes, alternatyvų diskursą – leidžia kelti hipotezę, kad ir likusioje Lietuvos visuomenėje, kuri buvo prisitaikiusi dirbti ir gyventi sovietmečiu, veikė alternatyvūs pilietiniai židiniai, kurių negali paaiškinti *homo sovieticus* samprata. Pilietinės visuomenės tyrinėtojas Robertas D. Putnamas asociatyvumą, solidarumą, pasitikėjimą, toleranciją, pilietinį angažuotumą priskiria prie pamatinių demokratijos ir pilietinės visuomenės bruožų⁹⁴. Ar totalitarinėje valstybėje kokia nors forma galėjo egzistuoti išvardyti dalykai, kai vieša erdvė buvo griežtai kontroliuojama, o deklaruojamos žmogaus ir piliečių teisės praktikoje buvo pažeidinėjamos? Neneigiant įvairaus lygio prisitaikymo, šiame straipsnyje aprašyti intelektualų susibūrimai ir jų diskusijos, veiklos formos ir darbai leidžia taip manyti⁹⁵. Tai, kad toks socialinis

Interviu su R. Ozolu 2008-03-17. Savo bičiulių jis buvo vertinamas kaip ypač Lietuvai, lietuvių tautai atsidavęs žmogus, žr.: Interviu su G. Martinaitiene 2009-10-12.

⁹² Materialinio atlyginimo politika buvo, be abejo, įtaigus režimo kontrolės įrankis viso kultūrinio elito narių atžvilgiu. Tačiau jo nereikėtų suabsoliutinti.

⁹³ Anušauskas A. *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai*. Vilnius. 2008, p. 181–183.

⁹⁴ Putnam R. D. *Kad demokratija veiktų. Pilietinės tradicijos šiuolaikinėje Italijoje*. Vilnius, 2001.

⁹⁵ S. Šiliauskas, remdamasis V. Tismaneanu, tokį reiškinį iš dalies vadina „mikropilietine visuomene“, žr.: Šiliauskas S. Pilietinės visuomenės įžvalga Lietuvoje. In *Pilietinė visuomenė: politikos įpilietinimo projekcija*. Sud.

kapitalas buvo intelektualų akumuliuojamas ir kad tai nebuvo vien tik privatus „virtuviniai pabambėjimai“ ar asmeniškai, draugiškai, kasdieniškai pasisėdėjimai, visa tai vėliau galėjo virsti politiniu kapitalu, parodė įvykiai devintojo dešimtmečio pabaigoje.

Pilietiškumas nėra būtinai susijęs su oficialia politika ir kurį laiką gali egzistuoti visuomenėje be valstybės⁹⁶. Apie tai liudija ir XIX a. tautų pavasario judėjimai, pagaliau lietuvių tautos patirtis XIX ir XX amžių sandūroje. Antraip dar ir dabar turėtume Europoje kelias dideles imperijas su mažyte Šveicarija ir Nyderlandais jų pakraščiuose. Jeigu įsivaizduojama demokratinė valstybė būtų kuriama visiškai nuo nulio, pavyzdžiui, kur nors Afrikoje, – toks projektas greit sužlugtų ar ilgą laiką vegetuotų, palaikomas išorės jėgų ir keldamas įtampą tarp vietos gyventojų (tai parodo ir buvusių kolonijų minėtame žemyne vartimo valstybėmis skausminga istorija). Vakarietiško tipo valstybė negali atsirasti iš niekur. Aišku, kitas klausimas, kokia tokio intelektualų sukaupito socialinio ir politinio kapitalo kokybė žvelgiant iš perspektyvos ir kiek tokių pilietiškumo židinių, grupių apskritai galėjo egzistuoti pusiau legalioje sovietinėje erdvėje? Ir tuomet: kiek dabartinė Lietuvos Respublika atitinka vakarietiškos demokratinės valstybės ir visuomenės modelį? Šie klausimai reikalauja išsamesnio tyrimo.

Kita vertus, šitaip svarstant gali pasirodyti, kad ir toje pačioje erdvėje sovietiniais metais egzistavę neformalus nomenklatūros rateliai ir jų veikla, pradedant medžioklėmis ir įvairių klanų konkurencija, baigiant pastangomis išgauti didesnę skaičių po kablelio Maskvoje ar kitą palankų ūkinį sprendimą savo „respublikai“⁹⁷, taip pat rodytų tam tikrą „pilietiškumą“ (taip norėtų dabar manyti buvę partijos ir nomenklatūros atstovai). Tačiau pirmiausia „jų“ grupių „pilietiškumas“, nepaisant kai kurių nuolaidų ir kompromisų plačiai visuomenei, tiesiogiai tarnavo sovietinei valstybei ir palaikė sovietinės sistemos absurda. Tarp partokratų ir technokratų buvo išgalėjęs korumpuotumas, servilizmas, iškreiptas karjerizmas ir kitos blogybės, neleidusios formuotis viešajam interesui, plėtojo klanų sistemą ir kliento patrono santykius tuometinėje visuomenėje. Tokio alternatyvaus visuomeninio pilietinio intereso formavimosi partinio institucionalizmo terpėje negalėjo leisti ir ideologijos prižiūrėtojai. Beje, inteligentų stojimas į partiją atšilimo laikotarpiu ir Budapešto, Prahos įvykiai parodė, kad pastangų, vadinamų socializmu „žmogiškuoju veidu“, būta. Gorbačiovo viešumo politika buvo žingsnis šios alternatyvos link. Šios politikos nesėkmę lėmė ir sužlugdė sovietų valstybę šio partijos lyderio aklas prisirišimas prie utopinės komunizmo idėjos. Visa tai galutinai parodė, kad sovietinis socializmas realiai neįmanomas.

Sovietinio laikotarpio Lietuvoje negalima vertinti kaip prarasto ar pralaimėto.

Šiliauskas S. 2006, p. 133. Tačiau manau, kad V. Klumbys su jau minėta *privačios-neformalios-viešos-galios* sferų schema žengia toliau ir pateikia tikslesnį visuomenės sovietmečiu funkcionavimo modelį, žr.: Klumbys V. *Lietuvos kultūrinio elito elgenos...*, p. 86.

⁹⁶ Seligman A. B. *Pilietinės visuomenės idėja*. Vilnius, 2004.

⁹⁷ Apie lietuviškos nomenklatūros socialinius saitus, vidines grupes, jų dinamiką ir interesus žr.: Ivanauskas V. *Lietuviškoji nomenklatūra...*

Tokiame kontekste visuomenė paverčiama vienalyte *homo sovieticus*⁹⁸ mase, o dalies intelektualų (be disidentų ar pogrindininkų) bandymai sovietinėje erdvėje išreikšti alternatyvias vertybes laikomi vien kompromisu ar kolaboravimu. Toks mąstymas, atitrauktas nuo tikrovės, beje, taip pat galimas. Ypač turint galvoje buvusios KP, nomenklatūros atstovų bandymus šiais laikais memuaruose teisinti LKP, kaip SSKP padalinio Lietuvoje, kolaboravimą su Sovietų Sąjungos valdžia, nutylint padarytus nusikaltimus Lietuvos gyventojams. Tačiau žinant, kad pati sovietinės valstybės, komunizmo idėja kilo iš pilietinės visuomenės problemos, siekiant išspręsti individo ir visuomenės, viešumo bei privatumo dichotomijas⁹⁹, sovietinis režimas pasirinkdamas prievarta panaikinti šią problemą: sunaikinti individualumą, priversti asmenį besąlygiškai tarnauti totalitarinei valstybei, kontroliuoti privatumo sferą – pats užsiprogramavo žlugimą. Intelektualų, kaip aktyviausių visuomenės, kultūrinio elito narių, veikusių režimo sąlygomis, neformalus susibūrimai, diskusijos ir darbai prisidėjo prie šio proceso ir padėjo pamatus galimiems esminiams politiniams pokyčiams, kuriuos galiausiai paskatino Gorbačiovo viešumo politika ir (Persitvarkymo) Sąjūdžio gimimas.

IŠVADOS

Intelektualų opozicines nuostatas sovietinės valdžios atžvilgiu formavo sveiku protu nesuvokiami totalitarinio režimo bruožai, pokario rezistencija, tarpukario Lietuvos atmintis, šeimos vertybės. Didelę įtaką darė Chruščiovo ir vėlesniais laikais prasidėjęs režimo liberalizavimasis, kuris leido kultūriniam elitui atsiriboti nuo totalitaristinio diktato ir pereiti prie alternatyvių diskursų, vertybių, praktinių tikslų realizavimo. Prie to prisidėjo ir intelektualų neformalios grupės, susibūrusios privačiose erdvėse, žurnalų redakcijose, leidyklos, darbovietės, aukštosios mokyklos aplinkoje ir kitur.

Intelektualų neformalių susitikimų metu suformuoti socialiniai tinklai, pagrįsti stipriais pasitikėjimo ryšiais, leido kurti alternatyvius diskursus, planuoti atitinkamą veiklą ir vėliau ją vienokia ar kitokia forma realizuoti. Tokių neformalių grupių veikimo sąlygomis susiformavusi kolektyvinė „mes“ tapatybė pirmiausia buvo priešinama „jiems“, t. y. režimui tarnavusiems asmenims. Dalis veiklių visuomenės narių: disidentai, pogrindininkai ar kiti pavieniai inteligentai – „mūsų“ grupelių atžvilgiu

⁹⁸ Skirtingai nei N. Putinaitė knygoje „Nenutrūkusi styga“ (Putinaitė N. *Nenutrūkusi styga*. Vilnius, 2007, p. 8), remdamasis R. Gavelio pastebėjimais (žr.: Gavelis R. *Vilniaus pokeris*. Vilnius, 1989, p. 59, 257, 271, 277.) manyčiau, kad *homo sovieticus* tipui be prisitaikymo dar buvo būdingas tam tikro lygio tikėjimas sistemos principais: partija, ideologija. Tuo tarpu didesnė sovietinės visuomenės dalis Lietuvoje tuo netikėjo ir buvo tiesiog prisitaikiusi prie sovietinio gyvenimo normų. Savo romane R. Gavelis juos vadina *homo lituanicus*. Kaip tada reiktų vadinti tuos, kurie buvo prisitaikę, bet tikėjo savo susikurta ar perimta alternatyvia vertybių sistema? Palieku šį klausimą atvirą.

⁹⁹ Seligman A. B. *Pilietinės...*, p. 70–78.

galėjo turėti ryšius, kurie buvo plėtojami privačioje arba neformalioje aplinkoje. Tokie ryšiai viešumoje buvo slepiami. Šie asmenys pavadinti sąvoka „kiti“. Sėkmingai „mes“ grupių veiklai ir alternatyvių, opozicinių siekių formulavimui bei realizavimui poveikį darė tiek „jie“, tiek „kiti“. „Kiti“ suteikdavo objektyvios informacijos, padėjo puoselėti alternatyvias vertybes ir jas atitinkantį diskursą. Susidarius aplinkybėms neformalus, vieši ryšiai su „jais“ galėjo būti panaudojami siekiant savų alternatyvių, opozicinių tikslų realizavimo.

Išanalizavus devynių respondentų interviu galima išskirti šešias opozicines nuostatas: tautinės kultūros ir savimonės puoselėjimą, pasyvaus pasipriešinimo nuostatą, individualios saviraiškos pastangas, valingo veikimo, pozityvaus veikimo nuostatą ir galimos nepriklausomybės idėjos artikuliaciją. Visos šios nuostatos (vienos mažiau, kitos daugiau) savaip formavo neformalių grupių alternatyvius diskursus, skirtingomis aplinkybėmis realizuojamus konkrečiais veiksmais viešojoje erdvėje.

Didžiausi intelektualų pasiekti rezultatai buvo: filosofų grupelių pagrindu išleisti ir sovietinėje erdvėje legalizuojami klasikiniai Lietuvos ir Vakarų Europos autorių darbai, VVU Literatūros katedros dėstytojų pedagoginis, mokslinis darbas su studentais šeštajame dešimtmetyje, vadovavimas „Ramuvos“ judėjimui, „Kultūros barų“ ir kitos sovietinės spaudos panaudojimas alternatyvioms tautiškumo, kultūros idėjoms skleisti, paveldosaugos judėjimas. Šitai buvo galima pasiekti dėl intelektualų „mūsų“ grupelių išplėtotų ryšių su įvairiais žmonėmis: tiek iš „jų“, tiek iš „kitų“ aplinkos.

Kadangi intelektualai veikė sovietinėje viešojoje erdvėje, tad prisitaikymas, socialinis ar individualus dvilypumas buvo neišvengiamas padarinys. Tačiau galima manyti (nors ir stiprėjo dalies visuomenės degradacija, sovietizacija) kad liberalėjant režimui toks dalinis dvilypumas bei stipri „mūsų“ grupelių tapatybė galėjo ir turėjo veikti sovietinę sistemą dezintegracijos link. Intelektualų grupelių išplėtoti socialiniai ryšiai, veikimo bruožai ir pasiekti rezultatai turėjo prisidėti prie Gorbačiovo viešumo sąlygomis įsteigto ir sėkmingai veikusio Persitvarkymo Sąjūdžio judėjimo. Todėl neformalių intelektualų grupių veikimą sovietiniais metais galima atskirais atvejais vertinti ir kaip alternatyvias pilietiškumo apraiškas.

Aurimas Šukys

CHARACTERISTIC FEATURES AND OPPOSITIONAL ATTITUDES OF INFORMAL INTELLECTUAL GROUPS IN SOVIET LITHUANIA

Summary

The article presents a description of social networks and activities of various informal groups among intellectuals in the late Soviet period in Lithuania. The analysed material includes 9 interviews, memoirs, diaries, and KGB documents. Because of these networks and certain official privileges which intelligentsia obtained in Soviet public life to demonstrate alternative virtues and discourses, official and unofficial culture could sometimes escape ideological control. Such non-

systematic activities took different forms: publication of classical philosophical texts by “Mintis” publishing house, unideologized lectures read at universities, a movement for authentic folklore and protection of cultural heritage, search for individual forms of expression in art and poetry, etc. Though most of the new unideologized ideas were sooner or later brought to an end, intellectuals, who constructed groups with trust, solidarity, and civic engagement, found new forms of nonconformist behaviour. On the other hand, such a public engagement in soviet life demanded to obey (voluntarily or not) certain ideological rules. The ideological regime aimed at building “a new man”. To resist this, Lithuanian intellectuals strived to construct an alternative “us” identity, which was an effort to demonstrate “our” distinctiveness from “them” (i.e. people which were loyal to or manipulated by the Soviets). Even though some dissidents, emigrants or other individuals with oppositional attitudes participated in “our” groups, they had a different civic identity which was constructed in opposition to the Soviet rule. They can be considered as “others” from the perspective of “our” groups. These three collective identities - “others”, “us”, and “them” - as well as interaction among them provided a possibility to search for alternative aims under the complicated circumstances of social, economic and political Soviet life. In addition, informal groups of Lithuanian intellectuals took advantage of the situation and launched a new social (later, political) movement of Sąjūdis when public life finally got more unconstrained and the Soviet Union turned to structural reforms in the late 1980’s.

ĮVADAS

Šiandieninis diplomatinis protokolas pasižymi manieringumu ir ceremonijų gausa. Iš tiesų nemažai praktikų ir teoretikų mano, kad etiketo formalumai nūdienos pasaulio piliečiui nebeturi reikšmės ir kad netgi kai kurie tarptautinės politikos veikėjai ne tik nežino, bet ir nesiteikia išmokti diplomatinio protokolo subtilybių, nes ir be jų turi nemažai įtakos pasaulinio įvykiams. Toks požiūris buvo pradėjęs plisti tarp ankstyvojo modernizmo diplomatų, nes kai kurie pradėjo manyti, jog ceremonijos nereikalingos, kad jos – tik formalumas ir laiko švaistymas. Taigi nors tuometiniai diplomatai ir skirdavo daug laiko diplomatinio protokolo numatytoms ceremonijoms ir taisyklėms, bet jų laikymąsi pradėta kvestionuoti.

Istorikų požiūris į diplomatinį protokolą taip pat dvejopas. Kai kurie mokslininkai jį traktuoja kaip spektaklį ir kalbėdami apie jį vartoja tokius posakius kaip „absurdiška praktika“ ir „nereikšmingos užgaulės“. Kitiems specialistams, prieš kelis dešimtmečius parašiusiems darbus apie protokolines ceremonijas, mažai rūpėjo esminės diplomatinio elgesio reikšmės (Roosen, 1980). Kai kurie istorikai aptarė diplomatinio protokolo ceremonijas kiek rimčiau, bet jų išvados paviršutiniškos, nes, gilesnės prasmės neįžvelgdami, jie konstatavo, kad tuo metu paprasčiausiai taip derėjo elgtis, ir tiek. Nūdienos istorikai teigia, kad diplomatinės ceremonijos sudaro sąlygas bendrauti ir keistis nuomonėmis, naujomis idėjomis ir informacija apie kitas valstybes, ceremonijos naudingos valstybės šeiminkės didingumo įvaizdžiui kurti, galiausiai jos lemia politinius sprendimus ir per protokolines ceremonijas kai kurie diplomatai patenka į vienos ar kitos valstybės valdovų rūmus ar vadovų kabinetus (Roosen, 1980).

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad mokslininkų bendruomenė pripažįsta diplomatinio protokolo svarbą, tačiau jų požiūris į šiuolaikinio protokolo laikymąsi ir jo taikymą vis dažniau įgauna neigiamą atspalvį, nes diplomatinio elgesio taisyklių paisymas kartais daugiau trukdo negu padeda veiksmingai diplomatams dirbti.

Nepaisant tokio tariamo abejingumo diplomatiniam protokolui, istorikai,

antropologai ir sociologai pastaruojų metu iš naujo nagrinėja šią temą, traktuodami protokolą kaip etiketą, taikomą specifinėje srityje. Pritariant mokslininkų pozicijai diplomatinį protokolą traktuoti kaip taikomąjį etiketą, būtina pabrėžti, kad protokolas kaip taisyklių visuma nėra savitiksliis, todėl jį reikėtų suprasti kur kas plačiau, t. y. kaip priemonę, padedanti sėkmingai keistis informacija, nes kiekvienas protokolinis veiksmas kartu ir komunikacinis veiksmas.

Komunikacijos procese siekiant suformuoti bet koki pranešimą, kuris turi būti perduotas, būtinas atitinkamo kodo vartojimas. Šiuo atveju akcentuotinas pranešimo adekvatumas komunikacinei aplinkai (Jiménez, 2007). Todėl tikslinga diplomatinį protokolą ir jo raidą įvertinti komunikaciniu aspektu, juo labiau kad tokio požiūrio šiandien į protokolą labai trūksta.

Šis straipsnis siekia atskleisti diplomatinio protokolo ryšį su komunikacijos procesu, taip pat veiksnus, darančius įtaką protokolo klostymuisi bei jo raidai.

Suprantama, plėtojantis diplomatijai reikia tobulinti ir bendrą komunikacinį kodą – kalbą ir tarpasmenines reikšmių struktūras, žodžių, veiksmų ir simbolių interpretacijas (Jönson, Hall, 2005). Dabartinė tarptautinės visuomenės samprata – tai heterogeninė kolekcija, susidaranti iš fiktyvių subjektų, vadinamų valstybėmis, tariamai lygiateisių, suverenių ir visiškai nepriklausomų. Tokia samprata visai nepriimtina XV amžiaus idealizmui, juk monarchai sudarydavo sutartis su savo vasalais ir net su kaimyninių suverenių vasalais. Į priėmimus atvykdavo ambasadoriai, kuriuos į pareigas skirdavo patys monarchai. Pasitaikydavo atvejų, kai į rūmus atvykdavo kitų suverenių atstovai, anksčiau tarnavę dabar juos priimančiam monarchui (Mattingly, 1988).

Kaip tik tuomet atsiranda pirmųjų diplomatinio korpuso ženklų: profesinio bendrumo jausmas ir tarpusavio solidarumas, keičiantis mandagumo išraiškomis, kodifikuojant tarpasmeninį bendravimą ir, esant reikalui, imantis bendrų, gynybinių, tarsi „korporacinių“ veiksmų, kad būtų išsaugotas besiformuojantis diplomatų luomo išskirtinumas (Eban, 1983). XIX–XX amžiais pastebima diplomatinė subkultūra, išsiskirianti savitu suvokimu, kurio pradžia siekia XV amžiaus Romą (Jönson, Hall, 2005). Tad į diplomatinio protokolo – kaip bendro komunikacinio kodo – formavimąsi ir kaitą žvelgsime iš šios epochos.

1. DIPLOMATINIO PROTOKOLO ANALIZĖ IŠ KOMUNIKACINĖS PERSPEKTYVOS

Komunikacija itin svarbi diplomatijai (Jönson, Hall, 2005). Protokolo laikymasis neatsiejamas nuo pastangų pritaikyti išraiškos formas konkrečiam laikui ir aplinkai, perduodant idėjas bei informaciją ir siekiant konkretaus tikslo (Jimenez, 2007). Daugelis autorių rašydami apie diplomatiją ir diplomatinį protokolą vartoja komunikacijos sąvokas (Jönson, Hall, 2005; Jiménez, 2007; Álvarez Gómez, 2007; Sierra Sánchez, 2008).

Į diplomatinį protokolą žvelgiant komunikacijos aspektu kyla komunikacijos proceso sampratos klausimas, nes komunikacijos ir komunikacijos proceso apibrėžimų yra tiek, kiek mokslininkų, pasisakiusių šia tema.

Remiantis M. De Fleuro (1975) komunikacijos proceso idėjomis, šį procesą galima pavaizduoti kaip nuoseklų vyksmą: siuntėjas, perduodamas informaciją kitam, ją koduoja (sukuria pranešimą), siunčia pranešimą, gavėjas tą pranešimą gauna, iškoduoja ir duoda grįžtamąjį ryšį.

Tokia komunikacijos samprata pabrėžia bendro kodo būtinumą, kad būtų užtikrinta sklandi komunikacija. Bendras kodas leidžia siuntėjui koduoti informaciją taip, kad gavėjas iškoduodamas pranešimą gautų lygiai tokią pačią informaciją, kokią išsiuntė.

Tačiau nepakanka į komunikaciją žiūrėti kaip į informacijos užkodavimo ir iškodavimo bei keitimosi pranešimais procesą, kuriuo siekiama vienaip ar kitaip paveikti informacijos gavėją. Shrammas (1973) atkreipia dėmesį į komunikacijos partnerių santykį, o Rogersas ir Kincaidas (1981) pabrėžia bendrą komunikacijos partnerių supratimą. Taigi, jei komunikacija suprantama kaip keitimasis informacija tarp subjektų, jos sėkmingumą galima apibrėžti bendro supratimo pasiekimo laipsniu. Išvengti triukšmo dekodavimo etape padeda bendri kodai.

Komunikacija tarp žmonių galima tada, kai laikomasi kalbos taisyklių (Heath & Bryant, 2000). Taigi diplomatinę komunikaciją ir diplomatinį protokolą galima vertinti kaip kodą, leidžiantį sėkmingai tai komunikacijai vykti. Galima teigti, kad bendros – todėl, kad visiems dalyviams *turėtų* būti žinomos – taisyklės mažina įvairovės nulemtą neapibrėžtumą, didina aiškumą ir komunikacijos efektyvumą. Siekiant komunikacijos tikslo – supratimo – itin svarbu bendras kodas. Šis turėtų būti paprastas ir lengvai vartojamas. Tačiau kyla klausimas, kodėl to supratimo siekiama tokiomis sudėtingomis taisyklėmis, kurios komunikacijos procesą daro įmantrų, juk taisyklių paprastumas leistų kur kas efektyviau pasiekti tikslą.

Deja, toks požiūris į komunikaciją nepadedą atsakyti į šį klausimą. Kita vertus, žmonių komunikacijoje pranešimo kūrimas užkodavimo etape ir jo iškodavimas suteikiant simboliams atitinkamas reikšmes yra daug sudėtingesnis. Todėl net nagrinėjant kasdienę tarpusavio komunikaciją toks komunikacijos proceso supratimas nėra pakankamas.

Schrammas (1954) pabrėžia komunikacijos dalyvio svarbą komunikacijos procese, įvesdamas „patirčių lauką“ (angl. – *field of experience*), tai individo (asmeniniai) ar grupės (kolektyviniai) įsitikinimai, vertybės, patirtys ir įgytos (išmoktos) reikšmės. Tubbsas (1983) pateikia komunikacijos modelį, kuriame ženklų reikšmės ne ženkluose, o mumyse. Komunikacijos procese ne šiaip sau dalyvauja siuntėjas ir gavėjas. Čia svarbų vaidmenį atlieka jų patirtis, apimanti žinias, įsitikinimus, gebėjimus ir t. t. Pranešimai iš išorės ir stimulai iš vidaus pereina patirties filtrus – galimą žodyno ribotumą, skirtingų reikšmių priskyrimą žodžiams ar neverbaliniams ženkliams ir pan.

(Tubbs, Moss, 1983). Patirčių laukų sutapimo lygis kelia semantinio triukšmo klausimą – galimus neadekvačius pranešimų interpretavimus dėl patirties skirtumų. Taigi, negalime kalbėti apie komunikacinį kodą kaip apie objektyviai egzistuojantį darinį. Į jį turime žiūrėti per komunikacijos dalyvio prizmę.

Šiuo atveju svarbu ne tik pranešimo dekodavimas, bet ir jo interpretavimas. Kalbant apie komunikacijos procesą būtina įvertinti ir pačių komunikacijos dalyvių ypatumus.

Tačiau komunikacijos dalyvio aktualumas neapsiriboja vien patirties lauku ir jo nulemtais filtrais. Pasak Sperberio ir Wilsono (1986), į pranešimo užkodavimą ir iškodavimą patenka ne tik kodų reikšmės, bet ir komunikatoriaus tikslai. Komunikatorius neapsiriboja užkodavimu, t. y. siunčiamo pranešimo pavertimu signalu, kurį gavėjas iškoduos vartodamas identišką kodo kopiją. Komunikatorius pateikia tam tikrus įrodymus apie savo ketinimus perteikti tam tikrą reikšmę, o gavėjas padarys išvadą remdamasis turimais įrodymais. Minėtų autorių teigimu, komunikatorius visada turi dviejų lygių tikslus: informacinį tikslą (norą, kad klausytojas ką nors sužinotų – iškoduotų pranešimo tekstą) ir komunikacinį tikslą (antrinį tikslą, kurio siekiant ir kuriamas atitinkamas pranešimas). Šia teorija nuosekliai nesiremsime ir nenagrinėsime, kaip ir koku būdu gavėjas supranta siuntėjo intencijas. Mums šiuo atveju svarbus pats komunikacijos kaip proceso supratimas, kuris išplečia konkretaus kodo vartojimą ne tik perduodant konkrečią reikšmę, bet ir sudėtingesnį turinį bei išskiriant antrinį tikslą. Tokia komunikacijos samprata leidžia aptarti diplomatinę komunikaciją ir diplomatinio protokolo kaip komunikacinio kodo formavimąsi.

Atsižvelgiant į anksčiau pateiktą komunikacijos sampratą, protokolą galima analizuoti iš komunikacijos perspektyvos išskiriant keletą aspektų:

- dvigubas dalyvių komunikacijos tikslas;
- komunikacijos dalyvių ypatybės;
- komunikacijos intensyvumas ir komunikacijos proceso dalyvių gausumas.

Pirmiausia paminėtina, kad jau pats keitimasis informacija, kaip ir bet kuris sąmoningas žmogaus veiksmas, yra tikslingas. Komunikacijos proceso dalyviai gali vadovautis skirtingais tikslais, kurie gali daryti įtaką tiek pačiam procesui, tiek besiformuojančio kodo ypatybėms. Pastarosios savo ruožtu gali paveikti komunikatorių antrinį tikslą.

2. DVIGUBAS PROCESO DALYVIŲ KOMUNIKACIJOS TIKSLAS

Kaip minėta, Sperberis ir Wilsonas (1986) tvirtina, kad esant bet kokiai komunikacinei sąveikai siuntėjas siekia dvigubo tikslo arba, kitaip sakant, vienu metu dviejų tikslų – pirminio ir antrinio. Pirminis – perduoti tam tikrą turinį (kad gavėjas ką nors sužinotų); antrinis – paveikti gavėją taip, kad jis, paveiktas turinio, priimtų tam tikrą

sprendimą. Kaip tik antrinis tikslas slepia subtilią bendravimo taisyklės reikšmę. Tam tikromis aplinkybėmis protokolo taisyklės nusistovi taip, kad antrinis tikslas – paslėpta taisyklės reikšmė – įgauna aiškia, komunikacijos dalyviams suvokiamą prasmę. Tačiau laikui bėgant aplinkybės keičiasi ir lieka tik taisyklė be pirminio konteksto, galėjusio detalai paaiškinti šios taisyklės subtilias reikšmes. Vienas iš pavyzdžių galėtų būti viduramžiais kilmingiesiems įprastas pasisveikinimas nusimaunant pirštines. Anuomet įvairiais būdais kerštauta priešui, netgi per fizinį kontaktą, kai spaudžiant prieš ranką ji buvo patepama mirtingais nuodais. Kai kilmingasis, nusimovęs pirštines, pasiūlydavo kitam savo ranką pasisveikinti, tai buvo ne vien mandagus gestas, bet ir parodymas neturint blogų kėslų. Pasikeitus istoriniam kontekstui, dabar rankų paspaudimas nusimovus pirštines tereiškia pagarbų pasisveikinimą, nes taip nuo seno įprasta ir jau nesigilinama į šios mandagumo ir pagarbos taisyklės atsiradimo priežastis. Galima teigti, jog, laikydamasis diplomatinio protokolo taisyklių, komunikacijos dalyvis ne vien taiko tinkamą (pagal taisyklės) poelgį esamai komunikacinei situacijai (pirminis tikslas). Dalyvis veikia turėdamas ir antrinį tikslą, o norint jį įvertinti reikia atsižvelgti į kontekstą, motyvavusį bendravimo normų ir taisyklių atsiradimą, kad būtų galima analizuoti: kito aplinkybės ar išliko. Tačiau visų pirma analizuojama pati komunikacinė situacija.

2.1 KOMUNIKACINĖS SITUACIJOS NEAPIBRĖŽTUMAS IR JO MAŽINIMAS

Der Derianas (2001), kalbėdamas apie protokolo ir protokolinių ceremonijų atsiradimą ir raidą, pabrėžia konteksto svarbą bei akcentuoja galimą komunikacinės situacijos neapibrėžtumą.

Savo veikloje žmogus visada siekia apibrėžtumo, o situacijos neapibrėžtumas sukelia diskomfortą, todėl įvairiausiomis priemonėmis siekiama jį sumažinti arba visai jo išvengti. Patekus į nepažįstamą situaciją, kurioje sunku ar neįmanoma nustatyti kitų žmonių poelgių priežasčių ar prognozuoti veiksmų padarinių, žmogus negali sėkmingai veikti. Antropologai ritualą apibūdina kaip ypatingą tarpasmeninės komunikacijos formą, pabrėždami, kad ritualai atsiranda ir jų svarba išauga tokiose situacijose, kur nesusikalbėjimas, nulemtas netinkamo signalizavimo ar neadekvataus supratimo, keltų grėsmę (Bell, 1992).

Nors šiandien ritualų ir ceremonijų reikšmė yra tik šalutinė, apsiribojanti bendrumo kaip pozityvaus konteksto kūrimu, bet istoriškai ceremonijos ir ritualai buvo labai svarbūs, nes sankcionavo judėjimą per socialines ir politines sienas. Der Derianas (2001) teigia, kad diplomatijos, o kartu ir diplomatinio protokolo formavimosi laikotarpiu valstybės ribų ir statuso peržengimas buvo toks pat perėjimo ritualas kaip vaiko tapimas suaugusiu, viengungio – sutuoktinio ar gyvo – mirusiu. Tai sietina tiek su žinių apie svetimo krašto gyventojų elgesį reguliuojančių normų ir taisyklių trūkumu, tiek su šių normų ir taisyklių neaiškumu.

I situacijos neapibrėžtumą žvelgiant iš komunikacinės perspektyvos paminėtina, kad neapibrėžtumą lemia negebėjimas atpažinti ir interpretuoti aplinkos bei siunčiamų pranešimų, taip pat nesant tikrumo, kaip konkretaus žmogaus pasisakymai ar poelgiai gali būti suprasti. Šiuo atveju komunikacijos dalyviai turi skirtingus kodus, kurie padeda užkoduoti siunčiamus ir iškoduoti gaunamus iš aplinkos pranešimus. Vienintelis būdas maksimaliai sumažinti neapibrėžtumą – įgyti bendrą, nors ir paprastą kodą. Tai simbolinę reikšmę turintis elgesys kaip schema. Kuo didesnis situacijos neapibrėžtumas, tuo labiau reikia schemos, kaip kažko visiems vienodai suprantamo. Tokias elgesio schemas arba stereotipines kolektyvinio elgesio formas kultūros antropologai vadina ritualais (Boyer P. Liénard P. 2006). Kita vertus, mokslininkai tyrinėdami ritualų funkcijas vis dažniau siekia nagrinėti jų komunikacinį turinį (Bell, 1977).

Bendro aiškaus kodo, nereikalaujančio laipsniško priėjimo prie bendro supratimo, o leidžiančio pasiekti jį iškart, pritaikymas diplomatijai, kaip itin jautriai sričiai, yra būtinas. Pats diplomatinės komunikacijos specifiškumas lemia ritualizuoto elgesio formų atsiradimą. Taip pat diplomatinės komunikacijos situacijos neapibrėžtumas, sąlygotas dviejų skirtingus įsitikinimus, interesus ir kultūrinį pagrindą turinčių subjektų susitikimo, lėmė ritualinio elgesio atsiradimą. Neapibrėžtumo mažinimą galima traktuoti kaip vieną iš komunikacijos tikslų, lėmusių protokolo kaip komunikacinio kodo formavimąsi ir jo ceremoniškumą.

Ko gero, neatsitiktinai žmonija sukūrė daugybę socialinių ritualų, palengvinančių tarpusavio komunikaciją įvairiose sudėtingose situacijose. Ritualas išvaduoja žmogų iš būtinumo rinktis, kaip elgtis, ir užtikrina bent minimalų bendrumą – kaip pagrindą tolesnei komunikacijai. Šiuo atveju ritualinius veiksmus galima traktuoti ne tik kaip neapibrėžtumo mažinimo priemonę, darančią situaciją daugiau ar mažiau nuspėjamą, bet ir kaip minimalaus bendrumo kūrimo bei jo stiprinimo priemonę. Pasak Edelmano (1969), ceremonijos yra įprastas dalykas visuomeniniame gyvenime, visi laikomės tam tikro elgesio etiketo. Formalumas, įdėmumas ir kartojimas – tai bendros ritualizacijos strategijos (Bell, 1992).

Paprastai diplomatinę protokolinę komunikaciją suformuoja ilgalaikė praktika, palaikoma visų komunikacijos procese dalyvaujančiųjų sutartinėmis išraiškoms.

Vis intensyvėjanti komunikacija ir lengvesnis priėjimas prie reikalingos informacijos leido sukaupti būtinų žinių bei sumažinti galimą komunikacinių situacijų neapibrėžtumą, o kartu ritualų gausos ir jų sudėtingumo poreikį. Šios žinios padeda adekvačiai iškoduoti ir suprasti pranešimus svetimoje aplinkoje. Visuotinių žinių apie kitus ir jų kitoniškumą gausėjimas sietinas su turimo kodų arsenalo didėjimu. Galima prognozuoti, kad gavėjas gebės iškoduoti bet kokią pranešimą ir gauti tokią pat informaciją, kokią į pranešimą įdėjo siuntėjas.

Ritualas praranda savo dvilypę funkciją ir vis dažniau tampa priemone, užtikrinančia bendrumą.

Tačiau ir šiandien lieka tam tikras komunikacinės situacijos neapibrėžtumas, nulemtas kultūrinės įvairovės. Jeigu iki XX a. diplomatinis bendravimas daugiau apsiribojo Vakarų pasauliu ir tam tikrą bendrumą turinčiomis kultūromis, tai nuo XX a. vidurio į diplomatinę areną įsitraukia daug naujų šalių su savita kultūra. Atsiranda poreikis užtikrinti sklandų susikalbėjimą šioje kultūrinėje įvairovėje gerbiant visų komunikacijos dalyvių unikalumą ir kultūrinės šaknis. Nors diplomatiniai atstovai turi bendrą kodą, kiekvienas priklauso savitai kultūrai, kuriai atstovauja specifiniu kodu. Tie patys verbaliniai ženklai gali būti labai skirtingai interpretuojami atsižvelgiant į tautinės kultūros specifiką (Hall, 2003).

Mokslininkai paprastai kalba apie vakarietiškas tradicijas turintį protokolą. Tačiau skirtingų regionų diplomatinio bendravimo taisyklės grindžiamos visai kitokiais pamatais. Arabų kraštų protokolas yra nulemtas religijos, istorinio ir kultūrinio paveldo. Kitose musulmoniškosiose šalyse – religijos (Alvarez Gomez, 2007). Nepaisant konkrečios geografinės vietos ar kultūros, diplomatinis protokolas kaip nusistovėjusių verbalinių ir neverbalinių elgesio formų rinkinys padeda įveikti neapibrėžtumą, nulemtą kultūrinės įvairovės. Šiuolaikinio protokolo kalboje apstu standartizuotų posakių ir atsargių frazių. Akivaizdu, kad kiekvienai epochai diplomatiniai atstovai turi visiems žinomų ritualizuotų posakių rinkinį, leidžiantį laisvai bendrauti ir netgi pačią nema-loniausią žinią perduoti mandagiai (Jönson, Hall, 2005).

2.2 PRIKLAUSOMYBĖS TAM TIKRAI GRUPEI DEMONSTRAVIMAS

Diplomatiniam protokole ceremonijų gausu iki šiol, bet ypač jos buvo aktualios viduramžiais. Kiekviena grupė, kaip socialinis vienetas, stengiasi save apibūdinti, surasti ir išryškinti tam tikrus bruožus, vienijančius narius, ir išryškinti jų skirtumus. Uždaroms ar besistengiančioms būti tokiomis grupėms būdingas individualios narių raiškos minimizavimas ir ypatinga elgesio taisyklių svarba (Berne, 1975). Manieringas aukštuomenės elgesys buvo priešingybė tiesmukam nekilmingųjų elgesiui. Pasak Dizelbacherio (1998), sunku įsivaizduoti didesnę elgesio kontrastą tarp XVI–XVII a. kilmingųjų luomo ir nekilmingųjų manierų. Kaimiškosios tiesmukos komunikacinės formos buvo visiškai priešingybė itin išpuoselėtai rūmų komunikacijai. Rūmų etiketas, pabrėždamas aristokratijos išskirtinumą ir socialinį pranašumą, padėjo savotiškai saugoti ir reprezentuoti aukštuomenę. Karališkosios valdžios klestėjimo amžiais buvo sakoma, kad etiketo normos žmones sujungia kur kas tvirčiau nei įstatymai.

To meto pompastiškas ceremonialas padėjo įtvirtinti karališkąją valdžią, kaip išskirtinę valdovų padėtį, nepasiekiamą paprastiems mirtingiesiems. Tačiau protokolui būdinga ne tik ritualų gausa, bet ir manieringumas. Manieringo elgesio atsiradimą istorikai sieja su vėlyvųjų viduramžių Europos karališkaisiais dvarais, kai dvariškai burdamiesi apie centralizuojančius valstybės monarchus metė iššūkį dominuojančiai karių klasei nauju, mandagumu grįstu elgesiu (Der Derian, 2001). Tokį kokybinį

virsmą skirtingi autoriai linkę grįsti skirtingomis priežastimis. Vieni atkreipia dėmesį į paties dvaro specifiką. Pirmiausia pabrėžia, kad nemažai žmonių į dvarą buvo įtraukti taip, tarsi sudarytų statinio dalį. Jie, kaip ir patalpos, suskirstyti įvairiais aukštais ir atstumais, o jų pareigos tiksliai nustatytos ir apibrėžtos (Canetti, 2003). Dvariškių laikysena ir elgesys tam tikras pavyzdys visiems valdiniams. Kita vertus, dvarai buvo vieta, kur kiekvienas norėjo pralobti ir įtvirtinti savo statusą, o tai buvo galima padaryti tik įgijus valdovo ir jo žmonių palankumą. Pagrindinė priemonė šiuo atveju buvo mandagumas – elgesys, nulemtas daugybės taisyklių (Dizelbacher, 1998). Kuo aukštesnis buvo žmogaus rangas, tuo daugiau taisyklių jis turėjo laikytis (Elias, 2004).

Tarpusavio bendravimo taisyklės, įteisinusias manieringumą, galima paaiškinti ir kaip aukštuomenės siekį apibrėžti save bei atsiriboti nuo nekilmingųjų (Der Derian, 2001). Čia galima išvelti pasipriešinimą iki tol gyvavusiai tvarkai, nebeatitinkančiai naujai susiformavusių poreikių, ir taisyklėms, kurios šią tvarką palaiko. Mokslininkai, nagrinėjantys pasipriešinimą, pabrėžia ypatingą besipriešinančiųjų ir maištaujančių poreikį persekioti viską, pradedant žmonėmis ir baigiant simboliais, taisyklėmis ir daiktais. Žmonės atmeta tai, kuo anksčiau vadovavosi, nes tai priklauso ankstesnei formacijai – su kuria kovoja (Kabanės, Nass, 1988). Šiuo atveju komunikacijos tikslas – atitikti nustatytus standartus ir įgyti palankumą.

Manieringas elgesys buvo priešingybė tiesmukam elgesiui, nors ir šis būdavo ritualizuotas. Mandagumas, arba „courage“, – tai atsisitraukimas nuo karingų vasališkų santykių ir perėjimas prie maskuotos kovos dėl prestižo ir įtakos (Dizelbacher, 1998). Siekiant paneigti iki tol galiojusią tvarką ir įtvirtinti kitoniškumą, taisyklės, reglamentuojančios komunikaciją, pasidarė gerokai sudėtingesnės. Ir taip sudėtinga, pernelyg simboliška komunikacija buvo dar labiau sukomplikuota.

Vis sudėtingėjant dvarų protokolui, kaip teigia Van Vikefortas (1981), ceremonijos ir pagerbimai buvo laikomi ambasados pagrindinėmis pareigomis. Dažniausiai vartojami žodžiai XVII amžiaus diplomatinėje komunikacijoje buvo „garbė“ ir „šlovė“. Ambasadorius privalėjo prižiūrėti savo pono (suvereno, karaliaus, princo ir t. t.) vardą, kad niekas jo nesuterštų ir neižeistų, nes ambasadorius atstovauja savo valdovo didybei. Bet ne vien monarchams rūpėjo kitų pagarbus elgesys su jų asmeniu. Toks pat buvo ir moderniosios respublikos valdovų siekis. Šie nepraleisdavo progos raštu ar asmeniškai priminti įtakingiems valdovams savo sėkmingų ryšių su kitais valdovais.

Nors diplomatinė ryšių plėtra sutapo su absoliutizmo periodu, istoriškai realūs valdovų susitikimai įvykdavo gana retai. Valdovai retai kada keliaudavo į svečių šalį. Daug dažniau susitikimai vykdavo tarp pasiuntinio ir valdovo arba tarp atstovų, veikiančių tų suverenų vardu. „Ritualo metu asmuo reiškia savo pagarbą ir palankumą gerbiama asmeniui ar jį laikinai pavaduojančiam asmeniui“ (Goffman, 1971). Todėl galima teigti, kad pagarba, reiškiamą užsienio valstybės suverenui, turėjo būti taip pat reiškiamą ir jo diplomatui. Nepagarba pasiuntiniui buvo vertinama kaip jį siuntusio valdovo įžeidimas.

Siekiant pademonstruoti atitikimą tam tikriems standartams, ypatingas dėmesys kreipiamas į pranešimo formą ir smulkiausias jos niuansus. Priklausomybę vienai ar kitai visuomenės grupei rodo daugybė išoriškai matomų ženklų, tokių kaip apranga, elgesio manieros, dalyvavimo situacijų pasirinkimas ir t. t.

Nuo Renesanso iki Prancūzijos revoliucijos manieros buvo esminis bendrabūvio komponentas. Geros manieros – tai privalomas išsilavinusio žmogaus bruožas. XVI–XVIII a. leistos gerų manierų knygos, patariančios žmogui, kaip deramai elgtis pagal savo luomo reikalavimus. Šiose knygose buvo nagrinėjami moralės principai, manieros, charakterio ugdymo gairės, menas gyventi visuomenėje. Buvo mokoma grakščiai šokti, pabrėžtinai santūriai bendrauti (valdant aistras), elgesio prie stalo taisyklių ir būti teisingam (Curtin, 1985).

Etiketas atliko aukštuomenės apibrėžimo funkciją, o apie tai liudija veiksmai, nukreipti prieš aristokratiją neigiant jos elgesio normas. Priklausomybę elito grupei demonstruojama per atpažįstamas elgesio normas. Revoliucijos siekė įtvirtinti naują bendrabūvio principą, išreikštą lozungu „Laisvė, lygybė, brolybė“. Revoliucionieriai tai, kas buvo prieinama tik privilegijuotai mažumai, siekė padaryti prieinamą visai liaudžiai. Kabanesas ir Nassas (1988) teigia, kad visuomeninių perversmų metu įsigali ypatinga, tik tiems būdinga periodams pasaulėžiūra: *Homo homini lupus est*. Tuo laikotarpiu randasi poreikis persekioti viską – nuo žmonių iki simbolių ir daiktų. Žmonės atmesdami tai, kuo iki perversmo vadovavosi, niekada pagalvojo apie galimas tokio persekiojimo ir naikinimo pasekmes. Naikinama tik tam, kad būtų naikinama, nes priklausė ankstesnei formacijai, su kuria revoliucionieriai ir jų sekėjai kovoja. Naikinami objektai siejami su karališkąja valdžia (mauzoliejai, herbai ant pastatų ir kt.). Revoliucinis naikinimas – ne kas kita kaip kėsinimasis į ribas. Naikinami ritualai, ceremonijos – visa, kas nustato ribas, atrodo grėsminga ir nepakenčiama naujos ideologijos atstovams ir įtvirtintojams (Canetti, 2003). Revoliuciniai pakeitimai neaplenkė ir kalbos. Įtvirtintas kreipinys *tu*. Taip privalėjo kreiptis tiek penkiolikmetis į aštuoniasdešimtmetį, tiek vyras – į moterį, tiek tarnas – į šeiminingą. Laiškai ministrui prasidėjo žodžiais piliečiui ministrui, o visame tekste vartojamas kreipinys *tu*. (Kabanės, Nass, 1988). Panašiai ir Rusijos revoliucionieriai reikalavo kreiptis *draugas*, *draugė* (rus. товарищ). Revoliucionieriai, kad paneigtų aristokratiją, priklausomybę „naujam elitui“ demonstravo pasitelkdami tas pačias priemones, bet suteikdami joms naują turinį. Revoliucinė Prancūzijos vadovybė Respublikai atstovauti užsienyje skyrė patikimus piliečius, kurių neviliotų aristokratinės aplinka. Pagal naują tvarką išrinktasis atstovas privalėjo elgtis taip, kaip dera Respublikai. Jis turėjo būti labai atsargus, kad tik nepasiegtų pagal visuotinai priimtus diplomatų įpročius (Frey, 1993). Patriotas Sémonville'is, Prancūzijos atstovas Konstantinopolyje, buvo griežtai kritikuojamas už laikymąsi senojo režimo ambasadoriaus elgesio. Jis keliaudavo su gausia palyda ir pompastika. Revoliucionieriai griežtai atmetė „akinančius ir smulkmeniškai surežisuotus viešus ritualus, žadinančius įsišaknijusius karališkus sentimentus, kartu

aukštinančius ir legitimuojančius senąją tvarką“ (Mayer, 1981). Prancūzai, dalyvaujantys Rastatto kongrese, atsisakė nusileisti tradiciniam etiketui. Jie vilkėjo švarkus ir kelnės, o ne tradicinius kostiumus, vaikščiojo ne grakščia eiseną, o dideliais žingsniais (Frey, 1993). Ypač pažiūros skirdavosi, kai susitikdavo revoliucionieriai ir kito pasaulio atstovai – kiekvienas gynė savo sistemą tam tikru elgesiu.

Nepaisant istorinės raidos, galima trumpai apžvelgti, kaip Lietuva per diplomatinį protokolą įsitvirtino tarptautinėje bendruomenėje. XX a. pradžioje, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, Lietuvos diplomatinės tarnyba ir diplomatinis protokolas buvo kuriamas remiantis to meto pasaulinės diplomatijos pavyzdžiu bei Europos tradicija (Gaigalaitė et al. 1999). Jauna Lietuvos diplomatija, siekdama būti priimta ir pripažinta, taikėsi prie Europoje susiformavusių tradicijų.

Lietuvos diplomatai veikė pagal jau nusistovėjusias taisykles. Daugeliu atveju jiems patiems teko jas perprasti ir įsisavinti. Sidzikauskas (1994) atsimena, kaip diplomatinės tarnybos pradžioje mokėsi rašyti diplomatinius raštus, perėmė elgesio manieras ir pirmą kartą įsigijo reprezentacinius drabužius – frakus. Klimas (1990) pabrėžia, kad svarbiausia tuo metu buvo vadovaujantis bendrai priimtomis elgesio taisyklėmis rengti susitikimus ir bendrauti su kitų šalių pareigūnais, verslininkais ir žurnalistais. Kaip tik tokia komunikacija leido siekti tarptautinio pripažinimo, o vėliau padėjo Lietuvai laviruoti ir išsaugoti nepriklausomybę net ir labai įtemptais momentais.

3. KOMUNIKACIJOS DALYVIŲ YPATYBĖS

Kitas svarbus komunikacijos procesui aspektas – komunikacijos dalyvių gebėjimas išreikšti idėjas ir suprasti gaunamą pranešimą. Diplomatinio protokolo normų formavimąsi tyrinėtojai sieja su etiketo normomis, diktavusiomis žmonių tarpusavio komunikacijos formą, Europoje. Ankstyvaisiais viduramžiais nedaug buvo raštingų žmonių, tad dažnai buvo pasitelkiama neverbalinė ir simbolinė komunikacija. XI amžiuje valdovų ir jų aplinkos žmonių elgesio normoms lemiamą įtaką darė karžygių etika (Duby, 2004). Riteriai nesimokė rašto. Manyta, kad mokslas riterių sugadintų. Pagrindinė šio luomo vertybė buvo garbė. Dėl jos nuolat varžytasi, ji buvo persmelkusi karo ir dvaro gyvenimą. Pasak istorikų, rafinuotos manieros riteriams nebuvo būdingos, o jų elgesio kultūra, visiškai išstūmusi raštingumą, rėmėsi žodžiu ir vaizdu, kurie pagrindė kasdienio elgesio ritualizavimą. Viduramžiais itin svarbų vaidmenį atliko neverbalinė komunikacija, reiškiamą simboliais ir gestais. Apie gestų kalbą Tomas Akvinietis sakė: *non sunt ridiculosae gesticulationes, fiunt enim ad aliquid repraesentandum (gestai visai nejuokingi dalykai, jie daromi norint ką nors išreikšti)*. Tai iliustruoja daugybė pavyzdžių. Kai riteris tapdavo feodo savininku, simbolinę reikšmę įgydavo žemės sauja ar vėliava rankoje (Duby, 2004). Taip pat paminėtinas bučinyš kaip sutarties sudarymo, taikos ir susitaikymo simbolis, kaip liturginės

bendrystės išraiška arba kaip nuolankumo ar taikių intencijų demonstravimo gestas (Dizelbacher, 1998). Svarbiausi valdovo pretenzijos į valdžią ženklai buvo karaliaus karūna, skeptras, karališkasis obuolys ir „šventoji ietis“. Panašią funkciją atliko ir žiedai, kurie – kaip ir dabar – buvo laikomi meilės ženklu arba turėjo valdžios ženklo reikšmę (Dizelbacher, 1998). XIII–XV a. pirštinės buvo ne tik aprangos detalė, bet ir valdžios bei galybės simbolis: miestelėnai, gavę dovanų iš savo valdovo pirštinę, galėjo steigti prekyvietę ir plėtoti prekybą; pirštinę simbolizavo ir svarbų pavedimą, kurį vienas riteris duodavo kitam; metant pirštinę po kojomis buvo kviečiama į dvikovą; damos pirštinę dovanodavo savo išrinktiesiems (Kuznecov, 2002). Tas pats pasakytina ir apie daugybę kitų aksesuarų ir kostiumo detalių. Galima teigti, kad ribotas komunikacijos dalyvių gebėjimas išreikšti idėjas ir apdoroti informaciją nulėmė neverbalinių išraiškos formų gausą komunikacijoje, o tai atsispindėjo tuo metu besiformuojančiose etiketo taisyklėse.

Jei ankstyvuojų protokolo formavimosi laikotarpiu tiek daug neverbalikos buvo dėl aukščiausių visuomenės sluoksnių riboto raštingumo, tai pastaruoju metu pabrėžiami retoriniai komunikaciniai gebėjimai. Jiménez (2007) teigia, kad diplomatinė komunikacija yra įtikinamoji, nes dažniausiai komunikacijos tikslas – siekis įtikinti, parodyti aktualumą, sudominti, atkreipti dėmesį ir kt. Tokios specifinės komunikacijos srities kaip retorikos postulatai akcentuoja, kad norint įtikinti būtina turinio ir formos vienovė, t. y. gerą turinį reikia gerai įforminti. Paveiklo grožis arba romano kokybė siejasi ne tik su pasirinkta tema, bet ir pateikimo forma (Sanabria, 1994). Per mažas dėmesys formai daro pranešimą ne tokį veiksmingą ir vien dėl to tikslas gali būti nepasiektas. Komunikacijos tikslas įtikti ir įtikinti savaime paaiškina, kodėl ypatingas dėmesys skiriamas formai. Tai pagrindžia gausų ir išsamų išraiškos formų reglamentavimą bei jų svarbą diplomatiname protokole.

Įvertinus komunikacijos dalyvių parengimą ir tinkamumą kokybiniu aspektu, dera į komunikacijos ir diplomatinio protokolo sąveiką toliau pažvelgti ir kiekybiniu požiūriu.

4. KOMUNIKACIJOS DALYVIŲ IR SITUACIJŲ GAUSĖJIMAS

Nuo XX a. vidurio komunikacija nuolat intensyvėja. Technologinės inovacijos dviejopai paveikė diplomatinę komunikaciją. Viena vertus, diplomatom lengviau keistis reikšminga informacija; kita vertus, tai iššūkis nusistovėjusioms diplomatinėms procedūroms (Jönson, Hall, 2003). Technologinė pažanga (kelių tinklas ir susisiekimo priemonių tobulėjimas) palengvino judėjimą erdvėje, net ir didelius atstumus galima įveikti greitai. Anksčiau valstybių atstovų susitikimai buvo gana reti, o dabar tokių susitikimų vyksta daug. Iš imperijų ir valstybių vadovų asmeninių susitikimų istorinės raidos matyti, kaip ši keitėsi – nuo labai retų ir sunkiai surengiamų iki

dažnų formalių ir neformalių susitikimų. Nuo 1960 metų „viršūnių“ susitikimai vis dažnėjo ir šiuo metu kas kelios savaitės vyksta koks nors valstybių vadovų susitikimas kuriame nors pasaulio krašte (Jönson, Hall, 2003). Vis dažnesni aukščiausių valstybių pareigūnų ir oficialių delegacijų susitikimai yra savotiškas diplomatinio protokolo išbandymas, nes dėmesys kreipiamas į tai, kaip pasiekti konkrečių tikslų (susitarti, informuoti, įtikinti ir kt.). Susitikimų dažnumas ir orientacija į problemų sprendimą skatina mažinti ritualus ir susitikimų formalumą. Neformalus bendravimas padeda laisviau aptarti rimtus klausimus ir sumažinti įtampą, keliamą konfliktų. Natūralu siekti kuo veiksmingesnių rezultatų, tačiau neaišku, ar tai bus diplomatinio protokolo savitumo sąskaita, juk akivaizdu, kad jei taip nuolaidžiaujama, diplomatiniai susitikimai tampa atsipalaidavusių draugų pasisėdėjimu ar „laisvos formos“ įvykiu.

XIX amžiuje galia iš rūmų apartamentų persikėlė į vyriausybės kabinetus, o XX amžiuje ta tendencija dar labiau išryškėjo. Vis dažniau valdžios atstovai įsitraukdavo į iki tol išskirtinai diplomatomis priskirtus darbus, prašydami pasiuntinių ir ambasadorių reikšmingos informacijos vietinės politikos klausimais. Valstybininkai ėmė patys tuos klausimus spręsti, tad diplomatomis teliko dekoratyvinis vaidmuo. Tai nereiškia, kad XX ir XXI amžiaus diplomatinio korpuso nariai važinėja puotauti ir valso pašokti, kol „tikri“ politikai posėdžio kambaryje svarsto opius klausimus, nes nemoka šokti, nėra išprusę diplomatinio protokolo subtilybėse ir neturi nei laiko, nei noro pokyliams. Tiesa, anksčiau diplomatai turėjo palyginti daugiau laisvės ar sprendimo galių, nes, būdami toli ir vadovų fiziškai nepasiekiami, jie dažnai patys turėdavo priimti sprendimus ir tik grįžę apie tai informuoti savo vadovą arba lėtai keliaujančiais laiškais su vadovais pasitarti svarbiu klausimu. Dėl skaitmeninės komunikacinės technologijos ir transporto tobulėjimo valstybių vadovai šiais laikais gali akimirksniu susisiekti su savo pasiuntiniais bet kokiame pasaulio krašte ir nurodyti konkretų veiksmų planą vienam ar kitam klausimui spręsti. Mūsų laikais diplomatinė ir politinė komunikacija vyksta visais įmanomais kanalais, į diplomatų gretas patenka buvę politikai, verslininkai ar tiesiog visuomenės veikėjai, kurių pradinis akademinis ir profesinis parengimas neturėjo nieko bendra su diplomatija.

Komunikacijos intensyvėjimas ir galimybė greitai gauti reikiamą informaciją kardinaliai sumažina bendravimo situacijos neapibrėžtumą. Šitaip pradeda nykti komunikacijos ritualizacijos poreikis. Dar daugiau, žmonių išsilavinimas ir turimos žinios leidžia žmogui lengvai iškoduoti gaunamus pranešimus ir apdoroti informaciją. Dėl to nieko nuostabaus, kad ritualų ir ceremonijų gausa, anksčiau užtikrinusi komunikacijos sklandumą, dabartiniu metu pradeda trukdyti, nes minėti ritualai ir manieringumas praranda pirmąją funkciją, telieka vien ceremoningumas.

Plėtojantis komunikacinėms technologijoms žiniasklaida tapo diplomatinės komunikacijos dalyve. Technologijos ne tik yra komunikacinių pranešimų kanalas, bet ir tą pranešimą interpretuoja, parodo savąjį pranešimo ir situacijos matymą. Žinia-

sklaidai tapus komunikacijos proceso dalyve, diplomatinio protokolo erdvė išsiplėtė. Diplomatinės komunikacijos dalyvis praktiškai nebėgali pasitraukti iš komunikacijos proceso – jis tapo kasdienybe. Dėl to protokolo taisyklės tapo paprastesnės ir atsirado daugiau bendravimo galimybių.

IŠVADOS

Diplomatinį protokolą galima laikyti neatsiejama komunikacijos proceso dalimi, atliekančia komunikacinio kodo vaidmenį. Šį kodą sudaro visuma formalizuotų ir neformalizuotų taisyklių, įgalinančių informaciją užkoduoti gavėjui suprantamu būdu. Protokolas yra dinamiškas, kintantis ir nevisiškai atsparus socialinės aplinkos bei žmonių komunikacijos kintamumui. Jis kinta keičiantis komunikacinės situacijos ir jos dalyvių tikslams.

Išskirtini tokie komunikaciniai tikslai, darę įtaką formuojantis diplomatiniam protokolui kaip komunikaciniam kodui:

- komunikacinės situacijos neapibrėžtumo sumažinimas;
- bendrumo tarp komunikacinės situacijos dalyvių kūrimas;
- atitikimo nustatytiems standartams demonstravimas, prielankumo ir pripažinimo įgijimas;
- įtikinimas.

Kintantis komunikacijos kontekstas lėmė šių tikslų aktualumo kaitą, tai savo ruožtu darė įtaką tiek pačiam protokolo formavimuisi, tiek atsiradusiam poreikiui jį keisti. Komunikacijos dalyvių kompetenciją galima įvardyti veiksniu, formavusiu diplomatinį protokolą kaip komunikacinį kodą. Dėl komunikacijos technologijų išsiplėtė komunikacijos proceso dalyvių skaičius, erdvė, kurioje vyksta diplomatinė komunikacija, ir padidėjo komunikacijos intensyvumas. Komunikacijos tikslų, komunikacijos dalyvių komunikacinės kompetencijos kaitą bei komunikacijos priemonių vystymąsi galima įvardyti kaip veiksnius, darančius įtaką diplomatiniam protokolui.

Mariana Sueldo, Beata Grebliauskienė

AN OUTLINE OF DIPLOMATIC PROTOCOL DEVELOPMENT THROUGH THE PRISM OF COMMUNICATION

Summary

This paper provides an analysis of diplomatic protocol and its development through the prism of communication. Protocol being understood as a means to ensure effective and clear communication, the circumstances and reason for the emergence of protocol are discussed with a further overview of the most influential factors within the process of diplomatic protocol development. Three main factors are considered here as the most significant: first, the natural uncertainty involved in

any communicational situation in which the individual may be assisted by ritualized and rule-based interpersonal communication; second, the individual's self-expression abilities, comprehension skills and the impact these can have on effective (diplomatic) communication; and third, the intentional changes brought into all areas of human performance and within the process of diplomatic communication, the primary and secondary aims pursued by communication agents. These factors are unveiled by focusing on each of them, at the same time drawing a chronological parallel that covers the most significant periods within the historical line of diplomatic protocol development, from the early medieval times of nonverbal and symbolic communication, through late medieval European court mannerism, to post-revolutionary and modern use of a more egalitarian communication style. Finally, the article provides some insights into the unquestionable impact that technological advances in information industry and telecommunication have had on the intensification, speed, quality and purpose of modern diplomatic communication as well as on diplomatic protocol as its common code.

LITERATŪRA

- Álvarez Gómez M. E. (2007). El protocolo como herramienta de integración en los estados // ponencias del VIII Congreso de Protocolo en México 18-20 abril 2007 "Los retos del Protocolo, del Derecho Internacional y de las Relaciones Internacionales". Enlace en la red: http://www.uam.mx/actividaduam/ampro/viiiicpm07/El_protocolo_como_herramienta_de_integración.pdf.
- Bell C. (1977). *Ritual: Perspectives and Dimensions*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Bell C. (1992). *Ritual Theory, Ritual Practice*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Berne E. (1975). *The Structure and Dynamics of Organizations and Groups*. New York: Ballantine Books.
- Boyer P., Liénard P. (2006). Why ritualized behavior? Precaution Systems and action parsing in developmental, pathological and cultural rituals. *Behavioral and Brain Sciences* (2006) 29, pp. 595–650.
- Canetti E. (2003). *Masė ir valdžia*. Vilnius: Alma littera, 2003. 535 p.
- Curtin M. (1985). A Question of Manners: Status and gender in Etiquette and Courtesy // *The Journal of Modern History*. Vol. 57, Nr. 3. (Sep., 1985), pp. 395–423.
- Danton G. J. (2008). *Discours civique de Danton*. Paris: Echo Library, 2008. 136 p.
- De Fleur M., Ball-Rokeach S. (1975). *Theories of Mass Communication*. New York: Longman Publishing Group, 1975. 288 p.
- Der Derian J. A. (2001). *Apie diplomatiją: Vakarų susvetimėjimo genealogija*. Vilnius: Eugrimas, 2001. 283 p.
- Dilzelbacher P. (1998). *Europos mentaliteto istorija: pagrindinių temų apybraižos*. Vilnius: Aidai, 1998. 589 p.
- Doblatov S. *The Zone* (1985). Knopf. 1st Edition. 177 p.
- Duby G. (2004). *Katedrų laikai: menas ir visuomenė 980–1420*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004. 372 p.
- Eban A. (1983). *The New Diplomacy* (London: Weidenfeld & Nicolson), pp. 384–385.
- Edelman M. (1964). *The Symbolic Uses of Politics*. Illinois: University of Illinois Press, 1985. 232 p.
- Elias N. (2004). *Rūmų dvaro visuomenė*. Vilnius: Aidai. 307 p.
- Frey L., Frey M. (1993). "The Reign of the Charlatans Is Over": The French revolutionary Attack on Diplomatic Practice // *The Journal of Modern History*. Vol. 65, Nr. 4. (Dec., 1993), pp. 706–744.
- Gaigalaitė A., Skirius J., Kasparavičius A., Veilentinienė A. (1999). *Lietuvos užsienio reikalų ministrai*. Kaunas: Šviesa.
- Goffman E. (1972). *Relations in Public: Microstudies of the Public Order*. New York: Harper & Row, 1972. 396 p.
- Heath R. L. & Bryant J. (2000). *Human Communication Theory And Research* (second edition). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.
- Hunt L. (1984). *Politics, Culture, and Class in the French Revolution*. Los Angeles: University of California Press, 1984. 270 p.
- ISEN, Instituto del Servicio Exterior de la Nación (ISEN), Enlace en la red: <<http://www.isen.gov.ar/>>.
- Jimenez S. El Protocolo, herramienta para la comunicación creativa [interactivo]. [Acceso 20-V-2008]

- Enlace en la red: <http://www.tercermilenio.ucn.cl/e14/periodismo_comunicaciones_jimenez.html>.
- Jönson C., Hall, M. (2003). Communication: An Essential Aspect of Diplomacy. *International Studies Perspectives* (2003) 4, pp. 195–210.
- Jönson C., Hall M. (2005). *Essence of Diplomacy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Klimas P. (1990). *Iš mano atsiminimų*. Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija.
- Mattingly G. (1988). *Renaissance Diplomacy*. New York: Dover Publications, Inc.
- Mayer A. (1981). *The Persistence of the Old Regime: Europe to the Great War*. New York. 1981. p. 136.
- Melissen J. (2002). "Summit Diplomacy Coming of Age," *Discussion papers in Diplomacy*. Netherlands Institute of International Relations „Clingendael“.
- Rogers E. M., Kincaid D. L. (1981). *Communication Networks: Towards a New Paradigm for research*. New York: Free Press.
- Roosen W. (1980). Early Modern Diplomatic Ceremony. A Systems Approach. *The Journal of Modern History*, 1980, Nr. 3, pp. 452–476.
- Sanabria F. (1974). Radiotelevisión, comunicación y cultura, Confederación de Cajas de Ahorro, Fondo para la investigación económica y social.
- Shramm W. (1973). *Men, Messages and Medium: A look at Human Communications*. New York: Harper and Row.
- Sidzikauskas V. (1994). *Lietuvos diplomatijos parašėje*. Vilnius: Vaga.
- Sperber D., Wilson D. (1986). *Relevance: Communication and cognition*. Cambridge: Harvard University Press.
- Tubbs S. L. & Moss S. (1983). *Human Communication* (4th edition). New York: Random House, Inc.
- Van Wickefort A. *L'Ambassadeur et ses fonctions*. (De Wickefort, Abraham. *The Ambassador and his functions*. Microfilm. Woodbridge, CT Research Publications, Inc., 1986. 1 reel; 35mm. (The Eighteenth Century; reel 4884, no. 2). (De Wickefort, Abraham. *The Ambassador and his functions*. 1995, Routledge).
- Кабанес О., Насс А. (1988). Революционный невроз. Москва: Институт психологии РАН, Издательство КСП+, 1988. 576 с. (Cabanès, Augustin y Nass, Lucien, *La neurosis revolucionaria*, Madrid, Ediciones Mercurio).
- Кузнецов И. Н. (2002). Этикет (деловой, дипломатический, повседневный). Минск: Амаффея, 2002. 464 с. (Kuznetsov, *Etiqueta (empresarial, diplomática y cotidiana)*. Minsk, 2002).

BALTIJOS STUDIJŲ
KONFERENCIJA 2009:
KELIAI IR KRYŽKELĖS

CONFERENCE ON
BALTIC STUDIES 2009:
ROADS AND CROSSROADS

PRANCŪZIJOS KARINIŲ MISIJŲ
VEIKLA LIETUVOJE 1919–1920 METAIS

ESTELA GRUZDIENĖ

ISSN 1392-0588
2010. 54

Pirmasis pasaulinis karas ir vėlesni įvykiai pakeitė jėgų santykį Europoje, lėmė politiką, performavusią Europos geopolitinį žemėlapi. Dar nesibaigus karui Baltijos jūros rytinėje pakrantėje gyvenusios tautos paskelbė nepriklausomybę ir pradėjo kurti nepriklausomas valstybes. Senoji Europa taip pat buvo pertvarkoma. Pirmojo pasaulinio karo metais Vokietija jau buvo praradusi savo rinką Rusijoje. Karo pralaimėjimas dar labiau sumažino jos įtaką visame Vidurio rytų Europos regione, kur vadovaujantį vaidmenį perėmė Didžioji Britanija.

Paryžiaus taikos konferencija, vykusį 1919 m. sausio–birželio mėnesiais, svarstė apie Europos tarptautinius santykius. Svarbiausia – sureguliuoti padėtį Europoje ir užtikrinti taiką. Sąjungininkės šalys dėl savo saugumo garantijų stengėsi ir atvirai, ir politikos užkulisiuose silpninti Vokietiją. Tačiau tarptautinė tvarka, kurią galima išsaugoti tik jėga, nėra patikima, juo labiau kad Didžioji Britanija ir Prancūzija – šalys, kurioms teko didžiausia nutarimų įgyvendinimo našta – nesutarė tarpusavyje¹. Didžioji Britanija baiminosi Prancūzijos įsigalėjimo Europoje, o Prancūzijos užsienio politika buvo nukreipta silpninti Vokietiją². Versalio sutarties straipsniai dėl nusiginklavimo tik pagilino anglų ir prancūzų nesutarimus, kurie išliko iki Hitlerio atėjimo į valdžią. Prieštaravimas buvo tas, kad Prancūzija ne tiek stipri, jog viena pati apsigintų nuo Vokietijos, o Didžioji Britanija vengė karinės sąjungos su prancūzais³. Viena versijų, siekiančių paaiškinti atmestą Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos sąjungos galimybę, teigia, kad Versalio nutarimai, šių valstybių politikų nuomone, nebuvo teisingi, ypač Rytų Europos atžvilgiu. Didžioji Britanija taip pat nebuvo tikra, ar sąjunga su Prancūzija, pasirašiusia paktus su Rytų Europos šalimis,

¹ Kissinger, Henry, *Diplomatija*, Vilnius: Pradai, 2003, p. 227.

² Carr, Edward Hallett, *International relations between the two World Wars (1919–1939)*, London, 1959, p. 27–30.

³ Kissinger, Henry, p. 273.

neįtrauks jų į konfliktą dėl abejotinų dalykų ir privers ginti abejotinas šalis⁴. Taigi didžiosios Europos valstybės kaip ir tapo jų pačių kuriamo naujo politinio modelio įkaitėmis.

1919–1920 metais Vakarų Europos šalys vis labiau domėjosi Vidurio Rytų Europos regionu. Sąjungininkai intensyviai tyrė politines perspektyvas šiame regione. Tačiau politinės bei ekonominės įtakos modeliavimas susidūrė su bolševikų idėjų plėtimosi grėsme, kuriai reikėjo užkirsti kelią į vakarus.

Baltijos šalys, būdamos didžiųjų valstybių dėmesio objektu, siekė, kad remiantis tarptautinės teisės principais su jomis būtų naujai apibrėžti politiniai santykiai. Mažosios valstybės buvo suinteresuotos didžiųjų valstybių dėmesiu, nes vylėsi, jog tai padės joms įtvirtinti nepriklausomybę, greičiau gauti reikalingos politinės ir materialinės pagalbos.

Spartus Vokietijos ginklavimasis sąjungininkei Prancūzijai buvo stimulus ieškoti sąjungininkų Rytų Europos valstybėse, nors jos ir nebuvo stiprios. Prancūzija atkreipė dėmesį į Lenkiją⁵. Taip ji siekė stiprinti prancūzų politiką šiame regione, kaip ir buvo užsibrėžta Versalyje. Be abejonės, tokia politika regione būtų sustiprinusi ir Lenkijos politinę įtaką. Lietuva dėl savo geopolitinės padėties susilaukė išskirtinio dėmesio, o lemiamais momentais itin svarbi buvo jos politinė orientacija. Sąjungininkai siekė išsiaiškinti, ar pavyktų panaudoti Lietuvą kaip atsvarą prieš Rusiją arba papildomą karinę jėgą kovojant su trečiąja šalimi⁶. Didžioji Britanija dažniausiai laikėsi tiesioginio nesikišimo politikos, bet palaikė Baltijos šalis, tarp jų ir Lietuvą, oficialiai skelbdama siekį išlaikyti tarptautinį saugumą ir stabilumą. Tačiau Prancūzija ir Didžioji Britanija spręsdamos Vidurio rytų Europos politinius klausimus „perkėlė“ tarpusavio politinius nesutarimus ir užslėptą nepasitikėjimą šiuo regionu, visa tai paženklino ir Lietuvos įvykius.

Prancūzijos politika Lietuvoje 1919–1920 m. bene skirtingiausiai vertinama tiek amžininkų prisiminimuose, tiek įvairių laikotarpių istoriografijoje. Karinės misijos, siųstos Prancūzijos vyriausybės, aktyviai darbavosi deklaruodamos norą padėti Lietuvai kovoti su bolševikais ir išvesti vokiečius iš Lietuvos. Tuo pačiu metu Prancūzija gana atvirai simpatizavo Lenkijai, kuri buvo prieš Lietuvos valstybingumą. Prancūzų karinių misijų veiklos pradžioje Lietuvos vyriausybė tikėjosi moralinės ir karinės paramos, bet paaiškėjus prancūzų politiniams siekiams – matyti Lietuvą federacijoje su Lenkija, bandyta įtikinti šių misijų vadovus Lietuvos pozicijos teisingumu sprendžiant lemiamus Lietuvai ginčytinų teritorijų klausimus su Lenkija ir kartu paveikti Prancūzijos vyriausybę.

Iš pirmo žvilgsnio permaininga prancūzų karinių misijų veikla Lietuvoje 1919–1920 metais ir skirtingi jos vertinimai paskatino detaliau ištirti jų veiklą.

⁴ Ibid., p. 239.

⁵ Carr, Edward Hallett, *International <...>*, p. 30.

⁶ Taylor, Alan John Percival, *The origins of the Second World War*, First published by Hamish Hamilton 1961. Reprinted in the UK, 1991, p. 61.

Šiame straipsnyje supažindinama su Prancūzijos ir sąjungininkų organizuotų karinių misijų, kurioms vadovauti buvo pavesta prancūzams, veikla. Bandoma atsakyti, kaip gauti iš misijų duomenys galėjo paveikti Prancūzijos vyriausybės politines nuostatas. Taip pat atsakyti: kokie įvykiai paskatino Prancūziją aktyviai domėtis ir tirti Lietuvos politinius įvykius, kaip tai paveikė Lietuvos valstybės interesus, kokius problemų sprendimo būdus Lietuvai siūlė atvykusios su deklaruojamais taikiais ir pagalbos tikslais misijos; atskleisti Lietuvos politikų lūkesčius ir misijų veiklos padarinius.

Prancūzijos karinių misijų atstovų veiklą parodo slaptieji Lietuvoje ir kitose Baltijos šalyse rezidavusių karinių misijų atstovų protokolai, pranešimai, adresuoti Prancūzijos karo, užsienio ministerijoms ir Paryžiaus konferencijos delegacijų atstovams. Dalis informacijos, ypač susijusios su Prancūzijos užsienio politika, kilus Lietuvos ir Lenkijos konfliktui, iš netiesioginio šaltinio – Lenkijos žvalgybos duomenų. Be to, nemažai šių įvykių ar jų vertinimų užfiksuota memuaruose. Tačiau lieka ir neeksponatyvių momentų, su kuriais susiduriama tiriant 1919–1940 metų įvykius, kai nemenka dalis svarbių sprendimų buvo priimta per politinių veikėjų asmeninius susitikimus, tad kartais, nors ir rasta archyvinių dokumentų, svaresnės išvados lieka vėlesniems tyrinėjimams.

Nesant išsamesnių prancūzų karinių misijų veiklos Lietuvoje tyrinėjimų, misijų veikla dažniausiai paminima kitų šio laikotarpio nagrinėjamų klausimų kontekste. Be to, istoriografijoje pateikti prancūzų misijų veiklos Lietuvoje vertinimai ir interpretacijos labai skiriasi. Manoma, jog tai lemia ir laikmetis, ir disponuojamos archyvinės medžiagos apimtis bei įvairovė. Pirmosios Lietuvos Respublikos autorių ir išeivijoje gyvenusių tyrinėtojų darbuose neatsiribojama nuo tarpukario Lietuvoje paplitusių istorinių įvykių interpretacijų, nes pirmieji buvo tų įvykių amžininkai, o išeivijos istorikams archyviniai dokumentai nebuvo pasiekiami ir jie dažniausiai naudojami nepriklausomoje Lietuvoje leistais leidiniais, spauda, amžininkų atsiminimais^{7, 8, 9}.

Tyrėjai, turėję paklusti sovietinei sistemai, nors ir priversti taikstyti su sovietine ideologija, galėjo naudotis Lietuvos ir Lenkijos archyvais. Prancūzijos karinių misijų veiklą savo darbuose jie atskleidė fragmentiškai, nes tai nebuvo pagrindinis sumanymas, bet netendencingai įvertino užsienio karinių misijų dėmesį Lietuvai kovojant su bermontininkais ir misijų vaidmenį iškraustant vokiečius iš Baltijos šalių regiono^{10, 11}; ekonominiai interesai išskirti kaip pagrindas besiklostantiems politiniams Prancūzijos ir Lietuvos santykiams^{12, 13}.

⁷ Ališaukas, Kazys, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 1, Čikaga, 1972.

⁸ Rukša, Antanas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, Cleveland, 1981.

⁹ Statkus, Vytenis, *Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 metais*, Chicago: Vydūno jaunimo fondas, 1986.

¹⁰ Łossowski, Piotr, *Stosunki polsko – litewskie w latach 1918–1920*, Warszawa, 1966.

¹¹ Gaigalaitė, Aldona, *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Kaunas: Šviesa, 1999.

¹² Žepkaitė, Regina, *Diplomatija imperializmo tarnyboje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.*, Vilnius: Mokslas, 1980.

¹³ Žepkaitė, Regina, *Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1939 m.*, Kaunas: Šviesa, 1986.

Pamąstymai, kiek realu buvo tikėtis kitų šalių ar sąjungininkų drauge organizuotų misijų paramos Lietuvai, pateikiami JAV istoriko Alfredo Ericho Senno tyrinėjimuose apie Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą tarptautinėje erdvėje. Tyrinėtojas naudojo Jurgio Šaulio archyvą, periodiniais leidiniais, išsivijęs lietuvių istorikų darbus, JAV, Vokietijoje, Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje publikuotais istoriniais šaltiniais ir memuarais¹⁴. Išsamiai prancūzų karinių misijų veiklą Vidurio rytų Europos regione tyrinėjo Tomaszas Schrammas¹⁵, atkreipęs dėmesį ir į Lietuvoje rezidavusias prancūzų karines misijas. Autorius naudojo Prancūzijos ir Lenkijos archyvais, bet į jo tyrimo lauką nepateko istoriografija ir archyvinė medžiaga, esanti Lietuvoje, dėl to pasitaiko klaidingų įvykių ar nuomonių interpretacijų.

Šių laikų Lietuvos tyrinėtojų darbuose aptariama užsienio karinių misijų, tarp jų ir prancūzų, įtaka organizuojant ginkluotąsias Lietuvos pajėgas, kai buvo sprendžiami kariniai konfliktai su bolševikais ir lenkais, visgi tai nepagrindinis tyrinėjimų objektas^{16, 17, 18, 19, 20, 21}. Prancūzų tyrinėtojų darbuose, skirtuose Baltijos šalių, tarp jų Lietuvos ir Prancūzijos ryšiams, užsimenama apie prancūzų karinių misijų veiklą pirmaisiais Lietuvos nepriklausomybės metais²², bet nuodugnesnių tyrimų nėra.

KARINIŲ MISIJŲ VEIKLOS PRIELAIDOS

Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos suinteresuotumas saugumu, ekonomine ir politine nauda formavo jų strategiją ir lėmė dalyvavimą Vidurio rytų Europos politiniuose procesuose. Prancūzija ir Didžioji Britanija konkuravo dėl įtakos sferų išplėtimo ir tikėjosi laimėti teisę tvarkytis šiame regione.

Paryžiaus taikos konferencijai pradėjus spręsti klausimus, susijusius su subyrėjusios

¹⁴ Senn, Alfred Erich, *The Emergence of Modern Lithuania*, Columbia University Press, Morningside Heights, New York, 1959; pakartotinis leidimas: Senn, Alfred Erich, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.

¹⁵ Schramm, Tomasz, *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej: 1919–1938*, Poznań, 1987.

¹⁶ Laurinavičius, Česlovas, *Lietuvos–Sovietų Rusijos Taikos sutartis* (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema). Vilnius: Valstybės leidimo centras, 1992.

¹⁷ Laurinavičius, Česlovas, *Politika ir diplomatija: lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*, Kaunas: Naujasis lankas, 1997.

¹⁸ Lesčius, Vytautas, *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius: Leidybos centras, 1998.

¹⁹ Lesčius, Vytautas, *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004.

²⁰ Sierpowski, Stanisław, *Liga narodów w latach 1919–1926*, Wrocław, 2005.

²¹ Laurinavičius, Česlovas, Dėl Lietuvos ir Lenkijos konflikto 1919–1920 m. // *Politika ir diplomatija. Lietuvos tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*. Kaunas, 1997, p. 86; 88; Łossowski, Piotr, Stosunki polsko – litewskie w latach 1918–1920, Warszawa, 1966.

²² Gueslin, Julien, Lietuva ir prancūzų kultūra pirmosios nepriklausomybės metais (1918–1940) // *Cahiers Lituanians*, nr. 8, 2007; Suzanne Champonnois, Colonel Emmanuel du Parquet's mission in Latvia 1919–1920 // *Journal of Baltic Studies*, 1751–7877, Volume 23, Issue 4, 1992, p. 325–340.

Rusijos imperijos teritorijoje susikūrusiomis Baltijos šalimis, kurios dar ilgai diplomatinuose sluoksniuose vadintos „Baltijos provincijomis“^{23, 24}, užmegztas pastovus ir tiesioginis ryšys su Vidurio rytų Europos regionu. Karinės misijos atstovavo bendriems sąjungininkų ir pavienių Vakarų Europos valstybių interesams. Jos buvo įgaliotos palaikyti oficialius diplomatinis santykius, rinkti informaciją apie galimybes įgyvendinti politinius ir karinius siekius tų šalių vyriausybėms ir Paryžiaus taikos konferencijos atstovams.

Tačiau naujoms Baltijos valstybėms pirmiausia reikėjo suteikti karinę, ekonominę ir diplomatinę pagalbą, norint jas panaudoti kaip užkardą, apsaugančią Vakarų šalis nuo komunistinės įtakos plitimo. Be to, sąjungininkams reikėjo nustatyti abipusiškai priimtinius politinius ir ekonominius santykius su Baltijos šalimis.

Po Pirmojo pasaulinio karo prancūzų karinėms misijoms buvo priskirtos ne tik karinės, bet ir naujos diplomatinės funkcijos. Kariniai atstovai pradėti siųsti ir į tas šalis, kurios prancūzų tiesiogiai nedomino, tačiau buvo geografiškai ar politiškai „patogios“ rinkti informaciją apie Prancūzijos priešininkus²⁵. Baltijos šalys Prancūzijos politikus domino kaip regionas, kuriame buvo galima suformuoti užtvarą ar sanitarinį kordoną (*cordon sanitaire*), kuris leistų sulaikyti bolševikų įtakos plėtrą į Europą. Šiame regione vyko kovos su bolševikais, slinko vokiečių būriai, todėl prancūzams buvo politiškai svarbu padėti išvesti vokiečius iš šio regiono ir dalyvauti kovose su bolševikais paremiant „baltuosius“.

Prancūzija, kaip ir Didžioji Britanija, aktyviai rengė karines misijas Baltijos šalyse. 1919-aisiais Lietuvoje apsilankė Prancūzijos interesams atstovaujanti plk. Celestino Reboulis (Reboul Celestin Alexandre)²⁶ karinė misija ir prancūzų gen. Henrio Albert'o Niesselio vadovaujama sąjungininkų misija.

PULKININKO REBOULIO KARINĖS MISIJOS VEIKLA LIETUVOJE (1919 VASARIO–1920 RUGSĖJO MĖN.)

1919 m. pradžioje prancūzams kėlė nerimą vokiečių ir rusų – bolševikų ir baltųjų – santykiai, jų įtaka Baltijos šalyse. Vasario mėnesį Prancūzijos užsienio reikalų ministras Stephenas Pichonas išsiuntė plk. Celestino Reboulis vadovaujamą karinę misiją į Lietuvą rinkti tikslesnės žvalgybinės informacijos apie vokiečius ir pasitelkus

²³ National Archives, Foreign Office (FO) 371/3609; FO 371/3612; *Lietuva*, 1919 09 07 Nr. 197.

²⁴ Klimas, Petras, *Iš mano atsiminimų*, Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1990, p. 202.

²⁵ Kyriakou, John, *The Origins of the service attache: France, Great Britain and the United States*, Centre for Study of Diplomacy, 1999, p. 7.

²⁶ Lietuvių ir lenkų istoriografinėje literatūroje randamas kitas Reboulis vardas – Constantinas, tačiau straipsnyje Reboulis vardas patikslintas remiantis Lietuvos istorijos instituto darbuotojų tyrinėjimais ir jų gautais duomenimis iš Prancūzijos karinio archyvo.

diplomatines priemonės įkalbėti lietuvius dėtis prie lenkų bei išvien kovoti su bolševikais. Kadangi Reboulis misijos veikla turėjo sietis su Lenkija, užsienio reikalų ministras Pichonas nusprendė, jog naudingiau jos veiksmus derinti su Lenkijoje esančia misija. Iš pradžių svarstytas misijos veiklos koordinavimas per Suomijoje esančią François Gendre misiją buvo atmestas²⁷. Reboulis misijos veiklą koordinavo gen. Paulo Prospero Henryso vadovaujama misija Lenkijoje.

Šią pirmąją Lietuvai skirtą prancūzų karinę misiją inicijavo Lietuvos delegacija, atvykusi į Paryžiaus taikos konferenciją. Jos pirmininkas Augustinas Voldemaras pavedė Juozui Gabriui organizuoti prancūzų karinės misijos kelionę į Lietuvą ir ją lydėti į Kauną²⁸. 1919 m. kovo 19 d. į Kauną atvykusią prancūzų karinę misiją^{29, 30} geležinkelio stotyje pasitiko svarbiausi valdžios atstovai: krašto apsaugos ministras Antanas Merkys, susisiekimo ministras Jonas Šimoliūnas, Valstybės Tarybos atstovas Voldemaras Vytautas Čarneckis. Atvykusieji buvo sutikti grojant orkestrui ir dalyvaujant kariuomenės daliniui. Misijos vadovas plk. Reboulis paminėjo, jog pagrindiniai tikslai ir uždaviniai – ištirti Lietuvos situaciją, suteikti reikiamą paramą, pirmiausia padėti organizuoti Lietuvos kariuomenę³¹. Įvardyti misijos tikslai atitiko Lietuvos vyriausybės lūkesčius, tad tikėtasi galingo postūmio sprendžiant Lietuvai aktualius klausimus, ypač dėl pripažinimo užsienio politikoje. Tačiau nesutarimai tarp Reboulis misijos ir Lietuvos vyriausybės buvo užprogramuoti jau iš pat pradžių, nes Reboulis karinė misija turėjo ir kitų tikslų, kurių nei Lietuvos vyriausybė, nei misiją kvietusieji nežinojo. Pagrindinis misijos tikslas buvo sureguliuoti Lietuvos ir Lenkijos santykius ir jų bendras karines jėgas nukreipti prieš bolševikus^{32, 33}.

Reziduodamas Lietuvoje plk. Reboulis pirmiausia rūpinosi kariniais reikalais. Jis uoliai lankė kariuomenės dalis ir karo mokyklą, tyrė Lietuvos kariuomenės pajėgumą kovoti su vokiečiais ir bolševikais. Lietuvos kariuomenė prancūzams neatrodė pajėgi viena susitvarkyti su komunistinėmis idėjomis, plintančiomis iš Rusijos. Apie tai informavo maršalą Ferdinandą Fochą, Taikos konferencijos Baltų komisiją³⁴. Plk. Re-

²⁷ Schramm, Tomasz, *Francuskie <...>*, s. 206.

²⁸ Wojciechowski, Stephane, *La France face au conflit Polono – Lituanien (1918–1921)*, l. 77; Gaigalaitė, Aldona, *Lietuva Paryžiuje*, p. 9.

²⁹ Plk. Constantin Reboul atvyko kartu su atstovais kpt. Puyillo, kpt. de Jonquie ir lttn. Jean Marie Gabriel Pado-vani // Šaltinis: J. Šaulio telegrama Lietuvos vyriausybei // LCVA. F. 923, ap. 1. b. 38, l. 266.

³⁰ Straipsnyje vartojamas dažniausiai istoriografijoje ir istoriniuose šaltiniuose pateikiamas Constantino Reboulis karinis – pulkininko – laipsnis. Prancūzų šaltiniuose paprastai nurodomas karinis laipsnis ir pareigos *lieutenant-colonel Constantin Reboul, chef de la Mission militaire française en Lituanie*. Kartais Reboulisui priskiriamas pulkininko (*colonel*) laipsnis būtų interpretuotinas taip: „leitenento pulkininko“ laipsnis dažniausiai šnekamojoje kalboje ir neoficialiuose susirašinėjimuose trumpinamas kaip „pulkininko“ laipsnis. Lenkų istoriografijoje dažnai pasitaiko pulkininko karinis laipsnis (*pulkownik*), tačiau yra ir papulkininkio karinis laipsnis (pplk.) // Šaltinis: Schramm, Tomasz, *Francuskie <...>*, s. 204.

³¹ *Laisvė*, 1919 03 21, Nr. 1.

³² Gaigalaitė, Aldona, *Lietuva Paryžiuje*, p. 120.

³³ Schramm, Tomasz, *Francuskie <...>*, s. 204.

³⁴ *Ibid.*, s. 204.

boullo veiklos Lietuvoje instrukcijoje buvo kalbama apie galimybes suteikti Lietuvai karinę pagalbą, tačiau pabrėžiama, kad pagalba turi būti „proto ribose“, tai apsiribojo „nemokama“ pagalba Lietuvos kariuomenei, tokia kaip kariuomenės strateginių planų kūrimu, karinio statuto iš prancūzų kalbos vertimu, konsultacijomis.

Vokiečiai nebuvo patenkinti, kad prancūzų misija atsiųsta inspektuoti Lietuvą. Apie 1919 metų vidurį sąjungininkams reikėjo priimti aiškų sprendimą dėl vokiečių kariuomenės Baltijos šalyse, bet dėl kovų su bolševikais Antantė kurį laiką toleravo vokiečių kariuomenę šioje teritorijoje ir neskatino jos trauktis³⁵. Kadangi Lietuvos kariuomenė neatrodė pajėgi susitvarkyti su iš Rusijos plintančiomis bolševikų idėjų, prancūzų karinės misijos raportuose siūlyta palikti vokiečių kariuomenę Lietuvoje. Lietuvos vyriausybė prašė savo delegacijos Paryžiuje išaiškinti šalyje susiklosčiusią nepalankią padėtį³⁶. Vokiečiai pradėjo demonstratyviai vengti kovų su bolševikais, tai sunkino padėtį fronte, be to, kilo įtarimų, jog norėjo pasinaudoti lietuvių ir lenkų ginklu, stengėsi sukelti konfliktą su lenkais ir taip atitolinti Taikos sutarties pasirašymą bei vokiečių dalių išvedimą^{37, 38}. Reboullo misija skyrė nemažai dėmesio lietuvių ir vokiečių ryšiams, bet kol sąjungininkai nebuvo priėmę aiškaus sprendimo vokiečių atžvilgiu, jos vadovas nesiėmė jokių veiksmų, tik pasiremdamas naujais faktais apie Lietuvos vidaus politinę padėtį nuolat siuntė vadovybei pranešimus apie lietuvių ir vokiečių santykius³⁹. Informavo, kad lietuviai neatrodo linkę bendrauti su vokiečiais, bet veikiau prisibijantys jų, nors tuo metu Vokietija buvo vienintelė šalis, pripažinusi nepriklausomą Lietuvą⁴⁰.

1919 m. birželio 13 d. raporte Reboulis pranešė, kad vienas iš jo agentų sugebėjo demaskuoti vokiečių remiamą organizaciją, kuri ketino, vokiečiams paliekant Lietuvą, pasitelkti juos perversmui vykdyti⁴¹. Liepos mėnesį situacija keitėsi, antroje mėnesio pusėje vokiečių kariuomenės daliniai pasitraukė iš didesnės šalies dalies, įskaitant ir Kauną. Tik vakarinėje ir šiaurės vakarinėje Lietuvos dalyje dar buvo pasilikę keli daliniai. Rugpjūčio mėnesį vokiečiai paliko Suvalkų kraštą⁴².

Plk. Reboullo misija aktyviai stengėsi sureguliuoti Lietuvos ir Lenkijos santykius. Tačiau šiuo klausimu prancūzų misijos ir Lietuvos diplomatų vizijos skyrėsi. Prancūzų

³⁵ Łossowski, Piotr, *Między wojną a pokojem. Niemieckie zamysły wojenne na wschodzie w obliczu traktatu wersalskiego. Marzec-kwiecień 1919*, Warszawa, 1976, s. 40–41.

³⁶ Gaigalaitė, Aldona, *Lietuva Paryžiuje*, p. 120.

³⁷ II skyriaus 1919 m. gegužės 2 d. informacinis pranešimas // CAW. I. 301.8.25.

³⁸ 1919 m. birželio 26 d. Vokiečių komendantūra Suvalkuose perdavė valdžią lietuvių vietinei tarybai, dėl pasitraukimo iš Suvalkų krašto iki liepos 15 d. // II skyriaus 1919 m. birželio 27 d. informacinis pranešimas. // CAW. I. 301.8.25.

³⁹ Schramm, Tomasz, *Francuskie <...>*, s. 206.

⁴⁰ Ibid., s. 205.

⁴¹ Ibid., s. 208.

⁴² Ibid., s. 208.

karinė misija ieškojo būdų kaip suvienyti šias šalis bendrai veiklai prieš bolševikus⁴³. Lietuvos ir Lenkijos konfliktą Reboulis karinė misija bandė spręsti diplomatinėmis priemonėmis. 1919 m. balandžio 16 d. Reboulis vyko į Varšuvą kartu su ypatingąja Lietuvos vyriausybės misija, vadovaujama Šaulio. Delegacijos tikslas Varšuvoje buvo derėtis ir užmegzti diplomatinius ir ekonominius santykius su Lenkija, susitarti dėl bendrų kovos su bolševikais veiksmų. Reboulis įkalbinėjo abiejų valstybių diplomatus nusileisti ir derybas baigti susitarimu. Lietuvos delegacija buvo įgaliota pasirašyti preliminarinius susitarimus išvardytais klausimais⁴⁴. Nors dėta daug pastangų, šios derybos nebuvo vaisingos dėl Lenkijos vyriausybės siūlymų sudaryti federaciją, nusistatymo nepripažinti Lietuvos valstybės, taip pat dėl karinių susidūrimų tarp Lenkijos ir Lietuvos⁴⁵. Šauliui būnant Varšuvoje, Lenkijos kariuomenė užėmė Vilnių ir pradėjo skverbti gilyn į Lietuvą. Lietuva kreipėsi į sąjungininkus, prašydama duoti Lenkijos karinei vadovybei nurodymą – atitraukti kariuomenę iš Lietuvos. Sąjungininkai tik patarė vengti karinių susidūrimų. Tačiau vokiečiams traukiantis iš Lietuvos lenkai nesilaikė apribojimų. Nepavykstant sustabdyti karinių susidūrimų tarp Lietuvos ir Lenkijos, Lietuvos vyriausybė ėmėsi aktyvių diplomatinio veiksmų, kurie galėjo užtikrinti Lietuvai nors dalinį ir laikiną saugumą. Lenkijai užimant vis daugiau Lietuvos žemių, birželio 13 d. Lietuvos delegacija Paryžiuje informavo Aukščiausiąją Tarybą apie Lenkijos kariuomenės veržimąsi į Lietuvos teritoriją, taip pat notoje prašė tarpininkauti nustatant demarkacinę liniją tarp Lietuvos bei Lenkijos ir sustabdyti tolesnius lenkų kariuomenės veiksmus⁴⁶. 1919 m. birželio 18 d. Prancūzijos karinės misijos vadovas Reboulis Lietuvos vyriausybei pranešė apie Aukščiausios Tarybos nutarimą nustatyti naują demarkacijos liniją. Vis dėlto demarkacinės linijos klausimas buvo tiek karinis, tiek politinis. Lenkų diplomatai, turėdami pritarimą iš Prancūzijos pusės, dėjo daug pastangų, kad įtikintų vyriausiąjį karinių pajėgų vadą maršalą Fochą pakeisti demarkacijos liniją lenkų naudai, tai šiam konfliktui suteikė karinį pobūdį. Reboulis prisidėjo prie Lenkijos ir Lietuvos demarkacijos linijos, rašė išsamias veiklos ataskaitas maršalui Fochui ir Taikos konferencijos Baltų komisijai⁴⁷. Lietuvos politikai naudojo tik diplomatinėmis priemonėmis. Nuo 1919 m. birželio 23 d. iki liepos 8 d. Mykolo Sleževičiaus siųstuose raštuose prancūzų karinės misijos vadovui Rebouliui buvo nuosaikiu tonu ir laikantis diplomatinio normų protestuojama, kad tokie Lenkijos veiksmai nesiderina su iki tol buvusiais susitarimais, tačiau buvo sutinkama laikytis sąjungininkų reikalavimų ginčytinose teritorijose⁴⁸. Lietuvos vyriausybė užsienio politiniuose sluoksniuose neturėjo tokių tvirtų pozicijų kaip Lenkija, palaikoma Pran-

⁴³ Constantin Reboul laiškas Lietuvos prezidentui // LCVA. F. 923, ap. 1, b. 38, l.126–127.

⁴⁴ Gaigalaitė, Aldona, *Lietuva Paryžiuje <...>*, p. 30.

⁴⁵ Žepkaitė, Regina, *Lietuva ir didžiosios <...>*, p. 34.

⁴⁶ Laurinavičius, Česlovas, *Politika ir diplomatija: lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*, p. 86.

⁴⁷ Gaigalaitė, Aldona, *Lietuva Paryžiuje*, p. 120.

⁴⁸ Senn, Alfred Erich, *Lietuvos valstybės <...>*, p. 98.

cūzijos. Lojalumas sąjungininkams buvo pabrėžiamas dažname Lietuvos vyriausybės oficialiame rašte, ypač jei siunčiamas ne vien Prancūzijai, bet ir Didžiajai Britanijai bei jų atstovams Taikos konferencijoje, iš kurių buvo tikėtasi Lietuvos pripažinimo. Tačiau Lietuvai praradus Seinus nepasitenkinimas kilo iš abiejų pusių, brendo nauja konfliktinė situacija. Lietuvos vyriausybė siuntė sąjungininkų vadovaujantiems asmenims begales telegramų, informuojančių apie lenkų nuolatinį nesilaikymą naujos demarkacinės linijos. Nustatyta demarkacinė linija konflikto ne tik kad neišsprendė, bet dar jį ir pagilino.

Vokiečiams traukiantis, lenkai judėjo pirmyn, tai sukėlė Lietuvos pasipriešinimą. Nors, kai kurių lenkų istorikų teigimu, lenkai nebuvo suinteresuoti užimti Lietuvą ir Kauną, o tik perkelti demarkacijos liniją⁴⁹, lietuviai, nebūdami tikri dėl jų užmačių, baiminosi Kauno puolimo.

Reboulis raporte apie esamą vidaus politikos situaciją Fochui pranešė:

<...> liepos 6 vakare Lietuvos vyriausybė buvo taip sukręsta, kad norėjo tuoj pat atitraukti savo dalinius iš bolševikų fronto Kaunui nuo lenkų ginti. Sunkiai pavyko ją nuraminti.⁵⁰

Nesisekant sustabdyti karinių susidūrimų tarp Lietuvos ir Lenkijos, Lietuvos vyriausybė ėmėsi aktyvių diplomatinių veiksmų. 1919 m. liepos 8 d. Šleževičius rašė Reboului, kad Lenkijos veiksmai prieštarauja ankstesniems susitarimams ir reikalavo tuojau pat sustabdyti Lenkijos kariuomenės veiksmus⁵¹. Reboulis liepos 8 d. pranešė gen. Henrysui, prancūzų karinės misijos Lenkijoje vadovui:

Kiekviename iš išvardytų punktų (Jewie, Butrymance, Žyžmory) įsčiau sustabdyti lenkų slinkimą į priekį, kiekvienu atveju nusiųsdamas ten karininką; tačiau sulaikymas visada buvo tik laikinas.⁵²

Lenkai nesilaikė Antantės Aukščiausios Tarybos sprendimų. Nors prancūzų karinė misija tam gal ir nepritarė, bet neefektyviais savo sprendimais nesutrukdė lenkams skverbtis į Lietuvos gilumą.

Lenkams vis pažeidinėjant pirmąją demarkacijos liniją, prasidėjo kariniai veiksmai. Fochas pasiūlė nustatyti naują liniją atsižvelgiant į Lenkų reikalų komisijos balandžio 22 d. rekomendacijas⁵³. Antroji demarkacijos linija Lenkijai priskyrė Suvalkų kraštą ir Seinų rajoną. Nors kilo abejonių, ar šis kraštas nėra lietuviškas, jos buvo numalšintos, kai Aukščiausiosios Tarybos nariams Georges'ui Benjaminui Clemenceau ir Arthurui

⁴⁹ Schramm, Tomasz, *Francuskie <...>*, s. 206; Łossowski, Piotr, *Stosunki polsko – litewskie*, 112–114.

⁵⁰ Reboul, Lenkijos žvalgybos II skyriui ir Foch, 15 savaitinis raportas iš 7.7.1919, *ibid.*, T. 66, B, k. 485–499 // Cituojamas šaltinis iš: Schramm, Tomasz, *Francuskie <...>*, s. 206.

⁵¹ Rukša, Antanas, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, p. 215–216.

⁵² Reboul raportas Henrysui, raportas 8.7. 1919, *ibid.*, k. 540 // Šaltinis iš: Schramm, Tomasz, *Francuskie <...>*, s. 207.

⁵³ Senn, Alfred Erich, *Lietuvos valstybės <...>*, p. 101.

Jamesui Balfouro buvo patvirtinta, kad ankstesnę demarkacijos liniją lenkai pažeidė turėdami Prancūzijos karinės misijos Varšuvoje leidimą⁵⁴. Clemenceau palaikė lenkų pusę.

Rugpjūčio 3 d. Reboulis pranešė Lietuvos vyriausybei apie naują liniją, bet prieš tai pažymėjo, kad ji neturės įtakos nustatant Lenkijos ir Lietuvos sieną, nes Taikos konferencija dėl to priims atskirą sprendimą⁵⁵.

Lietuvos vyriausybės notos (rugpjūčio 6, 8 d.) dėl Seinų atidavimo lenkams pagal liepos 26 d. demarkacinę liniją ir jos prieštaravimai buvo ignoruoti. Prancūzai palaikė lenkų pusę, manydami, kad demarkacija atitiko etnografinės ribas. Tačiau net lenkų istoriografai pastebi, kad lietuviai pateko į Lenkijos jurisdikciją,⁵⁶ ir tokią prancūzų poziciją vertina kaip atnešusią Lietuvai nuostolius. Ji ne tik nespėdė konflikto, bet dar labiau jį aštrino. Reboulis ramino Lietuvos vyriausybę, sakydamas demarkacinę liniją esant laikiną, ji atitinka tik to momento poreikius, bet jokiais būdais nėra nustatyta kaip nuolatinė pasienio linija tarp Lietuvos ir Lenkijos:

Sąjungininkės šalys, kad išvengtų lietuvių–lenkų konflikto, nusprendė savo karinių misijų pagalba nustatyti tarp dviejų valstybių demarkacinę liniją. Bendrai ši linija eina per pasienį su Prūsija, toliau tiesia linija per Elką–Augustavą. Augustavas priklauso lenkams <...> Vilnius taip pat atitenka lenkams⁵⁷ <...> mano vyriausybė prašė manęs perspėti, kad būtų atkreiptas dėmesys į tai, kad ta demarkacinė linija neturėtų būti traktuojama kaip pripažinimas, netgi laikinas tos teritorijos; tai reiškia paprasčiausiai laikiną karinę okupaciją politiniais ar kariniais tikslais.⁵⁸

Taigi nustačius ir antrąją demarkacinę liniją situacija nepasikeitė. Lietuvai praradus Seinus, demarkacija išliko karine ir politine problema. Vadinamoji Focho linija atskyrė Suvalkų kraštą nuo Lietuvos. Abiejų valstybių nepasitenkinimas tik augo, brendo naujas konfliktas. Lietuvos vyriausybė Antantės vadovaujantiems asmenims siuntė daugybę telegramų, informuojančių apie nuolatinį lenkų nesilaikymą naujos demarkacinės linijos. Vyriausybė labai nuosaikiu ir pagarbiu tonu apgailestavo, kad sprendžiant Lietuvos valstybės klausimus, ypač susijusius su jos ginčytinomis sienomis, lietuvių atstovas net nebuvo pakviestas:

<...> Lietuvos vyriausybė prašo prancūzų karinę misiją, kad perduotų Antantės vadovybei, jog sprendžiant linijos nustatymo klausimą galėjo dalyvauti ir Lietuvos vyriausybės atstovas demarkacinė linija (nors ir laikina) eina per Lietuvos teritoriją ir gali atplėšti nuo Lietuvos

⁵⁴ Senn, Alfred Erich, *Lietuvos valstybės <...>*, p. 101. Čia pažymima, kad plk. Reboulis rekomendavo Lenkų reikalų komisijai perduoti Seinus Lietuvai.

⁵⁵ Senn, Alfred Erich, *Lietuvos valstybės <...>*, p. 101–102.

⁵⁶ Schramm, Tomasz, *Francuskie <...>*, s. 207.

⁵⁷ Reboul nota Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Kaunas, 1919 06 18 // *Sprawy polskie na Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 roku*. Dokumenty i materiały, wydali Remigiusz Bierzanek i Józef Kukulka, Tom II, W., 1967, s. 448.

⁵⁸ C. Reboul nota Lietuvos užsienio reikalų ministrui. Kaunas, 1919 06 18, // *Ibid.*, s. 448.

jos dalį, be to, svarbu, jog geležinkelio ruožas Gardinas–Vilnius ir Gardinas–Daugpilis, atitekę lenkams, yra strategiškai būtini Lietuvai jos kovoje prieš rusus bolševikus. Dėkojame Antantės vadovybei, kad nors ta demarkacinė linija saugoja prieš lenkų antpuolius.⁵⁹

Atsakydamas Lietuvos vyriausybei, Reboulis užsiminė, kad neverta taip nerimauti dėl demarkacijos linijos. Jausdamas atsakomybę dėl šios linijos nužymėjimo, Reboulis įsipareigojo ją ir „saugoti“:

<...> kiekvieną kartą, kai pranešite apie demarkacijos linijos pažeidimus iš lenkų pusės, išsiųsiu vieną iš savo karininkų, kad praneštų Lenkijos vyriausybei apie tą pažeidimą, kuris būtų atliktas prieštaraujant Antantės įsakymams ir duos įsakymą sustoti. Pareikalausiu iš mūsų misijos Varšuvoje, kad toks pažeidimas daugiau nepasikartotų demarkacijos linijoje.⁶⁰

Apie Lenkijos ir Lietuvos demarkacijos linijų nustatymą Reboulis pranešė išsamioje veiklos ataskaitose maršalui Fochui ir Taikos konferencijos Baltų reikalų komisijai, o atsakinėdamas į Lietuvos vyriausybės paklausimus dirbo ir diplomatinį darbą⁶¹.

Per pirmąją 1920 metų pusę Reboulis ir kurį laiką jį pavadavęs kpt. Cohendet ne kartą pranešė apie lietuvių ir lenkų tarpusavio įžeidinėjimus, bandymus įžiebtį konfliktą, taip pat apie prancūzų karininkų ir anglų karinės misijos vadovo plk. Robinsono bandymus taikyti abi puses. Vienaime savo pranešimų jis teigė, kad Lietuvos vyriausybės nepaslankumą lenkų klausimu, iš vienos pusės, lemia visuomenės spaudimas, o iš kitos pusės –išskirtinis Europos dėmesys ir suinteresuotumas Vilniaus klausimu. Nors Reboulis per daug neišitraukė į ginčus, vis dėlto jis buvo lenkų ir lietuvių suartėjimo šalininkas ir to siekė, todėl negalima teigti, kad situaciją vertino bešališkai ir teisingai.

Politinė situacija sprendžiant lietuvių ir lenkų ginčytinų teritorijų klausimą buvo palankesnė Lenkijai, nes Lietuvos valstybė dar neturėjo tarptautinio pripažinimo, jos sienos nenustatytos, o demarkacines linijas sąjungininkų arbitrai galėjo bet kada keisti. Kai buvo nustatyta pirmoji demarkacinė linija tarp Lietuvos ir Lenkijos, Reboulis pabrėžė, kad ji tik laikina ir nėra valstybinė siena su Lenkija, todėl nelemia Lietuvos ir Lenkijos sienų klausimo^{62,63}, tuo lenkai sumaniai pasinaudojo ne vieną kartą. 1919 m. birželio 18 d. sąjungininkų šalims nustačius pirmąją⁶⁴, o liepos 26 d. antrąją demarkacijos linijas, Lenkijai atiteko tos teritorijos, kurias ji spėjo užimti. Lenkija ir toliau

⁵⁹ Premjero M. Šleževičiaus laiškas prancūzų karinės misijos vadovui Lietuvoje C. Reboul dėl lenkų–lietuvių demarkacinės linijos. Kaunas, 1919 06 23 // Ibid., s. 450.

⁶⁰ Prancūzų karinės misijos vadovo C. Reboul laiškas premjerui M. Šleževičiui dėl lietuvių–lenkų demarkacijos linijos įsipareigojimų. Kaunas, 1919 07 07 // Ibid., s. 453.

⁶¹ Gaigalaitė, Aldona, *Lietuva Paryžiuje* <...>, p. 120.

⁶² Laurinavičius, Česlovas, *Politika ir diplomacija: lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*, p. 86; 88.

⁶³ Łossowski, Piotr, *Stosunki polsko – litewskie* <...>, s. 128–133.

⁶⁴ Lesčius, Vytautas, *Lietuvos nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius, 2004, p. 254.

naudojosi tokia pačia „įvykusio fakto“ politika, planuodama tolesnius savo veiksmus ginčytinose teritorijose.

Lietuvos vyriausybės atstovai ir visuomenė jautėsi apvilti prancūzų karinės misijos, nes iš jų buvo tikėtasi pagalbos pripažįstant Lietuvos nepriklausomybę. Lietuvos vyriausybė, matydama, jog reguliuojant Lenkijos ir Lietuvos konfliktą šios misijos sprendimai palaiko lenkiškąją pusę, informavo lietuvių delegaciją Paryžiuje imtis diplomatinių priemonių, kad misija iš Lietuvos būtų kuo greičiau atšaukta⁶⁵. Tačiau delegacijos padėtis buvo keblė, nes misijos kvietimo iniciatoriai buvo patys lietuviai – ankstesnės delegacijos nariai – ir pareikšti dėl to protestą diplomatinio požiūriu buvo netaktiška ir neetiška. Todėl buvo protestuojama ne dėl Reboulis misijos veiklos, bet dėl Lenkijos karinių veiksmų Lietuvoje ir dėl Lenkijos siekių pajungti Lietuvą.

KARINĖS MISIJOS VEIKLOS REZULTATAI IR PASEKMĖS

Plk. Reboulis karinės misijos siųstos ataskaitos Paryžiaus taikos konferencijai formavo diplomatų nuomonę apie Lietuvą. Sąjungininkų Aukščiausioji Taryba, remdamasi įvairia informacija, tarp jų ir Reboulis surinkta medžiaga apie Suvalkų krašto lietuviškumą⁶⁶, 1919 m. birželio 18 d. nustatė pirmąją demarkacijos liniją tarp Lenkijos ir Lietuvos⁶⁷, kuri, sprendžiant iš laiko perspektyvų, buvo palankiausia lietuviams. Be to, Reboulis misijos laikotarpiu lietuvių ir lenkų konfliktas iškilo ne tik kaip karinis, bet ir diplomatinis klausimas, kurį sėkmingai išsprendus būtų užtikrintas Europos politinis stabilumas ir saugumas.

Prancūzijos išlaikyta neutrali politika Lenkijos atžvilgiu lemtingu metu Lietuvai kainavo Vilniaus ir Vilnijos krašto dvidešimties metų okupaciją. 1920 m. rudenį Reboulis sulaukė Lietuvos kariuomenės žygiavimą į Vilnių ir nesiėmė jokių veiksmų prieš lenkus⁶⁸. Pranas Čepėnas pažymi, kad Prancūzijos karinės misijos viršininkas Lietuvoje Reboulis vėliau lenkams aiškinęs, jog jiems nereikėjo žygiuoti į Vilnių, kad išspręstų susidariusią situaciją, o galėjo pasitelkti diplomatinės priemones⁶⁹; plk. Reboulis buvo ištikimas diplomatinių priemonių šalininkas sprendžiant konfliktus.

⁶⁵ Gaigalaitė, Aldona, *Lietuva Paryžiuje* <...>, p. 120.

⁶⁶ Schramm, Tomasz, *Francuskie* <...>, s. 206.

⁶⁷ Ta linija, einanti išilgai Augustavo kanalo iki Nemuno, per šios upės ilgį, o toliau 5 km atstumu į vakarus nuo geležinkelio linijos Gardinas–Vilnius–Dyneburg, netenkino nė vienos pusės sąlygų // žr.: Laurinavičius, Česlovas, *Politika ir diplomatija* <...>, p. 81.

⁶⁸ Gaigalaitė, Aldona, *Lietuva Paryžiuje* <...>, p. 120.

⁶⁹ Čepėnas, Pranas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, K. Griniaus fondas, Čikaga, 1986, p. 625.

SAJUNGININKŲ KARINĖS KONTROLĖS KOMISIJOS VEIKLA, VADOVAUJAMA
GENEROLO HENRIO ALBERT'O NIESSELIO (1919 M. SPALIO 28 D. – 1920 SAUSIO 15 D.)

Prancūzai dalyvaujantys bendrose karinėse sąjungininkų misijose sekė ir stengėsi kontroliuoti, kaip kitų šalių sąjungininkų atstovai platina informaciją apie Prancūzijos užsienio politikos tikslus. Po Versalio bene svarbiausia prancūzų kariniams atstovams buvo dalyvauti formuojant tarptautinę sąjungą, kuri prižiūrėtų Prancūzijos priešininkę Vokietiją. Įtraukdami naujas šalis iš Vidurio rytų Europos į saugumo formavimo sistemą⁷⁰ prancūzai siekė pažaboti vokiečių ambicijas.

1919 m. antroje pusėje Vokietijos buvimas Baltijos kraštuose palengva tapo nevaldomas. Gen. Waltheris von Eberhardtas dėsė trauktis iš Baltijos šalių, net aukščiau si Vokietijos pareigūnai per tarptautinius diplomatinius pokalbius su sąjungininkais smerkė ir vadino tai savivale, tačiau iš Baltijos šalių vokiečių kariuomenės nebuvo išvedama. Sąjungininkai spaudė Vokietijos vyriausybę, kad evakuotos teritorijos būtų perleistos vietos vyriausybėms.

1919 m. spalio 28 d. sąjungininkų Aukščiausioji Taryba prižiūrėti vokiečių kraustymąsi iš Baltijos šalių regiono paskyrė dar vienai didelei misijai. Misijos vadovas buvo prancūzų generolas Henris Albert'as Niesselis, kuris Pirmojo pasaulinio karo metais buvo kariniu atstovu Rusijoje ir gerai žinojo šio regiono politinę situaciją⁷¹. Į misiją buvo įtraukti įvairių rūšių specialistai. Oficialus misijos pavadinimas „Sąjungininkų karinės kontrolės komisija“. 1919 m. spalio 28 d. Clemenceau suteikė misijai plačius įgaliojimus ir raštiškai nurodė, kaip greičiau iškraustyti vokiečių karinius junginius iš Baltijos šalių regiono⁷².

Lapkričio 7 d. Berlyne misijos dalyviai susitiko su vokiečių komisija, tarėsi su Baltijos šalių atstovais⁷³, o lapkričio 15 d. išvyko į Kauną. Gen. Niesselio komisija nuodugniai tyrė susidariusią situaciją. Berlyne misija priėmė Baltijos valstybių atstovus – Estijos pasiuntinį Karlsoną, Latvijos atstovą Schreinerį ir Lietuvos pasiuntinį Juozą Purickį, kad surinktų informaciją apie vokiečių ir rusų kariuomenių dislokaciją, karinės medžiagos ir maisto sandėlių lokacines vietas ir galėtų kontroliuoti šio turto perėmimą iš vokiečių⁷⁴. Baltijos šalių pasiuntiniai patikino gen. Niesselį turį užtenkamai pajėgų, kad galėtų patys kontroliuoti ir perimti vokiečių kariuomenės turtą, todėl didžiausia problema lieka vokiečių iškraustymas.

Gen. Niesselis siekė, kad geležinkeliai Baltijos šalių, o ypač Lietuvos, teritorijose būtų neardomi, nes geležinkeliu ketinta išvežti vokiečių kariuomenę. Be to, šiai misijai rūpėjo ir telegrafo, ir radijo ryšys dėl susisiekimo su santarvininkų laivynu, Liepoja, Ryga ir

⁷⁰ Kyriakou, John, *The Origins of the service attache: France, Great Britain <...>*, p. 7.

⁷¹ Ališaukas, Kazys, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 1, p. 383.

⁷² Niessel'is, Generolas A., *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų*, p. 22.

⁷³ Gaigalaitė, Aldona, *Lietuva Paryžiuje*, p. 123.

⁷⁴ Niessel'is, Generolas A., *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų*, p. 35.

vokiečių ar rusų kariuomenės dalimis. Misijos atstovai gyveno šarvuotame traukinyje su apsauga, tad lankyti įvairias Lietuvos vietas jiems nebuvo sudėtinga. Būdamas mobilus gen. Niesselis po keletą sykių lankėsi Tauragėje, Šiauliuose, Radviliškyje, Mintaujoje ir kituose bermontininkų užimtose vietose, vėliau nuvyko į Rygą. Prie Tilžės buvo įsteigtas punktas, kontroliuojantis bermontininkus, jų ryšius su Vokietija.

Manyta, jog nuolatinė gen. Eberhardto kontrolė vienas iš būdų jam trukdyti. Kaune gen. Niesselio vadovaujamą karinę misiją pasitiko ministras pirmininkas Ernestas Galvanauskas, anglų ir prancūzų misijų nariai. Tuo metu rezidavę Didžiosios Britanijos misijos Kaune viršininkas plk. Henry Rowan-Robinsonas ir prancūzų misijos vadovas plk. Reboulis dažnai susisiekdavo ir sprendavo su gen. Niesselio karine misija aktualius klausimus. 1919 m. spalio 28 d. sąjungininkų Aukščiausieji Tarybai pasiuntus gen. Niesselio misiją į Baltijos šalis tam, kad išvestų vokiečių karinius dalinius, plk. Reboulis informuodavo gen. Niesselį apie Lietuvos vyriausybės politinius sprendimus ir politinę padėtį⁷⁵.

Gen. Niesselio veikla vis labiau darė poveikį Lietuvos vidaus ir politiniam gyvenimui. Buvo sprendžiamas vokiečių atstovybės klausimas, padėta lietuviams „nušluoti nuo jų kelio intrigų ir šnipinėjimo agentūrą“⁷⁶.

Lietuvos vyriausybė talkino Niesselio vadovaujamai misijai. Ji paskyrė savo įgaliotinius: vyriausiuoju įgaliotiniu advokatą K. Šalkauską, Krašto apsaugos ministerijos atstovą gen. Silvestrą Žukauską, Geležinkelio žinybos – inž. A. Macijauską ir Vidaus reikalų ministerijos – E. Misevičių⁷⁷. Lietuvos vyriausybės įgalioti atstovai prisidėjo prie gen. Niesselio misijos Tilžėje. Jiems buvo pavesta iš bermontininkų atgautoje Lietuvos teritorijoje organizuoti savivaldybės ir kitas valdžios įstaigas, perimti jų turtą, apie Lietuvos reikalus informuoti gen. Niesselio misijos atstovus. Tačiau Lietuvos įgaliotinių darbui buvo kliudoma, bermontininkai pyko ir įžeidinėjo, per gen. Niesselį duotų pažadų nevykdė⁷⁸. Sunku buvo ne tik lietuviams, bet ir misijos nariams.

Vokietijos kariuomenę sąjungininkų atstovai spaudė kuo greičiau evakuotis iš Baltijos kraštų, gąsdino, kad nebus ratifikuotos Versalio sutartys. Vokiečiams delsiant, sąjungininkai nebegarantavo už lietuvių ir latvių laikyseną jų atžvilgiu⁷⁹.

Latviai ir lietuviai, nors Antantės atstovai jiems draudė imtis karinių veiksmų, savo karinėmis pajėgomis sumušė bermontininkus lapkričio 18 d. prie Bauskės, o lapkričio 21–22 d. prie Radviliškio^{80, 81}.

Gen. Niesselio misija buvo tiesiogiai atsakinga už paliaubų su vokiečiais sudarymą

⁷⁵ Ibid., p. 29.

⁷⁶ Ibid., p. 58.

⁷⁷ Niessel'is, Generolas A., *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų*, p. 22.

⁷⁸ Ališaukas, Kazys, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 1, p. 384–385.

⁷⁹ Gaigalaitė, Aldona, *Lietuva Paryžiuje*, p. 123.

⁸⁰ Łossowski, Piotr, *Stosunki polsko – litewskie <...>*, s. 182.

⁸¹ Klimas, Petras, *Iš mano atsiminimų*, p. 224.

ir vokiečių bermontininkų kariuomenės evakuaciją. Misijoje dirbantys prancūzų ir anglų karininkai gana greitai reaguodavo į pasikeitimus politiniame ir vidaus gyvenime ir, naudodamiesi ryšių priemonėmis, nedelsiant informuodavo sąjungininkų vadovybę. Gen. Niesselis buvo informuotas apie lietuvių ir bermontininkų kariuomenės judėjimą. Po paliaubų, sustabdžius operaciją, anglų karininkai ėjo beveik prie kiekvienos voros ir griežtai reikalavo nutraukti karo veiksmus, pasitraukti⁸². O 1919 m. lapkričio 24 d. stebėjo karinės misijos atstovų pasitraukimą.

Pagal paliaubų sutarties antrą paragrafą vokiečių kariuomenė turėjo būti tikrinama sąjungininkų misijų atstovų Vokietijos pasienyje. O pagal sutarties trečią paragrafą po gruodžio 13 d. vokiečių kariuomenės daliniams, pasilikusiems Lietuvoje, sąjungininkų atstovai nebegarantavo saugumo.

Pagal tą patį susitarimą vokiečiai įsipareigojo nekliudyti Lietuvos administracijos įstaigoms veikti dar vokiečių užimtose teritorijose.

Be to, gen. Niesselio misija pranešė Vokietijos vyriausybei, kad latviai ir lietuviai sustabdė ofensyvą prieš vokiečius ir be rimto pagrindo naujų veiksmų nepradės. Už šio susitarimo vykdymą atsakinga sąjungininkų misija.

Lietuvos gyventojai nors pasitikėjo gen. Niesselio karine misija, bet ir patys aktyviai varė bermontininkus, kaupė informaciją apie jų dalinių dislokacijos vietas. Tai lėmė bermontininkų veiksmams, nukreiptiems prieš vietinius gyventojus. Pradžioje kilusi kiek atsitiktinė ir silpna partizaninė veikla vėliau išaugo į organizaciją, kuri veikdama ir užnugaryje, ir fronte galėjo padaryti nemažai žalos⁸³. Dažniausiai partizanai užsimdavo žvalgyba: rinkdavo žinias apie bermontininkų jėgas ir jų dalių judėjimą. Šias žinias perduodavo į Baisogalą fronto štabui arba kitiems dalių vadams. Žinios apie bermontininkų plėšikavimus pasiekdavo gen. Niesselio štabą, čia informaciją operatyviai patikrindavo ir priimdavo sprendimus.

Bermontininkų užimtų teritorijų visuomeninių organizacijų ir Lietuvos vyriausybės prie gen. Niesselio misijos atstovai 1919 m. lapkritį Šiauliuose įteikė sąjungininkų misijos štabo viršininkui anglų plk. Dossé memorandumus, kuriuose išdėstė bermontininkų kariuomenės brutalų elgesį su vietos gyventojais, įvardydami plėšikavimą, egzekucijas, pagrobto turto išvežimą ir kita⁸⁴.

Plk. Dossé informavo gen. Niesselį apie padėtį vokiečių okupuotoje Lietuvoje. Savo pranešime pulkininkas bermontininkus vadino plėšikų gaujomis, kurias jau laikas iškraustyti iš Lietuvos. Taip pat jis teigė, kad besitraukdami vokiečiai išgabena ne tiek kareivių, kiek įvairios mantos, karo ir ne karo medžiagos, kuri neteisėtai iš gyventojų atimta⁸⁵.

⁸² Senn, Alfred Erich, *Lietuvos valstybės atkūrimas <...>*, p. 140 ; Ališaukas, Kazys, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 1, p. 419.

⁸³ Ališaukas, Kazys, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 1, p. 424.

⁸⁴ Ibid., p. 421–422.

⁸⁵ Ibid., p. 422.

Sąjungininkai pagal Vokietijos paliaubų sutarties 14 straipsnį, kai jau buvo sudaryta Lietuvos Brastos taika su Sovietų Rusija, Pabaltijo kraštuose vykdomas rekvizicijas laikė neteisėtomis ir visą rekvizuotą turtą reikalavo palikti.

1919 m. lapkričio mėn. 24 d. Vokietijos vyriausybė, kuriai atstovavo vokiečių Pabaltijo kariuomenės vadas gen. Eberhardtas, raštiškai patvirtino susitarimą su sąjungininkų misija ir Lietuvos vyriausybe, kad Lietuvoje esančią karo medžiagą perduos su viena sąlyga – vokiečių kariuomenei neturi būti trukdoma evakuotis. Tačiau nors lietuviai ir latviai laikėsi paliaubų susitarimų, vokiečių kariuomenė gabenė arba naikino karo medžiagą, tik dalį jos perdavė.

Bermontininkų evakuacija į Rytprūsius prasidėjo lapkričio 26 d. Vadovavo vokiečių gen. Eberhardtas. Bermondas Avalovas, pasprukęs pro Meškuičius ir Klaipėdą išvyko į Vokietiją. Nors gen. Niesselis pažadėjo Lietuvos kariuomenės vadui, kad bermontininkai iš Lietuvos išsikraustys per 6 dienas, bet tai užtruko beveik 3 savaites. Vokiečių kariuomenės dalys atsitraukė tik gruodžio 6 dieną. Sąjungininkų komisijos sprendimu prieš traukdamiesi jie turėjo sutaisyti kelius, komunikacijos priemones. Buvo keletas susidūrimų su savais dezertyrais (vokiečiais ir rusais)^{86, 87}.

Kadangi bermontininkai vykdė Lietuvoje neteisėtas rekvizicijas, plėšikavimus ir padarė kraštui daug nuostolių, sąjungininkų misijos reikalavo, kad Lietuvai ir Latvijai nuostoliai būtų atlyginti. Gen. Niesselio misija teigė, kad dėl nuostolių atlyginimo nuolaidų nedarysianti, ir įteikė Vokietijos vyriausybei dvi notas: vieną dėl perduotinių lietuviams ir latviams geležinkelio riedmenų, o antrą – dėl karo medžiagų. Pagal antrąją notą visos karo medžiagos turėjo būti nugabentos į Virbalio ar Pažerūnų stotis, kur sąjungininkų misijos ir lietuvių atstovai, karininkai, prižiūrėtų tų medžiagų perdavimą. Be to, Vokietija buvo įpareigota sugrąžinti Baltijos kraštų ūkiui tiek arklų ir gyvulių, kiek jų buvo pagrobta šiuose kraštuose. Grąžintinų gyvulių skaičių įsipareigojo nustatyti sąjungininkų misija.

Sąjungininkų karinės kontrolės komisijos nariai dalyvavo lietuvių ir vokiečių komisijose, kai buvo perimami vokiečių paliekami ginklai, karinės medžiagos, amunicija, geležinkeliai ir kiti įrenginiai kaip atlyginimas už karo metais iš Lietuvos išvežtą ir sunaikintą turtą. 1920 m. sausį Vokietijos ministras pirmininkas Gustavas Adolfas Baueris pasirašė dokumentą, kuriuo priėmė atsakomybę už Vokietijos komisijos pirmininko viceadmirolo Alberto Hopmano⁸⁸ veiklą bei už jo įsipareigojimus ir pažadėjo iki sausio 15 d. perduoti Lietuvai trečdalį sutartos karo medžiagos. Paskutinis trečdalis turėjo būtų perduotas iki 1920 m. vasario 15 d. Karo medžiagos Lietuvai turėjo būti

⁸⁶ Ibid., p. 425.

⁸⁷ E. Crowe pranešimas Nr. 168. Dėl Gen. Niessel misijos // *Documents on British foreign policy 1919–1939*. Vol. III, 1919, p. 211.

⁸⁸ Viceadmirolas Albert Hopman buvo skirtas į Sąjungininkų tarybos komisijos sudėtį, kuriai vadovavo prancūzas gen. Niessel, kartu su gen. Turner (anglu), gen. Cheney (amerikiečiu), gen. Marletti (italu), pulk. Toketa (japonu) // Šaltiniai: Petras Klimas, *Iš mano atsiminimų*, p. 224; Niessel'is, Generolas A., *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų*, p. 22.

perduota tiek, kad būtų galima apginkluoti vieną mišrią brigadą, atitinkamą kiekį amunicijos ir 30 lėktuvų su keičiamomis dalimis. Geležinkelių riedmenų buvo numatyta perduoti: 58 garvežiai, 106 keleiviniai vagonai, 776 prekiniai vagonai ir reikiamas keičiamų dalių kiekis. Iki 1920 m. vasario 16 d. Vokietija Lietuvai dar nebuvo perdavusi 2 garvežių ir 176 prekinų vagonų⁸⁹.

Paskutinė gen. Niesselio misijos užduotis – dalyvauti perduodant turtą. Šitai užfiksuota jo baigiamojoje ataskaitoje, kurią perdavė sąjungininkų tarybai. Po susitarimų su Vokietijos vyriausybe santarvininkų misija, vadovaujama gen. Niesselio, baigė savo darbą ir 1920 m. sausio 15 d. išvyko iš Berlyno.

Sąjungininkų Aukščiausiosios Tarybos ataskaitoje gen. Niesselis pabrėžė Vokietijos polinkį nesilaikyti net ir pasirašytų sutarčių, išsakė tam tikrų abejonių dėl Lenkijos ir Lietuvos gebėjimo sureguliuoti užsitęsusį konfliktą. Jo manymu, santarvininkai neturėtų nustoti siųsti karinių ir diplomatinų misijų regiono konfliktams reguliuoti⁹⁰.

Sąjungininkų organizuota gen. Niesselio komisija įvykdė pagrindines užduotis – evakuoti vokiečius iš Baltijos šalių ir prižiūrėti, kaip karinės medžiagos perduodamos tų šalių vyriausybėms. Be to, misija prisidėjo mezgant diplomatiniais ryšius su Baltijos šalių vyriausybėmis, kariuomenių vadais ir politikais. Svarbu ir tai, jog sąjungininkų misija palaikė ryšius su kitų valstybių anksčiau atsiųstomis misijomis ir vietiniais gyventojais, greitai perėmė jų surinktą informaciją, naudojosi komunikacijos priemonėmis, buvo mobilūs, – visa tai užtikrino jų darbo sėkmę. Dažni ir informatyvūs misijos raportai leido Aukščiausiajai Tarybai operatyviai koordinuoti įvykių eigą ir priimti sprendimus.

IŠVADOS

1. Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos konkurencijai dėl politinio dominavimo persikėlus į Vidurio rytų Europos regioną, vokiečių ir bolševikų įtakos priežiūra ir apribojimu suinteresuota Prancūzija aktyviai sekė politinius pokyčius Baltijos šalių regione, tarp jų ir Lietuvoje, siųsdama jos interesams atstovaujančias karines misijas. Prancūzijos karinių misijų suteikta informacija darė įtaką Prancūzijos vyriausybės politikai Lietuvoje.

2. Reboulis karinės misijos laikotarpiu lietuvių ir lenkų konfliktas, sąjungininkų vertintas kaip lokalinis karinis, pradėtas suvokti kaip tarptautinis, kurį sprendžiant taikytos diplomatinės priemonės. Ieškodami konflikto sprendimo būdo, sąjungininkai iš dalies prisiėmė atsakomybę už Baltijos šalių regionui priklausančios Lietuvos politinį stabilumą ir saugumą.

⁸⁹ Niessel'is, Generolas A., *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų*, p. 159.

⁹⁰ Ibid., p. 179–180.

3. Gen. Niesselio misija padėjo užmegzti politinius kontaktus Lietuvos, Vokietijos, Prancūzijos, Didžiosios Britanijos vyriausybėms. Informatyvūs, tikslūs, nešališki gen. Niesselio karinės misijos pranešimai suteikė Sąjungininkų tarybai informacijos, kuri padėjo operatyviai koordinuoti įvykių eigą, imtis reikiamų sprendimų.

4. Prancūzijos interesams atstovaujančios plk. Reboulis ir prancūzų gen. Niesselio vadovaujamos sąjungininkų organizuotos karinės misijos veikė Lietuvoje naudodamosi diplomatinėmis priemonėmis. Tuo laikotarpiu su Lietuva susiję politiniai klausimai pradėti nagrinėti diplomatinio lygiu, tai pirmieji žingsniai siekiant Lietuvos pripažinimo tarptautinėje Europos politikos erdvėje.

Estela Gruzdienė

ACTIVITIES OF THE FRENCH MILITARY MISSIONS IN LITHUANIA IN 1919–1920

Summary

The article focuses on the activities of the French military missions in Lithuania in 1919–1920. The investigation of the relevant documents and sources aims to evaluate to what extent the information about political events in Lithuania influenced the pattern of relationships between France and Lithuania, and what ways of problem solving were suggested to the Lithuanian government. In March 1919, a French military mission under Lieutenant-Colonel Constantin Reboul arrived to help build the Lithuanian Army. The mission established significant French ties with Lithuania, and this was seen as a means of preventing Britain from establishing a position of influence in Lithuania. However, France's pro-Polish attitude undermined the good impression generated by Reboul, and the Lithuanians sent the mission home. As regards General Henri-Albert Niessel's mission, he oversaw the withdrawal of German troops who had entered Lithuania as part of Pavel Bermond-Avalov's West Russian Volunteer Army. His mission helped Lithuania to build up important political relations with the Allied Powers and introduced the name of Lithuania into international politics.

ŠALTINIAI

Archyvai

1. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA).
2. Centralne Archiwum Wojskowe (CAW).
3. National Archives.

Spausdinti šaltiniai

1. *Documents on British foreign policy 1919–1939*. Ed. by Sir E. L. Woodward and Rohan Butler, First Series, Volume III, 1919, London, H.M.S.O., 1949.
2. *Sprawy polskie na Konferencji Pokojowej w Paryżu w 1919 roku*. Dokumenty i materiały, wydali Remigiusz Bierzanek i Józef Kukulka, Tom II, Warszawa, 1967.

Atsiminimai

1. Klimas, Petras, *Iš mano atsiminimų*, Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1990.
2. Niessel, A., *Evacuation des pays Baltiques par les Allemands*, Paris, 1935; pakartotinis leidimas: Niessel'is, Generolas A., *Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų*, Memuarai, įnašas vokiečių galvosenai tirti, Kaunas: Sakalas, 1938.

Spauda

- Lietuva*, 1919 09 07 Nr. 197.
Laisvė, 1919 03 21 Nr. 1.

LITERATŪRA

1. Ališaukas, Kazys. *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 1, Čikaga, 1972.
2. Carr, Edward Hallett. *International relations between the two World Wars (1919–1939)*, London, 1959.
3. Čepėnas, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, K. Griniaus fondas, Čikaga, 1986.
4. Champonnois, Suzanne. Colonel Emmanuel du Parquet's mission in Latvia 1919–1920 // *Journal of Baltic Studies*, 1751–7877, Vol. 23, Issue 4, 1992, p. 325–340.
5. Gaigalaitė, Aldona. *Lietuva Paryžiuje 1919 metais*, Kaunas: Šviesa, 1999.
6. Gueslin, Julien. Lietuva ir prancūzų kultūra pirmosios nepriklausomybės metais (1918–1940) // *Cahiers Lituanien*, nr. 8, 2007.
7. Kissinger, Henry. *Diplomatija*, Vilnius: Pradai, 2003.
8. Kyriakou, John. *The Origins of the service attache: France, Great Britain and the United States, Centre for Study of Diplomacy*, 1999.
9. Laurinavičius, Česlovas. *Lietuvos – Sovietų Rusijos Taikos sutartis* (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema), Vilnius: Valstybės leidimo centras, 1992.
10. Laurinavičius, Česlovas. *Politika ir diplomatija: lietuvių tautinės valstybės tapimo ir raidos fragmentai*, Kaunas: Naujasis lankas, 1997.
11. Lesčius, Vytautas. *Lietuvos kariuomenė 1918–1920*, Vilnius: Leidybos centras, 1998.
12. Lesčius, Vytautas. *Lietuvos kariuomenė Nepriklausomybės kovose 1918–1920*, Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2004.
13. Łossowski, Piotr. *Stosunki polsko – litewskie w latach 1918–1920*, Warszawa, 1966.
14. Łossowski, Piotr. *Między wojną a pokojem. Niemieckie zamysły wojenne na wschodzie w obliczu traktatu wersalskiego. Marzec-kwiecień 1919*, Warszawa, 1976.
15. Rukša, Antanas. *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės*, t. 2, Cleveland, 1981.
16. Schramm, Tomasz. *Francuskie misje wojskowe w państwach Europy Środkowej: 1919–1938*, Poznań, 1987.
17. Senn, Alfred Erich. *The Emergence of Modern Lithuania*, Columbia University Press, Morning-side Heights, New York, 1959; pakartotinis leidimas: Senn, Alfred Erich, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992.
18. Statkus, Vytenis. *Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1918–1940 metais*, Chicago: Vydūno jaunimo fondas, 1986.
19. Sierpowski, Stanisław. *Liga narodów w latach 1919–1926*, Wrocław, 2005.
20. Taylor, Alan John Percival. *The origins of the Second World War*, First published by Hamish Hamilton 1961 Reprinted in the UK, 1991.
21. Wojciechowski, Stephane. *La France face au conflict Polono – Lituanien (1918–1921)*, (rankraštis). Sorbonos universitetas.
22. Žepkaitė, Regina. *Diplomatija imperializmo tarinyboje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.*, Vilnius: Mokslo, 1980.
23. Žepkaitė, Regina. *Lietuva ir didžiosios valstybės 1918–1939 m.*, Kaunas: Šviesa, 1986.

NAUJOS VISUOMENĖS SĄRANGOS LINK: TVARKA IR HIERARCHIJA

Po 1923 metų rinkimų į Seimą ir laipsniško žydų autonomijos panaikinimo „žydų klausimas“ lietuviškoje periodikoje kuriam laikui buvo užmirštas. Straipsnių apie žydus pasirodydavo, bet jie būdavo daugiau neutralaus, tik informacinio pobūdžio, žydų bendruomenės gyvenimo nepateikdavo kaip problemiško ir lietuviams nepriimtino ar diskutuotino. Galbūt autonomijos panaikinimas kuriam laikui sudarė išpūdį, kad žydai Lietuvos valstybėje turi tokią padėtį, kurios yra nusipelnę. Tačiau net ir esant tokiai situacijai radikali nacionalistinė idėja niekur nedingo, neilgai trukus vėl pradėti svarstyti žydų ir apskritai tautinių mažumų klausimai.

Atrodo, kad po valstybinio perversmo įsitvirtinęs Antano Smetonos autoritarinis režimas didesnės įtakos lietuvių ir žydų santykiams neturėjo. Viena vertus, oponuojančių partijų ir radikalių nacionalistinių jėgų atstovai Antaną Smetoną nuolat kaltino per švelnia laikysena lenkų tautinės mažumos atžvilgiu (nors lenkų kritika ir jų pavojingo bei destruktivaus vaidmens afišavimas buvo leidžiamas net smetoniškos cenzūros, žinoma, formuojamas pagal savąjį įsivaizdavimą), Smetonos kritikai nebuvo patenkinti ir jo santykiais su žydais. Smetonos, kaip ir jo administracijos, požiūris ir politika žydų atžvilgiu buvo nuosaiki ir vengusi kokių nors konfliktų eskalavimo. Iš spaudoje pateiktų prezidento ir jo aplinkos žmonių interviu sklido palankus valdžios požiūris į žydus, įrodinėjama, kad lietuviai nėra nusiteikę antisemitiškai, o pasitaikę konfliktai bus išspręsti, užgniaužti ir imtasi priemonių, kad jie nepasikartotų¹. Tad po 1926 metų perversmo vėl įsigalėjus cenzūrai, o valdžiai atitekus gana nuosaikiems nacionalistams, tautiniai klausimai ir konfliktai valdžios lygmeniu nebuvo kaip nors specialiai keliami – laikytasi

¹ Plačiau žr.: A. Smetona, Dievui, tėvynei ir artimui // *Pasakyta parašyta*, Kaunas, Spindulys, 1992, p. 132–143, Kalba Lietuvos tautininkų partijos suvažiavime (1938 01 05); *ten pat*, Valstybės prezidento A. Smetonos deklaracija // *Apžvalga*, 1937, nr. 15, p. 1; Užsienio reikalų ministro Lozoraičio kalba // *Apžvalga*, 1937, nr. 35, p. 1, Vidaus reikalų ministras J. Čaplikas aktualiais žydų klausimais // *Apžvalga*, 1937, nr. 45, p. 1 ir daugiau.

nuosaikios pozicijos². Tačiau radikaliau nusiteikusias jėgos ir organizacijos kartkartėmis viešai išreiškėdavo savo apskritai ksenofobines ir konkrečiai antisemitines nuostatas. Radikalesni leidiniai cenzūros buvo sustabdomi, o savotiškai ant ribos balansuojantys, sykiu ir didesnę visuomenės palaikymą turintys, neuždarinėjami, pavyzdžiui, 1930 m. birželio 5 dieną susikūrusios Lietuvių prekybininkų, pramonininkų ir amatininkų sąjungos (LPPAS) 1931 metais pradėtas leisti „Verslo“ savaitraštis. Visi be išimties tyrinėtojai pažymi, kad nuo pat susikūrimo iki valstybingumo netekimo 1940 m. šis laikraštis buvo vienas iš nuoseklesnių ir aktyvesnių antisemitizmo raptorų Lietuvoje. Be abejo, daug dėmesio savaitraštis skyrė lietuvių ekonomikai ir „žydų klausimui“, kuris, remiantis laikraščio pozicija, turi būti kuo greičiau išspręstas lietuvių naudai, nes žydai ir jų sudaroma konkurencija yra vienas pagrindinių stabdžių verslams sulietuvinti.

Laikraščio turinys ir idėjos gan išsamiai aptartos ne vieno tyrinėtojo, todėl dar kartą jo neanalizuosime, tik vieną kitą antisemitinę publikaciją panagrinėsime³. Šalia šios ketvirtajame dešimtmetyje antisemitizmą instrumentiškai ir tiesmukai naudėjusios tendencijos, pirmiausia pasireiškusios „Versle“, formuojasi kiek universalesnė, bet gana ksenofobiška ir aiškiai nacionalistinė Lietuvos perspektyva. Šie svarstymai daugiausia priklauso jaunosios kartos intelektualams, gana dažnai susijusiems su krikščionių demokratų aplinka, pavyzdžiui: Antanui Maceinai, Ignui Skrupskeliui ir kt. Šių ir kitų autorių svarstymai buvo teorinio pobūdžio, bet pabrėžė tautinės daugumos dominavimą šalyje ir visų pilietinių bei politinių teisių nostrifikavimą lietuvių bendruomenei⁴. Tokiu atveju galima konstatuoti (ką ir pažymi daugelis laikotarpį analizavusių autorių), kad realią valdžią ir galią turinčių asmenų aplinkoje (bent jau

² Tautininkams priklausiusi ar oficiozinė spauda bandė kurti pozityvius lietuvių ir žydų santykių vaizdinius. Kaip pavyzdį galime paminėti „Lietuvos aidą“ kartkartėmis pasirodžiusias žydų atžvilgiu pozityvias publikacijas: E. Zilberis, Kaip Lietuvos žydai gyvena Palestinoje // *Lietuvos aidas*, 1932, nr. 50, p. 4; E. Zilberis, Žydų rašytojo įspūdžiai Lietuvoje // *Lietuvos aidas*, 1932, nr. 69, p. 5; E. Zilberis, Vilijampolės ir Telšių rabinų seminarijos // *Lietuvos aidas*, 1932, nr. 112, p. 4; Lietuvoje esą fabrikuojami eksportui žydai // *Lietuvos aidas*, 1932, nr. 641, p. 4; Sionininkų veikėjų pareiškimas Kauno žurnalistams // *Lietuvos aidas*, 1937, nr. 155, p. 4; Prof. Petro Leonino laiškas „Lietuvos žiniui“ redaktoriui lietuvių žydų santykių klausimu // *Lietuvos žinios*, 1936, nr. 177, p. 3.

³ Apie „Verslo“ poziciją ir jo publikacijų turinį plačiau žr.: L. Truska, V. Vareikis, *Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje*, Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 54–55, 221–226, 231, L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius, VPU leidykla, 2005, p. 148–172 (ypač 148–158), S. Atamukas, *Lietuvos žydų kelias nuo XIV a. iki XXI a. pradžios*, Vilnius, Alma littera, 2007, p. 194–197, 210–212 ir kitur; S. Sužiedėlis, The historical sources for Antisemitism in Lithuania... // *The vanished World of Lithuanian Jews*, edited by Alvydas Nikžentaitis and Darius Staliūnas, Rodopi, Amsterdam–New York, NY 2004, p. 126–131, S. Sužiedėlis, Valdžia, visuomenė ir antisemitizmas // *Akiračiai*, 1995, nr. 4, p. 3; A. Kasparavičius, Lietuviai ir žydai katastrofos išvakarėse: iššūkiai ir įvaizdžiai // *Kai ksenofobija virsta prievarta. Lietuvių ir žydų santykių dinamika XIX a.–XX a. pirmoje pusėje*, sud. Vladas Sirutavičius ir Darius Staliūnas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 124–130.

⁴ Įvairaus pobūdžio pasvarstymai apie „pilnutinę demokratiją“, etninių bendruomenių santykius, valstybinės ir visuomeninės tvarkos reformas ir pan. buvo gana populiarūs XX a. trečiojo ir ketvirtąjo dešimtmečio katalikiškoje spaudoje: „Naujojoje Romuvoje“, „XX amžiuje“, „Židinyje“ ir pan. „Naujojoje Romuvoje“ 1936 m. pasirodė ir savotiškas šios jaunosios mąstytojų kartos manifestas, skelbiantis naujas politikos ir viešosios elgsenos bei santykių gaires, aiškiai įtvirtinantis lietuvių etnos dominavimą ir ateities Lietuvą projektuojantis kaip nacionalizuojančią valstybę, kurioje be konkurencijos turėjo dominuoti lietuviškoji kultūra ir tapatybė. Plačiau žr.: Į organiškiosios valstybės kūrybą // *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 8, p. 169–174.

viešumoje) antisemitizmas nebuvo priimtinas ir kaip nors skatinamas. Tačiau šiame kontekste susiformavo bent keletas daugiau ar mažiau intelektualių judėjimų, kurių vieni antisemitizmą laikė pozityviu dalyku ir bandė įrodinėti jo svarbą ir reikšmę, kiti kūrė labiau abstrakčias, bet aiškiai nacionalistines, todėl automatiškai ir iš dalies ksenofobines šalies ateities vizijas, kurios tiesiogiai neragina tautinių mažumų diskriminuoti, kaltinti ar persekioti, bet kūrė indiferentišką ir monologinę klimata jų atžvilgiu. O šitai, kai kurių tyrinėtojų nuomone (pavyzdžiui, S. Atamuko), nors ir netiesiogiai, bet prisidėjo prie antisemitinių tendencijų sustiprėjimo Lietuvoje. Tam įtaką darė ir blogėjanti šalies ekonominė situacija, ir dalies visuomenės radikalėjantis nacionalizmas, ir iš Vakarų Europos plūstančios radikalaus nacionalizmo ir stiprėjančio antisemitizmo mados. Tad dabar bandysime pasigilinti, ar kaip nors ir kodėl kito jau gana aiškiai susikristalizavusi lietuvių ir žydų neigiamus santykius apibūrinanti retorika ir kas tam galėjo turėti įtakos.

Pokyčių priežastis jau esame nusakę, o lietuvių ir žydų santykiai aptariamam laikotarpiu buvo specifiniai: abi etninės grupės tarpusavio santykius konstravo pirmiausia per savas / svetimas dichotomiją. Kita vertus, remiantis Vytautu Kavoliu, galime teigti, kad lietuviškoji kultūra nuo trečiojo dešimtmečio ima radikalėti ir darytis vis labiau intravertiška. Lietuvių sąmoningumo indikacijos, Kavolio manymu, tampa vis labiau autarkiškos, o laisvas ir spontaniškas individo kitoniškumas (plačiaja prasme – nuo skirtingos ideologinės orientacijos, religijos ir kultūros iki dėvėsenos, ypač moterų⁵) imamas vis labiau unifikuoti ir kontroliuoti⁶. Tokią sąmoningumo epistemą profesorius sąlygiškai žymi 1922–1942 metų datomis, tad kalbėdami apie lietuvių ir žydų santykių vaizdavimą ir formavimą spaudoje iš akipločio neturėtume paleisti ir šių bendrųjų sąmoningumo bei mentaliteto raidos tendencijų. Jei iki 1922 metų įvairių autorių kūryboje galime matyti lietuviškos problematikos universalizavimą, siejamą su kosmoso dėsniais, sąsambiais su Rytų filosofija ir pan. (Vydūnas, M. K. Čiurlionis, V. Krėvė), tai po 1922 metų „kultūrinio intereso sfera iš individo santykio su visata susiaurėja į Vakarų civilizacijos <...> ir lietuvių liaudies kultūros santykio plotą“⁷. Trečiajame dešimtmetyje tiek orientalistiniai motyvai, tiek žydų tradicija (Kavolis čia išskiria Krėvės ir po Antrojo pasaulinio karo Icchoko Mero kūrybą) „lietuvių sąmoningumo lauke didesnio įspūdžio apskritai nepaliko“, o beribė kosmoso ir asmens harmonija, pačios įvairiausios jų santykių formos bei galimybės yra sustyguojamos ir paverčiamos ne spontanišku atradimu ir dalijimosi pasauliu, bet aiškiai hierarchiška struktūra:

Vadų principas įgimtas žmogui... Visas kosminis gyvenimas hierarchiškas... Visas socialinis, tautinis ir politinis gyvenimas hierarchiškas, kiek jis organiškai susijęs su kosmosu...

⁵ Apie ribotą moterų pasireiškimą ir joms priklausančias funkcijas samprotavo ir Antanas Maceina, ir Jonas Aistis, ir Stasys Šalkauskis, pastarasis atkreipė dėmesio į „kultūringų moterų“ dėvėseną, ragino jas rengtis asketiškai. Plačiau žr.: Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius, Vaga, 1994, p. 156, 159.

⁶ Plačiau žr.: V. Kavolis, *min. veik.*, p. 151–165.

⁷ Ten pat, p. 152.

Liberalizmas, ardydamas kosminį hierarchiškumą, griaua visuomenės organiškumą... Kultūra, asmenybė, tvarka... Tik šiukšlių krūva nehierarchiška.⁸

Iš šios citatos ir kitų teorinių darbų matyti, kad vis labiau linkta ne prie spontaniškos ir įvairiapusės kūrybos, bet prie aiškiai struktūruotos, hierarchiškos ir prižiūrimos. Be abejo, pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu nestigo nei spontaniškumo, nei konvencijų laužymo, nei individų saviraiškos, tačiau formuluojamas naujas santykis su tikrove šiuo atveju mums yra svarbesnis ir fiksuotinas, mažiau gilinamasi į tai, kiek jis buvo paplitęs, priimtinas ir pan. Mat, kalbant apie lietuvių ir žydų santykių projekcijas, tokia pozicija, kokią išreiškė Juozas Keliuotis savotiškai buvo sustiprinta: nuo pat pradžių dalis visuomenės aiškiai formulavo principą, kad visos tautinės mažumos ir konkrečiai žydai visuomenėje turi užimti jiems paskirtą vietą ir šiukštu neperžengti ribų. Trečiajame dešimtmetyje ima formuotis nauja tendencija – tik hierarchizuota, aiškiai valdoma ir iškeltų idealų unifikuotai siekianti visuomenė yra prasminga. Kiekvienas individas turėjo gauti švelnesnius ar griežtesnius nurodymus apie savo visuomenines funkcijas, o žydai dar ir specialias instrukcijas kaip realizuoti arba slopinti savo žydiškumą lietuvių valstybėje. Perfrazuojant Kavolį galima sakyti, kad iki trečiojo dešimtmečio Lietuvos visuomenėje buvo galima gyventi bent iš dalies tarp „svetimųjų“ nevisiškai susaistytam „savųjų“ hegemonijos⁹. Ilgainiui viešojo elgesio normos ir santykiai, ypač su tautinėmis mažumomis, imti diktuoti aiškiai parodant, kaip dera ir reikėtų su jomis elgtis, o kaip ne. Tiesa, dar kartą turėtume pabrėžti, jog visų pirma kalbame apie intelektualines projekcijas ir teorinius modelius, kurie turėjo būti „įžeminti“, bet tai nereiškia, kad iškart pradėta elgtis taip, kaip buvo siūloma, tarkime, spaudos puslapiuose.

1926 metais Kazys Pakštas „Židinyje“ publikavo straipsnių seriją, skirtą kultūrinės autonomijos problematikai. Straipsnyje, be kita ko, užsimenama apie lietuvių ir žydų santykius. Autorius iš principo pasisako už amatų, prekybos ir miestų lituanizavimą, bet kartu teigia, kad tai darytume per prekybos ir amatų mokyklas, o ne „žydų iškasas tepliodami ar jų autonomiją siaurindami“¹⁰. Iš esmės autorius lietuvių ir žydų bendruomenes mato kaip dvi konkurentes, kurių kovoje pergalę jis projektuoja lietuviams, bet siūlo permąstyti kovos būdus teigdamas:

Šio raštelio autorius visuomet buvo ir tebėra įsitikinęs, kad nėra jokio reikalo katalikams erzintis su žydais vien dėl to, kad jie yra ir nori pasilikti žydai. Tačiau mūsų santykiuose su žydais yra labai ypatingų veiksnių, kurie dar ilgai kliudys visiškai geram sugyvenimui.¹¹

⁸ Juozo Keliuočio mintys, cituojama iš: V. Kavolis, *min. veik.*, p. 165.

⁹ Plačiau žr.: V. Kavolis, *min. veik.*, p. 159.

¹⁰ K. Pakštas, Kultūrinės autonomijos problema // *Židinys*, 1937, nr. 6–7, p. 457.

¹¹ Ten pat, p. 456. Tuos veiksnius autorius apibrėžia tradiciškai – žydų dominavimas prekyboje ir miestuose, kurie, autoriaus teigimu, visuose kraštuose vaidina svarbiausią vaidmenį politikos ir kultūros gyvenime. O bet kokia sveikas ambicijas puoselėjanti tauta negali atsisakyti ambicijų dominuoti savo šalies miestuose.

Autorius taip pat pabrėžia, kad bandant realizuoti kultūrinės autonomijos idėjas žydai turi visas teises jos reikalauti, bet prideda, kad ir kitos grupės turi teises reikalauti savo mokyklų¹². Vis dėlto šie teiginiai gimė ne kaip raginimas grąžinti suvaržytą kultūrinę žydų autonomiją, o kaip teorinis kultūrinės autonomijos svarstymas. Realiam, bet ne teoriniame lygmenyje Pakštas pripažįsta ir konstatuoja, kad tarp lietuvių ir žydų bendruomenių tvyro įtampa, viena vertus, ją lemia verslų ir miestų lituanizacijos projektas, kita vertus, konflikto priežasčių autorius bando ieškoti ir antropologinėse lietuvių ir žydų skirtybėse, nemenkindamas ir neaukštinamas nei vienos, nei kitos etninės grupės savybių ir charakteristikų. Skirtingi lietuvių ir žydų charakterio ir elgsenos bruožai Pakštui natūralios evoliucijos ir skirtingų gyvenamųjų aplinkybių padarinys:

Žydų didelis solidarumas gali kartais iššaukti ir lietuvių šiokią tokią solidarumą, nors lietuvių flegma bei menkas savo reikalų išmanymas ir labai trukdo mūsų solidariam darbui. Mat pas mus dar nesubrendo tikslaus ir kovojančio tautinio organizmo centralinės smegenys.

Be skirtingų kultūrinių ir ekonominių interesų, lietuvių ir žydus labai dar skiria antropologinis veiksnys. Tik daug keliavę ir plačiai apsiskaitę žmonės moka išmintingai ir tolerantiškai įvertinti griežtai skirtingus, į save nepanašius antropologinius tipus. Vietoje nusisėdėjęs vidutinis Lietuvos pilietis kažkaip keistai tebežiūri į žydą, taip puikiai išlaikiusį kai kurias Priešakinės Azijos būdo savybes, nepaisant net 600 metų gyvenimo nordiškai – alpinistinėje Lietuvoje.¹³

Pirmasis autoriaus teiginys ataidi iš XIX šimtmečio pabaigos lietuvių publicistikos – lietuviai per mažai organizuoti, ir tai viena iš nesėkmingos konkurencijos su žydais priežasčių. Praėjus beveik pusšimčiui metų lietuvių autoriai vis dar konstatuoja tą pačią problemą, susijusią su menka ir vangia lietuvių organizacija. Nesiskiria Pakštas nuo dalies XIX a. publicistų ir tuo, kad žydų solidarumą ir organizaciją pateikia lietuviams kaip pavyzdį, iškeldamas tik antropologinį šių bendruomenių skirtumą. Autoriaus manymu, to niekaip negalima pakeisti, tiesiog priimti. Šioje vietoje Pakšto mintys skamba kiek utopiškai, o sykiu ir elitaristiškai, nes jis didelę dalį problemos sprendimo perkelia į edukaciją – kitoniškumas tiesiog turi būti pažintas ir priimtas: keliaujant ir stebint pasaulio įvairovę arba semiantis išminties iš knygų, o to „nusiėdėjęs vidutinis Lietuvos pilietis“ nedaro. Autoriaus teiginiuose yra dalis tiesos – lietuviai ir žydai vieni kitus nors ir dažnai bendraudami pažinojo tik paviršutiniškai, o toks santykis, be abejo, generavo distanciją ir rezervuotą požiūrį vieni į kitus. Kita vertus, spaudoje pasitaikantys negatyviai žydus vaizduojantys straipsniai nebuvo rašomi visišku bėraščiu, o daugiau ar mažiau išsilavinusių asmenų. Kaip tik šios publikacijos kūrė distanciją tarp žydų ir lietuvių, riboją šių bendruomenių kontaktus. Tad išsilavinimas

¹² Ten pat, p. 455. Pakštas mini, kad šiuo metu savo mokyklas galėtų turėti: katalikai, laisvamaniai, žydai, protestantai ir sentikiai stačiatikiai arba Rytų krikščionys, specifikuojant dar jas pagal tautybes.

¹³ Ten pat, p. 457.

galėjo būti naudojamas ne siekiant geriau pažinti žydų bendruomenę, bet, priešingai, pasitelkus publicistinio rašymo įgūdžius, bandyti žydus marginalizuoti ir pateikti juos esant blogesnius, pavojingus ir t. t. Toliau samprotaudamas Pakštas (nors ir netiesiogiai) palaiko įprastą lietuviškosios periodikos tendenciją, kad žydai į bet kokią jiems nepalankų sprendimą reaguoja per daug aštriai ir neadekvačiai:

Amžių eigoje žydų tauta iškentėjo daugybę sunkių persekiojimų, kas padarė ją liguistai jautrią, nervingą. Mažas spustelėjimas šiandien jai atrodo didžiausia skriauda. Būdami labai karšto ir nervingo temperamento jie savo skriaudas garsina didžiu ir įkyriu riksmu. Visa tai nesuderinama su lygiu ir flegmatišku lietuvių pasyvumu, gestikuluoti nemokančiu. O tai irgi trukdo savitarpio pasitikėjimui. Pasitaiko naivių neišmanėlių, kurie tikisi žydus sulietuvinti užtepliodami jų iškasas.¹⁴

Autorius bando įrodinėti, kad žydų sulietuvinimas yra bergždžias reikalas, mat šios dvi bendruomenės yra pernelyg skirtingos, vienintelė galimybė sugyventi – lietuviai turi suteikti žydams saviraškos ir kultūrinę laisvę, bet žydai savo ruožtu „turi suprasti lietuvių teises į Lietuvą“. Iš esmės Pakšto siūlymas neneigia žydų kultūrinės autonomijos galimybės, bet ir neragina grąžinti atimtų žydų teisių, kita vertus, autorius nepasisako už bet kokių žydų teisių tolesnį siaurinimą, tačiau primena nusistovėjusią lietuvių publicistų nuostatą: žydai privalo suprasti, kad lietuviai yra tikrieji šeimininkai Lietuvoje, pirmiausia jų teisių ir norų turi būti paisoma.

GRIEŽTOS SAMBŪVIO NORMOS. RASINIS DETERMINIZMAS

Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje pasirodęs „Tautos balsas“ laikėsi gana siaurų nacionalistinių pozicijų, aukštindamas lietuvius bei lietuvybę ir labai rezervuotai vertinęs kitas tautines grupes. Kita vertus, itin radikalias idėjas propagavę leidiniai paprastai gyvuodavo gana trumpai¹⁵. Prolietuviškoje „Tautos balso“ retorikoje, sudarytoje iš

¹⁴ Ten pat, p. 457.

¹⁵ 1926 m. leistas laikraštis „Tautos valia“ propagavo ultranacionalistines ir fašistines idėjas, skleidė ne tik ksenofobines, antisemitines idėjas, bet ir atvirais pareiškimais kaltino esamą valdžią rengiant „bolševikų sukilimą“. Laikraščio autorių teigimu, į Lietuvą atvyko „Kapsukas ir Aleksa Angarietis su savo štabu ir apsistojo žydiškuose senamiesčio urvuose ir ruošia Lietuvai kruvinąją pirtį“. (*Tautos valia*, gruodžio 12). Laikraščio leidėjai ir autoriai nebuvo patenkinti ir liberalesnėmis gyvenimo sąlygomis prezidentaujant K. Girniui, teigdami, kad „tik geležinė tautos valia <...> gali užkirsti kelią toms nelaimėms, kurios artinasi“. (*Tautos valia*, gruodžio 5). Artėjantios nelaimės buvo gana aiškiai artikuliuotos kitoje lietuvių periodikoje: tai „išsiskydusi“ socialinė tvarka ir greičiausiai bolševizmo įsigalėjimas, kurio laukia ir remia žydai. Tiesa, po perversmo laikraštis nebebuvo leidžiamas, galbūt įvedus cenzūrą jo mintys pasirodė per daug radikalias, galbūt leidėjai ir autoriai tikėjosi, kad po perversmo reikalai susitvarkys ir papildomai tautos budrumo skatinti nebereikia. Gana trumpai gyvavo ir kitas radikalias idėjas reiškęs leidinys, pavadintas „Tautos žodis“, jame buvo keliamos ne tik antisemitinės idėjos ir skatinamas atsiribojimas nuo žydų (idėjų ir retorikos prasme čia negalime rasti nieko naujo), bet ir savotiškai raginta grįžti dar prie 1905 metais keltos idėjos: įkurti specialų organą, kuris turėtų nuolat stebėti ir demaskuoti žydų „niekšybes“. Jei minėtaisiais metais buvo diskutuojama apie antisemitinio turinio laikraštį, tai dabar „Tautos žodis“ kovai „prieš žydų įsigalėjimą“ siūlė sukurti antisemitinę sąjungą, siūlydamas net keletą jos pavadinimų: „Tautos

frazeologijos „kraujai ir žemė“, lietuvių santykį su žeme, t. y. Lietuva, kėlė į sakralų, ekstazę grįstą santykį:

Pati mūsų žemė mus traukė. Mes iš svetur namon skubėjome, įkėlę koją vėl į savo šalį iš džiaugsmo netekę žado, vien tą vargšę savo žemelę pabučiuoti ir ilgo, skaudaus vargo ašarą į ją nuvarvinti... Todėl, kad mes tikri lietuviai esame! <...> Ir šiandien brangiausias mūsų turtas tėra toji mūsų Lietuvos žemelė. Kitur mes greit ir neprigytume. Greičiausiai perkelti svetimon žemėn mes ir visai nuvystume.¹⁶

Ši citata iš esmės yra neutrali, tiesiogiai ar potekstėje be jokių ksenofobinių užuominų. Komunikacijos lauke svarbūs ne tik tekstas, jo potekstės, bet ir kontekstas, o šiuo atveju publikacija jau gali būti vertinama kaip kurianti distanciją tarp lietuvių ir kitų Lietuvoje gyvenančių tautinių grupių. Pirmiausia, žinoma, tą, kurios aktyviausiai reiškiasi viešajame gyvenime, o žydai kaip tik ir buvo viena tokių grupių. Išryškėja naujas, bet ne originalus ar kaip nors specifiškai lietuviškas stereotipas, opoziciniais ryšiais susiejantis sėslius gyventojus ir nomadus. Lietuviai, kaip matyti iš teksto, siejami su sėsliais gyventojais, jiems priskiriamos visos teigiamos etinės ir moralinės vertybės: ištikimi savo kraštui, juo rūpinasi, gina, ilgisi ir pan. Nomadų stovykloje situacija visiškai priešinga – tai klajokliai, neturintys didesnių sentimentų jokiai gyvenamajai vietai, nesirūpinantys ja ir lengvai galintys iškeisti į kitą. Toks stereotipas labai tinka žydams, nuo seno laikytiems klajoklių tauta, be sentimentų kuriai nors šaliai ar vietai, kurie tik vaikosi didesnės naudos ir gėrybių. Tokiomis vertybėmis besivadovaujantys asmenys, be abejo, yra nepatikimi ir jų duodama nauda kraštui, kuriame gyvena, maža. Panašios ir kito laikraščio autoriaus mintys: svetimtaučiai Lietuvoje per daug ir be reikalo proteguojami, jų teisės per plačios ir šalį gali nuvesti prapultin. Vietoj tautinių mažumų teisių, jų institucijų išlaikymo autorius siūlo visą dėmesį skirti jaunajai patriotiškai lietuvių kartai. Be kita ko, jis demonstruoja ir aiškų teisinį nihilizmą:

Ten, pav., Vokietijoj ar Lenkijoj ne tik, kad svetimtautis negali užimti jokios valdiškos vietos, bet jo, nežiūrint visokių tarptautinių pasižadėjimų, visos teisės yra varžomos ir siauriamos.¹⁷

Šalys, įvardytos pavyzdinėmis, be abejo, autoriaus pasirinktos selektyviai, bet jos geriausiai atitinka autoriaus lūkesčius ir siūlymus, kaip reikėtų elgtis su tautinėmis mažumomis. Dėl dominuojančios tautos interesų tautinės mažumos gali būti diskriminuojamos, nesilaikoma net tarptautinių įsipareigojimų. Autoriaus vartojama sąvoka „tautinės mažumos“ greičiausiai apėmė visas (bent jau aktyviausiai viešumoje dalyvaujančias) tautines mažumas, bet kartu tai savotiškas žydų eufemizmas, nes tuo

šalmas“ arba „Antisemitinis frontas“. Plačiau žr.: *Tautos žodis*, 1932, balandžio 15. Tačiau ši idėja plačiau išplėtotą ar kaip nors realiai įgyvendintą nebuvo, kaip neilgai gyvavo ir pats laikraštis.

¹⁶ Lietuvis, Lietuviais esame! // *Tautos balsas*, 1932, nr. 2, p. 1.

¹⁷ J. Ž-ys, Meskime protegavę svetimtaučius! // *Tautos balsas*, 1932, nr. 7, p. 2.

laiku, kai pasirodė ši publikacija, Vokietijoje ir Lenkijoje labiausiai diskriminuojami buvo žydai. Autorius siūlo rezervuoti vertinti tautines mažumas, bet suprantama, jog vienas didesnių pavojų, todėl neutralizuotinų, yra žydai. Juolab kad „akivaizdžių“ pavojų ir net lietuvių diskriminacijos atvejų apstu. „Tautos balsas“ perspausdino „Verslo“ publikaciją, kurioje teigiama, kad lietuviai verslininkai yra diskriminuojami konkuruojant dėl valstybinių užsakymų. Neva jie pasiūlo geresnes ir pigesnes paslaugas, bet dažniausiai varžytines (konkursus) laimi ne lietuviai:

Labai dažnai tenka nugirsti lietuvių versloininkus nusiskundžiant, kad jų pasiūlymai varžytinių komisijų būna atmesti, ir valstybės užsakymai būna atiduoti žydų tautybės piliečiams. <...> Tamstos siūloma prekė yra blogesnė, menkesnės vertės, mums ji nepatinka. <...> Mes perkame tai, kas mums patinka, o ne tai, ką jūs siūlote.¹⁸ (Lietuvių valdininkų atsakymai paklausus, kodėl užsakymas atiduotas ne lietuviui – L. V.)

Jau ne kartą minėjome pagrindinę lietuvių publicistikos nuostatą – bet kokio konflikto ar nesusipratimo kaltininkai, vienaip ar kitaip, yra žydai. Ir čia turime toki pat atvejį, nors publikacija apibūdina lietuvių valdininkų elgesį, dalis kaltės paradoksaliai vis tiek priskiriama žydams – jie sudaro neteisingą konkurenciją, nes pirmiausia užsakymus turi gauti lietuviai ir tik jiems atsisakius žydai ar kitų tautinių mažumų verslininkai galėtų imtis vieno ar kito užsakymo. Dabar situacija priešinga – nesąžiningai ar bent jau neaišku kodėl yra proteguojami žydai, o lietuviai ignoruojami. Žydiškumas lenda ne tik iš kultūrinės, socialinės ir politinės plotmės, bet ir skverbiasi į ekonominį sektorių, į kurį laikraštis „Verslas“ be logiškų ekonomikos nuostatų – darbų kaštų, spartos, kokybės ir t. t. – bandoma įterpti dar vieną – tautiškumą. Geriausiai ir didžiausiai užsakymus skirti atsižvelgiant į rangovo tautybę, o ne į kokius nors kitus parametrus.

Maždaug tuo pat laikotarpiu lietuvių laikraštijoje radosi, tiesa, sąlygiškai negausiai publikacijų „žydų klausimu“, grindžiamų pseudoantropologiniais tyrimais ir metodais. Tam darė įtaką, be abejo, vis labiau stiprėjanti nacių ideologija, jos antisemitinės nuostatos ir jų sklaida pasaulyje. Kai kurie autoriai bando įrodinėti, kad būti žydu nėra tapatybės ir mentaliteto fenomenai, bet įgimtoms, gamtinėms savybėms ir jų pakeisti niekaip negalima nei patiems žydams, nei aplinkai. Pavyzdžiui, „Tautos balse“ D. A. inicialais pasirašęs autorius samprotauja kaip tik taip, argumentacijai pasitelkdamas vis labiau tarp antisemitų populiarėjantį Vokietijos pavyzdį. Autorius teigia, kad žydų integracija Vokietijoje ilgai vykęs procesas, tačiau pastarųjų metų įvykiai aiškiai parodo, kad jis nedavė jokių rezultatų: žydai šalyje vis labiau apibrėžiami kaip vokiečių visuomenei svetimas elementas:

¹⁸ Verslas 34 nr. rašo... // *Tautos balsas*, 1933, nr. 10, p. 3.

Iš asimiliavimosi tendencijos dabar juokiasi anglų ir lenkų žydai ir visas pasaulis ir patys vokiečių žydai suprato, kokių netikusiu būdu norėjo amžiną žydų klausimą išspręsti.¹⁹

Pagrindinė mintis – savo žydiškumo pakeisti ar jo išsižadėti neįmanoma, toks kelias yra klaidingas. Bet autorius tuoj pat pastebi, kad dalis Lietuvos žydų eina šiuo klaidingu keliu. Dar daugiau – bando susitapatinti ne su tikrųjų šalies šeiminkų – lietuvių kultūra ir kalba, bet mieliau renkasi rusų arba vokiečių kultūrinę sferą, savo vaikus moko arba rusų, arba vokiečių kalbų: „Kauno abi gimnazijos – rusų ir vokiečių – pilnos žydų kilmės mokinių“. Išėitų, kad dalis Lietuvos žydų daro dvigubą klaidą – bando asimiliuotis (kas yra neįmanoma) ir dar su Lietuvoje marginaliomis ar net priešingomis lietuvių bei laikytomis kultūromis. Tiesa, pastebėtina, kad autorius vienas iš nedaugelio pabrėžia tai, jog kalba ne apie visus žydus, bet tik apie dalį Lietuvos žydų bendruomenės; kita vertus, jei klaidingos asimiliacijos klausimas keliamas, vadinasi, jis buvo gana svarbus ir erzino dalį lietuvių publicistų. Savo tekste autorius niuansuoja žydų santykius su kitomis kultūromis ir kalbomis teigdamas, kad kitų kalbų ir kultūrų pažinimas tarp žydų yra geras ir gerbtinas dalykas, o bloga tai, jog trečiosios tautos kalba vartojama kaip žydų tautinė kalba²⁰. Kita vertus:

Lojaliam Lietuvos valstybės piliečiui, dėl aukščiau sakyto reiškinių (svetimų kalbų vartojimo – L. V.), kai kuriuose žyduose kyla savotiškų klausimų: ar kai kurie žydai neapkenčia savo ir valstybinės kalbos, ar netiki Lietuvos nepriklausomybės ateitimi, ar laukia, kad iš šalies tam tikromis, **kad ir neleistinomis priemonėmis** (išskirta – L. V.), juos priverstų trečiosios tautos kalbos vartojimą mesti, o gerbti savo žydų arba valstybinę kalbą.²¹

Iš citatos matyti, kad, viena vertus, autorius bando vadovautis pilietiško, o ne tautiško principais, sakydamas „lojalus Lietuvos pilietis“, o ne lietuvis, taigi „paklydusiais“ žydais gali būti nepatenkinti ir susipratę žydai, lenkai, rusai ir t. t. Kita vertus, valstybė ir jos valdžia (šiuo atveju ir vieną, ir kitą pirmiausia įkūnija lietuviai) turi būti organizuojamos ir grindžiamos ne demokratiniu, bet policiniu principu – jei nepaklūstama bandomoms diegti viešojo elgesio normoms, tuomet galima imtis ir neleistinų priemonių, kad tik tos normos būtų įdiegtos, o viešasis gyvenimas sutvarkytas taip, kaip to reikalauja valdžia ir jai lojali visuomenės dalis. Pagarba savajai kultūrai ir valstybei gali būti ne tik iš(si)ugdoma, bet ir įbrukama „kad ir neleistinomis priemonėmis“, nes visuomenės daugumą reprezentuojantys asmenys geriausiai žino, ko ir kiek reikia šalies gyventojams, o tokie ir panašūs vieši paraginimai keistis žydams turėtų būti rimtas signalas prisitaikyti prie siūlomų egzistencijos formų:

Todėl žydų padėtis dabartinėje Vokietijoje turėtų pajudinti ir Lietuvos kai kurių žydų ambiciją, jų politinius ir socialinius principus ir neieškoti ypatingų asimiliavimosi būdų, prieš

¹⁹ D. A. Ar paskutiniai įvykiai neapsako ko nors ir Lietuvos žydams // *Tautos balsas*, 1933, nr. 9, p. 2.

²⁰ Ten pat, p. 3.

²¹ Ten pat.

kuriuos **eina ir pati gamta** (išskirta – L. V.), o ypatingu būdu nepageidautini asimiliavimo si reiškiniai į vokiečius arba į rusus pačioj Lietuvoj. **Jei gamta leido tapti žydu** (išskirta – L. V.), tai juo reikia ir būti, reikia gerbti savo kalbą, tradicijas ir savo valstybę su jos kalba, tradicijomis ir institucijomis.²²

Autoriaus išvados – deterministinės ir grįstos biologinėmis prielaidomis. Svarbiausia yra rasinė antropologinė priklausomybė, būtent ji determinuoja individo savastį ir yra nekintama. Iš to randasi skirtingos kultūros ir gyvenimo būdas, tačiau nei kita kultūra, nei kalba tariamai kitos grupės individo negali būti išmokti ir įsisavinami iki galo, visa tai gali būti tik geriau ar prasčiau simuliuojama. Kol kas atrodo, kad struktūriška, iš keleto pakopų susidedanti tapatybė lietuvių publicistams sunkiai suvokiama ir apmąstomas reiškinys. Gali būti tik viena kuri nors tapatybė, pirmiausia grįsta tautiškumu ir tik jos galima laikytis ir ginti – per didelis žavėjimasis ir pasinėrimas į kitas kalbas ar kultūras jau yra savęs išdavystė, nes kitas negali visiškai įsiliesti į svetimą sau terpę. Akivaizdu, kad žydai niekada netaps lietuviais, jie ir neturi stengtis to daryti, nes pagal gamtos dėsnius tai tiesiog neįmanoma. Jie turi likti žydais, bet gerbti juos priklaudusios šalies santvarką ir tautos šeimininkės, t. y. lietuvių, valią ir norus.

Panašiomis deterministinėmis, tik ne biologinėmis, o socialinėmis nuostatomis grįstas 1936 m. kovą pasirodęs Jono Mikulskio straipsnis „Vakaruose“, kuriame autorius argumentuotai įrodinėja, kad konfliktas tarp žydų ir kitų tautinių grupių užprogramuotas, nes kuo kita tautinė grupė kultūringesnė, tuo šis konfliktas darosi aštresnis ir reikšmingesnis²³. Autorius pradeda nuo aiškaus oponavimo vienam iš Telšių rabinų (su kuriuo autoriui teko diskutuoti „žydų klausimu“), bandžiusiam įrodyti, kad ilgai niui įsivyras moraliniai principai ir apie asmenį bus sprendžiama ne pagal jo tautinę priklausomybę, bet moralinius kriterijus. Tačiau Mikulskis įrodinėjo, kad taip niekada neatsitiks, o nuosaikus antisemitizmas (savosios prekybos, pramonės protegavimas, pirmumo suteikimas ne žydams stojant į aukštąsias mokyklas ir t. t.) laikytinas kaip ir natūraliu, net pozityviu reiškiniu. Prieš publikaciją laikraščio redakcija rašo:

Tai straipsnis, kurio jokių būdu negalima pavadinti antisemitiniu. Bet jis ir ne prosemitinis. D-ras JONAS MIKULSKIS svarsto opią žydų tautos problemą šalta visapusiškai, bet kartu ir su ypatinga žmogiška širdies šiluma.²⁴

Ši publikacija aiškiai reprezentuoja tarp lietuvių publicistų gana paplitusią nuostatą į žydus: Lietuvoje antisemitizmas neegzistuoja, tai tik pačių žydų pramanas. Mat tol, kol su žydais nėra dorojamasi fiziškai, nėra ir antisemitizmo, o žydų pilietinių ar politinių teisių ir saviraiškos varžymas yra tik būtinos ir pateisinamos priemonės kuriant savą valstybę ir tautą.

²² Ten pat.

²³ D-ras Jonas Mikulskis, *Žydai* // *Vakarai*, 1936, nr. 227, p. 2.

²⁴ Redakcijos prierašas, Red., ten pat.

ŽYDŲ KELIAMOS PROBLEMOS „TĖVŲ ŽEMĖS“ AUTORIŲ AKIMIS

Nuoseklesnį ir sistemiškesnį „žydų klausimo“ gvildinimą pateikė „Tėvų žemė“, gana daug dėmesio šiai „problemai“ skyrusi 1934 metais. Ši problematika lietuvių periodikoje, galima sakyti, jau buvo tapusi daugiau mažiau įprastine, o laikraščio autoriai tik dar kartą skaitytojams priminė nuo seno žydų keliamas „problemas“. Tarkim, 1934 m. balandį pasirodžiusi publikacija „Žydai“ gvildena nuo pat „žydų klausimo“ svarstybų pradžios (po Lietuvos nepriklausomybės deklaracijos) keliamą problematiką – žydai yra svetimi lietuvių kultūrai ir valstybei, kalba ne lietuvių ir ne žydų, bet kitomis – pirmiausia rusų – kalbomis, taip skaudindami tautinius lietuvių jausmus, menkai išmano lietuvių tradicijas, kultūrą, istoriją. Be abejo, visa tai lietuvius erzina, todėl žydai turi priimti lietuvių reikalavimus arba palikti šalį:

Pastebime, kad formuluodami čia patiekiamus klausimus mes nieko nesakome blogo dėl savos, žydų kalbos vartojimo. Prašome, pirmiausiai išmokę ir pamilę lietuvių kalbą šalia jos vartokite ir mokykitės savos žydiškos, visur pirma susipažinę ir pamilę lietuviškąją, supažindinkite savo vaikus ir su savąja kultūra bei istorija. Tačiau jūs, ponai žydai, visą laiką darėte ir tebedarote adverniškai. <...> Taigi eikime prie išvados: mums lietuviams *toks žydų auklėjimas, o ypač dar svetimtautiškoj dvasioj*, nepatinka; šalinimasis nuo lietuviškos gražios kalbos, nuo pažinimo Lietuvos garbingos istorijos, visiškas nesidomavimas ir neigimas Lietuvos kultūros – mus lietuvius žeidžia.

Žydai, nepamirškite, kad *valgote skanią lietuvišką duonelę*; jeigu jums miela prancūziška ar vokiška, išvažiuokite. Mes džiaugsimės.²⁵

Cituojamas tekstas gana paprastas, aiškus, bet kartu tiesmukas ir radikalus. S. Kryžanauskas, be jokių išvedžiojimų ar išimčių, apibrėžia jo įsitikinimu daugumos lietuvių norus ir viltis, kaip turi gyventi žydai Lietuvoje. Jie pirmiausia turi įsigilinti į lietuvišką kultūrą, tradicijas, išmokti kalbą. Tačiau, to dar maža, autorius reikalauja ne tik kognityvių pastangų įsilieti į lietuvišką aplinką, bet ir emociškai įsitraukti, laikytis ištikimybės lietuviškai tradicijai. Į antrą planą nustumiamą jidiš kalbą, kurią kiti panašiai samprotavę publicistai žydams palikdavo kaip savasties dalį, tiesmukai nereikalaudami prioritetus be jokių kompromisų atiduoti lietuvių kalbai. Lietuvių esama padėtis ne tik kad nepatenkina, ji juos žeidžia, o pasikeitimai galimi tik dviem keliais – arba žydai priima keliamus reikalavimus, arba kuo greičiau palieka šalį, beje, toks žydų apsisprendimas sveikinamas ir labai karštai palaikomas – neprisitaikančių ir nepaklūstančių žydų išvykimas suteiktų tik džiaugsmo ir, žinoma, sumažintų „žydų klausimo“ svarbą. Tekste ir vėl siūloma žydams susikurti vienstruktūrę tapatybę, pirmiausia visiškai atsisakant žydiškumo ir panyrant į lietuvišką terpę²⁶, tik joje įsitvirtinus ir

²⁵ S. Kryžanauskas, *Žydai // Tėvų žemė*, 1934, nr. 7, p. 2.

²⁶ Dabartinį žydų būvį S. Kryžanauskas apibrėžia taip: „Tokie žydai, kokie jie šiandien yra Lietuvoje, yra mums ne svetimtaučiai, bet svetimšaliai“. Ten pat, p. 4.

pademonstravus savo lojalumą suteikiamas leidimas puoselėti savąjį žydiškumą, bet ne simpatijas dar kokioms nors kitoms kalboms ar kultūroms viešumoje²⁷. Selektiviai analize pasižymi dar vienas „Tėvų žemės“ straipsnis, jo autorius bando žydus suskirstyti į kategorijas pagal savus kriterijus, bet neužmiršta priminti, kad antisemitizmas Lietuvoje neegzistuoja:

Mes griežtai galime pareikšti, kad antisemitizmo kaip tokio Lietuvoje visiškai nėra. Antisemitizmas išplaukia iš rasistinės psichologijos, iš rasinės neapykantos, kuri lietuvių psichikai yra visiškai svetima. Sakysime, Lietuvos gilumoje, provincijoje, sodžiuje lietuviai ir žydai kuo gražiausiai gyvena, bendrą vargą vargsta, bendrais džiaugsmiais džiaugiasi, – vieni kitais pasitiki, vieni kitus atjaučia.²⁸

Autoriaus teiginiai, kaip jau ne kartą minėjome, gana įprasti lietuvių periodikai, nuolat skelbusiai, kad antisemitizmas kyla tik iš rasistinės ideologijos, o šioji Lietuvoje viešai propaguojama nebuvo. Galimas daiktas, kad publicistai nuoširdžiai tikėjo savo teiginiais, kita vertus, oficiali A. Smetonos ir jo valdžios politika padėjo sukurti įtikinamą atmosferą, leidusią teigti, kad rasiniu pagrindu grįstų įstatymų ar pasisakymų šalyje nėra, valdžia nesiima tokios politikos ir jos nepalaiko. Jei šie argumentai pasirodytų neįtikinami, tuomet raginama peržvelgti šalies politiką žydų atžvilgiu arba gana dažnai apeliuojama į tautines lietuvių savybes, kurioms diskriminacija ir rasizmas yra svetimos. Lietuviai apibūdinami kaip nuosaikūs, kantrūs ir atlaidūs asmenys, be reikalo ir be pagrindo nesiimantys jokių nederamų diskriminacinių veiksmų. Šiuo atveju autorius pasitelkia lietuvių publicistikoje gana retą argumentą, pasiūlo įvertinti lietuvių ir žydų santykius provincijoje.

²⁷ „Tėvų žemės“ devintame numeryje tas pats autorius dar kartą pakartoja savo radikalius reikalavimus žydams – arba susitapatinti su lietuviškąja kultūra, arba palikti šalį. Tokią papildomą autoriaus reakciją sukėlė „Volksblat“ ir „Idiše Štime“ pasirodžiusios diskusijos dėl autoriaus minčių. Tačiau Kryžanauškas jaučiasi visiškai teisus. Žinoma, jis nepamiršta pažymėti, kad laikraštis neturi jokių antisemitinių nuostatų, tik tyrą norą, kad visi Lietuvos piliečiai rūpintųsi savo valstybe, džiaugtųsi jos laimėjimais ir išgyventų dėl nesėkmių. Bet kažkodėl autoriui atrodo, kad to daryti negali, jei nemoki lietuvių kalbos ir negyveni lietuviškoje kultūroje. Autoriaus teigimu: „Laisvės Alėja – tai yra žydų miestelėnų dvasia, kuri nuodija visus lietuviškus miestus“. Todėl jis liepia: „dar kartą kartoju, žydai, meskite rusų, vokiečių ir kitų kalbų vartojimą <...> kurie nenorite, tai apleiskite Lietuvą ir mes lietuviai tada alsuosime gryn lietuvišku miesto oru“. Nereikia per daug stebėtis, kad reaguodamas į kilusią diskusiją žydų spaudoje autorius pataria „Volksblat“ ir „Idiše Štime“ nesivelti į polemiką. Vietoj to siūlo savo skaitytojams labiau propaguoti lietuvių, „skelbti žydų visuomenei būtiną reikalą daugiau lietuviškai susiprasti ir nusivalyti svetimausiškumo apnašų“. S. Kryžanauškas, Ir vėl žydai // *Tėvų žemė*, 1934, nr. 9, p. 2. Neilgai trukus laikraštis gana ryžtingai patvirtino savo poziciją. Dėl antižydiškų publikacijų gausos jis vėl susilaukė kritikos Lietuvos žydų spaudoje, tačiau, kaip ir anksčiau, atsakymas buvo aiškus: „Taigi „Tėvų žemė“ ir toliau laikysis griežtos lietuviškos linijos“ (beje, taip buvo pavadinta ir pati publikacija). Joje, kaip ir kitose lietuviškos periodikos straipsniuose, pasitelkiama jau klasikine tapusi argumentacija, teigianti, kad laikraštis nėra nusiteikęs prieš visus Lietuvos žydus, bet jo šventa pareiga viešumon iškelti ir kritikuoti blogus žydų darbus, laikraštis klausia: „Argi jau visi žydai yra Lietuvos gerovės nešėjai. Juk mes nesikėsiname į Palestinos gėrybes“. Tad žydų kritika ir jų „statymas“ į vietą laikraščiai atrodė natūrali ir universali pozicija: „Juk nerastume tautos, kuri savo tėvynę nenorėtų būti pirmieji šeimininkais“. Tokiu būdu „Tėvų žemė“ iš esmės pritaria ir palaiko tą krašto modernizacijos variantą, kuriame aiškiai dominuoja krašto šeimininkai, t. y. lietuviai, ir šiam tikslui pasiekti neverta taupyti energijos ir jėgų: „Driestam griauti seną vergijos gyvenimą ir eiti iki laimėjimo. Lietuva atgims, tik būkim savo idėjų kovoj nepalaužiami“. Griežtos lietuviškos linijos laikysimės visada // *Tėvų žemė*, 1934, nr. 16, p. 1.

²⁸ Tomas Žuvėdra, Piliečiai ar svetimsaliai? (Dėl mūsų santykių su žydais) // *Tėvų žemė*, 1934, nr. 10, p. 2.

Viena vertus, ten jie buvo intensyvesni, ūkininkai turėdami mažesnę mobilumo galimybę dėl savo veiklos gana dažnai naudojosi žydų tarpininkų ar prekybininkų paslaugomis, kita vertus, kaip rodo istoriografiniai tyrimai, mažesni miesteliai ketvirtitojo dešimtmečio antroje pusėje kaip tik ir virto įtampos tarp lietuvių bei žydų židiniais²⁹. Apžvelgus to meto publicistiką kaimas ar periferija nebuvo keliami kaip problemiškos erdvės, be abejo, jos „tilpdavo“ į bendro pobūdžio svarstymus – verslų ir amatų lietuvinimas, lietuvių kalbos vartojimas viešumoje ir pan. Tačiau specifiškai erdvės žydiškumo klausimai, kaip kad buvo miesto atveju, keliami nebuvo. Galų gale laikraščiai, be abejo, stengėsi orientuotis į kuo platesnį skaitytojų ratą, bet gana dažnai jų leidybos vieta ir pagrindinių straipsnių autoriai telkėsi šalies didmiesčiuose, tad pirmiausia svarstė jų problematiką, o kitas bendresnes problemas vertino per savąją prizmę, tik retkarčiais atiduodavo duoklę periferijai (buvo sukurtos rubrikos „Iš Lietuvos“, „Kronika“ ar pan.).

Mūsų autorius suvokdamas tokią situaciją, viena vertus, ją vaizduoja gana korektiškai, kita vertus, pasilieka ir tam tikrą rezervą manipuliuoti – teigia, kad periferijoje lietuvių ir žydų santykiai yra kitokie, nei jie parodomi mieste gyvenančiam skaitytojui. Autoriui svarbu pabrėžti tai, kad lietuviai eilinį kartą nepagrįstai kaltinami antisemitizmu, o šie kaltinimai pirmiausia kyla iš pačių žydų, nors dalis jų žeidžia lietuvių tautinius jausmus. Todėl autoriui, be abejo, maga aptarti „nesusipratusius“ žydus, kuriuos jis pirmiausia sieja su sionistais. Šios orientacijos žydai Lietuvai yra nepalankiausi ir svetimi, bet jie kelia daug nereikalingo, neteisingo „triukšmo“. Autorius taip bando pristatyti Lietuvos žydų bendruomenę: žydai, gimę ir augę Lietuvoje, mylintys savo gimtąją kraštą kaip vienintelę ir tikrąją tėvynę, ir žydai „gryno biznio žmonės“, „maskuoti svetimšaliai“³⁰. Be abejo, pirmoji grupė nekelia jokių problemų ir visus pozityvius sentimentus žydams autoriui sieja su šia žydų grupe, kurios atstovai, nors ir būdami senyvo amžiaus, mokosi lietuvių kalbos, bando ją šnekėti, palaiko lietuvių aspiracijas. Antroji grupė:

Tai daugiausiai vis *gryno biznio* žmonės. Sausi, kerpėti, materialistai. Ir dvasia jų kaip prekė – pinigais matuojama. N kartą jie tebegyvena senu prietaru, kad biznesis geriau sekas didelėje valstybėje. Maža Lietuva jiems neišvengiama blogybė.³¹

Pamažu iš autoriaus teksto aiškėja, kad materializmas yra ne tik žydiška, bet universaliosnė savybė, būdinga ir kitoms tautoms, taip pat ir daliai lietuvių. Ir tik trečioji žydų grupė yra išskirtinė, sunkiai galinti surasti ką nors bendra su lietuviais ir jų siekais:

Tai yra įvairios žydų grupės, galvojančios apie savo valstybę Palestinoje. Tai yra hitlerininkai iš antro galo. *Šiems žydams Lietuva yra tiksliai laikinas, pereinamas gyvenimo etapas*. Jų visos

²⁹ Plačiau žr.: *Kai ksenofobija virsta prievarta...*, p. 171–189.

³⁰ Tomas Žuvėdra, *Piliečiai ar...*, p. 3.

³¹ Ten pat.

viltys, visi geresni gyvenimo troškimai yra nukreipti į svetimą Lietuvai kraštą. *Ne Lietuvos gerovė jiems rūpi – tik Palestinos. Jiems Lietuva tėra tarytum riebi ganykla.*³²

Autorius aiškiai demonstruoja savo pažiūras ir vertybes – bet kokia orientacija ne į lietuviškus reikalus yra blogybė. Šiuo atveju tekste nėra jokio emocinio solidarumo ir palaikymo tiems žydams, kurie (kaip ir ne taip seniai lietuviai) stengiasi susikurti savo tautinę valstybę. Tokie žydai, autoriaus manymu, tik išnaudoja Lietuvą ir jos gyventojus, todėl:

Iš šios faktinės padėties išplaukia ir lietuvių santykiai su žydų mažuma Lietuvoje. *Garbingiems žydams, sąmoningiems Lietuvos piliečiams* – visos teisės, kurių nori ir lietuviai Lietuvoje. Antrosios kategorijos prekiškoms dūšioms – prekiškos teisės ir mokykla, kuri galėtų atversti ne vieną ir šios kategorijos atstovą į garbingąjį kelią. O Palestinos piliečiams – svetimšalių teisės.³³

Žydų atžvilgiu tekstas „kietas“, kaip ir dauguma tokio pobūdžio tekstų. Tik šiuo atveju svarbu pastebėti, kad gana dažnai teiginį, jog „ne visi žydai blogi“, autorius bando sukonkretinti ir nustatyti tam tikras kategorijas. Į pirmąją grupę patenka nemažai žydų, kurių požiūris į Lietuvą palankus ir jie autoriui nekelia jokių problemų, o štai antrosios grupės žydus reikia perauklėti pasitelkus edukacines priemones. Iš publikacijos matyti autoriaus nuostata, kad menkas, pirmiausia materialias vertybes išpažįstantys asmenys gali būti „perauklėti“ ir jiems įskiepytos tikrosios vertybės. Ir tik trečiosios grupės žydai, tie, kurie reiškia viltis ir deda pastangas atkuriant savąją tautinę valstybę, lietuviams yra ir turėtų būti visiškai svetimi ir traktuojami kaip kitos (nors ir realiai neegzistuojančios) valstybės piliečiai – svetimšaliai. Pažymėtina, kad lietuvių publicistikoje neišsiskyrė tokios gana nuoseklios ir griežtos žydų kategorijos. Kur kas

³² Ten pat.

³³ Ten pat. Kitoje savo publikacijoje „Tėvų žemė“ pristatė Turkijos žydų kultūrinės sąjungos kreipimąsi, perskaitytą po pamaldų visose Turkijos sinagogose, kuriame Turkijos žydai raginami kalbėti turkiškai, o ne „archaiškai ispanų kalbos lytimi“, taip pat apgailestaujama, kad „Turkijos piliečiai žydai, kurie gyvena turkų tėvynėje ir kvėpuoja tokiu pačiu oru kaip jie <...> turi kitą kaip turkų kultūrą“. Žinutės pavadinimas liudija, kad ji laikraštyje atsirado ne kaip neutralus pranešimas ar įdomus faktas, bet kaip aiškus pavyzdys ir priminimas, kad Lietuvos žydai turėtų elgtis taip pat. Mūsų žydams įsidėmėtina // *Tėvų žemė*, 1934, nr. 15, p. 2. Laikraštis trumpa ir nekritiška žinute pristatė ir anglų fašistų požiūrį į žydus. Be kita ko, publikacijoje galime perskaityti: „Mosley (anglų fašistų lyderis – L. V.) pabrėžė, kad fašistai prieš žydus yra nusistatę **rasės ir religiniais sumetimais** (išskirta – L. V.). Jie priešinasį žydų organizacijoms, kadangi jos veikia prieš fašistų interesus“. Matydamas tokią anglų fašistų poziciją lietuvis skaitytojas eilinį kartą turėjo įsitikinti, kad antisemitizmas Lietuvoje neegzistuoja. O reikalavimai mokytis lietuvių kalbą, gerbti kultūrą ar užleisti dominuojančias pozicijas ekonomikoje turėjo dar kartą nuskambėti kaip teisėtas ir teisingas reikalavimas žydams. Kita vertus, tiek Anglijos, tiek Lietuvos žydai turi nei britams, nei lietuviams nenaudingų ir nepatinkančių savybių, kurias paminėjo Mosley, o lietuvių autoriai savo publikacijomis jas nuolat išskirdavo: „Pasak Mosley, žydai, yra visų pirma ištikimi ne britų valstybei, bet draugams ir giminėms, kurie gyvena tarp kitų tautų“. Žinutę atrinkusių autorių manymu, kaip tik tokia gaida ją tinka pabaigti, nes visiems žydams būdingos įvardytos savybės ir jokių komentarų toliau nebereikia. Skaitytojai turėtų suprasti, kad blogosios žydų savybės yra universalios, skiriasi tik kovos būdai norint jas įveikti ir lietuviai čia elgiasi nuosaikiai ir pažangiai, neva nepasiduoda antisemitizmui, bet tik reikalauja to, ką žydai kaip dori piliečiai privalo daryti. ELTA, Anglų fašistų vadas puola žydus // *Tėvų žemė*, 1934, nr. 16, p. 3.

dažniau „žydų klausimas“ buvo svarstomas apibendrintai ir stereotipiškai, kaip kad rašė ūkininku Algij prisistatęs „Tėvų žemės“ autorius:

Nors žydas iš prigimties nėra linkęs ūkininkauti, bet jeigu jis jau mato kokį nors vertingesnį daiktą, kurį gali įgyti žemiau savikainos, tai ta pati jo prigimtis būtinai jam liepia tą daryti. <...> Neleiskime žydams supirkinėti mūsų tėvų žemės!³⁴

Publikacijos autorius nori ne tik perspėti skaitytojus apie pavojingą tendenciją, bet ir paskatinti juos elgtis sąmoningai – t. y. nepardavinėti žemės žydams. Ši tendencija, pasak autoriaus, itin ryški Žemaitijoje: „vien tik Raseinių apskrityje priskaitoma 20 ūkininkų žydų“. Autoriaus logika labai paprasta – žydai žemę supirkinėja tik dėl spekuliacijos ir neieško naujų veiklos nišų, nes nuo seno įsitvirtinęs stereotipas teigia, kad žydai ir žemdirbystė – nesuderinami dalykai. Laikraštis nepamiršo ir miestietiškos sferos – prekybos, su pasididžiavimu pranešė, kad lietuvių bendrovė „Vienybė“ ėmė gaminti alų, o „lietuviškas alus pigesnis, stipresnis ir nekartus“³⁵. Konkurencinės alaus savybės įvardijamos aiškiai ir iš dalies paradoksaliai, ypač teiginys apie alaus stiprumą, kuris kontrastuoja su lietuviškoje periodikoje gana ilgai vyravusia ir propaguota blaivybės nuostata. Galiausiai ir bravoro darbo pradžia neapsiėjo be ekscesų. Autorius rašo:

Pirmom dienom Volfas Engelman kompanija pasirūpino, kad stiklo fabrikas lietuviškam bravorui negamintų bonkų. Tai biarios pykties pasireiškimas. Bet „Vienybė“ gavo daugybę sveikinimų, o kartu ir bonkų. Jas sunėšė moterėlės, krautuvinkai, o daugiausiai šaunioji mūsų kariuomenė. Visi troško lietuviško alaus. Dabar ir stiklo fabrikas jau gamina bonkas.³⁶

Pristatant lietuvių bendrovės veiklą pasitelkiamas tradicinis scenarijus: svetimtaučiai trukdo lietuviškam kapitalui, bet tautinis sąmoningumas nugali – padedant saviškiams įmonė sugeba įsitvirtinti rinkoje. Ir šiuo atveju visiškai nesvarbu, kad

³⁴ Ūkininkas Algis, Žydai supirkinėja Lietuvą // *Tėvų žemė*, 1934, nr. 13, p. 5. Autorius bando perspėti apie žydų keliamą pavojų ir žadinti lietuvių sąmoningumą, tačiau kai kurios laikraščio publikacijos skelbia ir šviesesnius, lietuvių sąmoningumą įrodančių faktų. Viena tikėtinų sąmoningumą demonstruojančių grupių, be abejo, buvo jaunimas, kurio pozicija ir turėjo reprezentuoti Lietuvos ateities perspektyvą. Autorius jau pirmuoju sakiniu teigia: „Tautinės savigarbos jausmas ypatingai pasireiškia pas stud. medikus“. Pirmiausia dėl to, kad lietuviai uoliai renkas medicinos studijas ir stengiasi, kad sveikatos priežiūra iki šiol buvusi žydų rankose būtų perimta lietuvių. Tačiau tam, autoriaus teigimu, trukdo VDU Medicinos fakulteto vadovybė: „per daug lengvapėdiškai žiūrėdama į tai (nepalaikydama lietuvių studentų tautinių aspiracijų – L. V.) ir net mokomąjį personalą sudaro iš netautiškai nusiteikusių asmenų, kurie anksčiau buvo bausti už komunizmą ir t. t.“ Autoriaus atrankos kriterijai visiškai aiškūs – pirmiausia asmens tautiškumas, o tik paskui jo darbinės kompetencijos ar moralinės vertybės. Netautiškai nusiteikę asmenys universitete tiesiog neturėtų gauti darbo. Kaip klaidą autorius mini ir „prieš keletą savičių pakviestą svetimtautę prof. Dančakovą“, įvadinę paskaitą bandžiusią skaityti rusų kalba, bet už tai tautiškos studentijos ji buvo nušvilpta. Tokią situaciją autorius įvardija pozityviai, bet labai lakoniškai: „Vadinasi reaguojama“, taip pat nepamiršdamas pridėti svarbiausios žinios: „Taip pat džiugu, kad šimet į Medicinos Fakultetą nepateko nė vienas žydas studentas“. Studentai medikai prieš svetimtaučius // *Tėvų žemė*, 1934, nr. 16, p. 3.

³⁵ A. B-dis, [Albinas Briedis?] Lietuviai įsteigė bravorą // *Tėvų žemė*, nr. 14, p. 4.

³⁶ Ten pat.

sąmoningumo ir paramos išraiška atrodo gana ironiškai ir prieštaringai: autorius pabrėžia lietuvių kariuomenės šaunumą, kurį geriausia atskleidžia didžiausias parūpinimas alaus butelių kiekis ir nenumaldomas lietuviško alaus troškimas. Šiaip ar taip, pastangos vaisingos – alaus rinkoje atsirado ir lietuvių gamintojas, kad jo veikla bus sėkminga turi byloti ne tik pademonstruotas „moterėlių, krautuvininkų ir mūsų šaunosios kariuomenės“ troškulys ir solidarumas, bet ir tai, kad pagrindiniai lietuvių konkurentai – žydai – po truputį imasi lietuviško alaus prekybos:

Pažymėtina, kad yra Kaune vienas žydelis Alperovičius (Vytauto prosp.), kuris savo restorane irgi laiko lietuvišką alų.³⁷

Alperovičiaus pavyzdys turėtų teikti vilties, kad galbūt ir kiti žydai pradės prekiauti kokybiškesniu, t. y. lietuvišku, alumi. Publikacijos pabaigoje autorius taip pat išreiškia linkėjimą ir viltį, kad tabako, odos ir mielių pramonė atsidurtų lietuvių rankose.

Albinas Briedis (vėliau tapęs „Verslo“ vyriausiuoju redaktoriumi) buvo vienas uollesnių verslų sulietuvinimo šalininkų, įrodinėjusių nenaudingą ar net kenksmingą žydų veiklą Lietuvos ekonomikoje. Tačiau ir kitose srityse Briedis nepraleisdavo progos nagrinėti „žydų klausimo“. Vienoje publikacijoje jis aprašo įvykius Šiauliuose, kai „provizorius Antanas Masiulis“ Vilniaus gatvėje paprašė „šaligatvyje stovinčių žydų neužstoti kelio. Būrys, kuriame buvo keli apsirengę žydų organizacijos „Hochaluc“ uniforma nariai, puolė kumštimis provizorių Masiulį 47 met. amžiaus“³⁸. Publikacijoje, kaip jau įprasta, nesigilinama į konflikto aplinkybes – svarbiausia parodyti blogai besielgiančius žydus. Šiuo atveju jie vaizduojami itin pavojingi – paprašyti ne tik neklausė prašymo, bet ir užpuolė taikiai nusiteikusį vaistinės darbuotoją, o tai reiškia, kad kelia fizinį pavojų aplinkiniams. Todėl visai nieko nuostabaus, jog autorius siūlo revizuoti istoriją:

Pasirodo, kad žydų pakvietimas Lietuvon yra aiški istorijos klaida, dėl kurios daug ir daug lietuviams teks nukentėti.³⁹

Nors Briedis aptaria tik vienos žydų grupės, „halucininkų“, veiksmus, bet straipsnio pavadinimas ir kitos teksto vietos nėra taip niuansuotos kaip anksčiau apžvelgtos publikacijos. Abu autoriai kalbėjo apie žydus sionistus, tik ankstesniame straipsnyje autorius šiuos išskiria į atskirą ir lietuviams svetimą grupę, o kitus žydus mato kaip galimus lietuvių partnerius; Briedis, priešingai, kalba apie visus žydus, nors remiasi tik vienos žydų grupės veiksmis, galbūt bandydamas įrodyti, kad jei ne šita, tai kita žydų

³⁷ Ten pat.

³⁸ Alb. Briedis, Žydai kelia nerimą (Dėl įvykių Šiauliuose) // *Tėvų žemė*, 1934, nr. 14, p. 2.

³⁹ Ten pat. Be jau minėto įvykio autorius pateikia dar keletą faktų, kai „halucininkai“ buvo sulaikyti pažeidę viešąją tvarką, pas juos buvo rasta neleistinų ginklų: revolverių, suomiškų ir paprastų peilių, „iš automobilių padangų pakraščių išpjautų storų guminių lazdu“.

grupė ar organizacija anksčiau arba vėliau imsis lietuviams priešiškos ar net pavojingos veiklos.

Trumpai tariant, autoriaus nuostata aiški – žydai Lietuvoje kelia problemų ir provokuoja konfliktus, todėl lietuvių ir žydų kontaktai turi būti ribojami. Nežinia, ar atsitiktinai konfliktiška ir agresyviausia grupė autorius pristato žydus sionistus, t. y. tuos asmenis, kurie apsisprendę anksčiau ar vėliau Lietuvą palikti. Galimas daiktas, kad „halucininkų“ demaskavimas buvo ne tik paties autoriaus, bet ir laikraščio redakcijos sąmoningas sprendimas – jei ši žydų grupė pasirengusi palikti Lietuvą, tegul tai daro kuo greičiau, nes šaliai iš jų jokios naudos. Tokią mūsų prielaidą paliudytų tuoj pat po Briedžio tekstu paskelbta žinutė – „Žydų susipratimas kyla“. Iš antraštės galima tikėtis, kad bus aptariamas žydų lituanizacijos procesas, jų augantys sentimentai lietuvių kalbai ir kultūrai, bet teksto turinys visiškai priešingas, kiek kitaip pateikiantis žydų sąmoningumą:

Iš Kauno išvyko Palestinon 50 žydų. Tai turtingesni žydėliai. Bet žada dar kitą savaitę išvykti didesnė partija žydų vadinamų halucijų – žemės ūkio darbininkų. Gerai, kad žydų patriotinis susipratimas kyla ir jie vyksta savo senon tėvynėn.⁴⁰

Vienaip ar kitaip žvelgiant, teksto turinys pozityvus: autorius džiaugiasi augančia tautine žydų savimone, pagaliau ir jie atranda savo tikrąją tėvynę, yra pasiryžę dirbti jos labui. Tačiau kontekstualiai ši žinutė papildo jau aptartą Briedžio publikaciją, kurioje žydai „halucininkai“ agresyviai ir nepagarbiai nusiteikę prieš lietuvius, tad iš esmės antrosios žinutės autorius savo džiaugsmą maskuoja žydams palankia retorika – teigdamas, kad augantis žydų patriotizmas yra sveikintinas reiškinys, džiūgauja, kad lietuviams priešiškas ir net pavojingas elementas palieka šalį, ir, žinoma, tikisi, kad šis procesas vyks ir greitai, ir gausiai.

Kad žydai Lietuvoje yra arba turėtų būti marginalizuota ir rezervuoti vertinama grupė, savo publikacijose laikraštis bando įrodinėti ir toliau. Tiesa, tam nereikia didelių straipsnių ar įmantrių išvedžiojimų, pakanka trumpų, bet semantiškai prisodrintų žinučių, pavyzdžiui, „Įdomi bepročių statistika“. Tereikia kelių eilučių, tokių kaip: „Suv. Kalvarijos psichiatrinės ligoninės klientūra vis didėja“. Žinutėje nurodoma ligonių skaičius pagal tautybes ir pažymima, kad „nelaiminguosius aptarnauja 101 žmogus“. Ir tokios, regis, „sausos“ statistikos pabaigoje autorius siūlo skaitytojams susimąstyti:

Vadinasi, psichiatrinė ligoninė vienas trečdalis yra žydų, nors Lietuvoje jų yra tik 7 proc. bendro gyventojų skaičiaus.⁴¹

⁴⁰ Žydų susipratimas kyla // *Tėvų žemė*, 1934, nr. 14, p. 4. Kita vertus, toks žydų „sąmoningumas“ kėlė dviprasmius jausmus – džiaugtasi, kad nepatriotiški žydai palieka šalį, bet kartu gailėtasi, kad žydai „išveža iš mūsų krašto gana stambias pinigų sumas“. Pasitaikydavo ir tokių atvejų, kad iš Lietuvos išvykdavo finansinių įsiskolinimų turėję žydai, todėl informuoja „Tėvų žemė“: „Vidaus reikalų ministras išleido įsakymą, draudžiantį iš gyvenamosios teritorijos išvykti įsiskolinimų turintiems žydams“. Įsiskolinusių žydų Palestinon neleidžia // *Tėvų žemė*, 1934, nr. 16, p. 6.

⁴¹ Įdomi bepročių statistika // *Tėvų žemė*, 1934, nr. 15, p. 4.

Laikraščių skaitytojai greičiausiai turėjo atsiminti, kad procentine žydų skaičiaus išraiška lietuviškos spaudos puslapiuose manipuliuojama nebe pirmą kartą. Dažniausiai ji pasitelkiama kalbant apie žydų studentų ir žydų karių skaičius, teigiama, kad tarp studentų ir karių procentinės išraiškos yra didžiulė praraja, todėl universitete žydų studentams turi būti įvestos kvotos, nes žydų jaunuoliai visiškai nesuinteresuoti ginti šalį. Šiuo atveju žydų gyventojų skaičius naudojamas inversiškai. Neteigiama, kad Lietuvoje yra tiek daug žydų gyventojų, o jie taip menkai rūpinasi šalies gerove, tačiau įrodinėjama, kad palyginti menką visų šalies gyventojų dalį sudarantys žydai turi tiek daug „bepročių“. Ir nors į šią kategoriją žvelgiama su gailėsčiu (ligoniai vadinami „nelaimingaisiais“), visgi tai yra marginalinė ir asociali kategorija, kurios nemaža dalis – žydai. Tad, be visų žydams jau priskirtų ir priskiriamų blogybių, bandoma pridėti dar vieną – žydų tautybės asmenys psichiškai nėra stabilūs, vadinasi, pavojingi. Geriausias įrodymas šiuo atveju yra statistika. Ilgainiui laikraštis „žydų klausimą“ paliko kiek nuošaliau, tik 1938 metais vėl prie jo grįžo. Nors publikacijų, skirtų lietuvių ir žydų santykiams, buvo daugiau, bet jų problematika liko nepakitusi, dalis publikacijų kėlė lietuvių periodikos leidybos pradžios klausimus, pavyzdžiui, poreikį sulietuvinti prekybą.

IŠVADOS

Per laiką lietuvių periodikoje nusistovėjo dichotominė struktūra (įsitvirtinusi XX a. trečiąjį–ketvirtąjį dešimtmetį), kurios vienoje pusėje vaizduoti „akiplėšos“ žydai, o kitoje – „tolerantai“ lietuviai. Dalyje ketvirtojo dešimtmečio lietuviškų publikacijų vis ryškiau galime matyti perspėjimus žydams, jog lietuvių kantrybė visai išsekusi ir žydai privalo paklusti lietuvių reikalavimams, kitaip konfliktas gali tik didėti, o nemažai autorių pabrėžė, kad įtampa jau pasiekė viršūnę ir bet kokios žydų „privilegijos“ turi būti kuo greičiau panaikintos. Šią būtinybę autoriai ragina suprasti ir pačius žydus, nes tariamas jų padėties išskirtinumas ne tik erzina, bet ir žemina lietuvius. Be mūsų jau aptartų žydų keliamų „problemų“, kai kurie autoriai vėl iškėlė XIX a. antroje pusėje spaudoje svarstytus klausimus, pavyzdžiui, lietuvių tarnystę pas žydus. Autoriai apeliuodami į lietuvių savigarbą pabrėžė, kad tarnauti žydams ne tik gėda, bet žiūrint į „žydbernius“ kitiems, save gerbiančiams lietuviams darosi skaudu. Šis naujas akcentas leidžia daryti prielaidą, kad lietuvių pasitikėjimas savimi buvo gerokai išaugęs, jie ne tik ragino tautiečius vienaip ar kitaip elgtis, bet netgi teisę ir smerkė. Pažymėtina, kad mūsų aptariamo laikotarpio pabaigoje savotiškai grįžtama į XIX a. antrąją pusę. Kaip tik tuomet, vaizduojant lietuvių ir žydų santykius, vyravo buitinis lygmuo: žydai išnaudoja lietuvius, dominuoja prekyboje ir t. t. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje šios problemos vėl svarstomos, nors kiek anksčiau, antrąjį–trečiąjį dešimtmetį, į prieštarīgus lietuvių ir žydų santykius buvo žvelgiama iš abstraktesnės ideologinės plotmės:

žydai yra svetimi lietuvių aspiracijoms, remia ir puoselėja lietuviams priešingas ideologijas ir pan. Taip pat atsiranda naujas, aptartam laikotarpiui būdingas bruožas: žydų skirtingumas nuo lietuvių pateikiamas per kultūrinį, psichologinį ir rasinį aspektus. Šiam pasikeitimui įtaką greičiausiai turėjo nacistinėje Vokietijoje kuriami stereotipai ir antižydiškos nuostatos, kad žydai – ne konkurentai, o iš esmės (fiziškai, kultūrine ir mentaline prasme) svetimi individai, ir taip dar labiau mažėtų galimybės rasti bendrą kalbą ir supratimą.

Linas Venclauskas

EMERGING NEW ASPECTS OF JEWISH ALIENATION IN THE LITHUANIAN PRESS IN
1920–1940

Summary

The article presents an analysis of the transformations of rhetoric identified in the Lithuanian press in the publications on the “Jewish question”. The established tradition of the Lithuanian press was to picture the Lithuanian Jewish community as a problematic national minority. There were statements voiced to the effect that Jews did not support the main goals of Lithuania, that instead of Lithuanian they were using foreign languages (first of all, Russian and German) for communication. In addition, the generally accepted view was that Jews were over-dominating in Lithuanian economic life. Such opinions were still common in the 1920s and 1930s; however, at that time slightly different attitudes were already emerging reflecting some changes in the Lithuanian mentality, especially the idea that every group within the Lithuanian society should know its place and perform a particular role.

As regards the rhetoric concerning the Jewish community, more authors began to escalate the question of Jewish alienation based on differences in national psychology or even race. They argued that Jews were not able to change in principle, and it could be difficult to Lithuanize them or to make them more pro-Lithuanian. It is due to this reason that both Jews and Lithuanians should know the status and position of both communities in the society. Lithuanians were seen as owners of the state, and Jews were encouraged to accept this idea in order to avoid conflicts on this issue in the future.

ORTHODOX CHRISTIANS AS A RELIGIOUS MINORITY IN THE BALTIC STATES IN THE INTERWAR PERIOD

SEBASTIAN RIMESTAD

INTRODUCTORY REMARKS

Orthodox Christianity in Estonia, Latvia and Lithuania emerged, on the one hand, as a result of Russian migration to the area and mass conversion movements of the 19th century, on the other.¹ These conversion movements had been most virulent among the Estonian peasantry while Lithuania had remained untouched. The subsequent religious repartition of the three Baltic States is shown in Table 1. Table 2 shows the ethnic composition of the Orthodox Churches in each of the states.²

Table 1. The Baltic States by religious affiliation (1935)

	Lutheran	Roman-Catholic	Orthodox	Others ³
Estonia	78%	0%	19%	3%
Latvia	56%	24%	9%	12%
Lithuania	10%	80%	1%	9%

Table 2. Approximate ethnic composition of the Orthodox Churches (1925)

	Nationals	Russians	Others ⁴
Estonia	65%	30%	5%
Latvia	30%	60%	10%
Lithuania	8%	80%	12%

The development in the part of the Russian Orthodox Church that was situated outside the Soviet Union in 1920 was, with the exception of Lithuania, a movement

¹ For a general overview, see Kahle 1979; Gavrilin 1999.

² The tables are compiled from a variety of primary and secondary sources which I cannot list here. They are not meant to give exact data but to provide a starting point.

³ Others include mainly Old Believers and Jews.

⁴ Others include mainly Belarusians.

towards ecclesial independence from Moscow. The leadership of the Estonian and Finnish part of the Church already in 1923 travelled to Constantinople (Istanbul) to plead for a release from the Patriarchate of Moscow and were granted an autonomous status within the jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople. The Church in Poland followed suit two years later and the Latvian Church made the same move in 1935-6. The fact that they all, with the exception of the Church of Finland, became forcibly reintegrated into the Russian Orthodox Church during the Second World War need not interest us here. What is interesting is the way the Orthodox in the three Baltic States conceived of their place in the respective national society and its history. The rest of this paper focuses on how the national historiography of the Balts treated the Orthodox Churches and how the latter replied to this challenge.

ESTONIA

In Estonia, historiographic activity after independence was aimed at developing an Estonian touch, distancing itself from the dominant Baltic German historiography. The Baltic Germans “did not pay enough attention to the impact of the Estonian (and Latvian) elements, glorifying the German achievements beyond the reasonable.”⁵ A very similar view was found in the Russian historiography of Estonia, which also had paid scant attention to the Estonians, focussing instead on issues of power politics and the Pan-Slavic mission of the Russian people and Orthodoxy. However, it was deemed more important to challenge the Baltic German views than the Russian ones, who were often simply ignored.⁶ The analysis of the impact of Russian rule was limited to its relation to the Estonian national movement and its negative role during Russification.⁷

One of the most active Estonian historians in the interwar period was Hans Kruus, who next to academic history also wrote schoolbooks and was an active politician of the left.⁸ In his *Estonian History of the Most Recent Times* for secondary school children, the conversion movement of the mid-19th century is described as the result of numerous planned government activities, such as the teaching of Estonian and Latvian in the Orthodox Seminary of Pskov and the replacement of the Governor General of Riga.⁹ Once these preparations were made, Bishop Filaret of Riga “went

⁵ Report on the activities of the Academic Historical Society of Estonia, 1929, quoted in Hackmann 2005, p. 130.

⁶ Cf. R. Helme. Die estnische Historiographie. In Garleff (Ed.) 1995, pp. 139-154; Laur 2007.

⁷ Cf. Laur 2007, pp. 301-302.

⁸ Cf. Hackmann 2005, pp. 128-129. For the life of Hans Kruus, see S. & J. Kivimäe. Hans Kruus und die deutsch-estnische Kontroverse. In Garleff (Ed.) 1995, pp. 155-170.

⁹ Kruus 1928, pp. 111-113.

about actively spreading Russian Orthodoxy among the Livland peasants.”¹⁰ In a later chapter, the situation of the Orthodox Church is described as “extremely lacking outer and inner qualities” while its members lived under despicable social and economic conditions.¹¹

This predominantly negative understanding of the conversion movement of the 1840s and the history of the Orthodox Church was thus imparted on young Estonians in schools. In Kruus’ own doctoral dissertation on the movement, the negative touch is somewhat differentiated.¹² However, he still concludes that it arose not because of conviction by logical and intellectual argumentation, but through the spread of rumours, leading to a mass psychological moment.¹³ According to Kruus, the positive consequence of the movement lay mainly in the impact it had on the Lutheran Church, which was forced to rethink its position and teachings. The negative consequences consisted in the effect the movement had on the Estonian people, which were divided in two without any underlying differences in value judgment. This division would become an important starting point for the Russification policy from the end of the 19th century.¹⁴

Estonian historiography regarding the Orthodox Church mainly followed the line drawn by Kruus. Its arrival to Estonia was the result of Russian activities and it divided the Estonian society in two, without any inherent positive consequences. In society at large, this view was radicalised, to the point where the Lutheran majority “does not have difficulties finding the words to make a fool or a devil out of Orthodoxy [...] even publicly and from the pulpits.”¹⁵ This quote from an overview of the Estonian press by the Orthodox journal “Uus Elu” in 1921 is followed by criticism of history books for schools as well as of the prejudices among many Estonian Lutherans. The most dangerous accusation, according to the author¹⁶, however, is that Orthodox Estonians are agents of Russification, who secretly continue the imperial policies from before independence. The article ends with a resignation: “Let these sorrowful lines be enough for this time. We just want to show how absolutely necessary it is, in order for our faith to be understood correctly, that we gather historical data and spread them among the population and put the matter to the court of academic judgement.”¹⁷

Upon the publication of the doctoral dissertation of Hans Kruus, a positive review appeared in the journal, praising its unpolemical approach, noting, however,

¹⁰ Ibid., p. 113.

¹¹ Ibid., p. 170.

¹² Cf. Kruus 1930, p. 44.

¹³ Cf. Kruus 1930, p. 407.

¹⁴ Cf. Helme (as fn 6). See also Karjahärm & Sir, 2001, pp. 376ff; Laur 2007.

¹⁵ “Eesti ap-kirik 75 aasta juubeli puhul” in UE 1921, 2(5-6): 33-34, here p. 33.

¹⁶ Probably the publisher of the Journal *Uus Elu*, Anton Laar.

¹⁷ Ibid., p. 34.

that painting the Orthodox Church in an even more positive light would have been possible.¹⁸ In 1936, the Orthodox Journal “Elutõde” started to publish a series of articles under the heading “Ajalooline tõde” (Historical truth), still not completed when the journal had to close in 1940. This step was taken because “our representatives in power positions quietly accept the large scale historical revision going on, letting the positive aspects of the arrival of the Orthodox Church being taken away from her. [...] Somebody needs to write the memories down. Let historical truth come to prominence!”¹⁹ Within this article series, the entire history of Estonia is systematically retold, opposing and complementing traditional historiography and always positively interpreting the role of the Orthodox Church.

LATVIA

Latvia was, as compared to Estonia, a much more urbanised country, where the opposition between the peasant population on the one hand and the urban intelligentsia of Riga on the other was much more clearly visible. Due to this urbanity, political ideologies were more salient in Latvia, and the Latvian historiography much earlier turned to the question of the Russian past and minority.²⁰ The opposition to Baltic German historiography was again clear, as was the conviction that history written by a German could not be Latvian history.

Just as in Estonia, the Orthodox Church received scarce attention by the national historians. However, it was depicted in surprisingly positive terms. In the schoolbook by Frīdis Zālītis, the conversion movement of the mid-19th century is explained by three factors.²¹ Firstly, the social divide between Lutheran pastors and the peasantry was too wide. Secondly, the economic situation of the peasants was untenable, and finally, the Latvian peasants were eager to distance themselves from the Baltic Germans and express their individual initiative. The Baltic German historiographic tendency to put the blame on Russian and Orthodox agitation is dismissed as untenable. Another important Latvian historian who wrote history schoolbooks was Antonijs Pommers, the brother of Archbishop Jānis Pommers (see below).

However, while the Latvian Orthodox Church did not have to fight a fraudulent historiography regarding its history, the Latvian government refused to acknowledge the Orthodox Church as a legitimate actor in Latvian society after independence.²² The argument was that since the Orthodox Church had been a state institution of

¹⁸ Konstantin Kokla, “Mis ajas eestlasi usuvahtetusele?” in UE, 1931, 11(7): 2-4.

¹⁹ -nd, “Ajalooline tõde ausse!” in ET, 1936, 1(32): 5-6.

²⁰ Cf. Helme (as fn 6), p.139. See also Dribins 1994.

²¹ Cf. Zālītis 1921, pp.184-186.

²² Cf. Pommers 1931; Kalniņš 2001, especially pp. 93-115.

the Russian Empire, it could not function in independent Latvia. One reason for this precarious legal position was the lack of any influential Orthodox believers in the state apparatus. Only the first defence minister Jānis Zālītis, one colonel in the independence war, and one delegate of the Latvian Parliament (the Saeima) were Orthodox.²³ The Latvian Orthodox Church thus had to fight a battle against the official view of the Church as a part of the Russian State, as well as general distrust in its Russianness in the population.

The Latvian Archbishop from 1921, Jānis Pommers, already had 10 years of experience as bishop in Russia, partly under Soviet repressions, however. He replied to the accusations in a more theological language than did the Estonians: "All the arrangements of the Orthodox Church, all its dogmas and canon laws were worked out in an unchangeable shape already long before the Russians were Christianised [...] Orthodoxy has always expressed, and will continue to express not the 'Russian spirit' but the spirit of Christ."²⁴ Such was the situation until 1926, when Archbishop Pommers was elected to the Saeima. Within half a year, Pommers achieved legal recognition of the Latvian Orthodox Church (LOC), which guaranteed an end to the state persecution and even gave the LOC state support.²⁵

For Latvia, then, it can be said that the Orthodox Church played a much more open political role than it did in Estonia. It had a more difficult time than in Estonia justifying its existence although its "real" role in history was known among the Latvians. On the other hand, with the much more experienced Jānis Pommers at its head and even in the Parliament, the Latvian Orthodox Church was better equipped to argue its case efficiently.

LITHUANIA

Lithuanian historiography certainly showed the same signs of re-orientation as Estonian and Latvian history writing after the First World War. However, unlike Estonia and Latvia, which had no former experience of statehood, Lithuania could fall back on a tradition of independence. Nevertheless, in Lithuania as well "patriotic subjects dominated the historiography, dictated by the euphoria of having regained statehood."²⁶ Another special feature of Lithuanian history was the fact that the Catholic Church was in most ways already the national church. Consequently, historical research on religious movements centred largely on the Catholic Church. Only one

²³ Kalniņš 2001, p. 81, 116.

²⁴ Quoted in Kalniņš 2001, p. 106f.

²⁵ Kalniņš 2001, p. 118.

²⁶ Marcinkevičius and Kaubrys 2003, p. 10.

academic article was written on the Orthodox Church in Lithuania in the interwar period. This article by the Catholic Eastern Rite Bishop Petras Būčys consists largely of pretentious lists of statistics gathered together in order to facilitate Būčys' project of converting the Orthodox believers in Lithuania to Catholicism.²⁷

With regard to the official perception of the Orthodox Church in the Lithuanian government, there are two other aspects in which Lithuania differed considerably from its two Northern neighbours: firstly, the Orthodox Church in Lithuania in 1923 was much smaller, less than 2% of the total population.²⁸ Secondly, it consisted predominantly of Russians, thereby lacking the division present in the Latvian and Estonian Churches between the titular nation and Russians. The Orthodox Christians of Lithuania thus constituted an ethnic minority. Being regarded as such, there was no need to discuss their identity on religious grounds. Obviously, this did not prevent the Catholic Church in Lithuania from taking an interest in their conversion to Catholicism, but in society as large, the Orthodox were seen as "foreigners", not apostates.

CONCLUSION

The concluding points can be presented along the lines of the ethnic composition of the Orthodox community in each state. In Estonia, with a majority from the titular ethnicity, the problem was not getting official recognition by the state, but rather getting rid of the stigma of being naïve and easily misled. Refocusing the national historiography regarding the conversions was a central aim in Estonia. In Latvia, with a Russian majority in the Orthodox Church, the official recognition was the main difficulty. Once it had demonstrated its devotion to the Latvian language and the Latvian cause, especially through the industrious Archbishop Jānis, it was able to pass as a legitimate religious minority. The Orthodox were thereupon unhesitatingly accepted as part of a more urban and ethnically mixed Latvian society. In Lithuania, where the titular ethnicity was hardly present, the need to become a religious minority never arose, as "Orthodox" was coterminous with "Russian and Belarussian" ethnic minority.

²⁷ Cf. Būčys 1936, especially p. 66f. See also Laukaitytė 2001, p. 15f.

²⁸ Excluding the Vilnius area, which was governed by Poland throughout the interwar period.

Sebastian Rimestad

KRIKŠČIONYS ORTODOKSAI KAIP RELIGINĖ MAŽUMA BALTIJOS VALSTYBĖSE TARPUKARIO LAIKOTARPIU

Santrauka

Baltijos šalyse – Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje – krikščionys ortodoksai sudaro religinę mažumą. XX amžiaus antrajame dešimtmetyje ši mažuma Estijoje sudarė 19 %, Latvijoje – 10 %, Lietuvoje – 1 % (be Vilniaus regiono). Baltijos valstybėse krikščionys ortodoksai laikyti carinės Rusijos reliktu.

Pagrindinė stačiatikių problema Estijoje buvo ne tiek valstybės pripažinimas, kiek nuomonės apie juos, kaip naivius ir lengvai apgaunamus, paneigimas. Tautinėje istoriografijoje siekta keisti požiūrį į perėjimą į stačiatikių tikėjimą.

Latvijoje, kur didžioji dalis stačiatikių buvo rusų tautybės, esminė problema – valstybės pripažinimas. Tai pavyko pasiekti tik baigiantis XX amžiaus trečiajam dešimtmečiui, įrodžius atsidavimą Latvijai ir latvių kalbai. Ypač daug prisidėjo arkivyskupas Jānis.

Lietuvoje nebuvo poreikio tapti religine mažuma, nes visi stačiatikiai priklausė rusų ar baltarusių etninėms mažumoms.

REFERENCES

- Būčys, P. 1936. Rusai stačiatikiai ir sentikiai Lietuvoje. *Athenaeum*, Kaunas, 7(1): 63–154.
- Dribins, L. 1997. *Nacionālais jautājums Latvijā 1850–1940 – Historiogrāfisks apskats. Latviešu autori*. Rīga: Mācību Apgāds.
- Garleff, M. (Ed.). 1995. *Zwischen Konfrontation und Kompromiss – Oldenburger Symposium: „Interethnische Beziehungen in Ostmitteleuropa als historiographisches Problem der 1930er/1940er Jahre.“*, München: R. Oldenbourg Verlag.
- Gavrilin, A. 1999. *Očerki istorii Rīzhskoy eparkhii 19 vek*. Rīga: Filokalijs.
- Hackmann, J. 2005. Historians as Nation-builders. Historiographie und Nation in Estland von Hans Kruus bis Mart Laar. In M. Krzoska and H.-C. Manner (Eds.), *Beruf und Berufung – Geschichtswissenschaft und Nationsbildung in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert* (pp. 125–142). Münster: LIT Verlag.
- Kahle, W. 1979. Die Orthodoxie im baltischen Raum – Ein Überblick. *Kirche im Osten*, 21/22: 78–107.
- Kalniņš, J. 2001. *Svētais Rīgas Jānis*. Rīga: Jumava.
- Karjahärm, T. and Sirk, V. 2001. *Vaim ja võim - Eesti haritlaskond 1917–1940*. Tallinn: Argo.
- Kruus, H. 1928. *Eesti ajalugu kõige uuemal ajal, II*. Tartu: Loodus.
- Kruus, H. 1930. *Talurahva käärimine Lõuna-Eestis XIX sajandil 40-ndail aastail*. Tartu: EKS Kirjastus.
- Laukaitytė, R. 2001. Lietuvos stačiatikių bažnyčia 1918–1940 m.: Kova dėl cerkvių. *Lituanistica*. 2(46): 15–53.
- Laukaitytė, R. 2003. *Staćiatikių bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*. Vilnius: Leidykla LII.
- Laur, M. 2007. Die Russenzeit und das Petersburger Imperium in der estnischen Geschichtsschreibung seit 1918. In F. Hadler and M. Mesenhöller (Eds.). *Vergangene Größe und Ohnmacht in Ostmitteleuropa: Repräsentationen imperialer Erfahrung in der Historiographie seit 1918* (pp. 301–309). Leipzig: Akademische Verlagsanstalt.
- Marcinkevičius, A. and Kaubrys, S. 2003. *Lietuvos stačiatikių bažnyčia, 1918–1939m*. Vilnius: Vaga.
- Pommers, A. 1931. Православие в Латвии – исторические очерки. Available from <http://www.pareizticiba.lv/index.php?newid=54&id=34> (retrieved 24.04.2008).
- Zālītis, F. 1936. *Latvijas vēsture vidusskolām*. Rīga: Valters un Rapa.
- Abbreviations for journals
ET: *Elutõde*, Estonian Orthodox Journal (1936–1940).
UE: *Uus Elu*, Estonian Orthodox Journal (1918–1932).

MOVING AWAY FROM RUSSIA'S INTERFERENCE:

THE EU AS A SIGNIFICANT *OTHER*
IN THE BRONZE SOLDIER CONFLICT?

INGE MELCHIOR

ISSN 1392-0588

2010. 54

INTRODUCTION

The Estonian government's decision to relocate the Bronze Soldier, a WWII memorial, in April 2007 was interpreted by scholars as an incentive to (re)address contemporary memory politics on the eastern edge of Europe. Most of them have viewed this decision as the result of the controversy between Estonian and Russian interpretations of the Second World War (WWII) and the Soviet period (Brüggemann and Kasekamp 2008; Ehala 2009; Kattago 2009; Lehti *et al.* 2008; Pääbo 2008). For Kattago (2009:149), it is indisputable that "Two different understandings of the recent past are represented visually in the same war memorial". The Bronze Soldier (as it is called by Estonians), or "Aljoša" (favoured by Russian population) was erected in 1947, right after Estonia had become part of the Soviet Union. For Estonians, therefore, this memorial has come to symbolize the Soviet occupation. On the other hand, it is a reminder of the Soviet Union's victory in the Great Patriotic War (i.e. WWII, the name mainly preferred by Russians) and, consequently, of the liberation of Estonia. This conflict of meanings (occupation versus liberation) concerns not only an *international* clash between Estonia and Russia, but also a domestic one. After all, a large part of the population of Estonia is of Russian origin, due to *Russification* policies implemented in the Soviet period (Brüggemann and Kasekamp 2008; Ehala 2009; Kattago 2009; Lehti *et al.* 2008; Pääbo 2008).

Until recently, scholars engaged in describing and explaining this conflict have been mainly political scientists and historians, who have focused on grand narratives of historical and political processes. It is understandable, then, that they tend to draw a picture of Estonians and Russians as more or less internally homogenous memory groups along ethnical / national boundaries. Also, because prior studies have mainly focused on political and historical sources, the issue has largely been located in (elite) arguments. These are the arguments which have been stated *explicitly* and which name important "other" *explicitly*. A focus on such arguments, therefore, misses a deeper

symbolic level that people are not necessarily conscious of. An analysis of the rhetoric used in the stories told by ordinary Estonians reveals the diversity of meanings attached to the Bronze Soldier and its removal. This approach provides a possibility to analyze some interpretations that have not been given enough attention in the public sphere, but do shape peoples' actions. This article attempts to go beyond the idea that Russia and the Russian minority are the only significant "other" in the memory conflict in Estonia. It will also show that on a more subconscious level, the European Union (EU) or Western Europe might matter as well. The status of Estonia within the EU and a brief presentation of the theoretical framework of this study are taken up below.

AN ESTONIAN MEMORY NARRATIVE WITHIN THE EU?

The question mark in the title of this section has been added for two reasons. First of all, it is questionable whether such a thing as an Estonian memory narrative exists; and secondly – assuming that it does exist – whether or not it is represented in the common sphere of the EU.

COLLECTIVE NARRATIVES

Narratives provide people with links that help them to create a meaningful story out of their lives; they help to explain who they were in the past and who they are today, how they relate to other people, and they enable us to maintain continuity between the past and the present (Lambek and Antze 1996: xvii). The ways in which people use such narratives to tell their personal stories are highly individualized. At the same time, people belong to social groups that use particular narrative structures; such groups can be said to have "collective memories". The first to introduce this idea was Maurice Halbwachs (1992: 54), who claimed that memories are socially created, and that it is only natural to consider *groups* of people to have memories as well. Groups consist of people, and these *people* have memories; subsequently, memories are passed on to their members (Halbwachs 1992: 59). To put it differently, memories of a group are carried by individuals and therefore "die with individuals" (Burger, as cited in Assmann 2002: 21). It is individuals that remember—not groups—but they do so in a constant interaction with their social environment in order to provide meaning to their memories (Halbwachs 1992). Therefore, people who belong to a particular social group and grow up in more or less similar social environments share common frames of beliefs, attitudes, and memories (Assmann 2002: 23). To a certain extent, they *collectively* rely on memories "to give meaning to [our] [their] lives" in the present and in the future (Cattell and Climo 2002:

1). Without such a frame for shared remembering, “[people being part of] groups would not distinguish themselves one from another, whether family, friends, governments, institutions, ethnic groups, or any other collectivity, nor would they know whether or how to negotiate, fight, or cooperate with each other” (ibid.). In other words, people remember both *individually* and *collectively* how to provide order and meaning to their lives.

So far I have only addressed the “embodied, implicit and fuzzy *bottom-up memory*” that people sustain and share in search for meaning (Assmann 2002: 25). When it comes to an institutionalized *top-down memory*, the nation is an important collective unit which “uses” memory for the formation of group identity and political action. National institutions create memories by means of memorial signs, such as commemoration days, ceremonies, and monuments. Such political memory is “not fragmentary and diverse but employed in a narrative that is emotionally charged and conveys a clear and invigorating message” (Assmann 2002: 26). What we should not forget, however, when we depart from this top-down perspective, is that people are not *tabula rasa* that can be inscribed anything.

In sum, individuals create their personal memories in a constant interaction between their fuzzy and dynamic bottom-up memories and more coherent top-down memories that are created by the institutionalized body of the groups they belong to. Their personal stories are unique and dynamic but shaped within a common framework. Therefore, when I speak of narrative or memory (in singular) in this paper, I do not mean that all Estonians have the same memories and tell one common story. Instead, they all have their own personal life stories, but these are cast into the grammars of the group in order to provide them with coherence and a (broader) meaning. People also *want* their stories to be modelled on a more official account of the past because this serves as a form of recognition of their “right” to live up to the beliefs they hold (cf. Fraser 2000) and gives them power (Cattell and Climo 2002: 30). Furthermore, even though in reality such a thing as coherent memory narratives do not exist—due to personal interpretations, changing contexts, and the passing of time—it might be that people do perceive and believe them to exist. In that case the “existence” of memory narratives should be taken seriously; let us remember the famous postulate that “if men define situations to be real, they are real in their consequences” (Thomas 1970).

MEMORY NARRATIVES WITHIN THE EU

During the last few decades the importance of the EU as a political unit has grown considerably. An increasing number of issues are discussed on a supranational level because globalizing forces ask for solutions that no longer can be offered only by national institutions: the problem of one country becomes the problem of another

country. It is not surprising, then, that more and more consensus needs to be established on a cultural level as well.¹

One of EU attempts to create more cultural conformity was made at the Inter-governmental Conference on the Holocaust in Stockholm, January 2000. European politicians discussed common European values, and the resentment towards the Holocaust turned out to be a very important one. As Levy and Sznajder (2002:100) pointed out, "The preservation of another Holocaust became a civilizational foundation of a new official European memory". Similarly, Judt (2005) argues that perceiving the Holocaust in its singularity as the main crime against humanity has become a "European entry ticket". Issues of democracy, justice and political responsibility for what happened in WWII have played an important role in this development (cf. Müller 2004).

Many people in the post-Communist countries that entered the EU in 2004, however, do not share this "unique" character of the Holocaust. The Stalinist crimes are still clearly carved into their memories, and this inevitably questions the singularity of the Holocaust "as *the* crime against humanity of the twentieth century" (Feest 2007; Mäklsoo 2008:2). While Holocaust memories are completely overshadowed in many of these Eastern European countries by their national sufferings during Soviet times, the crimes of Communism have remained unrecognized among most Western Europeans (Müller 2004). Of course, the east-west distinctions are not that rigid as presented here. For instance, whereas Eastern Germans tend to express feelings of what is often called 'Ostalgia', in Estonia, in contrast, the taboo on Soviet nostalgia is very strong (cf. Feest 2007). We can see similar diversities within Western Europe along national, regional, ethnic and family lines, everywhere a collective memory is created.

However, when Members of the European Parliament (MEPs) from different countries debate about how Europe's past should be interpreted, these diversities and potential controversies within the nations they represent are often erased. They tend to speak in terms of general narratives embedded within particular stereotypical—often national—simplified accounts of historiography. Such national representations serve as a foundation for their arguments in an international context and are a group's resource "for asserting mastery and control over events" (Eber and Neal 2001:3). In a similar vein, George Orwell's (1949) famous book *1984* shows how controlling the past means controlling the future and controlling the present means controlling the past. The representation of memory makes them reliable and therefore powerful; from that moment onwards memories are perceived as real images of the past. Through the-

¹ The project "European Historical Consciousness" under the supervision of Jorn Rüsen deals with the question of how to write a common European history and addresses similar problems as those in politics, such as the "diversity in unity" slogan of the EU (Pók *et al.* 2002).

se perceptions of reality we create the world and seek to maintain it in a way that is consistent with these perceptions (Berger, as cited in Eber and Neal 2001:4).

In other words, for MEPs (as for other people that negotiate about the past with people who have different views) it is important to be heard by being represented in a commonly written story: because to define memory is to have power (cf. Cattell and Climo 2002:30; Müller 2004), and to define memory in a common EU interpretation means to be taken seriously as an equal partner in EU politics (cf. Fraser 2000). According to Davies (1997:40), this is exactly the point taken in the EU debates. He argues that due to historical developments the “allied scheme of history” has become dominant. This scheme implies an emphasis on the victory of the allies, on WWII as the war against Fascism, on Germany as the main evil, and on the Soviet Union as a strategic ally in the East. Davies (1997:40) argues that it is impossible to create a *common* European memory due to the dominance of this “Western narrative” and due to the failure of taking into account the facts that do not add credence to the above.

It is perfectly understandable, then, why Estonian MEP Tunne-Valdo Kellam together with **Girts Valdis Kristovskis** from Latvia, **Vytautas Landsbergis** from Lithuania, **Wojciech Roszkowski** from Poland, and **György Schöpflin** from Hungary organized a response to these hegemonic notions towards WWII within the EU. In January 2008 they organized a conference in the European Parliament to present the mission statement “United Europe, United history: a mission to consolidate a common memory” (Schöpflin 2008).² They criticised the imbalance seen in the EU approach towards history and emphasized the necessity to improve historical understanding within Europe: “If those many historical experiences are not brought into a single, sufficiently broad European history, the European present will be more difficult to understand as Europeans will remain partial strangers to one another, making communication and cooperation significantly harder.”

THE CONTEXT OF THE BRONZE SOLDIER CONFLICT

The position of Estonia's memories in a common EU narrative (i.e. as developing towards a more and more “equal” representation) is important for understanding what has preceded the conflict of the Bronze Soldier. In 2004, when Estonia had just entered the EU, a group of WWII veterans together with Estonian nationalists erected a monument of a soldier to commemorate Estonian soldiers that had died during the war. The inscription of the so-called Lihula monument read: “Estonian

² We should bear in mind that these MEPs not only come from post-Communist countries, but they also belong to the People's Party. This makes it highly complicated to know exactly what it is that unites them in their striving for this resolution.

men who fought in 1940-1945 against Bolshevism and for the restoration of Estonian independence" (Burch and Smith 2007).³ However, the Estonian government was internationally demanded to dismantle the monument because the soldier was wearing a German helmet. The Russian government, Jewish organizations and the EU strongly criticized the public commemoration of anything associated with Nazi Germany (Burch and Smith 2007; Lehti *et al.* 2008).

It would be arguable to claim that entering the EU directly triggered this "war of monuments" in Estonia; it simply coincides in time. What we do know is that the interference of the EU in the Lihula affair sparked a public debate in Estonia about the symbols of totalitarian regimes, an issue which gradually developed into a discussion about the Bronze Soldier standing in the centre of Tallinn (cf. Burch and Smith 2007). An important argument in the debate was that if Nazi symbols were forbidden in the EU because they glorified a totalitarian regime, then Communist symbols should also be banned. A similar logic should be applied in order not to underestimate the seriousness of Communist crimes. Consequently, many war memorials and cemeteries were desecrated in Estonia between 2004 and 2006 (Lehti *et al.* 2008:398).

Against this background, the issue of the Bronze Soldier became the main point of discussion. This memorial was erected in 1947 by the Soviet authorities in order to commemorate the Red Army soldiers that had died during the take-over of Tallinn in 1944. During the Soviet period, the monument legitimized the presence of Soviet rule and simultaneously encouraged people to build up a new Soviet Estonia in honour of these glorious dead. The place was presented as highly sacred, with soldiers buried beneath the monument and an added eternal flame (Lehti *et al.* 2008:397). After the fall of Communism, the newly established Estonian authorities decided to leave the monument but to change its epitaph from "Eternal honour to the fallen heroes who have perished for the liberation and sovereignty of our land" to "To those killed in the Second World War"; the eternal flame was also removed. It was an attempt to shift the symbolic meaning of the monument from the Soviet heroes to human war victims (Brüggemann and Kasekamp 2008:433). However, its ritual meaning changed into something slightly different: a place commemorating the Soviet victory over Nazism became a place for "celebrating the Russian nation" (Kattago 2009:157). This transfer was brought about by some other events following the Lihula affair that fuelled a public discussion of totalitarian regimes.

The 60th anniversary of the defeat of the Nazis was one of those events. For the celebration of 9 May 2005 Putin invited to Moscow over 50 world leaders to celebrate the 60 years of freedom in Europe. All came, except for the Estonian and Lithuanian

³ In Estonian it reads: "Eesti meeste, kes sõdisid 1940-1945 bolševismi vastu ja Eesti iseseisvuse taastamise nimel".

presidents who argued that for their countries WWII did not end 60 years ago but only in 1991. Although one could assert that it was the decision of the government not to attend the celebration, ordinary Estonians may have felt excluded from a European mnemonic culture feeling that others share a collective memory in which the Estonian perspective is not represented. In contrast, on the domestic level, there was the Russian minority who felt they had gone unheard. For them 9 May is a very important date when they celebrate the Soviet victory in WWII. Because of the Estonian president's absence at the celebration, they felt second-rate citizens (Brüggemann and Kasekamp 2008; Onken 2007).

Due to the increased tensions, someone painted the Bronze Soldier red on the night of 9 May 2005. A year later, an Estonian nationalist went to the monument with an Estonian flag while the veterans were laying flowers. The text on his banner read: "The people of Estonia, don't forget that this soldier had occupied our land and deported our people" (Lehti *et al.* 2008: 399). The next day another Estonian nationalist threatened blowing the monument up if it still stood there next year. On 20 May 2006 about 200 Estonian nationalists gathered to demonstrate in front of the Bronze Soldier, and small clashes between Estonian and Russian nationalists broke out. Some young Russians organized the so-called "Night Watch" to guard the monument (Brüggemann and Kasekamp 2008). But in the end it proved to be of no use.

With the national elections approaching, political parties started to use the issue of the Bronze Soldier to win votes (Pääbo 2008). Simultaneously, the distrust between Russians and Estonians kept growing, and the Bronze Soldier had to be put under 24 hours of police surveillance. Finally, Andrus Ansip, the Prime Minister of Estonia, proposed to relocate the monument. Many politicians supported his idea and in January 2007 a law was passed which made it possible to relocate the monument. When the conflict had grown really tense, the police put a tent over the monument and removed it in the early morning of 27 April 2007 (Kattago 2009). Estonians refer to this night as the "bronze night" (*pronksöö*). A public riot broke out, in which mainly young Russians were engaged; they disagreed with the decision to relocate the monument. The windows of many shops were damaged, people were drunk "and behaved like animals". One Russian lost his life in this violent chaos in Tallinn (Liiv 2007).

This sequence of events suggests that the EU was an actor in the recent revival of memory debates in Estonia. Tonis Saarts (2008), a political scientist from Tallinn University, is one of the few who has explicitly focused on the role of the EU in the Bronze Soldier conflict. His main argument regarding the issue is that the conflict broke out because, with the accession to the EU, it was no longer necessary for Estonia to "behave in the European way". He came to this conclusion having analyzed the rhetoric used by Estonian politicians which, since 2004, has changed

from “we need to do it the European way” to “we can do things our own way”. However, this rhetoric does not necessarily imply what Saarts suggests. The reason was not that Estonians finally got some political breathing space which subsequently released all the tense feelings among the Estonian population. Rather, what I think is of importance here is a secure and independent position within the EU which Estonian politicians try to claim (and of which they try to convince even themselves) by using such catch-phrases. The controversies of Lihula and the 60th anniversary in Moscow might have made Estonia, as a state, aware of the difficult position it had ended up in. Brüggemann and Kasekamp (2008:429) explain this feeling in such a way:

For a small state like Estonia, with a history that does not fit into frames popular in the West (or the East), official Geschichtspolitik means attempting to square the circles. In claiming her own right to decide how the country's past is to be represented, any form of Geschichtspolitik still comes under attack from the new partners in the West or the old master in the East.

Likewise, Kattago (2009:157) argues that questions about how to interpret and deal with the communist past have become more prevalent since Estonia entered the EU. But perhaps it is even more complicated than facing another “other” with conflicting history interpretations. In the Lihula affair and the celebration of the 60th anniversary of the defeat of Nazism, Western European countries and Russia possibly felt as being “on the same side”, of telling the same story, namely, that Nazism was the main evil. One important difference, however, is that the Russians celebrate the Victory Day on 9 of May, whereas for Western Europeans the official commemoration day is 8 May. In view of this, we can understand why the Estonian government declared 8 May the day to commemorate victims of WWII in the mid of the Bronze Soldier aftermath (Lehti *et al.* 2008:400):

[...] 8 May was an insignificant day for the Estonian drama, but its celebration became important in relation to Russia and Europe. It was simultaneously challenging the previously dominant Russian commemorative traditions and connecting Estonia to Western European values and history.

Most importantly, Estonia was not *asked* to introduce this day, but it did so by its own will. It was an opportunity to get in between the EU and Russia.

It is, however, not accurate to apply human feelings to evaluate states and collective units (see Assmann 2002). Can Estonia, as a country, be jealous, or feel uncertain or unheard? In order to know which feelings have played a role in the Bronze Soldier affair, we need to approach the issue from the point of view of ordinary people. Such focus might reveal (part of) the symbolic and subconscious meanings that are hidden in the rational arguments of politicians for relocating the monument.

FEAR AND MISRECOGNITION

This study is based on the data which were collected during a five-month ethnographic fieldwork in the autumn of 2007. By January 2007, at the time when the fieldwork had already been planned, the Dutch newspapers had not yet reported about the conflict caused by the Bronze Soldier. My research questions initially focused on the relationship between national identity and history. Although I did not intend to go to Estonia to interview people about their feelings towards the Bronze Soldier, already during my first conversations with Estonians I understood that I could not leave this WWII memorial out of my project. The relocation of the Bronze Soldier and reactions to it were the topic of the day.

I started to read newspaper articles about what actually had happened, and what the actual position of the Estonians was. While reading, I discovered that the Russian population was portrayed as the main problem. Some newspapers wrote about the Russians in Russia, some about the Russian minority, and some about the Russians that ruled Estonia in the past. It felt as if the word "Russian" referred to three different groups of people, captured by this one word. Therefore I decided to ask people about their feelings towards the Bronze Soldier in relation to their memories of Soviet times and their current attitudes towards Russia and the Russian minority in Estonia.

RUSSIANS AS "OTHER"

While discussing life under Soviet rule, many people started to speak about the deportations that took place under Stalin in 1941 and 1949: a large portion of the Estonian population had been deported, of whom many never returned. Moreover, the stories emphasized the repressions imposed by the Soviet authorities. Tiina (35 years, Estonian language teacher) told me:

It is important to note that Russia never said "sorry". Never ever. And Russians can't say "sorry" because it is too much for them. Because in every family there is someone who is deported, it was so violent how Estonia was occupied, and not only Estonia. It is awful.

Tiina stressed that this was the reason why she could not approve of the Bronze Soldier's presence: it suddenly had become a symbol of these cruel memories of the past. Its presence in the city centre disregarded the harshness of Soviet repressions, especially because it was Russia and the Russian minority that wanted it to stay. The fact that Estonians *again* (just like in the Soviet period) experienced Russian interference with Estonian politics emphasized even more that Russia had not recognized the need to say "sorry".

Besides symbolising a lack of recognition for past sufferings, the presence of the Bronze Soldier also evoked fear. Estonians started asking themselves whether what had

happened in the past may happen in the future (cf. Hodgkin and Radstone 2003). Their huge and powerful neighbour in the east plays an important role in evoking this fear. I remember Linda (21 years old) once telling me: “We are afraid that we will be smashed again, just like this, so easily”. For many, the Russian minority seems to be equally threatening. Andres (56, a collector of everything that has to do with Estonia’s past) claims:

The problem is that Estonia became independent in 1991 but still not all the colonists have left. [...] Russians in the end did not use the statue to commemorate the fallen soldiers but to show that they are against independent Estonia and they want the Soviet Union back.

Somehow, these arguments reminded me very much of the ones given in the media messages. Politicians viewed the relocation as a security measure against Russia (Saarts 2008). Andrus Ansip has literally given this as a reason for the monument relocation: “We couldn’t tell our people that we were still living in a Soviet state. We make the rules now” (Liiv 2007). On the public level, the relocation was meant to clarify power relations between Estonia and Russia on the one hand, and the Estonian state and the Russian minority (experienced as not being loyal), on the other; it was a “demonstration of state power to represent national history” (Kattago 2009:162-3).

WESTERN EUROPEANS AS “OTHER”

Having read many newspaper articles as a preparation for the interviews, I had simply assumed that it was the memories about the Soviet period that mattered. The main questions, therefore, concerned the relationship between Estonians and Russians. Nevertheless, while I asked my informants about Soviet repressions, they spoke about WWII, and while I was referring to Russia, they suddenly started to speak about Western Europe. I noticed the use of this rhetoric only after my return. Because it came to the fore itself (the informants themselves probably were not aware of these underlying feelings), bringing it to the surface gives an insight into highly interesting meaning-giving processes.

I was visiting Andres at his home near Tallinn when he started to speak about the Bronze Soldier. He was clearly touched by the whole issue. He condemned what the Soviets had done to his country in the past, and what Russia was still doing today in an attempt to interfere with Estonian politics. When I asked him what he thought about the Soviet statues that were still left in Estonia, he did not answer my question directly. Instead, he asked me what I would think if there still were statues of Hitler in the Netherlands. At that moment, I did not really notice that he answered with a counter-question. Actually, it does not really matter what he did; more important, though, is what his question entailed: to me Hitler was supposed to symbolize the cruelty of a man who had done terrible things to “my” country. This is indeed what I

was taught at school and by the media. But by posing this counter- question, Andres actually expressed *his* perception of *my* perspective on WWII (and probably not just mine, but what he thinks the Dutch people, or even Western Europeans in general think). Later on in the interview he showed me a picture of Lenin and referred to him as “our personal Hitler”. “You know, if you go by percentage, the Soviets killed more Estonians than Hitler killed Jews”. In drawing these parallels between Nazism and Communism, he might have tried to translate his feelings towards the Soviet past into a (possibly) Western European frame of reference. All he knew about me was my national background; I had not told him anything about my personal ideas about the past.

There were also direct references to the ignorance of Western Europeans about the Soviet occupation of Estonia. I attended a commemoration event at the Estonian Independence monument, and three elderly women started talking to me. They were very happy that a young person like me was attending this commemoration. In my diary I afterwards wrote:

The little lady gestures with her hands as if she is cutting off her head. She looks furious. I understand from her Estonian that the Soviets did a lot of terrible things. One of the three ladies also speaks English and says that Western Europe does not know anything about what terrible things had happened in Estonia. They are obviously trying to teach me a lesson on that point.

Again, I was told—quite explicitly this time—that being a Western European, I probably would not understand what had happened to them. Even Sirje (26 years), a good friend of mine, once wrote in her email: “For us the crimes of the Nazis and the Communists are BOTH [sic] bad. But the [sic] Western Europe isn’t very eager to comprehend it.” On a website about the removal of the Bronze Soldier (Glomb 2007), I read:

To some people from Western countries: please don’t give us lessons about what we should do in such situations. You know absolutely NOTHING about the former Soviet rule in Eastern Europe. It meant mass killings, deportations, rapes, missing people, disastrous economy etc. (see Chechnya). Russia is still behaving here as if countries like Estonia or Poland were its colonies. We will never accept it. Don’t give up Estonia!!!!

Within the public Estonian debate, the parallels drawn between Nazism and Communism were striking. For instance, the term “Bronze night” (the night when the Bronze Soldier was removed) is based on—and therefore asks for a comparison with—the broken glass of Kristallnacht (1938), the night when the Jews in Germany were attacked (Kattago 2009). Such rhetoric draws upon the similarities between the attacks on Jews by the Nazis on the one hand, and the attacks on Estonians by the Russian minority in Estonia during the “Bronze night”, on the other.

A CONTINUATION OF BEING RULED

It is not very surprising that the fear of being unheard by the new partners in Western Europe bothers Estonians. After all, to be unrecognized means to be subordinated and not to be taken seriously as an equal partner (Fraser 2000). But the underlying problem goes even further than that. In the Soviet past, Estonians experienced that an official history which disregarded their personal memories was imposed on them (Tulviste and Wertsch 1994). They were not able to decide themselves which statues to erect; rather, most of the statues they had erected before were demolished. Since the EU (together with Russia) demanded to take the Lihula monument away, Estonians might have felt *again* that they were not taken seriously. Whether or not they actually feel it on a political level, on the individual level, however, many might perceive the situation this way. The emphasis on the word “again” is very important here because it stresses the entanglement of feelings of disregard in the past and in the present, and a *perceived* continuation of the past union into the present union.

This continuation is not necessarily detected on a conscious level and, of course, not by every Estonian. But that it does play an important role becomes clear when we look closer at the issue why some Estonians did and some did not support the relocation. Although from many earlier studies one may get an impression that Estonians are a homogenous group speaking in a single voice, the situation is much more complex, especially taking into account people’s personal stories. While explaining this diversity, it is not so much the age that matters: what is of great importance is the way people speak about Russians. As I have mentioned before, people—both in the media and in personal conversations—tend to use the word “Russians” to refer to a homogenous group of people which is connected to the country of Russia. Many do not distinguish between Russians in Russia, the Russian minority in Estonia, and the Russians that previously ruled Estonia. The people that speak in these general terms about Russians are the same people that supported the relocation. They do not distinguish between the Soviet authorities that had deported their grandparents and the Russians with whom they are living side by side now. For them, there is no clear break between the Soviet period and the present, which understandably causes feelings of threat.

On the contrary, Estonians that did not support the relocation and which thought that leaving the monument in the centre would have been a better idea, do not seem to experience this threat. Anne (24 years, classmate) clearly differentiates between the Soviet authorities in the past and the Russian minority. She does not perceive the latter as being responsible for what the former had done. She even feels sorry for the Russian minority because she thinks that they are not treated as equal to Estonians. Sirje and Maie (21 years, acquaintances) express a similar attitude and stress the fact that most of the Russian minority are willing to integrate and learn Estonian.

Therefore, they do not experience them as a threat but as loyal to the Estonian state. Actually, Sirje clearly stressed her trust in Estonia's independent status: "I didn't experience that Estonian independence was at stake. [...] I have this feeling of security and believe in our government."

Perhaps Estonians which did fear a continuation of being subjected to foreign rule and which supported the relocation also expected more external recognition by the EU because they felt insecure: uncertainty and recognition are the two sides of the same coin (Jenkins 2004). For instance, my Estonian neighbour felt really insecure about whether the EU would support Estonia if Russia attacked. Her fears, stemming from the past, were stronger than her trust in the future. On the other hand, Aino (20 years) did perceive external acknowledgment from Western Europe in its response to the relocation of the Bronze Soldier:

I was really glad that the foreign media was on the Estonian side. I read a lovely article on BBC: "stop bullying the Baltics". I don't like the US usually but then one high politician called Andrus Ansip and told him that the Americans are on our side.

For Aino and many other Estonians the support from "the West" assured them that the period of being ruled (by Russia) was finally over and that they could count on Western help.

A WESTERN EUROPEAN PERSPECTIVE ON THE PAST

It was during my first weeks of fieldwork that I experienced how Estonians view their history. Sirje and I went to the university cafe, and she asked me what my research was about. I told her it was about how Estonians remembered the national past. "I am so proud that someone from abroad – from Western Europe – is doing research on Estonia. We had a really difficult past." She told me about the many occupations that Estonians had to go through. "Then the Germans came and liberated us from Russia." I remember how astonished I felt. Did she experience the Germans as liberators? The same Germans that killed so many Jews? I was confused and tried to tell myself that this was probably just *her* personal idea.

But this was not so. Only a week later I visited a conference in Tallinn called "Places of Commemoration in North Eastern Europe: National – Transnational – European?" I clearly remember the presentation by Andres Kasekamp in which he told that Estonia—just like many other European countries—had institutionalised the Holocaust Remembrance Day on 27 January. But on this day many school teachers commemorate—instead of the Holocaust victims—the Estonians (and other Eastern Europeans) that were deported to Siberia during WWII. Only then did I realise how much my interpretation of the past was shaped by a Dutch or Western European

perspective, and that what I used to assume as being “official history” was just *an* account of the “historical truth”.

This illustrates how many (ordinary) people take history for granted. It is perceived as something that belongs to the past, something which is gone, something that has died, but not something to be questioned. This belief was confirmed when I was asked to present my research to Dutch high school students. I started my presentation by showing some pictures and asked: “What do these pictures represent?”⁴

One girl raised her hand and said: “deportations”. I asked her *which* deportations, and she answered somewhat surprised by my counter-question but sure of herself: “Deportation of Jews during WWII.” I told these high school students how I was asked the same question a year before when I was studying in Estonia. I had given the same answer as this girl did. But we were both wrong. When my Estonian teacher asked me this question, she also posed it to one of my Estonian classmates and who easily identified the pictures as portraying Soviet deportations in 1941 and 1949.

These examples show, first of all, that Estonians and Western Europeans (or rather Dutch people) have different frames of reference when it comes to the past. Actually, it is not so important whether there is an actual difference or not. The fact that many Estonians *perceive* a difference might be enough to make them act on that belief (Thomas 1970). Secondly, these examples show that it is quite difficult for ordinary people—both Western and Eastern European—to question their ideas about the past. These ideas have given direction to their lives, but then they suddenly get questioned

⁴ I showed several pictures, but due to copyright reasons I present one picture as an example of the kind of photos I used. Source: www.poloniatoday.com/record5.htm.

by influential “others”. In this respect, the EU—adhering to the value of “unity in diversity”—has still a long way to go.

CONCLUSION

The relocation of the Bronze Soldier from the city centre to the outskirts of Tallinn was a symbolic gesture on the part of the Estonian government. It attempted not only to push communist symbols into the background (Kattago 2009) but also strove to break down the continuity of being ruled by one union to being subjected to another. In that sense the relocation has clarified positions. The Estonian government has demonstrated its state power (Kattago 2009:162-3) towards both Russia and the EU, and the EU has showed its support in response (Lehti *et al.* 2008:401). Whereas the EU might have been perceived as a new threat right after 2004, nowadays it is more and more being experienced as a new forum where it is possible to negotiate the past (Brüggemann and Kasekamp 2008:437).

The existence of such a forum is extremely important. In case of public clashes (such as the relocation of the Bronze Soldier) or certain political claims it provides a platform for discussing the past, and this helps to gain more self-respect. Honneth (in Maclure 2003:7-8) claims that “the agonic activity of debating over a structure of recognition might be enough to foster self-esteem”. To put it differently, the *struggle* for recognition—instead of the aim of *getting* recognition—already helps to create a more stable position in the world. In that sense, we can understand how public discussions within the EU accompanying the removal of the Bronze Soldier have contributed to lessening of fear and victim identity among Estonians.

However, although Estonians long for an official recognition, they do not seem to give up their victim identity. Cappelletto (2005:115) observes a similar paradox in a small village in Italy where the villagers have not felt heard by the national government. She explains how these people feel captured in a “double victimhood”, as the “victims of the massacre and the victims of abandonment by the public authorities”. On the one hand, they want the national authorities to attend local commemorations; however, they have adopted an attitude that no one from the outside can actually understand “their story”. If this is (partly) the case in Estonia, it means that even though they long for acknowledgement of their sufferings by Western Europe, they will keep the attitude that it is impossible for Western Europeans to understand and recognize Soviet cruelties.

This paper should not be seen as a *proof* that Western Europe and the EU play a leading role in the memories of Estonians. Rather, it provides important clues as to what extent such memories matter within Estonian discursive constructions of the past. In future research on Estonian memories more attention should be paid to the

question whether the EU / Western Europe is perceived by Estonians as significant “other” when remembering WWII and Soviet times. Other questions are equally important, such as: For what kind / group of people is Estonian memory significant, and for whom not? Under what circumstances is it important, and when not? And if it is, in what sense? How is it perceived? These are the questions that need to be addressed in order to prevent getting stuck in “Russians” as the only important “other” for Estonians. Their world has grown bigger than just that.

ACKNOWLEDGEMENTS

I would like to thank, first of all, the organisers of the conference “The Baltics as an Intersection of Civilizational Identities” (Kaunas, 11-14 June 2009) for providing me an opportunity to present an earlier draft of this paper and to receive useful comments. My thanks also go to Pál Nyíri (VU University Amsterdam), Freek Colombijn (VU University Amsterdam) and Jeroen Moes (European University Institute, Florence) for the many fruitful discussions of the topic. Finally, I would like to thank the reviewers of *Darbai ir Dienos* for their comments and the Dr Catharine van Tussenbroek Fonds for financial support.

Inge Melchior

TRAUKIMASIS NUO RUSIJOS INTERFERENCIJOS: EUROPOS SĄJUNGA KAIP SVARBUS VEIKSNYS BRONZINIO KAREIVIO KONFLIKTE

Santrauka

2007 m. balandį Taline perkeliant Antrojo pasaulinio karo memorialą „Bronzinis kareivis“ kilo riaušės, kurių priežastys susijusios su skirtingais estų ir rusų prisiminimais. Paminklas, statytas sovietų valdžios metais (1947), estams simbolizuoja okupaciją, o rusams – pergalę. Kita vertus, atsižvelgiant į žmonių pasakojimus, Vakarų Europa taip pat darė įtaką minėtiems įvykiams.

Apklausoje daugiausia dėmesio skirta rusų ir estų santykiams ir sovietmečio laikotarpio prisiminimams. Tačiau respondentai dažniau pakreipdavo pokalbį apie Vakarų europiečius negu Antrąjį pasaulinį karą. Pabrėžiama, kad Vakarų europiečiai neturi jokio supratimo apie sovietmečio žiaurumus. Baimė nebūti išgirstiems, kai kurie įvykiai – Lihulos paminklo nugriovimas, pergalės prieš nacizmą 60-metis – pakurstė debatus apie Estijos istoriją.

Estų, rėmusių ir protestavusių prieš paminklo nugriovimą, palyginimas rodo, kad pirmoji grupė jautėsi nesaugi dėl galimos priespaudos (iš Sovietų Sąjungos į Europos Sąjungą). Šie žmonės sutapatina dabartinę rusų mažumą su sovietmečio valdžia praeityje. Jiems labai svarbu, kad jų asmeninės istorijos atsispindėtų oficialioje ES istorijoje.

Taigi, estų politikai deda pastangas, kad Europos Sąjungoje būtų suvienodintos ir įteisintos bendros visai Europai minėjimo dienos. Atmintis apie sovietmečio represijas dar gyva, dėl to norima būti išgirstiems. Bronzinio kareivio perkėlimą galima įvardyti kaip bandymą diskutuoti apie šiuolaikinę istoriją. Sovietų represijos suformavo stiprų „aukos“ identitetą, kuris veikia dialogą su Europos Sąjunga.

REFERENCES

- Assmann, A. 2002. Four formats of memory: from individual to collective constructions of the past. In C. Emden and D. Midgley (Eds.), *Cultural history and literary imagination* (Vol. 1). Oxford: Peter Lang.
- Brüggemann, K. and Kasekamp, A. 2008. The politics of history and the "war of monuments" in Estonia. *Nationalities Papers* 36(3): 425-448.
- Burch, S. and Smith, D. J. 2007. Empty spaces and the value of symbols: Estonia's "war of monuments" from another angle. *Europe-Asia Studies* 59(6): 913-936.
- Cappelletto, F. 2005. Public memories and personal stories: recalling the Nazi-fascist massacres. In F. Cappelletto (Ed.), *Memory and World War II: an ethnographic approach* (pp. 101-130). Oxford: Berg.
- Cattell, M. G. and Climo, J. J. 2002. Introduction – meaning in social memory and history: anthropological perspectives. In J. J. Climo and M. G. Cattell (Eds.), *Social memory and history: anthropological perspectives* (pp. 1-36). Boston: AltaMira Press.
- Davies, N. 1997. *Europe: a history*. London: Pimlico.
- Eber, D. E. and Neal, A. G. 2001. Memory, constructed reality, and artistic truth. In D. E. Eber and A. G. Neal (Eds.), *Memory and representation: constructed truths and competing realities* (pp. 3-18). Wisconsin, US: Bowling Green State University Popular Press.
- Ehala, M. 2009. The Bronze Soldier: identity threat and maintenance in Estonia. *Journal of Baltic Studies* 1: 139-158.
- Feest, D. 2007. Histories of violence: national identity and public memory of occupation and terror in Estonia. In T. Darieva and W. Kaschuba (Eds.), *Representations on the margins of Europe: politics and identities in the Baltic and South Caucasian states* (pp. 242-266). Frankfurt / New York: Campus Verlag.
- Fraser, N. 2000. Rethinking recognition. *New Left Review* 3: 107-120.
- Glomb, R. (2007). *Was Estonia right to remove the statue?* Retrieved 7 November 2007.
- Halbwachs, M. 1992. *On collective memory* (L. A. Coser, Trans.). Chicago / London: The University of Chicago Press.
- Hodgkin, K. and Radstone, S. 2003. Remembering suffering: trauma and history. In K. Hodgkin and S. Radstone (Eds.), *Contested pasts: the politics of memory* (pp. 97-103). London: Routledge.
- Jenkins, R. 2004. *Social identity*. London and New York: Routledge.
- Judt, T. 2005. *Postwar: a history of Europe since 1945*. London: The Penguin Press.
- Kattago, S. 2009. War memorials and the politics of memory: the Soviet War Memorial in Tallinn. *Constellations* 16(1).
- Lambek, M. and Antze, P. 1996. Introduction: forecasting memory. In P. Antze and M. Lambek (Eds.), *Tense past: cultural essays in trauma and memory* (pp. xi-xxviii). New York: Routledge.
- Lehti, M., Jutila, M. and Jokisipila. 2008. Never-ending Second World War: public performances of national dignity and the drama of the Bronze Soldier. *Journal of Baltic Studies* 39(4): 393-418.
- Levy, D. and Sznajder, N. 2002. Memory unbound: the Holocaust and the formation of cosmopolitan memory. *European Journal of Social Theory* 5(1): 87-106.
- Liiv, U. E. (Director). 2007. *Pronksöö: vene mäss Tallinnas (Bronze night: Russian riots in Tallinn)*. Estonia: AS kanal 2.
- MacLure, J. 2003. The politics of recognition at an impasse? Identity of politics and democratic citizenship. *Canadian Journal of Political Science* 36(1), 3-21.
- Mäliksoo, M. (2008). *The discourse of communist crimes in the European memory politics of World War II*. Paper presented at "Rethinking political frontiers and democracy in a new world order".
- Müller, J.-W. 2004. Introduction: the power of memory, the memory of power and the power over memory. In J.-W. Müller (Ed.), *Memory and power in Post-war Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Onken, E.-C. 2007. The Baltic States and Moscow's 9 May Commemoration: analysing memory politics in Europe. *Europe-Asia Studies* 59(1): 23-46.
- Orwell, G. 1949. *1984*. US: Penguin Group.
- Pääbo, H. 2008. War of memories: explaining "memorials war" in Estonia. *Baltic Security and Defence Review* 10.
- Pók, A., Rüsen, J. and Scherrer, J. 2002. Introduction. In A. Pók, J. Rüsen and J. Scherrer (Eds.), *European history: challenge for a common future* (Vol. 3, pp. 9-21). Hamburg: Körber-Stiftung.
- Saarts, T. 2008. The Bronze Nights: the failure of forced Europeanization and the birth of nationalist defensive democracy in Estonia. *Eurozine*.
- Schöpflin, G. (2008). *United Europe, united history*. <http://schopflingyorgy.hu/en/new/94>. Retrieved October 15, 2009.
- Thomas, W. I. 1970. The definition of the situation. In L. A. Coser and B. Rosenberg (Eds.), *Sociological theory: a book of readings* (pp. 245-247). New York: The MacMillan Company.
- Tulviste, P. and Wertsch, J. V. 1994. Official and unofficial histories: the case of Estonia. *Journal of Narrative and Life History* 4(4): 311-329.

By the term “Homo Letticus” I mean a set of cultural stereotypes and images which denote two aspects of ethnicity: the so called national character”, originating in belles-lettres, art, travelogues, etc., and the behavioral patterns and cultural rules known and respected in Latvian society.

Cultural imagination (Collingwood 1935; Comaroffs 1992: 44) plays an extremely important role in the construction of cultural identities of different ranges and functions, including ethnicity. Several factors seem to precondition this organization, namely, traditions of historical writing that exist in a particular society, the quantity and variety of historical sources, methodology of analysis and common context for comparison (Burke 1992) as well as “national styles” as peculiar cultural constructions.

Observing the vast canvas of cultural stereotypes, metaphorically ascribed to a “Homo Letticus”, one can note several dimensions of the so called “Latvianness”.

The first one has a pronounced correspondence to **locality**: “Latvia” is understood as a perfect “Latvian place”, sometimes the only one possible. The fact of living in Latvia, in the country side (*laukos*) in particular, plays an extremely important role in the typical image of the “Latvian”. An ethno-cultural landscape, being “nationalized” (Löfgren 1989: 23) in the German and Latvian political journalism and fiction from the end of the 18th century, particularly since the second half of the 19th century, has created an important foundation for the cultural construction of Latvia as a country whose borders were fixed only in 1918. Secondary mythologization and “letonization” of the river Daugava, lakes Lubana and Burtnieks, the rock Staburags and few other *loci*, and popularisation of this knowledge between all Latvians with the help of school education and mass-media has formed the face of “Latvia”.

Apart from these important all-national geographical “items”, Latvians in popular perception were associated with “common farmers”, simple countrymen (the origin of this stereotype lies in the German Romantic tradition of the late 18th – early 19th century). “The Latvian home”, seen predominantly as a farmer’s house, has become

the center of “the Latvian universum” (see the poem “*The Straumeni*” by E. Virza) and has become sacred.

The very idea of constant, long-term residing at one place, which is Latvia, turned into one of the most important Latvian “historical features” (see, for example, the historical works of A. Spekke), while nomads, wandering peoples, were negatively perceived and considered “non-Latvians”. Thus sedentism has acquired a moral aspect: to be a Latvian means – in many ways – to live in Latvia.

The second feature of the model of “Latvianness” is a set of ethic and behavioral norms with an emphasis on the imperative **to be Latvian**, meaning to communicate as Latvians do. This includes – probably first and foremost – the Latvian language, but also communication tools and ethic values ascribed as denotations for “to be Latvian”.

The unresolved problem of “power of hibridity” versus “power of locatedness” was analysed in Mary-Ann Herloff Mortensen’s dissertation “The Latvian Things” (Herloff Mortensen 1999), based on the contradictions in the construction of Latvian national culture among the Latvians of Latvia and the Latvians in exile. Attaching Latvian ethnicity to the set of ethic rules as well to a particular place (“locatedness”), seems to be quite typical for the late “nationalization” of culture. Today Latvian ethnic discourse seems to be more complex and not as clear as it used to be in Soviet times, with contemporary social problems and a strong need for both national and European integration taken into account.

Any national culture can be described with the help of a “thesaurus”, of things common to both the elite classes and public at large of a given society. Particular motifs and themes quite often make syntagmatic interconnections. The law, education and media texts, while being universal cultural elements as such, turn into national symbols in the context of a national literature. These common metaphors build national codes, which characterise aspects and values of the day-to-day life.

A set of shared ideas and cultural practices can be described as a “**national style**”. The very formation of an ethnos and a nation can be considered as the formation of this “style”. As any language, the style can be analysed according to its “thesaurus” (emic items) and “grammar” (principles of the organization of elements), which transform the style into a cultural code, “the life style”, “the style of behavior”, etc. Being in principle the universal elements of cultures, revealed and fixed in artistic, legislative, educational and many other types of texts, they are interpreted by Latvians themselves as specifically “Latvian”. The creation of such elements “makes” a national culture.

The concept of “Latvian style” was formulated in 1890s as the Latvian school of painting and architecture emerged. It was articulated in 1930s in the context of a strong ideological letonization of cultural life and subsequently used in applied and professional art of Soviet Latvia and in Latvian emigration. Ernests Lamsters paid special attention to “Latvian style” expressed in art forms (see his monograph *Introduction into the History of Latvian Style*, published in Germany in 1948-1949). He emphasizes the

prolonged historical succession of specific technical skills, artistic forms, ornamental traditions, architectonics, taste, etc. Without denying constant outside influences, Lamsters nevertheless attempts to show and formulate special features of “Latvian style”. He writes: “The tendency towards simplification, stylization and abstraction is typical for Latvians. Depicting not the real object, but its simplified version is a special feature of Latvian style. A feeling for rhythm and a fine taste, as well as good proportions – these are peculiar features of Latvian arts” (Lamsters 2003: 29). Nevertheless, Lamsters did not provide a detailed analysis of a specific content of this “style”. The fact is that the main motivation for Lamster’s work was a need for Latvian identity, which includes a skill to distinguish “things Latvian”. In that case we can talk about the “thesaurus” of cultural items and ideas (universal as such), which represents a “Latvian taste”.

Let me turn to the most typical characteristics being described as features of “Latvian style” in vast texts of interpretations of Latvian folklore, belles-lettres and journalism. It seems to be a list of ethno-cultural stereotypes which have emerged from the cultural imagination and are expressed in everyday life in the form of different “cultural languages”. These characteristics can be denoted as “footholds” of ethno-national self-representation.

The nationalization of landscape in the framework of Romanticism has created the idea of nature’s tight bound to a “national character”. In the Latvian case, the emergence of a national idea of Motherland strongly correlates with the Latvian ethno-national “revival” and letonization of cultural life in the Baltic provinces. Based on the “*ši zeme ir mūsu*” (“This land is ours”) slogan, the elements of landscape, urban culture and cultural institutions were nationalized.

First of all, it was expressed in the choral tradition starting from the middle of the 19th century to Song Festivals – the contemporary brand, with its slogan “Latvia, the land that sings”, and later on, at the end of the 19th -beginning of the 20th century, in fine arts, mostly painting, with landscapes as the main theme (see Ābele 2006). A tendency towards recreating “the mood of our native land”, or *dzimtenīga noskaņa*, “**Motherland’s mood**”, appeared with the emergence of the school of Latvian national painting, as separate from the local German (Ostseen) art tradition. Nature, the landscapes of Latvia, including the picturesque forms of the sea, rivers, trees and fields, as well as ethnographic objects, such as peasant houses, rye-bread, details of folk costume, were seen as representing “the sense of our native land” within the framework of “Latvian style”. The style was circulated on the postcards, stamps, calendars etc. One should also mention the design of Latvian banknotes (lats) in the time of the First Republic and nowadays. Landscapes are predominant, with only two portraits (the so called “Milda” or “Motherland”, “Mother Latvia” on the 500 Lats banknote, and “Father of the Nation”, the folklorist Kr. Barons on the note of 100 Lats). Although by the time of the First Republic Latvian painting has developed many other themes, the landscape, particularly Latvian one, still plays the most significant role.

The “Skarbais stils” (the Severe style). The peasant identity of Latvians was reflected in several qualities of the cultivated aesthetics, which as a whole is designated as “the severe style”. The concept of “severity” includes features such as simplicity, laconism, closeness to nature and primeval forms. It strongly correlates with the Scandinavian aesthetics of the 1970-80s and with the Japanese tradition based on the wabi-sabi principle. This style is evident in Latvian plastic art forms, especially in sculpture and ceramics. Another interesting example can be found in a contemporary tradition of Latvian cemetery decoration, including gray stone monuments of a specific style with short inscriptions and laconic ornamentation (Sterģis 1992: 21). One of the best-known masters, Uldis Sterģis, says that “a Latvian must not lose his nationality even after death” and that proper decoration of cemeteries “will help Latvians to become more Latvian” (Sterģis 1992: 21).

Sakoptība, kartība – “the order” (German “Ordnung”). This feature plays a significant role in “Latvian style”. Incidentally, one of the most negative impressions and stereotypes about Russians, widespread among Latvians, is their indifference to order. As one of my informants said, after the first mass visit of the Soviet soldiers to the Latvian opera in Riga in 1940 the floor of the opera house was covered in a thick layer of sunflower seeds’ husks and this was “one of the reasons for my hostility to the new authorities” (the author’s personal fieldworks materials, an interview 25/12/2000). The obligation of “the order” is manifested in such Latvian expressions as “*kartība nav diskutējama*” (“The order should not be discussed”).

However, “simplicity”, “purity” and “order” still aren’t enough to create a style. The next Latvian concept – **Daiļums, Daile** denotes the most general concept of “beauty”, “Latvian beauty” as such in particular. As the folklorist J.A. Jansons notes, *daile* in the Latvian folklore is always connected to “youth, hard work, high social status, nature and high morality” (Jansons 1970). It also generally deals with “purity”, “harmony”, “elegance”, “calmness”, and “constancy”. Another concept, quite close to “beauty”, is **piedienība** (“correspondence”, “fitting”, “accuracy”, “the right place and time”); it has been discussed in the essay by the Latvian writer Gundega Repše as one of the most important features and values of Latvians. The idea of “correctness”, “fitting” of a human appearance and behaviour to a situation seems to be very important for Latvians. Thus, the cultivation of “beauty” (both individual and environmental – beauty of a house, garden, etc.) is elevated to a high status and is equated to virtue, on the basis of “the beauty simply must be” imperative. Only a Latvian can say: “*Jauki!*” (“nice”), expressing high satisfaction.

The specific use of **colors and their combination** in specific circumstances is yet another feature of “Latvian style”. For example, it is commonly understood that a Latvian will never paint the walls of his house blue or dark-blue. The “Latvian colors” are yellow-brown nuances, supplemented with olive green, gray, red, dark-blue and sometimes violet. Their choice was initially based, of course, on the range of natural dyes. Nowadays

however, colour selection is done at a store, but preference is given to the already formed colour range, and is evidently an ethno-cultural preference. However, the style of souvenirs produced by the “Daiļrade” company also helped to fix this stereotype in Soviet Latvia. Latvian ethnographical data show a far more varied range of colors actually used. Later the concept of “Latvian colors” was considerably diversified and broadened (which happened not without the influence of international fashions).

The white color occupies a special position in the Latvian national frame of mind. The Latvian folk costume includes many white items; in a number of districts even the work dress was “white”. In fiction and art criticism there is an enormous number of references to “white” as a symbolic colour of the highest degree which indicates physical and moral “cleanliness” (see Mauriņa 1953). Today, another “Latvian color” is a special, dark-crimson hue of red – the color of the Latvian national flag, called “Latvian red”, which has no relation to ethnographical style. Today it is one of the recognized visual symbols of Latvia.

In addition, “Latvian style” includes some objects which can be named “things Latvian” (see Sildegs and Grīns 1949) which obtained a special popularity among the Latvian Diaspora. “Things Latvian” include the so-called “Nameisis ring” (reconstruction of an artefact of the 10 -11th century AD) and other reconstructed archeological adornments, the “Lielvarde belt” (as well as other components of the folk costume), parts of domestic interior and utensils, such as folk style candlesticks, vases, circles, plates and Latvian geometric ornament itself (on this see Herloff Mortensten 1999: 34; Ryzhakova 2002). However, this decorative approach of “Latvianness” has also been criticized since the 1990s as sentimental, utopian and too strongly connected to the nationalistic ideology.

At this point let us make some general conclusions. The aesthetics of “Latvian style” plays an important role both in the thesaurus of this national culture and in the human dimension, i.e. in the set of behavior patterns ascribed to Latvians. “To be Latvian” means – in many senses – to share a common taste expressed in visual culture and day-to-day life. Although the shape of “Homo Letticus” is conventional, its content seems to be a rather fixed set of features and images.

The tendencies of *poetization*, *politicization* and *consumerization* of ethnicity as well as its manufacturing in various national projects and mass-media as the basis for a national identity today faces a certain ideological crisis. That is why Latvian cultural and political elite makes a pronounced emphasis on different forms of “calculation”, “listing” and “canonization” of Latvian national culture, which includes “Latvian ethnicity” as the most important element. Poetical imagination combines ecological and rational thinking expressed in the lists of “cultural idiosyncrasies” by poet Imats Ziedonis, which are nothing but local variations of banalities that may serve as cultural markers or even “ethnic brands” in transnational consumer society (Ziedonis 2006).

One of the recent initiatives, the Canon of Latvian National culture (an elaborate

project launched by the Ministry of culture in 2008 on the example of a similar Danish and Dutch experience), is thought to pin down the characteristic features of "Latvian style" as manifested in ideology and Latvian cultural politics.

Nowadays the Baltic republics have started implementing different programmes that aim at modernizing their societies and their countries into modern European national states. Even if they feel irresistibly drawn to the modern imagery, in Latvia one can observe that the longing for retaining the sense of their own uniqueness through cultural forms and discourses has remained a powerful impulse.

Svetlana Ryzhakova

HOMO LETTICUS: LOKALUMAS IR ETNIŠKUMAS KAIP DU LATVIŲ TAPATUMO ASPEKTAI

Santrauka

Žvelgiant į kultūrinius stereotipus, metaforiškai priskiriamus *homo letticus*, galima išskirti keletą vadinamojo *latviškumo* aspektų. Pirmasis sietinas su lokalumu: Latvijos teritorija, ypač kaimo vietovės (*lauki*), suvokiamos kaip ideali Latvijos „erdvė“. Pastovi ir nekintanti gyvenamoji vieta Latvijoje – vienas būdingiausių nacionalinės kultūros ir istorijos bruožų, susiformavusių XX amžiuje.

Antras *latviškumo* aspektas apima etines ir elgesio normas, kurių laikydamasis individas „elgiasi“ kaip latvis. Ypač svarbus bendravimas latvių kalba.

Tautinio stiliaus estetika turi didelę reikšmę, ji būdinga visiems Latvijos gyventojų socialiniams sluoksniams. Vaizdingų kaimo vietovių nacionalizavimas atskleidžia latvių ir gamtos ryšį (*dzimtenīga noskaņa*). Valstietiskajam latvių tapatumui būdingas atšiaurumas. Tvarka (*sakoptība, kārtība*), grožis (*daile*), atitikimas (*piedienība*), tam tikrų spalvų derinimas atsižvelgiant į esamas aplinkybes formuoja *latviškumą*. Būti latviu reiškia atitikti būdingas vizualios kultūros ir kasdieninio gyvenimo normas.

LITERATURE

- Ābele, K. 2006. Tautieši un novadnieki. Nacionālais jautājums un teritoriāla identitāte Latvijas mākslas dzīvē 19.gs.beigās un 20.gs.sākumā. In *Māksla un politiskie konteksti. Rakstu krājums*. Sast. Daina Lāce. Rīga: Neputns.
- Burke, P. (ed). 1992. *New Perspectives on Historical Writing*. Oxford: Polity Press.
- Collingwood, R. G. 1935. *The Historical Imagination: An Inaugural Lecture*. Oxford: Clarendon Press.
- Comaroffs, J. 1992. *Ethnography and the Historical Imagination*. Boulder, San Francisco, Oxford: Westview Press.
- Herloff Mortensen, M.-A. 1999. *The Latvian Thing. Narratives of Place and Identity among Local and Diasporic Latvians*. Master's Thesis, Institute of Anthropology, Copenhagen University.
- Jansons, J. A. (sast.). 1970. *Dailes lokā*. Rīga: Zinātne.
- Lamsters, V. 2003. *Ievads latviešu stila vēsturē*. B.v.: Amerikas Latviešu apvienība.
- Löfgren, O. 1989. The Nationalization of Culture. In *Ethnologia Europaea*. XIX. 5-24.
- Mauriņa, Z. 1953. *Latviešu esejas*. Uppsala: Dzintars.
- Ryzhakova S. 2002. *Yazyk ornamenta v latyshskoj culture*. M.: Indrik.
- Sildegs, A. and Grīns, O. (sakārt.) 1949. *Latviešu daiļamatniecība*. Esslingenā pie Neckāras: A. Brokana apg.
- Sterģis, U. 1991. Kā latvietim veidot savu kapa vietu. In *Elpa*. 19. sept. 1991. 9.lpp.
- Ziedonis, I. 2006. *The Identity of Latvian National Culture*. <http://www.li.lv>.

LITHUANIA AND WORLD JEWRY

Lithuania looms as an overpowering constant in the memory of world Jews¹. The memory of Lithuania is more alive to contemporary Jewry than the Central European country itself. Lithuanian Jews and Lithuanians share the same myth of Lithuania's golden age, the time of the Grand Duchy prior to its alliance with Poland, and the same idol, Grand Duke Vytautas. To Lithuanians he stands for Lithuania's territorial expansion and independence from Poland. To Lithuanian Jews Vytautas is the benevolent ruler who laid the foundations of their prosperous, long-lived cultural group, also known as Litvaks. However, differently from Lithuanians, the feelings of Litvaks towards the land they call Lithuania are complex and call for intellectual inquiry.

To world Jewry, the Lithuania of memories significantly differs from Lithuania of reality. Lithuania remembered has strong presence of Jews; Lithuania today has almost no Jews. To the South African writer Dan Jacobson, contemporary Lithuania, without Jews, is empty. "My first impression of Lithuania was of its emptiness," (109) remembers Jacobson in his book *Heschel's Kingdom* (1998). Not only its fields and roads but even its capital, Vilnius, seems "unpeopled" (111) to this Western visitor in search of his Lithuanian Jewish roots. In a flash of insight, Jacobson understands why the Lithuanian capital appears so empty to him: "A quarter—no, a third eventually—of the people who had once lived here had been wiped out. All around us were the spaces they had occupied. We were in the midst of a vacancy their absence had created" (115). The feeling of emptiness is evoked by the memory of Lithuanian Jewry lost to the Holocaust.

Many Jews share Jacobson's grim memory of Lithuania as a site of the Holocaust. A contemporary American author E. L. Doctorow in his recent novel *City of God* (2000), incorporates a memory of Kovno (Kaunas) as a place where Jews were

¹ Part of the research material has been collected while working on the project "Jews and Lithuania" funded by the Lithuanian Foundation of Science and Studies.

“violently attacked and murdered as soon as the Russians were pushed back to the east by the Germans in 1940” (68), he means Lietukis massacre, a place where a Jewish ghetto was established “in the ramshackle slum on the other side of the river” (69), he means Vilijampole, and a place in whose vicinity there was “a field where pits had been dug” and Jews were “herded into these pits and machine-gunned from the embankments” he means the ninth fort (93-94). The memory of the Holocaust seems to overpower any other images of Lithuania in contemporary American Jewish imagination. The price of the Holocaust seems to have strengthened Jewish emotional engagement with Lithuania. In the words of the American poet Myra Sklarew, “At Passover, though my Lithuanian grandfather died before I was born, I always remember him standing at the head of the table” (37).

LITVAK IDENTITY IN SOUTH AFRICA

South African Jewish community, in particular, has significantly contributed to the longevity of Litvak identity and memory. While in the U.S. different brands of Eastern European Jewry were molded into a generic category of a “Russian Jew,” in South Africa Jews from Lithuania clearly dominated among other Jewish immigrants. Differently from the U.S. where fiction no longer serves as a vessel of Litvak identity, writers of South African descent who write in English have produced literature with Lithuanian themes as late as the 1990s. Having in mind that their ancestors left Lithuania almost a century before that, the persisting interest in the land of their origin is truly surprising.

South African history and scholarship consistently emphasize predominantly Lithuanian roots of South African Jewry. In the seminal history of this South African ethnic group *The Jews in South Africa* (1955), Gustav Saron and Louis Hotz acknowledge the largely Lithuanian descent of the South Africa’s Jews and contrast the homogeneity of this community with the diversity of U.S. Jews (xii). Half a century later, in *Memories, Realities and Dreams: Aspects of the South African Jewish Experience* (2000), Milton Shain and Richard Mendelsohn point out that South African Jewish community was “built essentially upon the great wave of Jewish migration from Lithuania in the four decades prior to the First World War” (8).

Jewish emigration to South Africa was part of the great exodus of Jews from Eastern Europe. The vast majority went to North America, while smaller numbers sought refuge elsewhere. For Lithuanian Jews, however, South Africa was second only to North America as a land of destination. “The comparatively small stream which came to this country, chiefly from Lithuania, was soon large enough to outnumber the older residents who had come mainly from Germany and England” (Saron & Hotz xv). Due to immigration from Lithuania South African Jewish community grew from

4 thousand in 1880 to about 45 thousand in 1910. This new and different Jewish element “transformed the composition of the Jewish community and the spirit of its institutions” (loc. cit.).

Before the arrival of Litvaks, there was no Jewish community in South Africa. “They changed South African Jewry from a few weak congregations, whose members were often attached to Judaism by flimsy bonds, into a firmly established community” (Saron & Hotz 61). Moreover, while in the U.S. different brands of Eastern European Jewry were molded into a generic category of a “Russian Jew,” in South Africa Jews from Lithuania clearly dominated among other Jewish immigrants. As noted by Gershater, the South African community was often described as a “colony of Lithuania” (Saron & Hotz 61). Gershater, born in Vilna, was well aware that Jews who call themselves Litvaks could come from Byelorussia or Eastern Poland. However, Gershater emphasizes that the majority of South African Litvaks belonged to Kovno Gubernia, roughly the territory of ethnic Lithuania. These Litvaks were not just Litvaks of the Grand Duchy, but Litvaks of Lithuania proper, who had lived among ethnic Lithuanians.

LITVAK MEMORY IN SOUTH AFRICAN LETTERS

Rose Zwi and Dan Jacobson, both second generation immigrants to South Africa from Lithuania, assert shared Litvak identity and memory in their literary works. These writers’ fiction can be called autobiographical only in the sense suggested by Sklarew: they “remember” what they have never seen or experienced. Rose Zwi, born in Mexico to Jewish Lithuanian parents, lived in South Africa, London and Israel and now lives in Australia. Dan Jacobson, born in Johannesburg and educated in Kimberley, left his native land to experience a kibbutz in Israel, academic jobs in the U.S. and residence in Britain. Jacobson revisits Litvak themes in his novel *The Beginners* (1962), short stories, especially “The Zulu and the Zeide” and the already mentioned *Heshel’s Kingdom*. Zwi has written four books that can be called a saga about Jewish immigrants in South Africa: *Another Year in Africa* (1980), *The Inverted Pyramid* (1981), *Exiles* (1984) and *Safe Houses* (1993).

Although South African Jewry can be legitimately called descendants of Litvaks, they undoubtedly acquired a unique South African identity, a blend between the old-world Litvak and new-world South African. The essential components of South African Jewish experience captured by Jacobson, to name a few, were the “powerful influence of Zionism,” the “rupture of the Holocaust,” and “empathy for the underdog” (Shain & Mendelsohn 8).

The latter two, in particular, fed the feeling of guilt among later generations of South African Jews. If the first generation of immigrants from Lithuania aspired

towards upward mobility and the second one guiltily embraced the privileged status of the suburban middle class, the third generation consciously rebelled against the bourgeois values of their parents and racial as well as social inequality. In *Safe Houses*, Zwi's narrator informs that immigrants from Lithuania moved out of the mining suburbs of Johannesburg into orange brick suburbs as soon as they could afford it. Ruth's daughter, Sara, on the other hand, moves out of parents' home to an old mine house. Young Jewish South Africans attempt to "expiate the sins of their forebears by living in communes in working-class suburbs" (*Safe Houses* 19).

In Jacobson's *The Beginners*, Joel Glickman expresses the feelings of his generation when he says: "There's been a bloody great war, they killed six million Jews like flies, they dropped atomic bombs on Japan. And look at South Africa! Look at this country with the kaffirs living like pigs, and the white men kicking them around. And what do we do about it all? Nothing" (58)! His father, Benjamin, reveals his generation, too, has the same feeling of guilt: "You think it isn't in my mind too how we live—what we should do—what's happened to us—why my sister ended up like one of those things we've seen in the newsreels and I'm here in Johannesburg with a house and a garden and a business" (58). Benjamin means the disclosure of Nazi atrocities to the world in 1945 through documentaries. Both generations seem to agree that "nothing could ever be the same" (59) for the Jewish community in South Africa.

However, belonging to a different generation conditioned differences in assimilation and values among South African Jewry. As illustrated in Jacobson's novel, Avrom Glickman with his old-fashioned Jewishness, remains unfit for the new environment and a burden to his children. His sons, Meyer and Benjamin, who emigrated as young adults, successfully climb up the social ladder. Interestingly, Benjamin's life trajectory incorporates choices characteristic of all three generations of South African Litvaks: the parents, the children and the grandchildren. He starts out on the lowest socio-economic level as a shop assistant, accumulates wealth as a manufacturer and a factory owner but, in old age, leaves his material possessions behind and moves to Israel to pursue idealistic goals.

Idealism is truly a prerogative of the third generation and is fueled by guilt. It is the guilt for the success, for the privilege, and for the survival. One kind of guilt was specific of South African Jews. They were privileged as whites in South Africa and as Anglo-Saxon Jews among different kinds of Israeli Jews. Differently from Anglo Saxons and Afrikaners, Jews viewed their privileged position with guilt. If the first generation of immigrants from Lithuania aspired towards upward mobility, the second one guiltily embraced the privileged status of the suburban middle class, the third generation consciously rebelled against bourgeois values of their parents and racial as well as social inequality.

Jacobson's and Zwi's third-generation fictional characters give up social privileges and either leave South Africa or work to change it. This generation, to which both

Zwi and Jacobson belong, was born in South Africa but is ambiguous in its loyalty to the new country. They are critical of the country's racial policies and the suburban lifestyle of their parents. There seems to be no continuity between the second and the third generations. The youngest South African Litvaks reject their parents' houses in prosperous Johannesburg suburbs, reject their factories and stores. They, like their grandparents, are destined to be emigrants. They move to England, Australia or Israel. However, there is no way back to the original *heim* once abandoned by their grandparents. That homeland no longer exists, although the geographical place, Lithuania, is still there.

Zwi's protagonist, Ruth, wonders if homecoming is at all possible. When her parents came to Africa, they had also said, "another year in Africa, another year in exile" (*Exiles* 181). They stayed on longing for illusive home. "Home. Der heim. Was she going to it, coming from it?" Ruth wonders (181). "Would she always be a sojourner, an exile?" (181). In the sequel to *Exiles*, Zalman, a first-generation Litvak living in a "home" (an ironic name for a nursing facility), writes in his memoir: "No house is safe when its inhabitants are driven into exile" (*Safe Houses* 128). The homeland of Litvak diaspora in South Africa is memory. Descendants of Litvaks "return" to *heim* by committing to its memory as survivors and second-order witnesses.

LITHUANIA IN DIASPORIC IMAGINATION

Postcolonial critics have redefined diaspora not merely as a place of dwelling but as enunciative position and mode of articulation. Stuart Hall, for instance, uses the term diaspora to "circumscribe a form of cultural identity that, although mentally bound to a lost place of origin, recognizes the insurmountable distance between this imaginary spatial center and the lived experience of postcolonial migrants" (Garloff 3). According to Hall, it is the gap between "here" and "there" and the refusal to cover this gap through nostalgia and idealization of the lost home that makes diasporic discourse capable of producing new places from which to speak (Garloff 3). Hall dismisses the Jewish concept of diaspora as a nostalgic and politically problematic fixation on a lost home (Garloff 4-5).

On the other hand, Daniel Boyarin and Jonathan Boyarin hold that the "commemorative link to the homeland, which has been characteristic of the Jewish diaspora, does not need to culminate in the idea of return. Rather, the commemoration of a past homeland can provide reference points for the continuous reimagination of the present, especially when the repeated experience of "rediasporization" refracts the image of the homeland through memories of other transitory homes" (Garloff 5). "Zion [is] longed for and imagined through Cordoba, Cairo, or Vilna, and these frequently

palimpsested one on the other such that Cairo becomes a remembered Cordoba and the new Jerusalem a remembered Vilna" (Boyarin & Boyarin 11).

Thus, later generations of Litvaks, those who remained in South Africa and those who grew up in South Africa but "rediasporized" to other countries, perceive Lithuania as one of transitory homes. They are no longer in exile, since after the state of Israel was established, "Jewish life outside Israel has become largely a matter of choice" (Garloff 3). The posterity of Litvak immigrants cannot go back in time and geography, but they constantly revisit imaginary Lithuania, the Lithuania of memories and post-traumatic dreams.

True, they are Litvaks in a different sense than their grandparents. They speak a different language, belong to a different class, and live in a different country at a different time. Like Shmuel Leibowitz said when his Christian daughter-in-law converted to Judaism, "Jewish she may have become; a Litvak she'll never be" (*Safe Houses* 43). First-generation immigrants seem to think one has to be raised in a Lithuanian shtetl to be a Litvak. However, through self-appointed roles of survivors, witnesses and successors, subsequent generations of South Africans continue to speak not only for Litvaks but as Litvaks.

A Litvak is first of all a migrant traumatized by dislocations. The first traumatic experience of uprooting due to pogroms was superseded by the Holocaust that has now become a paradigm of traumatic experience. Only first-generation Litvaks were direct witnesses of the first trauma, and none of Litvaks were direct witnesses of the second one. Thus the issue of secondary witnessing must be addressed. Zwi in *Exiles* uses the term "bear witness" in relation to Holocaust survivors (Gil) and later generations of Litvaks (herself), thus drawing a parallel between the two. Like proponents of performativity theory, Zwi seems to suggest that the copy is as crucial to the meaning of the original as is the original.

In *Safe Houses*, Ruth reveals that, despite her efforts to shed the burden of the past, her second-order witnessing continues. "My roots are tugging at me," Ruth says (183). "I sing songs my mother taught me, quote my grandmother's sayings, and I am haunted by my father's family who remonstrate from their mass grave: why have you, who never knew us, forsaken us" (184)? World War II that wiped out Litvak population in the old homeland only enhanced the guilt. The memory of the old *heim* became traumatic and, consequently, more acute.

Although second-generation Litvaks record the experiences of their parents and grandparents, the rendering of experience sounds incredibly authentic. Ruth was born in South Africa, but she is "burdened with . . . memories that [aren't] even hers" (11). In the first novel of the saga, *Another Year in Africa*, Ruth seems to have internalized the consciousness of Jewish "tragedy and persecution" (11) by listening to her uncle Berka's story of his family's massacre during a pogrom and by listening to her father's melancholy Yiddish songs about "families parted by war, by poverty, by persecution;

about refugees herded in cattle trucks, going into exile through snowy wastes" (32). As a young child of six, she relives her kin's trauma in her imagination. In the sandy waste of the mine dump, Ruth rants "like a meshugene about pogroms, blood and snow" (20). The piece of iron, she says, is her sled, and she is running away from the Cossacks (20).

In Ruth's rendition of the event the realistic, the imaginary and the symbolic merge. "I don't know if I dreamed it or if it really happened," Ruth tells Zeide Berka. "I dreamed, I think I dreamed, that I heard horses and I knew that I must run away. In the snow it's hard without a sled, so I took the iron from Bobbe Gittel's chicken run. And I ran to the, dumps, to the snow mountain" (29). "It didn't look like Mayfontein", she says and points at the picture on the wall with a street scene of Ragaza (29). "All the houses were on fire and those men with the big swords came on horses . . . And they killed everybody who was running out of the houses. And the snow in the street was red," she blurts out (29). As Berka holds her against his chest, silent with guilt, Ruth finishes her story: "And I didn't know if I dreamed it or thought it or if it really happened" (29).

POST-TRAUMATIC REMEMBERING

The depiction of trauma in fiction has some resemblance to what psychiatrists call "post-traumatic stress disorder". One of the symptoms of PTSD, re-experiencing the traumatic event, corresponds roughly to the initial miming of trauma characteristic of the trauma novel (Granofsky 10). Writing about the past becomes therapeutic for a traumatized person or a group. Post-traumatic effects have continuity and plague subsequent generations (Farrell 25). "When a group suffers a trauma as, say, European Jews did in the Holocaust, the survivors create new cultural forms to repair the fabric of reality. New meanings enfold the alien terror and influence the evolving identity of the group" (Farrell 16). Psychological analysis believes that "crucial to recovering from an experience of trauma is the capacity and willingness to incorporate that traumatic event *inside* one's self as an indispensable piece of personal history and identity" (Horvitz 6).

Collective disaster calls for a fictional response in which the trauma is mimed in order to be overcome in stages to the extent that it can be overcome (Granofsky 19). "The 'collective' disasters of the contemporary world—Nazi death camps, nuclear weapons, the dehumanizing Soviet Gulag, catastrophic environmental pollution, and others—have inspired a variety of novelistic responses" (Granofsky 3). South African Litvaks write about Lithuania as a place of trauma, and narrative for them becomes one of the ways of coping and healing. Writing about the past is therapeutic for a traumatized person or a group. Jacobson gives another reason why literature is a

useful medium for telling the experience of growing up Jewish in South Africa: “Imaginative writing is at home with confusion and multifariousness and an absence of clearly defined ‘borders’ on any side” (Shain & Medelsohn 16).

A parallel can be drawn between the mass traumas experienced by South African blacks and by East European Jews. The acclaimed author of South African origin, J. M. Coetzee, in his novel *Foe*, among others, is concerned with the collective trauma of slavery. Coetzee wants to deny the dream of a guiltless colonial exploitation. “He condemns apartheid society’s demonization of the African, a process similar to the Nazi propaganda about Jews during the Third Reich” (Granofsky 159). This parallel probably became poignant to South African Jews in the 1940s and could be instrumental in interpreting the feelings and behavior of the third and fourth generations of Jewish immigrants.

Remembering for descendants of traumatized Litvaks may not be a choice but an inescapable obligation. Survivors of a “collective atrocity” cannot go on to remake their lives unless they forget to some extent (Epstein & Lefkowitz 187). “Yet even that form of forgetting, setting memory to one side so one can go on putting one foot in front of the other, also threatens those who did not survive. For them, survivors carry the difficult obligation to bear witness” (187). Jewish children are raised to be witnesses to a past that precedes them, to fashion lives that might somehow be redemptive and might lift the weight from their parents’ shoulders (Epstein & Lefkowitz 227).

By relocating, South African Litvaks escaped the collective fate of East European Jews and became the survivors. In Zwi’s *Exiles*, Daniel confesses to Gil, the Holocaust survivor from Kovno: “In some strange way you seem to be my other self” (44). “But for a twist of fate my parents wouldn’t have left Lithuania, and then . . .” (44). Daniel says this, “not looking at him,” as if feeling guilty for his survival (44). When Dovid Erlich learns his family had been massacred, he regrets having left Lithuania. “I should have died with them,” he tells his daughter Ruth (*Exiles* 17). From her father’s experience Ruth knows it is “difficult to be a survivor” (17). “It must be even more difficult to be a witness and a survivor”, she thinks (17). Zwi introduces Gil’s character to draw a parallel between the survivors who witnessed the Holocaust and the survivors who did not witness the genocide but are compelled to witness through remembering.

CONCLUSION

Trauma, guilt and the responsibility to remember are the main reasons for continued Litvak identity and memory of Lithuania in South Africa, as demonstrated by Zwi’s and Jacobson’s fiction. For the first and second generations, the memory was fueled

by the trauma of dislocation, the loss of *heim* and the collective memory of violent pogroms. In the third and fourth generations, instead of blunting down, memory became exacerbated by the traumatic experience of the Holocaust and the survivors' guilt. After the old and established Jewish communities in Europe were destroyed, the transplanted Jewish communities abroad assumed greater importance. They have become the "physical as well as the spiritual and cultural heirs of the vanished Jews of Europe" (Saron & Hotz xii). In a way, South African Litvak community can be seen as a continuation of Lithuanian Jewry. Since Litvak history was stopped short in Lithuania, Litvak descendants in South Africa willingly or unwillingly assumed the responsibility of survivors.

Aušra Paulauskienė

PRISIMINIMAI APIE LIETUVĄ PIETŲ AFRIKOJE

Santrauka

Pasaulio žydų atmintyje Lietuva tebėra konstanta. Daug prisiminimų apie Lietuvą esti XX amžiaus antrosios pusės Pietų Afrikos literatūroje anglų kalba, ypač Rose Zwi ir Dano Jacobsono kūryboje. Pietų Afrikoje vis prisimenama Lietuva ir ne tik dėl nostalgijos reprodukuojamo homogeniškoje šios šalies litvakų bendruomenėje. Išaiškėjus tiesai apie holokausto sunaikintą Lietuvos žydų bendruomenę, išeivių iš Lietuvos palikuonys jautė kaltę dėl privilegijuotos padėties rasinėje Pietų Afrikos visuomenėje ir dėl savo išlikimo. Kai kurie iš jų išpareigojo liudyti ir būti atminties tęsėjais. Kita vertus, rašymas apie trauminę praeitį padeda įveikti potrauminio streso sindromo padarinius kolektyvinėje Pietų Afrikos litvakų patirtyje ir atmintyje.

REFERENCES

- Boyarin, D., & Boyarin, J. 2002. *Powers of Diaspora: Two Essays on the Relevance of Jewish Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Doctorow, E. L. 2000. *City of God*. New York: Penguin.
- Epstein, J. & Lefkowitz, L. H. (Eds.). 2001. *Shaping Losses: Cultural Memory and the Holocaust*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Farrell, K. 1998. *Post-traumatic Injury and Interpretation Culture in the Nineties*. Baltimore & London: The Johns Hopkins University Press.
- Garloff, K. 2005. *Words from Abroad: Trauma and Displacement in Postwar German Jewish Writers*. Detroit: Wayne State University Press.
- Granofsky, R. 1995. *The Trauma Novel: Contemporary Symbolic Depictions of Collective Disaster*. New York: Peter Lang.
- Horvitz, D. M. 2000. *Literary Trauma: Sadism, Memory, and Sexual Violence in American Women's Fiction*. Albany: State University of New York Press.
- Jacobson, D. 1962. *The Beginners*. Victoria, Australia: Penguin.
- Jacobson, D. 1998. *Heschel's Kingdom*. London: Hamish Hamilton.
- Saron, G., & Hotz, L. (Eds.). 1955. *The Jews in South Africa: A History*. Cape Town: Oxford University Press.
- Shain, M., & Mendelsohn, R. (Eds.). 2000. *Memories, Realities and Dreams: Aspects of the South African Jewish Experience*. Johannesburg & Cape Town.
- Sklarew, M. 1955. *Lithuania: New and Selected Poems*. Washington, D.C.: Azul Editions.
- Zwi, R. 1984. *Exiles*. Craighall: AD. Donker/Publisher.
- Zwi, R. 1993. *Safe Houses*. Melbourne: Spinifex.
- Zwi, R. 1995. *Another Year in Africa*. Melbourne: Spinifex.

VOICING ONE'S STORY IN LATVIAN
EXILE LITERATURE

EVA BIRZNIECE

ISSN 1392-0588
2010. 54

Whenever big displacements of people occur because of war, political changes or natural disasters, an exile community is born. Such a community maintains complex relationships with the society that it comes from and sometimes it happens that the new community is reunited with the old one. The individuals which belong to the exile community (*trimda* in Latvian) create a literature that attempts to understand the process of exile and find effective ways to go on living. The Latvian exile caused by WWII and the subsequent Soviet occupation gave birth to such a literature. Stories, novels, autobiographies, memoirs, and documentary novels about the deportations of Latvians to Siberia (in 1941 and 1949) started to appear at the end of the 1980s and the beginning of the 1990s, becoming a visible thematic group in Latvian literature including *Ekshumācija* by Anita Liepa, *Vestules Mātei* by Margita Gūtmane, *Gadsimta Gobelēns* by Aina Vāvere, and many more. Some very prominent narratives of the western diaspora have also emerged in the exile society – like Modris Ekšteins's documentary novel *Walking Since Daybreak: A Story of Eastern Europe, World War II and the Heart of Our Century* (1999) and the novel *A Woman in Amber* (1995) by Agate Nesaule about the lives and historic contexts of the Latvian emigrant community in the USA and Canada. In this article all kinds of displacements, exile or deportation, are referred to by a general term “exile”.

Why do authors decide to tell their stories of exile and deportations that took place during and after the Second World War? How much are they based on the existing literary canon and to what extent is it voicing one's personal story in a new and most often contradictory way? This paper analyzes three novels of Latvian women writers – Malānija Vanaga, Agate Nesaule and Sandra Kalniete. The fact that all the authors are women is a coincidence and does not carry any special meaning. All three texts were written or published close to the turn of the 21st century and are about the authors' families experiences of deportation to Siberia or exile and how the authors reflect on

voicing their stories. In all cases the authors made a conscious decision to speak about contradictory issues, i.e. their losses, the pain, the individual and the community that keep influencing people's lives long after actual displacements.

Here, I will consider three basic motivations for displacement stories in Latvian literature; even though *A Woman in Amber* was originally written in English and published in the USA, it has much in common with the Latvian historical and cultural context to be analysed as part of Latvian literature. The novel *Veļupes krastā* (*On the Banks of Velupe*) by Melānija Vanaga tells what had happened and what keeps the memories alive; an author and politician Sandra Kalniete in her *Ar balles kurpēm Sibīrijas sniegos* (*With Dance Shoes in Siberian Snows*) investigates the true story, and Agate Nesaule, an American literature professor, in her novel *A Woman in Amber* presents a story of cleansing, personal purification, and coming to terms with the trauma.

CONTEXT

Autobiographies in general and exile/ deportation stories in particular have become a very popular genre since Latvia regained its independence from the Soviet Union in 1990. American scholar Michael Rothberg (2003) notes that "... narratives of conspiracy and trauma have emerged in recent decades as two of the most powerful logics through which the subject of postmodern U.S. culture register and reflect on history". This is to a great extent also the case in Latvian literature where the stories of exile, deportation and displacement in general have been an attempt to create the missing part of the history. Ilona Ļaha (2009) suggests that after Latvia became independent again, there was an organic need for new motifs, stories and themes – so much had been kept secret and silenced. The autobiographies that can be used as a generic term of various kinds of writing – memoirs, documentary prose, chronicles, diaries, letters, biographies – focus on both individual and collective stories. They are an attempt to (re)write if not the modern Latvian creation myth, then at least the survival myth.

Sandra Meškova (2002) classifies the autobiographic discourse as having two main missions: the first is to establish continuity with the pre-Soviet times, the 1920-1930s that were mythologized during the Soviet period; the second is to adjust the new tradition to social, political, cultural and literary values of the West. The three novels analyzed in this article represent the spectrum of this mission as well as literary tradition: the narratives of Vanaga and Kalniete are an organic part of Latvian autobiographical canon, while Nesaule, a literature professor, brings in tangents of psychoanalytical and feminist literary research and a very rich layer of intertextuality. Even though both local Latvian authors (Vanaga and Kalniete) use a lot of personal details, they still concentrate on the collective experience; Nesaule is mostly concerned with what happened to her as an individual.

MELĀNIJA VANAGA – IN THE MEMORY OF ANCESTORS AND CONTEMPORARIES

The novel by Melānija Vanaga most closely represents what we may call the Latvian canon depicting deportations of Latvians to Siberia in the 1940s. The author admires the first independent Latvia, its people, traditions, nature and work ethics; in contrast, everything that is Soviet comes as a brutal intrusion, violation of moral and legal systems that the people of Latvia have come used to living in. Her whole family was deported to Siberia in 1941. Her book consistently contrasts her idyllic Latvia with the dark, numbing routine of Siberia and the recited, reinforcing stories of injustice.

Veļupe krastā (1991) is the final novel, out of seven, providing a broad family saga where the author follows the life and history of the time of her ancestors since the 17th century. Guntis Berelis (1999) says in his history of Latvian literature that in her novels Vanaga displays “a gigantic cultural- historic material”.

The author returned to Latvia in 1957. She started to take random jobs at a collective farm (*kolhoz*). Vanaga did not start writing her memories right away; it took her some years to gather her strength. The author said in an interview for the literary monthly journal *Karogs*: “During the *kolhoza* time I did not write about Latvia not to hurt my not still properly healed heart. People were also simply forbidden to write – even about a flower or a cat” (Jugane 1995). The book *Veļupe krastā* was written over several years and then published in 1991 as the last novel in the family and history epic consisting of 7 huge volumes. Vanaga's central motivation for writing this novel was to share the memory of her family to keep it alive.

Vanaga's novel recounts the trip to Siberia and then the life and work there. The daily routines are described over and over again in great detail. She includes names and ingredients of daily meals, daily chores and all that was repetitive and enshrouding about her life in Siberia. Days sometimes become reiteration of each other: they are so mundane and similar. Vanaga's narration contains a wealth of details, such as place names, names of people in the Latvian and local communities, and testimonies of other deportees.

The testimonies and the recitation of the details of daily life in Siberia are in dark contrast to the perfect life in the pre-Soviet Latvia. Her novel provides an account of the injustice inflicted on an individual by the Soviet regime, her desire to remember the past as a ray of light, and preservation of the memories shaped by national, religious and human values. Though a political aspect is present, the novel focuses on the injustice experienced by an individual.

SANDRA KALNIETE AND THE POLITICAL AGENDA

Sandra Kalniete is an outstanding politician of Latvia – she was a member of the Popular Front that fought for restoring the independence of Latvia. She has been

a diplomat, an MP in the parliament of Latvia, and is currently a member of the EU Parliament. The story of her parents' deportation, *With Dance Shoes in Siberian Snows*, was published in Latvia in 2001. The book was translated into ten languages; it is the most translated modern text in Latvian literature.

Kalniete plants her family saga in the world of facts: she is the first Latvian author who provides a detailed analysis of archival documents both about her parents' deportation and about the political situation in Latvia and Russia; her aim is to show the context of her parents families' deportation. Kalniete tries to reconstruct the pre-war Latvian politics and the mindset of people. She is eager to understand why and how the things happened the way they did. Kalniete has a very clear agenda which has to be explained to the readers and politicians, especially those outside Latvia. The story is told at the cost of revealing a heartbreaking story of her family sufferings and humiliations.

Kalniete's main motivation to write the story of her parents' deportation was to cast informed light on what had happened in Latvia since 1940. The author has indicated many times that in order to write this testimony "she has forbidden herself to feel" (Kalniete 2001). The stories of her parents' physical and mental suffering were just too much. Kalniete is kind of confused about her mother's detached memories of what it was like eating rats and the dead horse meat; the author cannot take these memories calmly. Such interludes in the book are very effective – they show that what has been viewed as acceptable to the deported people is not acceptable in general. This is a history that cannot leave the reader indifferent.

For Kalniete, unlike Nesaule, the social, political and historical contexts dominate, whereas Nesaule in her novel deliberately avoids the big picture of the historical and political background, concentrating on the individual experience.

AGATE NESAULE – A QUEST FOR HER OWN STORY

As a narrator, Agate Nesaule focuses on the courage to tell her story because for her to become the subject and voice of her story is the way to overcome otherness. Being different, being "the other" is very firmly and steadily planted in her since her first exile from Latvia. Later this feeling is reinforced by a dramatic split-up with her mother in Germany when the mother tries to pull the girl to the first lines of the imprisoned civilian women and children to be killed, and then by her life in DP camps in Germany and emigration to the USA.

Nesaule uses her past memories as an instrument to understand her own life and assign meaning to very many destructive and cruel moments and episodes of her and her parents' lives. Gaining this understanding allowed her to heal. Myra Jehlen considers that exile and marginality are the necessary pre-conditions of "the extraordinary possibility of our seeing the world from a genuinely new perspective" (Lionnet

1992:326). Nesaule incorporates her myth of creating life in the context of exile, which is a traditional pre-condition of all big creation myths.

The title of the novel, *A Woman in Amber*, is a metaphor which frames the story. Amber is a metaphor for a thought that even though the past is very important, it sometimes can trap us as a fly in amber. Inta Mi ke-Ezergailis (1998) acknowledges that this metaphor is very effective:

Nesaule, making a metaphor of this reality, sees her hurt child-self preserved in amber, unchanging, waiting, instead of living, for a long time as a consequence of the trauma of the war.

In addition to her quest for her own authentic voice and story, Nesaule uses this metaphor to come to terms with her past and a war with the mother. Both psycho-analytic and feminist undercurrents are very strong here. Verbalising the trauma, becoming a subject of her own story and then making choices determines the future of the protagonist.

Nesaule consciously avoids disclosing the historical and social context of her story; she focuses on herself instead of the outer world. This perspective differs a lot from the approach of Vanaga and Kalniete - for them the collective memory is not separable from the individual ordeals of the exile. Still, Nesaule adds a layer to her novel which is not typical of local Latvian writers: Nesaule uses intertextuality to add certain perspectives that she does not address directly in her own work. The two texts that Nesaule makes use of are *The Painted Bird* by Jerzy Kosinsky and *Anne Frank's Diary*, and they both add new perspectives to Nesaule's narrative. Kosinsky introduces the aspect of a traumatized child's psyche that manifests as violence and revenge. *Anne Frank's Diary* brings in features of the daughter-father relationship that are muted in *A Woman in Amber*.

CONCLUSION

All the three novels discussed in the article show that the author's choice of voicing her story is an important element of the narrative. In this way the authors choose their standpoint, they position themselves in a broader political, historical, social and emotional context of exile. Some writers try to embrace a huge political picture, while others concentrate on what the exile specifically meant to them and their families. Defining the voice is also connected with the trends of literary theory and criticism; some authors employ a particular theoretical framework to structure their story, others rely more on the traditional canon already existing in the national literature.

The novels exemplify what Irina Novikova (2001) refers to as histories excluded from the dominant historic narratives of the Soviet era. They are attempts to give

voice to the silenced history and lives. As mentioned above, the discussed writings do not include all relevant exile narratives but they definitely represent some obvious trends; moreover, after 15-20 years of their publication we may even say that they represent a particular tradition.

Eva Birzniece

ASMENINĒS ISTORIJS PASAKOJIMAS LATVIŲ IŠEIVIŲ LITERATŪROJE

Santrauka

Kodēl rašytojai nusprendžia papasakoti tremties ir deportacijos istorijas, patirtas Antrojo pasaulinio karo metais ir vėliau? Kokią formą jie tam pasirenka? Kiek ji pagrįsta literatūroje egzistuojančiu kanonu ir kiek ji nauja ar prieštaraujanti tradicijai?

Straipsnyje analizuojami trys latvių rašytojų moterų: Melānijas Vanagos, Agatės Nesaulės ir Sandros Kalnietės – romanai, išleisti XX amžiaus pabaigoje. Visi trys romanai apie autorių ir (ar) jų šeimų patirtą deportaciją. Rašytojos pasakoja apie prieštarigus dalykus, praradimus, savąjį ir visuotinį skausmą, dar ilgą laiką veikusių žmonių gyvenimus.

Melānijas Vanagos kūrinys – artimiausias Latvijos literatūros kanonui apie latvių deportaciją į Sibirį XX amžiaus ketvirtajame dešimtmetyje. Romane pasakojama apie asmeninę tremties patirtį ir neteisybės jausmą.

Agatės Nesaulės kūrinys pabrėžiama drąsa pasakoti savo istoriją, nes tai padeda įveikti kitoniškumą, iššaknijusį tremties metu. Sandros Kalnietės romanas išsiskiria smulkių faktų gausa. Per skaudžią šeimos istoriją Latvijos skaitytojams ir politikams bei kitiems pasakojama apie tai, kas vyko Latvijoje.

Visuose trijuose romanuose asmeninė istorija pasakojama labai skirtingai. Tai iškelia daug literatūrinių sąsajų ir prasmų, pasitelktų tikrajai tremties istorijai pasakoti.

REFERENCES

- Berelis, G. 1999. *Latviešu literatūras vēsture no pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Jugāne, V. 1995. Par brīvību un pienākumu. *Karogs*, 7-8: pp. 15-22.
- Kalniete, S. 2001. *Ar balles kūrēm Sibīrijas sniegos*. Rīga: Atēna.
- Ļaha, I. 2009. Autobiogrāfisko tēlojumu specifika 20.gs beigu un 21.gs. sākuma zviedru un latviešu rakstnieku darbos (pp.70-80). *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē. Rakstu krājums 14*. Liepāja: Liepājas Universitātes Literatūras katedra: pp. 70-80.
- Lionnet, F. 1992. *Of Mangoes and Maroons: Language, History, and the Multicultural Subject of Michelle Cliff's Abeng in DelColonizing the Subject*. Smith-Sidonie and Watson Julia (eds.). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Meškova, S. 2002. Pēcpadomju autobiogrāfiskās tradīcijas aizsākums Anitas Liepas romānos *Ekshumācija* un *Kumēļa gadi*. *Literatūra un kultūra: Process, mijiedarbība, problēmas*. Daugavpils: Saule, Nr. 4: pp. 129-132.
- Miške Ezerģailis, I. 1998. *Nostalgia and Beyond. Eleven Latvian Women Writers*. Maryland: Univ. Press of America.
- Novikova, I. 2001. Sieviešu autobiogrāfija: dzimte un žanrs (salīdzinoši aspekti). *Par agru? Par vēlu? Feministiskās idejas, konteksti, pieejas* (pp. 79-91). Rīga: LU Dzimtes studiju centrs.
- Rothberg, M. 2003. Dead Letter Office: Conspiracy, Trauma and *Song of Solomon's* Posthumous Communication. *African American Review*. Vol. 37, Nr. 4: pp. 501-516.

In recent decades autobiographical writing has experienced a dynamic growth in significance and development both in European and especially East European literature; the same can be said about Latvian literature since the 1990s. It has also aroused much interest among literary critics and theoreticians. According to researchers like James Olney and Robert Folkenflik, the autobiographical tradition has taken the place of history (Folkenflik 1993:12). Taking into account the urge to rethink history and reconstruct cultural traditions in Eastern and Central Europe, it should perhaps come as no surprise that, in the 1990s, autobiographical writing in this region has been a prominent factor in the change of the socio-cultural and literary paradigm. This is certainly true of Latvian literature in the 1990s, an era which marked a radical and decisive break with the Soviet culture. The personal accounts of World War II – the central event of the twentieth century European history – produced a new vision of this turning point in Latvian history. Many of these narratives were written by authors belonging to the World War II generation. They remembered the time before the war when Latvia was a newly established independent state (the Republic of Latvia was proclaimed in 1918) as the time of their childhood. They witnessed the beginning of World War II and the Soviet-German-Soviet occupation of Latvia at the beginning of the 1940s as well as the end of half a century long Soviet occupation at the end of the 1980s and the reconstruction of Latvian statehood in the early 1990s.

Regarding the issue of referentiality or, in the context of the present article, treatment of “history” in an autobiographical text, there has been much debate, especially in the light of poststructural and postcolonial theories.¹ In the present article, we

¹ See S.G. Bell, *M. Yalom, eds. Revealing Lives: Autobiography, Biography, and Gender* (State University of New York Press, 1990); *Bella Brodzki, Celeste Schenk, eds. Life/Lines: Theorizing Women's Autobiography* (Cornell University Press: Ithaca, London, 1988); *Paul John Eakin Fictions in Autobiography: Studies in the Art of Self-Invention* (Princeton University Press, 1988); *Estelle C. Jelinek, ed. Women's Autobiographies: Essays in Criticism* (Indiana University Press, 1980); *Philip Lejeune On Autobiography* (University of Minnesota Press: Minneapolis, London, 1989); *Jeffrey Mehlman A Structuralist Study of Autobiography* (Cornell University Press, 1974); *James Olney Metaphors of Self: the Meaning of Autobiography* (Princeton University, 1981); Vie-

will proceed from Jerome Bruner's suggestion that autobiographical text should be regarded as a tripartite model consisting of the **discourse of witness** (that may be treated as mimesis, according to the criteria of verisimilitude and/or truthfulness, making the facts seem as if they were ontologically given), **discourse of interpretation** (that may be treated as diegesis attributing significance to facts, framing them, organizing detailed constituents of witness into larger-scale sequences and placing them into evaluative frames), and the autobiographical writer's stance or **diatactics** that reveals his or her posture in relation to the world, self, and fate (Bruner 1993:45). Bruner foregrounds the diatactical level as the one that determines the organization of the other two. Similar conclusions are provided by other scholars investigating autobiographical writing. For example, Shari Benstock uses the term *autobiographical act* to point out that the life-story in an autobiographical text is a construct that is determined by the author's intentionality (e.g. selection of events, their emplotment, marking tragic or comic dimensions, etc.). Elizabeth W. Bruss defines autobiographical act as "an interpretation of life that invests the past and the 'self' with coherence and meaning that may not have been evident before the act of writing itself" (as cited in Smith 1987:46). In other words, autobiographical act entails creating a meaningful life-story and self in the very process of writing; the meaning attributed to this life-story and self depends on the regularities and principles guiding the process of writing, e.g. sequence, causality, temporality, etc. The stance of the author of an autobiographical text towards the remembered and textualized experience is manifested in **autobiographical modality** that may be considered as one of the most essential elements of autobiographical narrative.²

The reconstruction of history in Latvian autobiographical writing of the 1990s is not homogenous due to the diversity of autobiographical acts manifested in it. Hence, Latvian émigré writer Agate Nesaule (b. 1938) in *A Woman in Amber* (1997) relates the painful experience of a small girl who together with her family is driven out of her homeland into exile, subject to the horror of refugee camps in Germany and the difficulties of gaining political asylum in the USA. A similar experience is revealed in Margita Gūtman's (b. 1943) *Vēstules mātei* ("Letters to Mother", 1998) where she emphasizes the hardships of living as an exile and returning to homeland to find it foreign. Anita Liepa (b. 1928) in her autobiographical novels *Ekshumācija* ("Exhumation", 1990), *Kumēļa gadi* ("The Colt Years", 1993), *Vējgāze* ("Windstorm", 1996), and *Noklusētās lappuses* ("Silenced Pages", 2004) presents her life-stories under the Soviet occupation. Vizma Belševica (1931-2005) in her autobiographical trilogy

da Skultans *The Testimony of Lives: Narrative and Memory in Post-Soviet Latvia* (Routledge: London, New York, 1998); Sidonie Smith *A Poetics of Women's Autobiographies: Marginality and the Fictions of Self-Representation* (1987); Julia Swindells, ed. *The Uses of Autobiography* (Taylor & Francis 1995).

² The author of the present article has investigated this in greater detail in Meškova S. *Subjekts un teksts*, Daugavpils: Saule, 2009.

Bille (1995, 1996, and 1999) reveals episodes from her childhood in the 1930s and the beginning of the 1940s. Her narrative speaks of the outbreak of the war and the dire post-war years in Soviet Latvia.

The modality of these texts is determined by the fact that these authors feel compelled to bear historical evidence of the history which became a part of their lives. Moreover, their memories fit into the project of rewriting history that Central and Eastern Europe faced during the “transition period” of the 1990s. Although these authors share a common point of departure (which is determined by their common historical legacy and their engagement in bearing evidence to that history) and which also became a part of their lives, each author takes a different stance to her recalled life. Hence, the *story of testimonial*, as presented in Anita Liepa’s writing, is challenged by the *melancholic story of loss and mourning* in Margita Gūtmane’s and Vizma Belševica’s work, and both are refuted by the *story of healing from the trauma of history*, as told by Agate Nesaule. In the present article, we will consider two major aspects of reconstructing history in these texts – mainstreaming history and revising it.

MAINSTREAMING HISTORY IN POST-SOVIET DISCOURSE

The testimonial mode in Latvian autobiographical writing of the 1990s is directly related to the post-Soviet discourse with its revisionary tendencies of rewriting history and reinterpreting the story of national development. It functions as an ideological matrix of the plot construction and temporal framing of the narrative. According to it, World War II appears as a fatal period in the history of Latvian state, which proceeded as a succession of violent episodes that took place in the territory of Latvia emphasizing the Soviet occupation and its manifestations of violence, including mass arrests and deportations in 1941 and 1949 not only of military officers, civil servants, members of government bodies, but also of intelligentsia and peasants; forced emigration to the West; occupation regime and repressions; loss of statehood and banning its symbols (colours, anthem); deformation of national and cultural identity, limitations on the use of the Latvian language and expressions of patriotism, etc. All of this is projected on the protagonist and other characters’ life-stories as traumatic, tragic, or dramatic experiences in relation to the character and his/her family as well as to the external environment – the family house, rural and urban cultural environment, etc. The distinct temporal boundaries structure the story of the nation’s survival under the Soviet regime: its beginning is marked by a sudden and violent termination of the “natural” existence of the Latvian state with the beginning of World War II, while the end is marked by regaining Latvia’s independence in the late 1980s – early 1990s. This temporal frame is set within a wider context of the myth of gradual development of Latvian national identity or the “three awakening myths”. Benedict

Anderson (1993) mentions awakening as a traditional trope used by new nationalisms to describe their coming into existence. This metaphor is also deeply rooted in Latvian national Romantic culture of the 19th century, relating the idea of emerging national self-consciousness to its desire for freedom from the oppressors – Germans and Russians alternatively. Thus the first awakening laid the basis for Latvian national identity (the second half of the 19th century), as a result of the second awakening the nation built its state (in 1918), and the third one reconstituted national statehood (1991) after the “singing revolution”. The mythological dimension of the history of the Latvian state frames the story of the nation’s survival as a tragic story with a fortunate ending. The joint focus of memory writing on recreating personal experience of those tragic past events and shaping a collective version of the nation’s victimization and survival reveals the dynamics of individual and collective memory work within the autobiographical writing and fiction of the post-Soviet period.

This kind of mainstreaming history from the post-Soviet perspective is most obvious in Anita Liepa’s autobiographical writing. Hence, we will consider two of her major texts in this respect, the documentary novel *Ekshumācija* and the memory novel *Kumēļa gadi* (the genres of both texts have been specified by the author). Anita Liepa’s *Ekshumācija* actually initiated the post-Soviet autobiographical tradition. The novel introduces a broader overview of Latvian history in the 20th century chronologically spanning the life-stories of four generations of the Sondors family. The novel is focused on the second generation, mainly on Anatolijs Sondors, whose life is related to the major events of the Soviet and German occupation, the consequences of which are faced by the third and fourth generations represented by Anatolijs Sondors’ foster-daughter Nameda and her own daughter. The major plot line of the novel is related to Anatolijs Sondors’ fate who, after taking part in World War I and the fugitive period in Soviet Russia, returned to Latvia and made a successful career becoming a commandant of Daugavpils fortress, a major place of dislocation of Latvian infantry and cavalry corps. His career was terminated by the Soviet occupation and together with the majority of other Latvian army officers he was deported to Siberia in 1941, where he died of polyavitaminosis in 1944. The novel further turns to his foster-daughter Nameda, who tries to find out the truth about her foster-father’s death, locate his place of burial and trace any documentation available concerning his death and that of other officers. Under the conditions of the Soviet regime, this is a heroic attempt at searching for truth, resisting the official ideology, and opposing the oblivion imposed on the pre-Soviet period of Latvian history. The heroine’s search for the truth concerning those victimized by the Soviet power is an expression of the author’s “autobiographical act” of making this truth public. According to the post-Soviet discourse shaped during the period of *glasnost* and developed in Latvia at the end of 1980s, mass deportations of civil inhabitants and the massacre of Latvian army officers are two major manifestations of the violence of the Soviet regime against the Latvian nation.

These manifestations of violence were legally acknowledged by the decrees of the Supreme Soviet of Latvian SSR in 1989 and concern the rehabilitation of the politically repressed and deported citizens. Likewise, the criminal case of murdering officers in Litene, instituted by the Office of Public Prosecution of Latvian SSR in October, 1988, enabled to rebury the murdered in the Brethren Cemetery in Riga on December 2, 1989. The title of Liepa's novel *Ekshumācija* actually refers to the reburial of the officers as the act of restoring their honour and status. Her novel, completed in 1988 and published in 1990, was a burning issue in the context of these events, testified by its wide public resonance. The topicality and the political significance of Anita Liepa's *Ekshumācija* should be considered within the context of *glasnost* and *perestroika*, yet its political significance cannot be dismissed as the product of *glasnost* only, as the published version of the novel was in fact the fifth one. The writer in her postscript on the back cover of the book states the following:

The first variant of the novel, which was written in my early youth, was burned by the relatives. Because of the second version I was imprisoned. The third one, produced in transit prison, was taken away by the searchers. The fourth one was destroyed by mice. The reader is offered the fifth variant, materials for which have been gathered for 45 years. (Anita Liepa. *Ekshumācija*, 1990; my translation – S. M.)

Thus the history of writing the novel goes back to the mid-1940s and symbolically embraces the whole period of Soviet occupation, situating the text within the tradition of dissident memory evidence, not so widespread in Latvia. Anita Liepa states in an interview that, by writing *Ekshumācija*, she wanted to testify to the historical truth: "I became a witness for the defense of my heroes to be rehabilitated. Now there are others who write about those events. I began writing when no one else dared" (as cited in Gudriķe 1999:99).

Kumēļa gadi may be considered as a sequel to *Ekshumācija*; it provides a much narrower perspective picturing episodes from the protagonist Anita's childhood. She is Anatolijs Sondors' foster-daughter, and in this novel we can see a more detailed version of her childhood and adolescent years interrupted by the violent events of the Soviet and German occupations: her foster-father is deported by the Soviets in 1941 while she and her mother were forced to leave Latvia by the retreating German troops in 1944. The novel lacks a distinct life-story line that would reproduce the events of the heroine's life; it is broken into fragmentary kaleidoscopic episodes unified by thematic lines. The fragmented story produces an indistinct protagonist figure (Anita or Nita, as the girl is called by others) whose identity is determined by the narrator's nostalgic stance to her own memory image, both reproducing the past (not as a story but as a sequence of memory episodes) and framing it within the present perspective of writing the text. Thus, the memory story is focalized through the narrator's point of view, foregrounding the narrator's emotional attitudes, a system

of values, cultural assumptions and stereotypes, and placement of great emphasis on recapturing the past from the present perspective. What is supposed to be a memory story is actually constructed as a text of fiction following the principles of childhood memory stories so popular in Latvian literature since the early 20th century.

As regards the “story”, the episodes recreated from the narrator’s point of view reproduce a story of growing up, going through the cycles of experiencing joy, frustration, and love; these episodes reveal the insights of, collisions with, and learning about the adult life; they show coming to terms with her body, identity construction and its first transformations, etc. In this sense, what may be termed as “reality”, including historical events, is certainly the material of this experience and bears the imprints of the subjective focus. An obvious example of this is as follows: the final dramatic episodes of the German occupation are presented as the events temporally coinciding with the heroine as a teenage girl falling in love with Raimonds, who is 3 years her older. He is her school-mate, so basically the episodes depicting school-life of those times are related to their occasional meetings in the corridor, rumours of Raimonds having kissed another girl after a group of children went for a walk to the frozen river Daugava, etc. Her love is unrequited, yet she manages to invite him to her place and, looking for a reason for another meeting, she asks him to bring some flour from the mill he is working at. Their final meeting takes place when Raimonds brings a pack of flour, which makes a full bowl, and Anita gives him a precious pack of cigarettes. He does not want to take them, saying that he does not need all that flour because as a worker at the mill he is entitled to receive it on a monthly basis. In this way, much “historical” information is given about the ways dates were arranged by young people, or how out-of-class activities were organized at schools, and about the general shortage of food and the ways of rationing it as well as other articles of consumption. Yet, the focus is on the complex emotional experience that the girl is going through, and the arrangement of the plot line, time and space, symbolism, and other poetic elements of the narrative are certainly subjected to it. Another example regards the episode of the deportation of Anita’s foster-father in June 1941. It is preceded by the episode when Anita is asked to sign the agreement to adoption as, sensing the on-coming danger, Anatolijs Sondors wanted to make her the heir of his property. As the decision is hasty and the girl has not been prepared for it, her first reaction is that of a violent refusal because of her love to her deceased father and the clash between the two paternal figures in her mind. Though she finally signs the agreement after seeing a tear of disappointment on her foster-father’s cheek, a sense of guilt remains and is probably transferred from the feeling of having betrayed her deceased father to the feeling of having failed to love her foster-father, who has taken so much care of her. The episode of her and mother running to the echelon at Daugavpils railway station, carrying food and warm linen, trying to locate the carriage with Sondors foregrounds the girl’s remorse and fear that her foster-father would never forgive her.

She is looking for signs of reconciliation (her final gesture is throwing a lilac blossom through the carriage window, which he catches and kisses) instead of creating a more exhaustive picture of the situation (e.g. the number or description of carriages, people, or soldiers).

Hence, there is no history apart from the subjective experience of it and it is hardly possible to extract the historical metatext from the small narratives of everyday life permeated with the processes of the subjective experience. However, the latter provide the sense of history that is experienced from the subjective point of view and brings out a clear thematic focus in accord with the discourse ideology producing the text. The main theme that unifies the fragmented story in the novel is the motif of the narrator-heroine's return to her father's house. Vecsvente "Kaudziši" is Anita's deceased father's country-house, the place where she spent her happy childhood summers together with her paternal grandmother. Granny's love, the happy bright experiences, and the sense of security ascribe Edenic features to this topos, which must be abandoned when the war breaks out the place was lost during the Soviet period, and then regained after 1991. In Latvian historico-cultural context, the notion of "father's home, father's house" is related to the reality of the 1920-1930s, when the state promoted the program of the development of agricultural economics and rural culture by providing loans to acquire real estate in the form of land and building family houses. The positivist back-to-land motif was dominant in the literature and culture of the period and after the Soviet occupation functioned as an important point of reference for sustaining national identity, in which the element of the rural culture has traditionally been considered as crucial. The nationalization and expropriation of land and collectivization of agricultural production (the notorious *kolkhoz* phenomenon, modeled on the village or communal type of farming, alien to what is considered to be the traditional "Latvian style" of agriculture), accompanied by mass deportations of Latvian landowners in 1941 and 1944, was an important policy of the Soviet regime aimed to introduce a unified type of agricultural production all over the Soviet Union. It was also meant to impair the vital element of Latvian national identity as perceived from the post-Soviet perspective. Hence, regaining the real estate property (land and houses) of the pre-Soviet period in the early 1990s within the privatization program was not solely an economic phenomenon: it acquired a political significance, the more so because in most cases the newly gained property, due to its damaged and deteriorated state, turned out to be more of a burden than benefit. It is clear that the necessity to return and take up reconstruction work is not determined by the nostalgic childhood memories; the return is a symbolic gesture that manifests the daughters' mission. Anita Liepa develops the motif of restoration in her novel *Vējgāze*, where she depicts the desperate efforts of a middle-aged woman to regain and cultivate the land which belonged to her father. This process is so hard and fruitless that seems almost absurd unless its symbolic significance is taken into consideration:

it is a ritualized action through which the daughter performs her function as the reconstructor of the national tradition and establishes the continuity with the past. The father's house assumes a symbolic status of the site of her paternal identification. In *Kumeļa gadi* the daughter's return to the father's house frames the memory story. The novel was finished in 1987 and its final episode shows the middle-aged Anita visiting the place where the house stood (expropriated at the beginning of the Soviet period and burned down long ago) together with her daughter. The episode is marked by Anita's nostalgic feelings – she throws a coin into the pond, like she used to do with her granny, and the final lines say “I have seen my Paradise” (Liepa 1993:161). The novel was published in 1993, after the initiation of post-Soviet changes, when the author had regained her land. Hence, she has added a post-script from this later perspective, saying: “This spring I am planting apple-trees in the garden and digging up my grandmother's field, as the unstoppable clock of epochs is showing the Latvian time again” (Liepa 1993:162).

REVISING THE MAINSTREAM HISTORY

In the mid-1990s the first euphoria of the regained independence and reconstruction of the national and cultural identity in Latvia subsided, and the initially black-and-white picture of the past started diversifying. In the autobiographical tradition, an entirely different mode appeared in Vizma Belševica's trilogy *Bille* (1995, 1996, and 1999). Vizma Belševica is an outstanding Latvian poet, writer, and translator; she turned to autobiography, as stated in her epigraph to the first novel (1995) of the trilogy, in order to tell her grandchildren the story of their grandmother's childhood. The story is set at the pre-war period of the 1930s which, according to the mainstream post-Soviet narratives, was usually depicted as the flourishing times of Ulmanis, the President of Latvia at that time. However, Belševica's text is radically different and depicts the continuous frustrations of everyday life and poverty experienced by the family of Sibilla Gūtmane, the main heroine of the trilogy. The *Bille* trilogy introduced a distressing voice of discontent within post-Soviet discourse, undermining the myth of the pre-war Paradise of the independent Latvian state. This is a story of deprivation, where the inner state of the subject devoid of love and satisfaction is projected against the outer reality of the poverty-stricken Grīziņkalns' slum district of Riga.

The story proceeds as a fragmented series of remembered episodes, each of them a completed mini-story, focusing on a situation recaptured from blurred memories, formed around Bille, Mum, Dad, grandmother, Bille's friend Ausma, neighbours, Honey-aunt – her father's sister, cousin Anita, Bille's brother and other figures from the past. It is possible to follow the line of external events – the history of the family

before World War II, during the war, and in the immediate post-war years – by focusing on the minute occurrences of everyday life. This creates a general impression of the family's life as a desperate struggle for survival in poverty that is aggravated by the war. The internal narrative represents the vicious circle of traumatizing situations experienced by Bille. They are created by her father's alcoholism and her mother's hysteria and depression, recurrent family scandals, her father's drunken attacks on her mother, her reiterated curses of "the damned blood of the Gūtmans", and the father's suicide attempt. The mother's fits of depression are expressed in her desperate behaviour – wailing, lamenting, and shouting – as well as violence against herself and the children, mainly Bille, the elder of her two offsprings. This background of horror, violence, and fear determines Bille's passive position in relation to the world of adults, which the author mildly characterizes as "unaccountable" and "painfully embarrassing". It actually constructs Bille as a self-estranged, thus a doubly marginalized subject, who is unable, and probably unwilling, to recover her own story.

Bille's story is the author's story *about* Bille. It is functional as an emblem of Bille's frozen horror, resulting from her collisions with the "adult world"; an emblem which expresses the author's rage with the all-too-idealized accounts of life in the 1930s which she herself experienced in an utterly different way. She rages against the mainstream stories that tend to marginalize her life-story and represent her as an untypical character of a poor girl from a very poor family against the background of general well being and flourishing of the Latvian state. This specific marginality of stories that are marked by race, class or nationality in addition to gender (stories, produced by working-class women, black women, etc.), is noted by Sidonie Smith (1987:51):

And if the autobiographer is a woman of color or a working-class woman, she faces even more complex imbroglios of male-female figures: here ideologies of race and class, sometimes even of nationality, intersect and confound those of gender. As a result, she is doubly or triply *the subject of other people's representations, turned again and again in stories that reflect and promote certain forms of selfhood identified with class, race, and nationality, as well as with sex*. In every case, moreover, she remains marginalized in that she finds herself resident on the margins of discourse, always removed from the center of power within the culture she inhabits. Man, whether a member of the dominant culture or of an oppressed subculture maintains the authority to name "his" woman. In her doubled, perhaps, tripled, marginality, then, the autobiographer negotiates sometimes four sets of stories, all nonetheless written about her rather than by her. Moreover, her nonpresence, her unrepresentability, presses even more imperiously yet elusively on her; and her position as speaker before an audience becomes even more precarious. (My italics – S. M.)

It is significant that the final chapter of the trilogy, *Meitene arodskolās šinelī* ("The Girl in the Vocational School Greatcoat") reveals Bille's symbolical affiliation: Bille as a young poetess is going to the first literary consultation held at the Pioneer Palace by Valdis Lukss. This short chapter produces a condensed Latvian Soviet literary history,

bringing out the authoritative communist male poet's figure whose instructions are humbly accepted by the young female poetess-beginner. She is told precisely how to suppress her silly feminine willy-nilly and write hardcore authentic literary product, worthy of the communist constructors' moral stance (Belševica 1999:190):

- Sit down! Learn how to accept criticism! You will need it throughout your life if you mean to become a poet.

The young talents have raised hopeful eyes – it is so pleasant to hear the criticism not of oneself but of somebody else. She will get it right!

– I'm not saying that you lack talent. It seems that you have it. But when you entered in your vocational school greatcoat, I expected from you something fresh. A working class girl. The Young Communist League member, aren't you?

The badge is on Bille's breast, so she does not care to reply.

- Vocational school! Such life material! And what have you brought me? The same as everybody starts with!

The hopeful eyes of the circle drop with insult.

- The current puppy love rhymes *a la* Lapas Mārtiņš! Oh, oh, the Mademoiselle has cut her finger and keeps sucking it and thinking that the whole world should see it! But we are constructing a new life and it does not care about your cut finger. Leave the sensitive crap to bourgeoisie ladies! (My translation – S. M.)

The Teacher's derogatory remarks about "sucking the cut finger", as he interprets the manifestations of pain in Bille's poetry, provide an ironic synopsis of the meticulous reconstruction of Bille's subjecthood as revealed in the trilogy. Thus, her personal story is almost totally erased and carefully filtered, with her vocational school greatcoat left as the only useful attribute of her experience upon which she is encouraged to create her future writing. Regarding Bille from this perspective, it is obvious that her price for entering the Soviet symbolic order is almost total self-erasure and production of a new self-image following the Teacher's directions. We leave Bille on her way back, at a loss, and if we treat her as Vizma Belševica's autobiographical self, we know that she did not follow the Teacher's advice and proceeded in her own crooked feminine ways. Yet, there is one positive thing – for the first time in her life she feels self-respect and can face herself in the mirror. As in Lacanian mirror stage, Bille fixates her inevitable split – the price for becoming a self-conscious subject – recognizing her own externalized image. Her silent part (the interiorized mother's voice of hate) remains within Bille as a textual figure created by the speaking part, i.e. Vizma Belševica's history of Bille's silence, which is the definition of her autobiographical act.

The émigré poet Margita Gūtmane in her autobiographical narrative *Vēstules mātei* (1998) revises the myth of the continuity of pre-war Latvia with post-Soviet Latvia.

The heroine-narrator's origin has been lost in the past and cannot be retrieved by returning from exile in Germany to Latvia in the early 1990s.

The heroine's story of a frustrated hope to recover maternal traces scattered across her life is related to the author's story of exile, told from the perspective of having returned "home" and having found that it does not alleviate the state of forlornness. The autobiographical "I" that unites the author/ narrator and the heroine interweave both stories into the "story of exile", characterized by motherlessness, homelessness, and a loss of the native language as a safe realm of subjectivity. It is not told in the form of a life-story reconstructing the heroine/ narrator's life as a sequence of events. The key events of the heroine's life include her leaving Latvia with the last train following the retreat of Germans in 1944 from Jelgava at the age of 9 months, together with her maternal aunt; going through endless places in search of refuge and finally finding a place to settle down in Germany; the deportation of her mother, who did not manage to follow them, to Siberia in 1945; her aunt's death in 1971 in Germany and her mother's death in 1981 in Jelgava; her first visit to Latvia in 1989 and settlement in Riga in 1996. Reduction of the life or "bios" line, according to Domna Stanton, is characteristic of women's autobiographies (Watson 1993:70). The reason for this is the direct relation of autobiography to the symbolic order of discourse which provides a rigidly androcentric framework for the textualization of women's life. Instead, women tend to focus on the act of self-creation through the process of writing. Domna Stanton uses the term "autogynography" (feminine self-writing), pointing out that autogynography has the potential for dramatizing alterity and non-presence of the feminine split subject, avoiding the tendency of "sameness" when a different positionality and history of the development of the feminine subject is depicted according to the masculine logic. Gūtmane's autogynography focuses on the impossibility of breaking free from the mainstream events that determine her life-course, marked by the fatal role of World War II, which separated her from her mother, placed them each on a different side of the iron curtain, so that they never reach each other. The rupture of the maternal bond and the inability to find a way to recapture it (either in reality or in imagination) is the precondition of the split feminine subject who projects this split into the permanent sense of herself as exile. Margita Gūtmane reflects this state on diverse levels – from a personal to universal, relating her own sense of a displaced person who is nowhere at home, even after return to the homeland, to a similar status of the large Latvian diaspora all over the world, be it Europe, North and South America, New Zealand, or Australia. Finally, she sets off exile as the basic experience of contemporary age, referring to Czesław Miłosz, Hannah Arendt, Peter Weiss, Hanz Werfel and many other contemporary European writers, thinkers, and philosophers, who were driven out of their native realms by the course of history and were scattered around the world.

The all-encompassing space for the heroine/narrator's fluid reflections is provided

by the imaginary letters to her mother whose loving voice is not only lost for her, but represents the repressed maternal element within the androcentric culture which causes a constant state of dereliction. In *Vēstules mātei* as well as in several other articles on exile, the manifold manifestations of dereliction have been viewed by Margita Gūtmane as a cultural phenomenon. In the article “Trimdas mīts” (The Myth of Exile) she quotes another Latvian émigré writer Guntis Zariņš’s account of pulverization of subjects in exile (1996:180):

There are figures for the painting, but there is no background – who are we, where is our community? How shall I write about something that does not exist? Somewhere beneath the traditional definition there is an undercurrent – formed by people through art, architecture, laws, religion, philosophy and way of life. It is hard to see all these factors as united, but they are present to our feelings. We sense human beings in groups that constitute community. *We lack this undercurrent!* (My translation, italics original – S. M.)

Lack of the background, the dimension of depth is marked by particular spatial metaphors. The heroine/ narrator’s native town Jelgava and the homeland (Latvia) are irretrievable in her memories, represented by black-and-white photo images that reached her from Latvia by mail: “Places – black-and-white snapshots kept in drawers. No smell. Not a single sound. Not a single sound. Not a single touch.” (Gūtmane 1998:32, my translation – S. M.).

The irretrievable landscape deprives her of the background against which she could construct herself as a figure in the painting. Jelgava-Latvia emerged in her aunt’s stories about the mythical homeland as a place nowhere, a border which can be crossed only once – in 1944, leaving her mother, native town, and land – leaving forever, never to be reached again. The resulting sense of dislocation invokes the sense of not being born (Gūtmane 1998:16, my translation – S. M.): “I have not been born. I drag somebody else’s life for which I cannot feel responsible”.

Thus, exile comes to be identified with death framing the heroine/ narrator’s story: it starts with the account of her aunt’s death in Germany, which triggers off the melancholic reflections on the miserable death in exile, passing on to reflections on life in exile. It ends with stating the date of her mother’s death as the ultimate truth which sets up the untranscendable context for the feminine subject. “In exile the seed of death is always in you. Definitely from the very beginning. In exile you practice dying. Exile ends only in death.” (Gūtmane 1998:10, my translation – S. M.).

Margita Gūtmane’s story of dereliction reflects the extreme case of the impossibility of symbolizing the maternal presence, hence, the feminine subjectivity, encountered as a cultural paradigm, from the perspective of the returned exile who does not feel like having returned home. According to Gūtmane, the impossibility of meeting the mother and the impossibility of return becomes the key feature for symbolizing the feminine in Latvian post-Soviet culture.

CONCLUSION

Rethinking Latvian history and national traditions is marked by a constant reshaping of the focus. Autobiography makes it obvious due to the fact that autobiographical narration and personal life-stories are major contemporary means of recasting the accepted master-narratives and ideologies. Studies of diverse modalities revealed in the autobiographical acts of Anita Liepa, Vizma Belševica, and Margita Gūtmane as well as texts by other authors show that, in the early 1990s, there was much emphasis on the testimonial mode of bearing evidence on the history of Soviet occupation which allowed the writers to reveal the truth silenced in the Soviet period and to bring out the continuity of the pre-Soviet and post-Soviet times (this is particularly obvious in Anita Liepa's autobiographical writing). However, in the mid-1990s other perspectives delineating more problematic aspects of the pre-Soviet and Soviet history of Latvia appeared; they brought in exile stories, as seen in the texts by Belševica, Gūtmane, Nesaule and others. This diversity of stances towards reconstructing history is also present in Latvian fiction created at the turn of the 21st century. Thus Gundega Repše in her novels *Ugunszīme* ("Fiery Mark", 1990), *Īkstīte* ("Thumbelina", 2000), *Alvas kļiedziens* ("The Tin Shriek", 2002), and *Vara rati* ("Copper Carriage", 2006) and Inga Ābele in her novel *Paisums* ("High Water", 2008) reflect on the traumatic experience of history (mostly of the Soviet period), whereas Pauls Bankovskis in his works *Padomju Latvijas sieviete* ("Woman of the Soviet Latvia", 2000), *Sekreti. Pierobežas romance* ("Secrets. A Border Romance", 2003), and *Skola* ("School", 2006) reconstructs the Soviet period of Latvian history from the perspective of the post-Soviet awareness, thus distancing from it and often bringing in an ironic perspective.

Sandra Meškova

ISTORIJS REKONSTRUKCIJA POSTSOVIETINĒS LATVIJOS AUTOBIOGRAFINIUOSE KŪRINIUIOSE

Santrauka

Paskutiniais dešimtmečiais autobiografinė kūryba Europos, o ypač Rytų Europos, literatūriniame žemėlapyje labai ryški. Tą patį galima pasakyti ir apie šio žanro populiarumą, itin išaugusį po 1990-ųjų, Latvijoje. Be abejo, autobiografinis žanras susilaukė daug literatūros kritikų ir teoretikų dėmesio. Straipsnis nagrinėja problemas, susijusias su istorijos rekonstrukcija postsovietinės Latvijos autobiografiniuose kūriniuose, dviem aspektais. Anitos Liepos autobiografiniai romanai atskleidžia jos išgyvenimus sovietų okupacijos metu ir nutylėtas tiesas per oficialiai priimtą požiūrį. Vizmos Belševicos ir Margitos Gūtmanės tekstai tarsi kontrastas įprastai tų laikų traktuotei, juose atsiskleidžia probleminiai Latvijos istorijos aspektai, išsiviių išgyvenimai.

REFERENCES

- Anderson, B. 1993. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York: Verso.
- Beļševica, V. 1995. *Bille*. Rīga: Jumava.
- Beļševica, V. 1999. *Billes skaistā jaunība*. Rīga: Jumava.
- Bruner, J. 1993. The Autobiographical Process. In R. Folkenflik (Ed.), *The Culture of Autobiography: Constructions of Self-representation*. Stanford University Press: Stanford, California.
- Folkenflik, R. (Ed.) 1993. *The Culture of Autobiography: Constructions of Self-representation*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Gudriķe, B. 1999. Anita Liepa un viņas romāni. In *Jaunākā latviešu literatūra 1998*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Gūtmane, M. 1998. *Vēstules mātei*. Rīga.
- Liepa, A. 1990. *Ekshumācija*. Rīga: Liesma.
- Liepa, A. 1993. *Kumēļa gadi*. Daugavpils.
- Smith, S. A. 1987. *A Poetics of Women's Autobiography: Marginality and the Fictions of Self-representation*. Indiana University Press: Bloomington, Indianapolis.
- Watson, J. 1993. Toward an Anti-Metaphysics of Autobiography. In R. Folkenflik (Ed.), *The Culture of Autobiography: Constructions of Self-representation*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Zariņš, G. 1996. Trimdas mīts. *Karogs* 8.

(IN)VISIBLE POLITICS: TOWARDS THE NOTION OF TACTICAL DIRECTING

JURGITA STANIŠKYTĖ

ISSN 1392-0588

2010. 54

The question about the contribution of citizens to the society's wealth presupposes the problem of the artist's position in a given social order and the value of artistic contribution in the broadest sense of the word¹. How does the artist contribute to the material and / or moral progress of society? Should political or social critique of the existing societal *status quo* be treated as an obligatory action, the duty of an artist? The difficulties in defining the notion of *being political* for artistic practices in contemporary democratic societies go together with the changing concepts of *being an artist* – with quickly transforming shapes of fragmentary identities and easily exchangeable positions (from *(trans)*national to *(trans)*ideological). Paradoxically, it is quite easy to describe the function of political art in totalitarian societies, which is to oppose the regime, to show the alternatives, and to consolidate the community, but it is much more difficult to do so under the conditions offered by democracy. This dilemma is faced by majority of post-totalitarian societies, and the examples of theatre in the Baltic States testify to it as well. At present democracies of the Baltic States artistic practices seem to have “all the rights to oppose”. However, contemporary art encounters continuous indifference on the part of political elite and the masses alike when, in fact, what artists really expect from them is any, even negative, reaction to their artistic endeavours. This results in increasing hermetization, nostalgia and abundance of self-reflexive strategies in the landscape of contemporary Baltic art. These processes can be illustrated by the developments in contemporary Lithuanian theatre during the last decades.

This period in Lithuania was marked by discussions about the place of theatre in a post-totalitarian society. Most of these debates have focused on a specific area of concern: the inability of Lithuanian theatre to define its role in the transitional reality and to create adequate means of expression or at least to modify the old ones. Under the conditions of Soviet occupation Lithuanian theatre had formed a metaphoric

¹ This research was funded by a grant (No. MIP – 05/2010) from the Research Council of Lithuania.

poetics of Aesopian language that allowed for criticism of ideological enemy “between the lines” and the creation of an invisible community between performers and spectators. In the seventies and nineties the works of such directors as Jonas Vaitkus, Jonas Jurašas or Modris Tenison formed a tradition of radical, active and provocative theatre that ceased to exist after entering the *milieu* of democratic society. Paradoxically, the lack of ideological and creative freedom in the Soviet period had served as a stimulus for the creation of a political and artistic alternative. However, Lithuanian theatre directors have discovered that it is extremely difficult to find a new model of relations with reality under conditions of freedom offered by independence.

To cite Michael Walzer, the fight for democracy unites experts (in this case, artists) and common people, while the ambiguity of the success of this fight induces the split². Indeed, the situation in Lithuanian theatre after the fall of the regime can be described as a widening of the gap between theatre and society. After the shift in the socio-political situation Lithuanian theatre turned away from an everyday reality toward a purely creative imagination and symbolic theatricality. Critics claim that the imagination of directors has overcome the language of *the real*. At the end of the twentieth century, Lithuanian theatre lost its interest in things happening beyond the theatre boundaries; it developed an internal monologue reflecting upon itself. While staging classical plays or contemporary drama, directors transfer the protagonist's conflict with external reality into his / her inner world. The dialogue with society or even the creative dialogue with other artists has been gradually disappearing from the Lithuanian theatre stage. According to Oskaras Koršunovas, the director who represents the transitional generation of Lithuanian theatre, “undoubtedly, after 1990 Lithuanian theatre lost the monopoly of truth; it stopped being the exceptional place of spiritual resistance; ethical Aesopian language was transformed into the purely aesthetic (...) Theatre has become antisocial art.”³ Theatre artists were unable to establish the points of connection with the new social order or, as a matter of fact, even to construct critical dialogue with the past.

In 2002 Lithuanian theatre director Oskaras Koršunovas chose to explore the territories of Lithuanian political mentality with the help of a canonical play, Sophocles' *King Oedipus*⁴. He decided to contribute to the debates about contemporary society with the help of the eternal and ever-present Oedipus complex. In his earlier performances, Koršunovas was trying to establish the image of his generation as not being able to cope with the Oedipal nightmares of unconscious belonging to the totalitarian system (Soviet regime) and is forced to execute the perpetual patricide, which in turn becomes an empty ritual unable to provide any salvation – the past always

² M. Walzer, *Kritikų draugija*, Vilnius, Pradai, 1992, p. 20.

³ O. Koršunovas, Teatras laiko verpete, *Teatras*, No. 4/5, 1999–2000, p. 6.

⁴ For a more detailed description of this performance see <http://www.okt.lt> (accessed 12 January 2010).

reappears as the Fathers' ghost and acquires various shapes of power⁵. Sophocles' *King Oedipus* in the interpretation of Koršunovas becomes the manifestation of the exposure (or even deconstruction) of political power which haunts every aspect of human psyche and life, but always remains invisible. In this performance Koršunovas used the actions of social life and contemporary social dramas as the underlying themes, frames and rhythms of *King Oedipus*. This staging of Sophocles' play made explicit allusions to the contemporary Lithuanian political scene, in particular, the image of the mayor of the Lithuanian capital Vilnius as the shadow figure behind Oedipus, "the mayor" of Thebes. Thus, the idea to project the tragedy of King Oedipus on the contemporary social context, to connect it with the contemporary social dramas of the postindustrial *culture of success managers* seems to suggest that Oedipal nightmares are continually replayed. The performance has demonstrated the transition from the ideological (political) subject to the fragmented fragile individual – at the beginning Oedipus (Dainius Gavenonis) is presented as a unified subject; we see him as a powerful, unhesitating, quick-tempered, imperious and even schematic modern political leader. However, at the end of the performance, already aware of his real identity and his fate, Oedipus becomes a postmodern split subject with a myriad of faces. This fragmentation is visually represented by the masks made of photos picturing Oedipus' face and worn by the members of the chorus. The social hierarchies and the political power games are possible only in the situation of "unawareness"; to become aware in this performance of *King Oedipus* means to loose the core of power. At the end of the performance we see blind Oedipus searching hopelessly for something in a sandpit. His blindness has been interpreted by many theatre critics as a metaphor of the artist who is unable to bear the truth about himself and the consequences of his inactions⁶.

The strategies employed in this performance can be interpreted as an example of metaphorical discussion about politics, encompassing the traditions of visual resistance of the Soviet period, but at the same time open to new complex forms of artistic contribution that investigate the depths of operations of political power. However, in order to fully grasp the political potential of this performance one has to employ quite a complex interpretational matrix, therefore the political-metaphorical layer of such performances may not be activated in the mind of the general public. The political power of *King Oedipus* is relocated from the stage to the minds of spectators – it becomes the politics of perception and at the same time risks to remain invisible.

Most critics agree that the significant turn toward visual theatricality that occurred in Lithuanian theatre during the last decades had a considerable impact on the

⁵ For a more detailed analysis of this aspect of the earlier performances by O. Koršunovas see E. Klivis. Totalitarizmo vaizdiniai šiuolaikiniame Lietuvos teatre // *Šiuolaikiniai Lietuvos teatro procesai*, 2003, Vilnius, Efrata, p. 73–79.

⁶ *The Theatre of Oskaras Koršunovas: Interviews and Articles*, 2002, Vilnius, Baltos lankos, p. 39–41.

formation of the gap between the theatre and society which has been constantly increasing. One can figure out at least several reasons for the apolitical approach of Lithuanian contemporary theatre and its non-critical attitude toward the world outside the playhouse. One of the obvious reasons is the notorious nature of the term *social / political theatre* in the post-Soviet space. Used as a propaganda tool *political theatre* meant *collaboration*, meanwhile the real critique was expressed through the hidden language of visual metaphors. In the minds of Lithuanian artists the Soviet regime had engraved the conviction that being political meant “getting your hands dirty”. The modern urge for the autonomy of art became a double urgency for Lithuanian artists during the regime since it meant the ability to create art without moral consequences, or without getting your hands dirty. However, the most important reason was a latent uncertainty as to what it meant *to be critical* in the contemporary democratic context. It became obvious that the very concept of a political or critical position must change.

Under the totalitarian rule, the function of critical and politically active theatre was to oppose the manipulative powers of the regime and to demonstrate social alternatives, whereas the post-industrial society requires employing more subtle strategies. As Hal Foster puts it, postmodern political art differs from the historical avant-garde or modern political art in that it does not oppose any ideology but simply investigates processes and apparatuses which control different forms of representation. In this view, post-totalitarian political art is not able to rely simply on the representation of the program, a critique or a desired utopia – it must interrogate the means of representation as structures of authority⁷. Understanding that it can not place itself outside the object of its own critique, post-modernist political art acts as a collaborator and a critic at the same time and seems to be both employing and deconstructing the language of the power. This kind of *political theatre* is more ambivalent and contradictory; it aims at both subverting and establishing ideology at the same time. However, quite often it is not easy to recognize such an ambiguous strategy as political. Moreover, this ambiguity is not usually acceptable for every artist as it requires constant self-revision. In the case of Lithuanian theatre, this position is usually more acceptable for the artists who are inclined to the tactical thinking (in terms of *tactics* vs. *strategies* of Michel de Certeau)⁸. Tactics, not strategies are the most suitable for the “critique from within” when the position of “outsider” or “direct opposition” seems impossible to achieve. However, the ability to manoeuvre in the enemy’s territory and to adjust one’s ways of “moving” to the quickly changing situation while sustaining the critical view directed not only at the other but also at oneself somehow seems too schizophrenic for the modern

⁷ H. Foster, *Recodings: Art, Spectacle, Cultural Politics*, Washington, Bay Press, 1985, p. 153.

⁸ M. de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, Berkeley, University of California Press, 1984.

strategists of the “old school”. And it comes as no surprise that the best examples of the *tactical directing* can be found in the works of theater directors that belong to the transitional or younger generation.

Referring to the notions introduced by de Certeau, we can define the director -strategist as the one who occupies the privileged position above the territories of his research (if we assume that directing is indeed research into reality) – he keeps the distance and seems dissociated from the realities he investigates. Meanwhile, the tactic is always in the position where he is directly dependant on the object of his analysis and must constantly review and revise his ways of operating. To schematize de Certeau, tactics are the modes of action or knowledge that are acquired in the process, they are not stable, objective or given. It is clear that one can relate these notions to *the modern* and *the postmodern* positions.

The strategic mentality thrives in monologue. “The outcome of the strategic mindset is a multitude of isolated visions that do not communicate with each other but observe one another from a safe, indifferent and strategic distance”.⁹ Meanwhile the tactical cogitation is always in the presence of unavoidable dialogue with the other. To some extent, these features of different mindsets can be used to explain the lack of dialogue between directorial visions created by the older generation of Lithuanian theatre directors who are more inclined to the modes of strategic thinking as well as the willingness of the younger generation to participate in the artistic polemics – e.g. in the directorial dialogue between the different interpretations of Shakespearean *Hamlet* presented by Eimuntas Nekrošius in 1997 and by Oskaras Koršunovas in 2008, staged as a counter-reaction to the former interpretation¹⁰.

Another feature of a strategic way of thinking is its inability to engage in self-critique or self-revision. Self-critique, according to philosopher Nerijus Milerius, is an ability to revise one's position. The possibility of altering his position is unachievable for the strategist since for him to rethink or to question the core of his attitude means the “betrayal of his ideals”.¹¹ The ironic self-revision or parody of one's own artistic imagery is a very rare phenomenon on Lithuanian stage. The attempts of a self-critical revaluation of director's language can be found in the performances of Nikolai Gogol's *The Nose* by Nekrošius (1991) or the Presniakov brothers' *Playing the Victim*, directed by Koršunovas (2005)¹². These examples demonstrate that in Lithu-

⁹ N. Milerius, Lietuvos filosofijos topografinis žemėlapis // *Baltos lankos: tekstai ir kontekstai*, 2002, No. 15 /16, p. 157.

¹⁰ For a more detailed discussions of the polemics between two directorial interpretations of “Hamlet” see, for example, A. Liuga, Akistata su kitkuo // *7 Meno dienos*, 2008-09-26, p. 7.

¹¹ N. Milerius, Lietuvos filosofijos topografinis žemėlapis, p. 157–158.

¹² For a more detailed discussions of these performances see Marcinkevičiūtė R. *Erdvė už žodžius*. Vilnius, Scena, 2003; J. Staniškytė. Būti ar vaidinti // *Kultūros barai*, 2006, No. 2, p. 41–45.

anian theatre there is a ground for bold artistic corrections and tactical self-revisions that form the nucleus of postmodern critical attitudes in theatre.

As a movement towards the tactical directing one can interpret the recent performances "Lietuvos diena" by "Cezario grupė" and director Cezaris Graužinis (2007) and „Poliklinika“, created by four actors (Paulius Tamolė, Jonas Verseckas, Agnė Ramanauskaitė, Tautvilas Gurevičius) and director Agnius Jankevičius (2008). Both performances started from the "zero point" in terms of traditional theatre making as the script of both was created during the rehearsals. The starting point was the willingness of the creators of the performances to address the topical issues of everyday life – from political realities and the image of Lithuania abroad in "Lietuvos diena" to the presentation of four schematic types of young Lithuanians that constitute contemporary social fabric in "Poliklinika". The directors of both performances searched for the directorial vision together with the actors and had no preconceived notion of the narrative structure of their work. The articles in newspapers, the street slang, the stereotypical notions of constituents of "Lithuanian-ness", the fragments of mass culture's imagery, and the voices from the online communities and the creators' attitudes towards these phenomena of the present-day reality constitute the core of these performances. The collective blue-print of the performance was meant to undergo transformations "on the go", being enriched with the experiences of the creators which related to the main "tactics" of producing the performance via the investigation of quotidian reality. Although the actual performances encountered difficulties in terms of finding adequate acting techniques to the "authentic" language of the *real*, both examples can be seen as building blocks of the notion of tactical directing on the Lithuanian theatre stage.

Another example of the tactical attempt to engage in the critical analysis of the relations between art and society can be found in the performance by the Estonian theatre group NO99 *How to Explain Pictures to a Dead Hare* (2009), directed by Tiit Ojasoo and Ene-Liis Semper¹³. The performance explores the fundamental disruption of communication between artist and society, between cultural elites and mass audiences as well as between artists themselves. The performance starts as homage to Joseph Beuys' happening under the same title which later develops into the performative investigation of various issues that revolve around societal (communicative) aspects of art: from the discussions of the contribution that an artist can bring to society to the direct questioning of the cultural politics of the Estonian state. The actors onstage are engaged in artistic experimentation that does not always seem to be successful or meaningful even to them. The patterns of stage experiments refer to well known examples from the history of conceptual art – from Joseph Beuys to Christo or Oleg Kulik. This intertextual homage to the history of creative experimentation

¹³ For a more detailed description on this performance see <http://www.NO99.ee> (accessed 12 January 2010).

is being constantly interrupted by the appearance of the actress playing the Estonian Minister of Culture Laine Jänes, whose name Jänes translates from Estonian as “hare”. All the lines spoken by the minister originate from speeches and writings by Laine Jänes. The stiffness of her political speeches contrasts sharply with the desperate efforts of the actors to physically perform some exercises on the stage with the implication of both the authentic and symbolic “sweat”; this scene clearly demonstrates fundamental miscommunication between the two parties.

The relations between artist and his / her environment are displayed very boldly in the performance: they are illustrated not only through the figure of the minister but also through the monologues that represent the voices of the general public. Thus the question about the value of experimental artistic practices - “Why do I have to support the art that I don’t understand?” – is posed from the perspective of people belonging to different layers of society, from the “common-tax-paying-folk” to the artisans who participate in the production of “tales to stupefy” type of entertainment. The minister’s position in the performance is aligned with the general folk; moreover, she seems to be ignorant of the field she is responsible for and is neither able nor willing to understand it outside the frame of political or financial gain/ loss. A particularly uncanny embodiment of this position is presented in the *misé-en-scène* where the minister participates in a “pissing in a dipper” competition, where she feels much more comfortable than in the company of artists. Due to political agendas, sports and popular entertainment seems to be the legitimate pillars of Estonian culture, whereas artistic contributions to the society are being constantly questioned. Indeed, how does one explain conceptual pictures to jänes?

The scenic confrontations and straightforward portrayal of the politician onstage in *How to Explain Pictures...* at times seem uncanny and border with vulgarity. The mind that has for a long time been exposed to metaphorical rhetoric of theatrical sights is not easily attracted by this kind of social and political commentaries. However, this is exactly the bold and direct investigation of the conditions in which contemporary artist is forced to operate that showcases the break with the Soviet tradition of symbolic resistance. The Estonian performance demonstrates that there is a place for direct questioning of the political environment, which can be performed with brave and personal self-revision and self-reflexion, that does not have to be hermetic. I would like to think about it as a case of *tactical politics* – an open and multidimensional communication with the object of artistic analysis and fearless (self)questioning as a reaction to the demands of the unique situation of the present day.

Jurgita Staniškytė

(NE)MATOMA POLITIKA: TAKTINĖS REŽISŪROS SAMPRATA

Santrauka

Straipsnyje analizuojami politinio angažuotumo aspektai šiuolaikiniame teatre. Jeigu totalitarinėje visuomenėje kritinio ar politiškai angažuoto teatro funkcija buvo aiškiai apibrėžta – demonstruoti socialines ar politines alternatyvas, provokuoti sociopolitinę kaitą, steigti bendruomenę, tai šiuolaikinėje demokratinėje sanklodoje teatras sunkiai mezga santykius su pakitusia realybe ar formuoja kritinę poziciją vartotojų visuomenės atžvilgiu. Straipsnyje apibrėžiama nauja *taktinės režisūros* samprata – tai viena iš strategijų, kuria remdamasis šiuolaikinis teatras gali sėkmingai veikti politiniame lauke. Ši samprata formuojama pasitelkus prancūzų filosofo ir semiotiko Michelio de Certeau knygoje „Kasdieninio gyvenimo praktikos“ suformuluota *taktikos* sąvoka. Taikant *strategijos* ir *taktikos* sampratas, apibrėžiančias du skirtingus žinojimo (mąstymo) tipus (juos galima tapatinti su modernia ir postmodernia pasaulėžiūra), straipsnyje bandoma apibrėžti šiuolaikiniame teatre vyraujančius režisūrinės vaizduotės tipus ir režisūros būdus, analizuojami taktinės režisūros pavyzdžiai šiuolaikiniame Lietuvos ir Estijos teatre.

Over the last twenty years Lithuanian theatre has experienced particularly dynamic transformations that have been brought about not only by political and social changes but also by the radically altered relationships with foreign theatre. It started to change fundamentally at the beginning of the 1990s when theatre artists were trying new ways of expression in order to reflect on the situation, function and place of theatre in the transforming socio-cultural context: they were reviewing the traditional values of their art, turning back towards the legacy of historic avant-garde and post-war neo-avant-garde theatre, which was not practiced during the Soviet period, and welcomed the most recent experiences of contemporary Western theatre practice. When the Iron Curtain was lifted and intercultural exchanges became more active, the reality of Lithuanian theatre changed considerably. Lithuanian theatre, which had been out of touch with international theatre processes for several decades, has become an active participant of contemporary international theatre practices. These include tours of Lithuanian theatre troupes abroad, co-productions of our theatre artists with theatres from other countries, and introducing the most interesting contemporary theatre troupes and artists to our audience during festivals and artistic actions taking place in Lithuania. Such situation encourages perceiving contemporary Lithuanian theatre as an integral part of contemporary Western theatre practice which requires introduction of the interpretative strategies suggested by postdramatic theatre theory. The characteristic features of postdramatic theatre as well as some postdramatic aspects of contemporary Lithuanian theatre have been discussed in several articles written by Lithuanian theatre scholars Nomeda Šatkauskienė¹, Rasa Vasinauskaitė², Jurgita Staniškytė³, and

¹ Šatkauskienė N. Teksto problema teatre. *Teatrologiniai eskizai*. T. 1. Kaunas, VDU leidykla, 2000, p. 141–175; Šatkauskienė N. Postdramatiskais mūdienu lietuvių teatrų: dramos interpretacija, refleksija un noliegums. *Postdramatiskais teatris: mits vai realitate*. Rīga, Latvijas Universitate, literatūras, folkloras un mākslas institūts. 2008, p. 84–90.

² Vasinauskaitė R. Kalbos problema šiuolaikiniame teatre. Referento kazusas. *Menotyra*, 2003, No. 4, p. 35–39.

³ Staniškytė J. Postdramatiska rašanās, definēšana un interpretācija Lietuvas gadījumā. *Postdramatiskais teatris: mits vai realitate*. Rīga, Latvijas Universitate, literatūras, folkloras un mākslas institūts. 2008, p. 27–34.

Rūta Mažeikienė⁴. However, contemporary Lithuanian theatre practice and the emerging new theatrical language still lack articulation within the framework of postdramatic theatre theory and practice. While analyzing and comparing the performances created by different Lithuanian theatre directors, this article aims to discuss the relationship between contemporary Lithuanian and foreign theatre practice and to delineate the postdramatic tendencies of contemporary Lithuanian theatre.

TOWARDS THE POSTDRAMATIC *MISE EN SCÈNE*

The generation of theatre artists (directors, actors, playwrights, stage designers and composers) that debuted in the 1990s is particularly exceptional for their experiments in artistic language: they have demonstrated a non-traditional approach to diverse components of theatrical art, new ways of forming theatrical action and image, and have introduced different forms of theatrical communication. Such performances as those of S. Parulskis' *P.S. File O.K.* (The Lithuanian National Drama Theatre, 1997) and B.-M. Koltès' *Roberto Zucco* (The Lithuanian National Drama Theatre, 1998) directed by Oskaras Koršunovas, B.-M. Koltès' *Night Just Before Forests* (The State Youth Theatre of Lithuania, 1998) and A. Ostermaier's *The Making of B.-Movie* (The State Youth Theatre of Lithuania, 1999) directed by Ignas Jonynas, S. Kane's *Crave* (Oskaras Koršunovas Theatre, 2002) directed by Povilas Laurinkus or J.-L. Lagarce's *Distant Land* (Kaunas State Drama Theatre, 2000) and T. Dorst's *Devastated Land* (Kaunas State Drama Theatre, 2004) directed by Gintaras Varnas show that a new way of artistic communication has been brought to Lithuanian theatre. It aimed at reducing the exceptional status of dramatic text among other components of a performance by using a non-linear development of action, experimenting with the organization of theatrical space and time and encouraging new forms of acting. Works of the aforementioned directors reveal that artists of the younger generation feel the pulse of contemporary art very well and are looking for a new theatrical language that would correspond to the reality of present life. In general, the productions of younger artists confront with the style of the Russian psychological-realistic theatre that had influenced Lithuanian theatre for a long time, they also question the tradition of the poetical metaphorical theatre cherished by older theatre artists and clearly respond to practices of contemporary Western theatre. In the aforementioned productions one can recognize the general tendency of *postdramatic* (*postdramatique*,

⁴ Mažeikienė R. Postdraminis būvis: dar kartą šiuolaikinės teatro teorijos klausimu. *Kultūros barai*, 2007, No. 2, p. 24–26; Mažeikienė R. Postdraminio teatro linkme. *Lietuvos scena*, 2006, No. 2, p. 56–58; Mažeikienė R. Postdraminio teatro vaidybos principai ir jų sklaida šiuolaikiniame Lietuvos dramos teatre. *Teatrologijos eskizai*. T. 2. Kaunas, 2002, p. 149–185.

postdramatisches, H.-T. Lehmann)⁵ theatre which proves that dramatic text is no longer the omnipotent ruler structuring and determining the way the other components of a performance should be used. While leaving the logocentric tradition, Lithuanian directors disrupt the hierarchical structure of theatrical action and form a theatrical discourse where the traditional categories of order, cause and purpose are no longer valid.

The new theatrical poetics no longer believes in the classical ideals of harmony and synthesis, refuses to maintain the logical structure of a performance and connections between separate elements based on the principle of subordination. It is dominated by the technique of parataxis, collage and montage, unstable and paradoxical combinations of different components of theatrical action. The image of the stable and coherent whole characteristic of traditional performances is replaced by multiple actional structures that demonstrate the changing, unstable relationships between different elements of a performance. Such a seemingly chaotic structure of theatrical action creates the image of a decomposed and fragmented world and draws blurred outlines of the transformed reality. On the other hand, the non-hierarchic relationships between diverse elements of the performance permit us to reveal unique qualities of various components of the director's language, and the general theatrical situation depends on how the director uses the most important components of theatre: *text*, *space* and *time* and *the participants of theatrical action*, i. e. actors and scenic objects.

THE USAGE OF THE TEXT

An analysis of the aforementioned productions allows discerning a couple of rather remarkable tendencies in the usage of text: in the first case (for instance, *Roberto Zucco* directed by Koršunovas or *Night Just Before Forests* by Jonynas), the dramatic text is reduced in respect of other components of the performance; in the other case (*Devastated Land* directed by Varnas or *Crave* by Laurinkus and Koršunovas), the dramatic text is given a comparatively larger space. However, in both cases the text does not direct the performance, but is one of components in the multifaceted theatrical discourse. These quite different strategies in using text reflect similar tendencies in Western theatre of the last few decades. From today's perspective it becomes clear that the first wave of postdramatic theatre – *Visual Theatre*, *Theatre of Images*, and *Theatre of Mixed-Means*⁶ – has minimized radically the use of ver-

⁵ Lehmann H.-T. 2002. *Le Théâtre postdramatique*. Paris: L'Arche.

⁶ Marranca B. 1984. *The Theatre of Images: An Introduction*. In B. Marranca, *Theatre writings* (pp. 77–82). New York: PAJ Publications; Kirby, M. 1974. *The New Theatre: Performance Documentation*. New York: New York University Press; Kostelanetz, R. 1970. *The Theatre of Mixed Means: An Introduction to Happenings, Kinetic Environments and other Mixed-Means Performances*. London: Pitman Publishing.

bal text and developed *a visual kind of dramaturgy*⁷. This aesthetical tendency that dominated Western theatre in the 1970s – 1980s still influences contemporary theatre, and certain elements of the poetics of visual theatre can be also recognized in the productions of Lithuanian drama theatres during the last decade. Meanwhile, the second tendency of postdramatic theatre, which has emerged in the 1990s, shows that the dramatic text is, in a way, returning to the scenic practice. And although theatre theorists maintain that the dramatic text has never been “turned out” or “withdrawn” from the field of theatrical expression⁸, directors have demonstrated recently an increased interest in dramatic plays. However, in order to estimate this tendency of comparative return to drama one should take into account several essential changes concerning texts and their use. We should acknowledge that the turn towards the dramatic text is closely related to the emergence of the new drama⁹. Since contemporary dramaturgy transgresses the traditional dramatic conventions, dramatic texts open various possibilities of *mise en scène*. If traditional drama claims, in a way, to control the *mise en scène* (or, at least, powerfully suggests a possible version of theatrical production), then playwrights of the new generation not only reject the authoritarian rules of genres but also take into account the changed status of the dramatic text in a performance. “Everything is components in theatre: set design, music, movement, dramaturgy and actors,”¹⁰ states one of the most interesting contemporary Lithuanian playwrights Sigitas Parulskis. While saying that he writes not dramas, but only “texts for theatre,” this author admits that text is considered to be not the most important element in contemporary theatre, but only one of the components of the scenic discourse. Thus, in contemporary theatre, we encounter not only a *new* dramatic poetics but also *different* ways of using text.

THE ORGANIZATION OF THEATRICAL SPACE AND TIME

While abandoning the conventions of traditional theatre, directors pay comparatively greater attention not to words, but to sounds and images; that is, the semantic aspect of theatrical action often becomes less significant than the acoustic and visual one. Considering that verbal signs are gradually perceived in *time* (the way of a consistent,

⁷ Arntzen K. O. 1990. A Visual Kind of Dramaturgy: Project Theatre in Scandinavia. In C. Schumacher & D. Fogg (Eds), *Small is Beautiful: Small Countries Theatre Conference* (p. 45). Glasgow: Theatre Studies Publications.

⁸ Lehmann H. -T. 2002. *Le Théâtre postdramatique*. Paris: L'Arche, p. 47.

⁹ I have to notice that all the aforementioned productions by Lithuanian directors have been also based on contemporary dramaturgy.

¹⁰ Vasinauskaitė R. 2002. Pjaunu šaka, ant kurios sėdžiu: pokalbis su S. Parulskiu. *7 meno dienos*, 1 March, p. 1, 6.

chronological experience), and visual as well as acoustic codes are perceived in *space* (a rather more synchronic and simultaneous perception), naturally, the issue of theatrical space becomes very important to contemporary theatre. On the other hand, the problem of mastering space is important not only to the theatrical practice of the last decades. It is an old truth that by choosing one or another kind of space, controlling and forming it during the theatrical action, the creators of a performance manipulate the process of the audience's perception. Since artists of contemporary theatre have been looking intensively for new possibilities and forms of theatrical communication, they focus in particular on the issues of the scenic space: they reconsider the possibilities of using the traditional stage (*scena all'italiana*) and look for non-traditional, alternative architectural spaces (*site-specific*) that help not only to dismantle the traditional 'scene-box' effect, but also to create new relationships between the stage and the audience.

Traditional logocentric theatre privileges average spaces, more comfortably controlled and easy to take in for the audience because they help to create a contingent image of the fictional world and an integral structure of theatrical action¹¹. Thus, theatre artists often avoid such spaces that could destroy the system of theatrical representation: for instance, a large-scale heterogeneous space divides the attention of the audience and does not allow focusing on the continuous structure of the action. On the contrary, a chamber space puts the audience too close to the actors; it allows perceiving the scenic action almost physically and often destroys the illusion of the scenic, i. e. *other*, reality. Meanwhile, the turn of contemporary theatre from the representation of reality towards the creation of *possible worlds* (E. Fischer-Lichte¹²) encourages using spaces that provoke new ways of theatrical communication. Thus, in contemporary Lithuanian theatre as well, we increasingly encounter enlarged *de-centered* spaces or small *centripetal* places of theatrical action. For example, in the performance *Devastated Land* stage director Varnas has created a simultaneous, divided into separate planes and constantly changing theatrical landscape that splits the audience's gaze and complicates the process of perceiving the performance. Or, on the contrary, in the performance *Distant Land* the same director uses a chamber space of non-traditional shape where the distance between the actors and the audience is diminished so much that it destroys the illusion of a fictive reality and creates physical proximity between the actors and the audience as well as the effect of a shared (common) experience.

The approach to the organization of theatrical time in contemporary theatre changes in a similar way. Again, it may be emphasized that whereas traditional theatre operates most often on the level of fictive time, i.e. it realizes the logic of the flow

¹¹ Lehmann, H.-T. 2002. *Le Théâtre postdramatique*. Paris: L'Arche, p. 243.

¹² Fischer-Lichte E. *Avant-garde and Postmodernism: Theatre between Cultural Crisis and Cultural Change* // Fischer-Lichte E. *The Show and the Gaze of Theatre: A European Perspective*. Iowa City, University of Iowa Press, 1997, p. 262.

of time suggested by the dramatic text, the creators of *postdramatic* theatre organize the experience of time in varied ways: they experiment with the perception of real time, provoke alternative strategies to perceive time and suggest the forms of divided, slowed or accelerated time. The temporal dimension of theatrical action is particularly closely related to the principles of using *text* and *space* discussed before. The aforementioned examples show that if the importance of the dramatic text is reduced and the forms of the visual as well as acoustic language dominate, the model of *decentered* space and various techniques *deforming* the theatrical time are used (time loses its usual characteristic of continuity; slowing or accelerating techniques are employed; repetitions are emphasized or the effect of fragmented time is created). Meanwhile, if the dramatic text preserves relatively stronger positions in productions, and theatrical action is structured as an act of narration, the *centripetal* chamber space is used and the *continuity* of time is emphasized (then the development of the story being told in time becomes important, as well as its rhythm, duration, coincidence or discrepancy with the real flow of time).

PARTICIPANTS OF THEATRICAL ACTION

Breaking from traditional dramatic conventions the creators of contemporary theatre expand the notion of theatrical action and change their approach to the actor as the most important participant of a performance. As Hans-Thies Lehmann has remarked, contemporary theatre directors increasingly refuse coherent action (a continuous narrative), collision and conflict, but emphasize the change of a certain 'state of mind', 'situation', moment or image¹³. Thus, the traditional conception of dramatic action is replaced by the *scenic dynamics* formed not only through the conversations or actions of actors / characters, but also by using all means of theatrical expression. In such performances as *P.S. File O.K.* and *Roberto Zucco* by Koršunovas or *Night Just Before Forests* by Jonynas, we can clearly see how a traditional action is being replaced by intensive theatrical dynamics: the movement of situations, states of mind, images, acoustic and visual elements. In these productions there are many episodes when the actors *do nothing* if considered from the point of view of the old conception of theatrical action (for instance, they sit in a car, smoke and listen to music for several minutes), but other means of theatrical expression (music, props, lighting) form and support the dynamics of the scenic action. Thus, directors create such a structure of performance where both the characters played by actors and the multiple links of different elements of production are equally important.

¹³ Lehmann H.-T. *Le Théâtre postdramatique*, p. 104.

While treating all components of the performance on equal terms, directors question the status of the actor as the most important agent. Although in some performances (for instance, *Distant Land* or *Devastated Land* directed by Varnas) the actor enjoys a far greater significance than other elements of the production, differently from traditional theatre roles are as if installed into the multifaceted structure of the performance. On the other hand, in such performances as *Night Just Before Forests* directed by Jonynas the actor's role is reduced: he or she has not so much to create a separate character than to perform various plastic, acoustic, visual tasks. Differently from traditional productions of drama theatre where the actor is the centre, the axis, the main agent of theatrical action, here he or she is treated as a part of the production, a fragment, a detail. Since there is neither a coherent narrative nor specific characters, the relationships between characters are not as important as the relationships between the actor's body and other scenic objects.

Therefore, the directors of contemporary Lithuanian theatre experiment with the structure of parataxis where various components are arranged next to each other without creating clear relationships of subordination or dependence. Theatre theorists suggest treating and evaluating such a directing strategy as an *installation*¹⁴: the director guides, but does not control, coordinates, but does not unify, arranges, but does not synthesize separate components of the performance. He or she simply brings different scenic practices into one place, puts separate elements one next to each other and creates a complex spatial work of art: an intertextual field where none of the elements perform the role of the centre of attraction. Thus, the performances of contemporary theatre not only provoke varied reactions of the audience, but also remain open to manifold interpretations.

To sum it up, contemporary Lithuanian theatre is largely affected by the general tendencies of contemporary Western theatre. While looking for a new theatrical language and new ways of artistic communication, Lithuanian theatre directors not only stage the most recent contemporary dramaturgy, but also experiment with directing strategies of *postdramatic* theatre discussed here. In this sense, works of artists from our country have obvious similarities with the creative projects by directors of a similar generation from other European countries (for instance, Grzegorz Jarzyna, Krzysztof Warlikowski or Thomas Ostermeier). Thus their performances can be analyzed and perceived as an integral part of a global postdramatic field.

¹⁴ Pavis P. *L'analyse des spectacles: théâtre, mime, danse- théâtre, cinéma*. Paris, Nathan, 1996, p. 193.

Rūta Mažeikienė

IŠORINĖS ĮTAKOS / VIETINĖS PRAKTIKOS: POSTDRAMINĖS ŠIUOLAIKINIO LIETUVOS
TEATRO TENDENCIJOS

Santrauka

Per pastaruosius penkiolika metų Lietuvos teatras patyrė itin dinamiškus pokyčius, kuriuos lėmė ne vien politinės ir socialinės permainos, bet ir iš esmės pasikeitęs santykis su užsienio teatru. Esminiai poslinkiai prasidėjo XX amžiaus paskutinio dešimtmečio pradžioje, kai, apmąstydami teatro situaciją, funkciją bei vietą kintančiame sociokultūriniame kontekste, teatro menininkai išmėgino naujus meninės raiškos būdus: peržiūrėjo tradicinius kūrybos principus, atsigręžė į sovietiniu laikotarpiu neišnaudotą XX amžiaus pradžios modernistinio teatro ir pokario neoavangardo palikimą, įsileido naujausią pastarųjų dešimtmečių Vakarų teatro patirtį. Atsidarius geležinei uždangai ir suaktyvėjus tarpkultūriniam mainams, akivaizdžiai pakito ir Lietuvos teatro realybė. Keletą dešimtmečių egzistavęs izoliacijoje nuo pasaulinių teatro procesų, dabartinis Lietuvos teatras ne tik atsiveria užsienio teatro patirčiai, bet ir pats tampa aktyviu šiuolaikinio teatro praktikos dalyviu: Lietuvos teatrų trupės gastroliuoja užsienyje, mūsų teatro menininkai realizuoja bendrus projektus su kitų šalių teatrais, Lietuvos festivalių ir meninių akcijų metu žiūrovams pristatomi ryškiausių dabartinių teatro trupių bei įdomiausių teatro menininkų kūrybiniai projektai. Tokie šiuolaikinio teatro mainai daugiausia lemia pliuralų ir dinamišką šiandienos Lietuvos teatro pobūdį.

Naujos meninės kalbos paieškomis ypač išsiskiria XX amžiaus paskutiniame dešimtmetyje debiutavusios teatro menininkų kartos kūryba, atskleidžianti netradicinį požiūrį į atskirus teatro meno komponentus, teatrinio veiksmo bei vaizdo formavimo būdus ir skatinanti kitokias teatrinės komunikacijos formas. Analizuojant šios kartos režisierių Oskaro Koršunovo, Gintaro Varno, Igno Jonyno, Povilo Laurinkaus spektaklius šiame tekste ne tik diskutuojama apie ryšį tarp Lietuvos ir užsienio teatro praktikos, bet ir nužymimos postdraminės šiuolaikinio Lietuvos teatro tendencijos.

The aim of this article is to trace the developments in perception and interpretation of place (*locus*) in Lithuanian theatre in the span of several years and to show how it was forced to change in the context of contemporary post-Soviet culture which faces the challenges of globalization.

All through the 20th century the idea of the metaphysical bond between a particular place and identity functioning as a core of supreme artistic endeavours and creativity of the nation prevailed among Lithuanian artists and theorists. The attachment of artistic activities to the local, the national, the Lithuanian proper has been considered to be of major importance both by the traditionalists and the innovators since the early 20th century. During the Soviet years the commitment of artists to the local audience, ethnocultural identity and traditions was even more important due to the dangers of Soviet Russia's imperialism. The parameters of a place and the relation between a place and self is still a crucial issue in understanding and describing post-Soviet subjectivity as reflected in contemporary productions of Lithuanian theatre and visual arts. However, recent productions well testify the attempts to accept the challenge of and to reflect upon the new conditions of transnational and postmodern culture. Can nationalism still be an answer to the yearning for intimacy, home, and roots in the age of media and ever growing information flow? In the article I will analyze performances that are trying to identify new possibilities of *locus* and a new relationship between a place and self.

The first example of the changed attitudes is a performance produced by the Lithuanian stage director Rimas Tuminas in the year 2004 in Vilnius. It is based on a three-act play by the Lithuanian playwright of a younger generation Marius Ivaškevičius; the performance is called *Madagascar*.

The plot of the play is loosely based on both true and fictional biographical facts and texts of famous public characters of the interwar Lithuania. Central in the play is the essayist and (geo)politician Kazimieras Pakštas, a historical personality who actually published a few volumes of political essays in the 1930s. In the play Pakštas

is turned into Pokštas (Lith. for “trick”), an eccentric who has devoted his life to the most extraordinary idea. According to him, Lithuania, which is surrounded by such aggressive countries as Communist Russia, Fascist Germany and Poland, has to make a radical political decision and to move *in corpore* away from the native Baltic region in order to find a quieter place on earth, possibly the island of Madagascar, which gives the name to the play. The play depicts the life story of the character who is striving to make the idea of this mass/ national exodus come true, portrays his visits to famous politicians and persons of influence in Lithuania and abroad in order to convince them to support his project.

The play is a comedy and it is really funny, especially when it comes to Pokštas trying to portray his visions of creolization of Lithuanians and Malagasy people (the local people of the island). One such scene is when Pokštas after the shipwreck eventually finds himself on the coast of Madagascar. Taking the opportunity, he addresses the natives and describes what Lithuania is, what kind of people Lithuanians are, and finally gives some instructions meant to make the future coexistence of the two nations possible.

In the performance the actor actually addresses the (Lithuanian) public wearing a safari costume, which may be seen as a reflection of imperialist attitudes intrinsic to his political ideas. Yet certain details in his speech show that the audience he is addressing is rather a bunch of stereotyped images of Africans and that the whole stage including the shipwreck is taking place in his confused imagination.

There is another scene later in the play, a mirror-image of the first one, when the same character is addressing the Lithuanians of his home village; again, he is giving some prognostic instructions while considering, for example, the change of local place names when his Afro-Lithuanian project will finally come true.

What is eventually produced in the performance is a comic image of an alternative Utopia, the *locus* of freedom and peaceful coexistence out there in the imaginary world, far away from the disturbances of the interwar period in Eastern Europe. Utopia is created within fictional space and the space of the performance itself. The latter happens when the audience is involved in the transformation of its identity, first from Lithuanian to Malagasy and then vice versa; this transformation creates a flash experience of liminality and hybridity.

I would like to suggest that this is a curious example of reinterpreting *nationalist* imagination and the key role that it performs with respect to a physical place, or *locus*, situated within a broader local/global axis. Due to the significance of nationalist ideology and metaphysics for the Lithuanian modern culture of the 20th century and, beyond any doubt, for the processes taking place in the Lithuanian theatre starting with the early 20th century, through the Soviet period and during recent years, the production of *Madagascar* is an important event among other literary and theatrical productions that address the idea of space and geography.

We now come to the idea of the local within “the imagined” (cf. Benedict Anderson’s “imagined communities”) and within the metaphysics of nationalism as seen from the perspective of Lithuanian culture and ask ourselves how all of this finds its theatrical representation. Although a nation-state may be seen as suppressing localism, local autonomy and the vernacular, it obviously embraces the local when confronted with a cosmopolitan city representing the global dimension. The idea of *locus*, I suggest, is at the heart of metaphysical essentialism implicit in nationalism as it integrates the ideas of soil, home, Heimat, autochthony, vernaculars, countryside, peasantry etc. which are the keystones of nationalist imagination since Johan Herder. The image of a plant or a tree, for instance, is most probably the best representation relating these ideas, and it is a popular image in Lithuanian modernist art too. A tree with its roots deep down in the soil is a symbol of a nation, both of them feeding on the same juice or blood, which makes them essentially local, inseparable from their native landscape. We find the reflection of this symbolism in Oswald Spengler’s *The Decline of the West* (1962:254):

A race has roots. Race and landscape belong together. Where a plant takes root, there it dies also. There is certainly a sense in which we can, without absurdity, work backwards from a race to its “home”, but it is much more important to realize that the race adheres permanently to this home with some of its most essential characters of body and soul. If in that home the race cannot be found, this means that the race ceased to exist. A race does not migrate. Men migrate and their successive generations are born in ever-changing landscapes; but the landscape exercises a secret force upon the plant-nature in them and eventually the race-expression is completely transformed by the extinction of the old and the appearance of a new one.

We see here that the local, like “home” and landscape, are not just physical surroundings but a metaphysical core, symbolized by a vertical position of a plant. One can find a lot of reflections of this in Lithuanian theatre both on an institutional level (Lithuanian theatre has been mostly oriented towards a local audience) and in the imagery and narratives of Lithuanian playwrights and directors.

Eimuntas Nekrošius, a Lithuanian stage director of international fame, is a good example: there is a number of performances where he uses a tree as an image, like timber and wooden objects made of unhewn boards and logs. Trees in his performances are, on the one hand, direct references to the countryside and the landscape of the Western part of Lithuania, Samogitia, which is claimed by Nekrošius to be his land of inspiration. On the other hand, it may also be seen as indirectly related to locality (wood is a local material), authenticity and purity as a metaphysical relation of art and life to the local context and landscape.

The production of *Madagascar* obviously challenges the ideas of autochthonism and purity offering instead a burlesque of a mass exodus to Africa and the imagined hybrid,

shifting identity of the Malagasy and Lithuanian Creole, the African landscape inhabited by Lithuanian domestic animals, and finally the new name which combines both words, Madagascar and Lithuania. There are all sorts of other images mocking nationalist mythology, such as Pokštas' experiments of eating exotic fruits to discover whether they are good for the Lithuanian stomach or playing with the image of a noble savage Jean-Jacques Rousseau, which may be related to a nationalist worship of peasantry.

The performance does not take us much further than that – the ironic alternative of the Utopian nationalist vision of early 20th century - highlighting migration, invention, hybridity instead of recurrence, authenticity and purity. However, this narrative also means a somewhat nostalgic farewell to what Rob Wilson and Wimal Disanayake (1996:5) have referred to as “claims of ontological pastness, where locality becomes some backward-gazing fetish of purity to disguise how global, hybrid, compromised and unprotected everyday identity already is”. One should add East European identities marked by their involvement in colonization, sovietization and recent experiences of mass emigration and consumerism. Thus the play does not convey any fixed criticism but rather indecision between nostalgia and irony; the extraordinary individual, an inventive vision of a national exodus today seems naïve and absurd, while the cozy Afro-Lithuanian Utopia of the thirties makes today's global capitalism seem inhuman. The play ends with a rather dramatic monologue of Pokštas calling people of different occupations, social classes and generations to “come home”, which is a direct reference to the wave of emigration taking place in Lithuania today. Ironically, this “home” is still described as Madagascar.

The second example is a project of high complexity worked out by the Lithuanian performance and media artists Gediminas and Nomeda Urbonas, which has been involving other artists (composers, fashion designers) and scientists. The project initially was presented at the Contemporary Art Centre, Vilnius, Lithuania in 2004, but it was shown in other places too, for example, at Kunsterhaus, Stuttgart, Germany. It is called “Ruta Remake”.

The authors claim that the initial idea of the project was provoked by “the absence of women's voice” in Lithuanian culture. Yet I am especially interested in their assertion that the “*Ruta Remake* project works to map out relations concerning a politics of identity in the Lithuania of today. It seeks out representations that are not reverting to securities offered in nationalist types but are linked to creating identities in the search for shaping new options.”¹ Thus the project may be understood as rethinking and deconstructing nationalism.

The image taken as a starting-point for a visual, acoustic and verbal development within the project is a plant called Ruta (the word is a common female name in

¹ http://www.haussite.net/set.php?page=http://www.haussite.net/haus.0/PROGRAM/02/redirect/E/Ruta_E.html

Lithuania), or rue (a strong scented plant having yellow flowers). This is a strong symbolic figure in Lithuania as both senses make reference to a locality, the rustic way of life and the surroundings where rues are used as flowers for traditional decoration and as reference to purity – rue is a symbol of virginity. Thus both references eventually symbolize Lithuanian-ness (by the way, a branch of rue used to be one of the official symbols of the Lithuanian National theatre).

Nomeda and Gediminas Urbonas took the shape of rue as a pattern for weaving, traditionally seen as an exclusively feminine activity, and even as a form of writing for women in the traditional peasant milieu. The weaving pattern, imitating the iconic shape of the plant, was further transformed into a more abstract pattern for combining and weaving sound samples. The sound interpretation of Ruta's pattern was composed by the German sound artist Otto Kranzler. The samples for this sound pattern were taken from the Voice Archive which contains women voices - whispering, screaming, singing and speaking - from Lithuanian films, radio and television programmes. Moreover, the Ruta sound pattern is turned on via the Theramidi device which is designed for a user's hand to mediate between sets of acoustic samples by using two light-sensitive resistors linked through a midi-interface. Everyone participating in the project as well as random visitors of the exhibition can use the Theramidi and create their own soundscapes within the given pattern of samples, thus the project also includes performative activities.

The above example of *Madagascar* deals with the issues of authenticity and purity that frame the nationalist metaphysical conception of *locus*. The herb rue, a nationalist fetish of the past and organicist homogeneity of rustic life, is subjected here to the diffuse process of technological reproduction and transformations. These transformations perform a couple of things: firstly, they ultimately decompose the organicist vision by abstraction and schematization to uncover other identities, other possibilities, and other resistances repressed so far by nationalist discourse that has dominated throughout the 20th century. Secondly, these transformations also highlight the idea of invention instead of that of authenticity. It may be seen as a reference that the nation itself did not grow from the local soil as a plant but was invented and this leads to the paradoxical notion of "invented authenticity" and the idea of the invention of *locus*.

Moreover, these transformations and inventions are obviously involved in rather complicated technological procedures which in turn include a historical aspect of technological development, starting with the loom and gradually embracing the radio, film and television as well as Theramidi and computer, i.e. the media that are usually associated with a-topic society and media society, transcending the metaphysics of nationalism. Except, of course, for the *here and now* of the performer who, by the movement of his hands, is free to invent and to discover his own soundscapes and voicescapes.

So, both productions are dealing with the situation that Mike Feartherstone has described as experience of being divorced from the physical location in which one

lives and works, when “localism and a sense of place give way to the anonymity of ‘no place spaces’ or simulated environments in which we are unable to feel totally at home” (1996:48). Yet in dealing with this condition both productions are referring to Lithuanian nationalist discourse and images, reinventing and re-describing them. Although the latter example is much more critical compared to that of *Madagascar* as it deconstructs nationalist imagery in order to find and uncover other marginalized identities, such as the lack of women’s voice in Lithuanian culture. Yet both examples discover the same notion: namely, being here (and now) does not mean being shaped by some metaphysical power of *locus*, but inventing and reinventing the *locus*, the landscape, the identity.

Edgaras Klivis

VIETA IR IDENTITETAS ŠIUOLAIKINIAME LIETUVOS TEATRE

Santrauka

Straipsnyje analizuojama, kaip šiuolaikiniame Lietuvos mene keičiasi *vietos* suvokimas ir reprezentacija. Tradiciniu požiūriu egzistuoja metafizinis ryšys tarp identiteto ir vietos. Nacionalistinėje mitologijoje šį ryšį simbolizuoja augalas, pavyzdžiui, medis (ąžuolas arba beržas), įaugęs į dirvą, panašiai kaip tauta, kurią maitina gimtoji žemė, jos kraujas. Nacionalinis teatras kaip institucija, skirta vietinei publikai ir reprezentuojanti tautos dvasią, išreiškia šią metafizinę vietos sampratą. Apžvelgus XX amžiaus lietuvių režisierių ir dramaturgų kūrybą matyti, kad jiems labai svarbi augalo simbolika. Vis dėlto šiuolaikinės transnacionalizmo ir globalizacijos patirtys verčia menininkus ir publiką kritiškai apmąstyti nacionalizmo metafiziką ir nacionalinio identiteto idėją.

Šiame straipsnyje vietos ir identiteto vaizduotės kaita tirama pasitelkiant du šiuolaikinio meno pavyzdžius: 2004 metų Rimo Tumino spektaklį *Madagaskaras*, pastatytą pagal Mariaus Ivaškevičiaus pjesę, ir Lietuvos medijų menininkų Gedimino ir Nomedos Urbonų projektą *Ruta Remake*, parodytą tais pačiais metais Šiuolaikinio meno centre, Vilniuje.

Abu kūriniai nevengia nacionalumo, autentiškumo, vietos metafizikos temų, juos galima suvokti kaip kritišką organicistinės nacionalizmo vizijos perrašymą, kai pabrėžiamas išradingumas, o ne metafizinė vietos galia.

REFERENCES

- Featherstone, M. Localism, Globalism and Cultural Identity. In Rob Wilson and Wimal Dissanyake (Eds.), *Global/Local: Cultural Production and the Transnational Imaginary*. Duke University Press, Durham and London, 1996, pp. 46-77.
- Ivaškevičius, M. *Madagaskaras*. Vilnius, Apostrofa, 2004.
- Ruta Remake. http://www.vilma.cc/rr_project/rr.htm
- Spengler, O. *The Decline of the West*, Alfred A. Knopf, New York, 1962.
- Wilson R. and Dissanyake W. Tracking the Global/Local. In Rob Wilson and Wimal Dissanyake (Eds.), *Global/Local: Cultural Production and the Transnational Imaginary*. Duke University Press, Durham and London, 1996, pp. 1-18.

THE PROBLEM OF DIALOGUE IN CONTEMPORARY THEATRE: SPEECH OR INTERCORPOREALITY?

LINA KLUSAITĖ

ISSN 1392-0588

2010. 54

Before turning our attention to the problem of dialogue in contemporary theatre, I would like to touch upon some aspects of the history of theatrical dialogue. Since ancient times, dialogue in theatre has been conceived of as the main form of dramatic action. Through dialogue, i.e. exchange of remarks, characters and dramatic atmosphere were created, the dynamics of events was enhanced, and a dramatic story, the so-called literary foundation, was unfolded. This literary foundation of drama, when transferred onto the stage, for a long time was treated as the basic expression of theatre.

At the turn of the 20th century there occurred an essential turning-point in the history of theatre – it separated from literature and started its existence as an autonomous unit. In the second half of the 20th century contemporary theatre began to be referred to as post-dramatic theatre.¹ It means that literature, speech and dialogue are no longer the dominant elements of theatre – its basis now is the unified whole of all these equally important elements. Under the influence of these alterations, the theatre of today is represented by various forms: from actions and performances to spectacular visually-mediated shows. On the other hand, no matter how unconventional these forms might be, drama/ dialogue still remains an important element of theatre.

In the European theatre of the second half of the 20th century a new tradition of drama writing emerged. It is the so-called unconventional drama trend which affected the European theatre itself. Unconventional drama, while breaking old forms of writing, revolted first and foremost against the classical dialogue. Dialogues expressed by fragmented, devalued speech lost their sense of direction, development of coherent movement, and references of mutual understanding. However, even after this deconstruction of dialogue, interaction among characters remained essential.

The question of how dialogue should be understood is still relevant today.

¹ The term belongs to Hans-Thies Lehman, who dates the emergence of Postdramatic Theatre simultaneously with the rise of the Happening movement in the late 60's.

Theoreticians of postmodern drama and theatre have dealt with the problem of deconstructed dialogue in different ways. Today, under the sway of contemporary theories and variations, the problem of dialogue inevitably assumes new contours reflecting identity variations of theatre itself. In my opinion, it is not enough to talk only about dialogue transformations in contemporary theatre since the definition of dialogue changes depending on how theatre identifies itself. On the other hand, a new definition of dialogue could help in laying down guidelines for a new identity of theatre. After all, dialogue as a category of relations has always been the main concept of theatre implicating not only the interaction of characters, balanced relations of theatre elements, but also interpretational links between stage and spectator. Today, under the prevalence of interdisciplinary thinking, the problem of dialogue in theatre should be radically reconsidered from these four perspectives: (i) dialogue as an existential relationship, (ii) dialogue as speech, (iii) dialogue as communication, and (iv) dialogue as intercorporeality. In this article I would like to draw attention to two sides of the problem: first, inadequacy of the theoretical approach based on a conception of communication and, secondly, corporal relations that predetermine variations in theatre identity.

It is interesting to note that after the separation of theatre from literature, theatre autonomy has been interpreted in terms of language theories. This confirms the belief that theatre, even while denying word dominance, is inevitably governed by its narrative nature. The most influential linguistic theories of the second half of the 20th century, structuralism and semiotics, led to the emergence of new theatre theories, such as theatre communication models developed by Christopher Balme and Annie Ubersfeld, or theatre semiotics proposed by E. Fisher-Lichte, K. Elam and P. Pavis. Instead of focusing on the internal communication/ dialogue among fictional characters, these theories lay focus on the external communication/ dialogue between stage and spectator. The internal analysis of interactions among the fictional characters loses its sense, as it is necessary to newly identify performance space, the processes uniting audience and characters, in other words, the processes that would define the altered drama and theatre relations.

Today, in the era of indeterminate meanings, it is possible to point out some inadequacies of these theories. First of all, as noted by E. MacDonald (1993:19), these theories gave prominence to structural-systematic relations and conceptualized theatre as a closed signification system. Moreover, the theories derived the theatre system from a narrow conception of communication which defined the process of dialogue from the view point of causality. A communication theory interprets dialogue from the stimulus-response point of view. In the aftermath of these causal relations, one specific cause/ stimulus generates only one specific result/ response. However, the functions of signification transfer in theatre are far too complicated and because of that a theatrical object does not coincide with a natural causal process. After all, while

watching a performance, we do not react separately to the text, acting, lighting or sound effects – we are captured by the overall signification of the performance. Theatre, as a complex system, never exhausts only one meaning, and it is not possible to homologously conceive the many codes sent from the stage. Even those who attempt to explain theatre as a multicode system admit that it is not possible to perceive all theatre codes at the same time.

Today we witness a diversity of the flourishing postmodern theatre which means that the basic question is not replacement of theories but getting back the earlier foci. In my view, theatre, having established its separate existence from drama and having grasped the peculiarities of external communication, should now turn back to the analysis of internal communication, i.e. it should try to suggest new guidelines for defining interaction of stage characters. The analysis of interaction is important in several respects. Theatre critics have noticed that during the last decade theatre, having explored all deconstruction possibilities of space, time, speech, and acting, is coming back to stage productions which, instead of visibility or fragmentation, concentrate on a pure dialogic drama. The form of dialogue, although presented in the shape of deformed speech, is used by the so called New Drama (In-Yer-Face) which emerged in the 1980s in Great Britain. Its provocative social discourse influenced the development of the entire European theatre. The New Drama has brought dramaturgy, which previously was overshadowed by visual experiments, back. Actors and drama have become the center of theatre again, also giving second breath to dialogue – the New Drama has reduced its literary style by using a street- slang-soaked language. Today, along with the New Drama, classical works based on the traditional model of dialogue are popular again (this tendency has also been observed in Lithuanian theatre). Here I have in mind stage productions that rejected visual effects and scenography but focused exclusively on drama. Thus, dialogue is not a static theatrical element, and even in classical stage productions it has acquired a new format. Therefore, the theoretical basis of dialogue deconstruction is not enough to explain it: speech deformations and fragmentation neither cover all dialogue alterations nor explain variations of theatre identity; moreover, character interaction in contemporary theatre is heavily influenced by corporal relations which inevitably affect the perception of dialogue.

Theatre critics and theoreticians admit that the identity of contemporary theatre has been affected by a recent focus on physical expression with its dominant corporal language. The actor's body is usually perceived as analogous to speech in which case it connects words and actions, or it is analogous with the present time in which case it connects space and the audience. Contemporary theatre makes use of different body strategies, starting from exposure of nudity to opposing artistic tactics directed against word domination. By creating new rearticulating possibilities, the body today penetrates into the representative space of theatre in various forms: as

masks of timeless existence and anonymity, as physicality and gender dimensions, or as representatives of intimate personal and collective/ cultural experience (cf. Staniškytė 2008).

It is possible to argue that exploitation of body in contemporary theatre is directly connected with the exposure of body in today's society. According to supporters of postmodern theories, excessive bodily identity in today's society has caused withdrawal of a speaking subject. Because of that, language is not simply deformed - its symbols are replaced by the body, and the continuous production of body images opens up new possibilities for rearticulating the body itself. Contemporary theatre, by turning language symbols into body representations, exploits these possibilities in the best possible way. The question at this point is: How, from the perspective of these corporeal articulations, should dialogue be conceived? Is it enough to equate dialogue with language? It is obvious that theatrical dialogue has become something more than just a language. If so, wouldn't it be fair to view it not from the point of view of language categories but body categories – this would enable us to understand dialogue as an expression of intercorporeal relations. A related question at this point is whether the existing theories can provide support to this approach.

In the 20th century European tradition dialogue is identified with language and communication as a cognitive process. Dialogue always presupposes the relationship with *the other*; therefore, it inevitably brings up the issue of cognition of *the other*. In the second half of the 20th century dialogue was understood as discourse in which cognition of *the other* was achieved through language. The most explicit definition of dialogue as an experience of *the other* is provided by Ricoeur (2000:26-7): “The fact of the existing speaker-listener pair establishes language as communication”; thus dialogue enables us to connect the events of speaking and listening. Experiencing *the other* in this event remains a private act, i.e. it belongs to a particular person and nobody can repeat it. However, the conveyed part of one's experience becomes public and is open to everyone. Viewed from the perspective of the Western tradition, dialogue is seen as a specific space of meaning in which significance is transferred from one consciousness to another or from one individual sphere of experience to another. This implies that through dialogue the interlocutors enter into a cognitive relationship, or, in Emanuel Levinas' words, “enter one another's thought” (2001:294). However, in a cognitive relation such as this, dialogue is reduced to content and is understood only at the level of transmissible meaning. To understand the interlocutor means to understand his/ her arguments, to rationally perceive and accept the talked-about subject.

In theatre, especially its traditional form, speech/dialogue is subjected to cognition too. However, it is not just mere speaking about something. The empiricism of speech does not simply imply grasping the meaning by consciousness – in this case dialogue would be reduced entirely to the content. Speaking in Husserl's terms, independent modalities of meaning coded in dialogue are reduced by language to experience as

private cognition of life. Thus an existential space is created, in which dialogue constitutes a character and guides the entire movement of the plot. On this existential plane dialogue is understood as a coherent speech which creates a dramatic atmosphere and guides the complicated dynamics of relations. Cognitive relations evolve through actualization of the experience of the *other* in one's own immanence, i.e. through representation, where the meaning of the *other* is grasped via the actor/character's experience. Characters/actors meet as intentionally predirected towards one another and reflect on one another's experience of life. It means that characters can not avoid objectification of each other and thus their interaction takes place through identification of the *other*, through thematization of the experience of the *other*, and through making the *other's* existence the subject matter of cogitation. In this kind of exchange, relationships with the *other* are established through language while intentional links are created by a purposeful dialogue. However, in contemporary theatre a purposely developed, intentional dialogue has already lost its meaning; hence, an attempt to provide a definition of dialogue is problematic.

In the tradition of Western philosophy the value of dialogue is measured by resultant communication. Dialogue since Plato has been understood as a rational conversation, a search for truth. A well-known trinomial dialogue model consists of the questioner (I), the answerer (*the other*) and the talked-about subject. According to this model, conversation partners establish game space where they pre-engage in creating a common meaning. Parameters of resultant communication include mutual understanding and a certain degree of achieved accordance. This promise of accordance (based on the consensus of common truth and promise of a nonviolent way of communication) has become the hallmark of dialogue in the Western tradition.

The paradigm of mutual understanding is still central to philosophy; this is especially true of phenomenology even though its fundamental basis is often criticized because of its conservative approach to dialogue and because phenomenology tends to circumvent the potential of hidden violence in dialogue. Communication cannot avoid misunderstandings, conflicts, manipulative games and treachery; it may bear a hidden intrusion of opinions and the power of dominance. The Platonic disposition to strive for peaceful, benevolent dialogue in reality is hardly possible to achieve: it associates more with an utopian outlook which cannot stand up to the contradictions of reality. The views of ideological criticism have been based on this contradiction.

The same contradiction has become the basis for the deconstruction of theatre dialogue. Coherent speaking based on causal relations has been discredited by most radical forms. The Theatre of the Absurd and Postmodern Theatre turned dialogue into a deformed flow of speech in which partners do not have any objectives, do not hear one another, and do not enter into any meaningful contacts. Today such speech deformations in the Western theatre have already exhausted themselves, while

the New Drama, even though leaving a possibility of mutual misunderstanding, has turned to a (more or less) traditional form of dialogue.

Speaking about the deconstruction of theatrical dialogue in general, it is necessary to stress that in the course of theatre and drama development it subsumes only one problem, that of speech deformation, which has emerged in an attempt to negate the traditional models of drama. Today it is necessary to view dialogue as being comprised of the traditional interaction of characters, the problem of power, and corporal relations that have penetrated the entire contemporary theatre (including the above mentioned New Drama and classical stage productions). A theoretical basis for this view is found in Levinas' philosophy of dialogue, where the dialogue bearer is not a language but the relation manifesting the physical closeness of the *other*.

While questioning a phenomenological approach in an attempt to bypass the power problem in dialogue, Levinas moves from the talked-about subject to the area of relation. As has been already mentioned, dialogue in Western philosophy refers to such structure of speaking in which speech always means speaking about something. Following the ideas of his forerunners, he distinguishes a few alternatives to dialogue. Thus a conversation can be created not only via the modality of "about what", but also via the modality of "with whom". In particular, this "with whom" opens up the relation domain where the priority of importance is given not to the talked-about subject but to the relation itself. The main module in this relation becomes not speech but the *other*, understood as the body, because we recognize others primarily as bodies but not as language. In this sense it is possible to talk about intercorporeality established by this relation and disconnected from what has been said.

E. Levinas understands the relation first of all as the state of physical closeness, i.e. "standing face to face with the *Other*". Consequently, the relation becomes the event of meeting thus implicating the inevitability of the event. This inevitable closeness to the *other*, this being in the presence of the *other* determines the pre-ideological transfer of meaning. The meaning becomes important not due to words spoken but due to physical closeness to the *other*. The closeness of the *other* opens the area which exists prior to a conversation, separated from a preconceived experience of the *other* and from his formulated and ideologized attitudes. The separation is possible because the physical closeness of the *other* implies a mental distance. Getting close to the *other*, according to Levinas, is to keep the distance which allows the *other* not to be subdued to cognition and not to become the object of thematization. In cognition, intentionality always encounters with the object; however, the beginning of dialogue is neither in cognition, nor in a mental activity but in the relation which is a space between the two (Levinas 2001:303-4). At the level of relation the participants of dialogue have no predetermined opinions, formulated views, or ideological attitudes that would enable them to overpower the *other* or manipulate the *other's* thinking. Relation does

not imply the presence of playfulness which could help grasping the variations of the *other's* consciousness and assimilating the *other's* experience.

Leaving ethical appories of Levinas aside, it can be noted that relation establishes a pure bodily condition in which the closeness of the *other* implies more than simply grasping the meaning. This understanding of relation alters the understanding of theatrical dialogue. When expressed through the categories of relation, theatrical dialogue turns into a space between the two and means nothing more than primeval sociability in which the inevitable encounter of characters takes place. In the sphere of relation, the understanding of theatre speech functions changes as well. Speech in theatre becomes necessary "not in order to express the states of consciousness" (Levinas 2001:301) or to thematize the *other*. In theatre speech, like the relation, is the event of sociability, prior to any difference in terms, existing before any intentionality or ideologized experience. To express this condition, instead of the concept of dialogue Levinas uses the term "speaking". Speaking is a process not yet subdued to signification. In its essence it expresses pre-dialogic, i.e. intercorporeal, relations in which the *other* appears not as a system of formulated views but as a corporal fact, a sign of reference which affirms nothing and disguises nothing (cf. Keršytė's (2001:50) idea "reference as a sign does not transfer any content here, but expresses the relation of one person to the *other*"). So, the essence of speaking in theatre is the very event of encounter with the *other* which presupposes the inevitability of address and response not in the area of speech but in the area of intercorporeality. Therefore, the process of speaking is actually accomplished even if the characters refuse to communicate or if there is no progressive communication between them. It follows that the definition of dialogue as a coherent speech at the level of transferable signification should be replaced by speaking. In this way dialogue could justify the intercorporeal interactions of characters, speech deformations and all disparities relating to indetermined speaking. Moreover, the process of speaking determines the emerging experience here and now, and due to this reason it is viewed in contemporary theatre as a very important aspect which emphasizes both the corporal relations and the stage process.

Summarizing the above discussion, it has to be stated that in theatre two areas can be distinguished: the area of dialogue and the area of relation/speaking. Dialogue is understood at the level of transmitted meaning, whereas speaking/relation presupposes the space of physical closeness capable of conveying the meaning. Dialogue reveals what has already been said, that is, the final meaning; speaking/relation, on the other hand, is the very process of speech, indeterminate in terms of meaning and rising from the *now* and *here* nascent experience. These insights explain the difference between content and action in theatre. In the speaking/relation, the importance is given not to the content or the subject matter of dialogue or to the meaning coded in it, but to the meeting of characters expressed by the actor's corporal action. Speaking/relation, understood in this fashion, may indicate various types of interactions:

verbal or non-verbal intercorporeal communication, as well as directional or incoherent speech. From this point of view all the aforementioned cases are united by the fact that the main bearer of signification becomes not speech but the actor's corporeal action, bodily articulations. Any determined content of the dialogue in connection with the actor's body acquires plenty of variables: speech formulations are expanded and the dialogue becomes open to bodily gestures and various interpretations thus losing any fixed meaning.

Finally, the above insights can be illustrated by one particular example from Oskaras Koršunovas Theatre – *Face of the Fire* by Marius von Mayenburg, in which the main roles are played by the young Lithuanian actors Rasa Samuolytė and Gytis Ivanauskas. The relationship between the actors and the characters created by them coincides with what we have identified here as speaking/relation rather than dialogue. In this performance, the director uses the actors' physical bodies as the material for creation; the bodies act as autonomous tools with their natural physiology and way of speaking, not striving to melt in the body of their characters by imitating their gestures and movements. This is one of the cases when the story of characters is told through the body rather than language; the actor's body, with all experiences written on it, reveals the character, whereas language is treated here only as providing meaning to the drama text.

It could be said that this performance creates the space of relation/speaking in which communication is carried out at the intercorporeal rather than verbal level, underlining not the conveyed meaning but the presence of the authentic body of the actor. The focus on the real body of the actor in this case has created more empirical than dialogical communication in which the character is conceived of not as fictional, meaning conveying *other* but as *the intense body of the actor*. The body of the actor opposes the traditional dialogue relation and embodies the space of speaking. This requires from the actors and the audience alike not to articulate ideas but to experience the event *here* and *now*, to live it out and feel it empirically. The act of speaking transferred to the realm of the actor's body becomes the empirical, perceptible, pre-ideological space of the experience of the *other* rather than the space of thematization.

Lina Klusaitė

DIALOGO PROBLEMA ŠIUOLAIKINIAME TEATRE: KALBA AR TARPKŪNIŠKUMAS?

Santrauka

XX a. antroje pusėje Europos teatre susiformavo naujos dramos rašymo tradicijos – vadinamoji nekonvencinė drama, kuri darė įtaką ir pačiam teatrui. Ši drama, laužydama senąsias rašymo formas, pirmiausia sukilo prieš klasikinį dialogą. Dialogai, išsakyti devaluota, fragmentuota kalba, prarado kryptingumą, nuoseklios veiksmo linijos vystymą, personažų susikalbėjimo nuorodas. Vis dėlto net ir redukavus dialogą, personažų tarpusavio sąveika dramoje ir teatre išliko esminė.

Klausimas – kaip šiandien reikėtų traktuoti dialogą – lieka aktualus. Postmodernaus teatro ir dramos teoretikai vienaip ar kitaip užsimena apie dialogo redukcijos problemą, bet to šiandien nebepakanka. Šiuolaikinės teorijos ir paties teatro pokyčiai neišvengiamai veikia dialogo problemą. Šiame straipsnyje siūloma apsvarstyti dialogo problemą, klausiant, ar dialogas dar gali būti apibrėžiamas kalbos kategorijomis? Šiuolaikiniame teatre vis labiau įsigalint kūniškiems ryšiams, siūloma dialogą traktuoti ne kaip kalbą ar komunikaciją, o kaip tarpkūniškumą. Atsižvelgiant į kalbos ir kūno transformacijas šių dienų teatre, dialogui turėtų būti priskiriamos ne kalbos, turinio, svarstomo dalyko kategorijos, o santykio. Pagrindą tokiems svarstymams duoda Emanuelio Levino filosofija. Žvelgiant iš Levino pozicijų, dialogas teatre greičiau santykis, manifestuojantis fizinį kito kūno artumą, nei kalba. Tokiame kontekste kalbama apie perėjimą nuo kalbos / dialogo prie tarpkūniškų ryšių.

Remiantis Levino įžvalgomis, straipsnyje išskiriamos dvi – dialogo ir santykio / sakymo – sritys. Dialogas suprantamas kaip jau perduotos reikšmės lygmuo, o santykis / sakymas suponuoja fizinio artumo erdvę, tik leidžiančią perduoti reikšmę. Dialogas atskleidžia tai, kas jau pasakyta – galutinę reikšmę, santykis / sakymas yra pats kalbėjimo veiksmas, reikšmiškai neapibrėžtas. Kuriant santykį arba sakymo veiksmą svarbu ne turinys, ne dialoge svarstomas dalykas ar jame užkoduota prasmė, bet tarpkūniška veikėjų akistata, t. y. *čia* ir *dabar* vykstantis tarpkūniškas susitikimo veiksmas. Taip suprastas dialogas teatre gali reikšti įvairiausio pobūdžio interakcijas: verbalinį, neverbalinį kūnišką bendravimą, kryptingą ar alogišką kalbėjimą. Visus minėtus atvejus vienija tai, kad prasmę perteikia ne kalba, o kūniškas aktoriaus aktas, jo kūno artikuliacija. Bet koks apibrėžtas dialogo turinys, susietas su aktoriaus kūnu, įgauna begales kintamųjų, kalbinės formuluotės prasiplečia, dialogas praranda galutinės reikšmės ir tampa atviras įvairioms interpretacijoms, kultūrinėms reikšmėms.

REFERENCES

- Keršytė, N. Kitas veidas. – In Levinas, E. *Apie Dievą, ateinantį į mąstymą*. Vilnius: Aidai, 2001.
- Levinas, E. *De Dieu qui vient à l'idée*. Paris: J. Vrin, 1992. Translated by M. Matuzevičiūtė – Levinas, E. *Apie Dievą, ateinantį į mąstymą*. Vilnius: Aidai, 2001.
- MacDonald, E. *Theatre at the Margins*. The University of Michigan Press, 1993.
- Ricoeur, P. *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*. The Texas Christian University Press, 1976. Trans. by R. Kalinauskaitė and G. Lidžiuvienė – Ricoeur, P. *Interpretacijos teorija: Diskursas ir reikšmės perteklius*. Baltos lankos, 2000.
- Staniškytė, J. *Kaitos ženklai: šiuolaikinis Lietuvos teatras tarp modernizmo ir postmodernizmo*. Scena, 2008.

„BLOGA“ KALBA IR SOCIOLINGVISTINĖ KOMPETENCIJA

GIEDRIUS TAMAŠEVIČIUS

ISSN 1392-0588
2010. 54

ĮVADINĖS PASTABOS

Viešąją kalbos vartoseną prižiūrinčių institucijų dėmesys nuo sovietinių laikų tebėra prikaustytas prie televizijos ir radijo laidų vedėjų kalbos. Vertinant jų kalbėjimo kokybę paprastai susitelkiama vien į taisyklingumą, nepripažįstant jokių kitų, komunikaciniu aspektu pagrįstų, žiniasklaidos kalbos variantų (plg. Vaicekauskienė, Švežaitė 2009: 241). Kultūros filosofų nuomone, tokį siaurą požiūrį į kalbą suformavo sovietinis režimas, daugelyje kultūrinio gyvenimo sričių manipuliavęs lietuvybe: kalbos standartas įgijo sakralaus iliuzinio lietuviškumo statusą, o bet kokie normų ir taisyklių pažeidimai buvo laikomi netgi lietuviškos tapatybės išdavyste. Režimas rėmė ir kūrė tokį požiūrį, nes įspraudus kalbą į taisyklių ir normų rėmus, buvo varžomas ir bet koks kūrybiškumas (plg. Putinaitė 2004: 160). Totalitarinių režimų žlugimas Rytų Europoje lėmė, kad po 1989-ųjų televizija ir radijas tapo atviri skirtingų socialinių grupių atstovams, neapmokytiems kalbėti „teisinga“ kalba. Monologinį, paruoštą kalbėjimą pakeitė dialogas ir spontaniškumas (plg. Hedín 2005: 128). Vakarų šalyse taisyklingos kalbos reikalavimai televizijos kalbai buvo absoliutinami tol, kol ji buvo laikoma socialine, kultūros, tautos prusinimo ir telkimo institucija. Praradusi ypatingą statusą visuomenėje televizija tiek Vakarų, tiek Rytų Europoje iš esmės pasikeitė. Pakludama komercinio pasaulio dėsniams, ji ėmė kovoti dėl reitingų, linksmini tirtotoją ne tik pramoginio žanro laidomis, bet ir kalba, artima „paprastų“ žmonių kalbai (plg. Fairclough 1992: 204, Schröder, Philips 1999: 67, Marcinkevičienė 2008: 61). Tačiau normintojų požiūris nesikeičia – bet kuri kalbos atmaina, neatitinkanti idealiojo standarto, yra „bloga“. Taip vertinant kalbos kontrolės tarnyboms netgi siekiama priskirti galią nuspręsti, kas „dėl kokių fizinių kalbos padargų trūkumų ar žargoniškos kalbos negali eiti į eterį“ (Pupkis 2006b). Tačiau sociolingvistikos teorija teigia, kad kalbos variantai, kaip ir kalbėtojai, nevertinti kaip „geresni“ ar „prastesni“ (Vaicekauskienė,

Švežaitė 2009: 236). Kur kas svarbesnė yra komunikacinė, sociolingvistinė kalbėtojo kompetencija. Vienas iš esminių jos bruožų – gebėjimas vartoti ir interpretuoti kalbos formas pagal bendravimo situaciją, t. y. atsižvelgti tiek į pokalbio aplinkybes, tiek į pašnekovą (plg. Marcinkevičienė 1994: 53, Cesevičiūtė, Minkutė-Henrickson 2001: 61, Holmes 2008: 434). Įvairiose pokalbių laidose toks gyvumas, gebėjimas žaisti kalba, pereiti nuo formalaus prie neformalaus stiliaus, prabilti kasdiene natūralia kalba yra esminiai reikalavimai laidos vedėjams ir (dideliam normintojų pasipiktinimui) kur kas svarbesni nei preciziškas taisyklių ir normų laikymasis (plg. Hedin 2005: 60).

PIKTYBINIO KALBOS NORMŲ PAŽEIDĖJO ATVEJIS

Šiame straipsnyje pristatomas vieno žurnalisto viešosios kalbos tyrimas. Pasirinktas informantas yra viena iš ryškiausių Lietuvos viešosios erdvės asmenybių – 38 metų žurnalistas ir televizijos laidų vedėjas (toliau tekste konfidencialumo sumetimais informantas vadinamas žurnalistu N). N turi aukštąjį žurnalisto išsilavinimą, jis yra vienas labiausiai patyrusių jaunosios kartos televizijos laidų vedėjų (pirmoji N laida pasirodė prieš 16 metų ir buvo skirta jaunimo auditorijai). Intelektualesnis jaunimas iki šiol išlieka tikslinė N vedamų laidų auditorija. Kalbininkai, tikrinantys ir registruojantys televizijos laidų vedėjų kalbos kultūros klaidas, teigia, kad jis – vienas iš prasčiausiai bendrinę kalbą mokančių televizijos žmonių. Jam priekaištauojama dėl netaisyklingos tarties, kirčiavimo klaidų, kalbos „parazitų“, slaviškų elementų „prikergimo“, žargono ir t. t. Visas N kalbėjimas įvardijamas kaip nenatūralios (sic!) kalbos srautas (plg. Pupkis 2006a). Pradėti šį tyrimą paskatino **prielaida**, kad **žurnalistas N**, normintojų peikiamas už prastą, netaisyklingą kalbą, iš tiesų **išsiskiria gera sociolingvistine kompetencija, nes dėl savo patirties ir gebėjimo pasitelkti įvairias kalbines priemones jis puikiai prisitaiko prie skirtingų pašnekovų, moka pereiti nuo neformalesnės kalbos prie formalesnės**. Tikrinant šią prielaidą bus tirama N kalba skirtingo žanro laidose, kuriose jo vaidmuo ir pašnekovai labai skiriasi. Kintantis formaliojo ir neformaliojo kalbos stiliaus bruožų santykis, atitinkantis komunikacines aplinkybes, turėtų rodyti sociolingvistinę N kompetenciją.

TYRIMO METODAS

LAIDŲ ATRANKA PAGAL ŽANRUS

Daugelis komunikacijos žiniasklaidos tyrėjų išskiria tris pagrindinius šiuolaikinės televizijos pokalbių laidų žanrus: interviu, pokalbių šou ir debatus. Visų trijų tipų laidos gali būti tiek pramoginio, tiek kultūrinio arba politinio turinio. **Interviu** laidose

pokalbis vyksta tarp dviejų pašnekovų. Temos gali būti labai įvairios. **Pokalbių šou** aktyviai dalyvauja ir žiūrovai, susirinkę į televizijos studiją. Greta laidos vedėjo svarbų vaidmenį atlieka studijos svečias, dažniausiai asmeniškai susijęs su pagrindine laidos tema. **Debatų laidose** politikai ir ekspertai aptaria aktualias visuomenei temas (plg. Hedin 2005: 64). Šioms laidoms įprasti tokie pagrindiniai dalyvių vaidmenys ir tikėtinas kalbėjimo stilius:

laidos vedėjas – vadovauja pokalbiui. Jo kalbai būdingesnis formalusis stilius;

laidos svečias – asmuo, pakviestas pasidalyti asmenine patirtimi aptariamąja tema. Jam būdingas emocionalus, neformalesnis kalbėjimas;

ekspertas – profesionalas, gerai išmanantis temos esmę, objektyviai vertinantis faktus. Paprastai ekspertų kalboje daugiau formaliojo stiliaus bruožų (plg. Hedin, 2005: 68).

Šiam tyrimui pasirinktos penkios vienodos trukmės (pokalbis kiekvienoje laidoje trunka apie valandą) visų minėtų žanrų laidos. Siekiant apčiuopti galimus kalbėjimo pokyčius tyrimui buvo parinktos trys **pramoginės** humoro ir muzikos laidos (toliau – PR1, PR2 ir PR3; čia ir toliau vietoj laidų pavadinimų vartojami koduoti sutrumpinimai), kuriose žurnalistas N kaip laidos vedėjas kalbina kaskart vis kitą Lietuvoje žinomą žmogų (interviu). Laidos PR1, PR2 ir PR3 buvo transliuotos geriausiu laiku (kada tikimasi didžiausio žiūrovų skaičiaus) per vieną Lietuvos komercinių televizijų. Tikslinė šių pramoginių laidų auditorija – jaunimas ir laidos vedėjo kartos žiūrovai. Taip pat geriausiu laiku ir per tą pačią televiziją transliuota ir **pokalbių šou** laida (toliau – PK). Nors šioje laidoje pretenduojama aptarti rimtas šalies gyvenimo aktualijas, tačiau iš esmės ji yra daugiau pramoginio pobūdžio. Tokioms laidoms dar yra taikomas „žodžio arba konflikto spektaklio“ apibūdinimas (plg. Pečiulis, 2007: 203). N šioje laidoje pakviestas dalyvauti kaip įžymybė. Tam tikra prasme jam čia tenka ir

1 lentelė. Laidų pobūdis, N vaidmuo, pašnekovai, tematika ir tikėtinas stilius

Laidos žanras	N vaidmuo	Transliuotojas	Pagrindinis pašnekovas, jo amžius	Laidos (pokalbio) tematika	Stilius
Interviu (PR1, PR2, PR3)	Laidos vedėjas	Komercinė televizija	Aktorius, humoristas, televizijos laidų vedėjas (52)	Žvejyba, darbas televizijoje, humoras, pašnekovo asmenybė	Neformalus
	Laidos vedėjas	Komercinė televizija	Mados kūrėjas (42)	Madų pasaulis, pašnekovo asmenybė	Neformalus
	Laidos vedėjas	Komercinė televizija	Autoritetingas žurnalistas ir rašytojas (78)	Pašnekovo asmenybė	Daugiau neformalus
Pokalbių šou (PK)	Įžymus svečias	Komercinė televizija	Laidos vedėja (45)	Visuomeninio gyvenimo aktualijos (maisto kokybė)	Daugiau neformalus
Debatų (DB)	Ekspertas	Komercinis naujienų radijas	Laidos vedėjas (32)	Pramoginis žiniasklaidos pobūdis	Daugiau formalus

konflikto kurstytojo vaidmuo. Į šį tyrimą įtraukta ir viena **debatų** žanro radijo laida (DB), skirta žiniasklaidos aktualijoms, o N joje dalyvauja kaip ekspertas. DB laida transliuojama pirmoje darbo dienos pusėje, priešpiet, kai radijo eterio laikas skirtas rimtų analitinių laidų auditorijai. Visos penkios tyrimui atrinktos laidos buvo transliuotos 2010 m. sausio–balandžio mėnesiais.

NEFORMALUSIS KALBOS STILIUS IR JO BRUOŽAI

Lietuvių kalbos stilistikos tradicija skiria penkis pagrindinius funkcinius kalbos stilius: mokslinį, administracinį, publicistinį, buitinį ir meninį (Župerka 1983: 99). Šiam tyrimui aktualesnis būtų Ritos Miliūnaitės siūlomas laisvojo ir oficialiojo stiliaus skyrimas pagal vartosenos sritis:

Oficialioji vartoseną „būdinga administravimo, dalykiniams, tarnybiniais santykiams (...). Tokia kalba kalbėtojo labiau kontroliuojama, raiškos priemonės renkamosi sąmoningiau ir atidžiau, kad būtų prisiderinta prie visuotinai pripažįstamų, švietimo sistemos įdiegtų prestižinių kalbos normų, kurios yra siejamos su raštingumu (plačiaja prasme)“ (Miliūnaitė 2009: 40).

Laisvoji vartoseną „yra neoficialus, nesuvaržytas, nesaistomas formalių taisyklių kalbinės raiškos būdas, kai į pačią kalbą kreipiama mažiau dėmesio“ (Miliūnaitė 2009: 40).

Tačiau šiame straipsnyje laikomasi sociolingvistikos teorijoje įprasto formaliojo ir neformaliojo stilių skyrimo. Formalusis stilius gali būti pasitelkiamas ir privačiame pokalbyje, siekiant parodyti tam tikrą atstumą pašnekovo atžvilgiu. O neformaliojo stiliaus bruožų gali pasigirsti ir gana oficialioje aplinkoje – iš Seimo tribūnos ar televizijos debatų laidoje. Anglų sociolingvistas Peteris Trudgillis pažymi, kad taikydami prie pokalbio aplinkybių kalbėtojai imasi įvairių formaliojo ir neformaliojo stiliaus priemonių: dažniausiai leksikos, bet taip pat ir gramatinių ar fonologinių elementų (Trudgill 1999). Šiame straipsnyje, apibūdinant kalbines lietuvių kalbos priemones neformalumui reikšti, išskiriami šnekamajai kalbai būdingi leksikos, morfologijos, kirčiavimo ir pragmatikos elementai. Su kasdieniais privachu bendravimu ir **neformaliuoju stiliumi** yra siejamas sąmoningiausiai kalbėtojų pasirenkamas ir labiausiai pastebimas leksikos lygmuo (plg. Trudgill 1999). Tai žargonas, keiksmažodžiai (plg. Jakaitienė 2009: 197), deminutyvai (plg. Savickienė 2006: 261). Su kalbos natūralumu siejamos šnekamojoje kalboje kur kas dažniau pasitaikančios veiksmažodžių, daiktavardžių ir įvardžių redukuotos formos (Dabašinskienė 2008: 110). Neformaliajam stiliumi priskirtini ir šnekamajai kalbai būdingi kirčiavimo polinkiai, normintojų įvardijami kaip gryno žargono pavyzdžiai – tai kirčio atitraukimas iš daiktavardžių vienaskaitos įnagininko ir vietininko, daugiskaitos galininko ir vienaskaitos vardininko galūnės *-a* į priešpaskutinį *a* ir *e* (atvirusius)

balsius turintį skiemenį (Pupkis 2006b) (pavyzdžiui, vns. įn. *su nelegālu*, dgs. gal. *nelegālus*, vns. vard. *sòfa*, vns. įn. *su sòfa*). Būtent šis polinkis yra nurodomas kaip viena būdingiausių tiek televizijos žurnalistų, tiek apskritai kalbos vartotojų klaidų (Baniulienė, Kavaliauskas 2008: 85)¹. Pragmatinio lygmens bruožas yra kreipinio forma. Įprastas neformaliojo stiliaus būdas kreiptis į pašnekovą yra vienaskaitos ant-rasis asmuo. Į pašnekovą taip kreiptis įprasta daugiau pramoginėse laidose, kuriose taikoma kontaktinė mandagumo strategija (plg. Girčienė 2009: 218). Neformaliojo stiliaus bruožai būtų žymėti rimtojo žanro laidose (debatuose, informacinėse laidose, interviu su oficialiais asmenimis). Formaliajam stiliui priskiriamos tos formos, kurios yra žymėtos privačiame, neoficialiame diskurse. Formalusis stilius būdingesnis rašytinei formai (akademiniam tekstui, verslo korespondencijai, teisės dokumentams). Jam būdingi gramatiškai taisyklingi sakiniai, knyginė, abstraktesnė leksika, ilgosios morfologinės formos, taisyklingas kirčiavimas. Rimtojo žanro laidose įprasta laikytis distancinės mandagumo strategijos ir kreiptis į pašnekovus daugiskaitine forma (plg. Girčienė 2009: 218).

2 lentelė. Tirtieji neformaliojo ir formaliojo stiliaus bruožai

Neformaliojo stiliaus bruožai	Formaliojo stiliaus bruožai
Leksika: žargonas, keiksmažodžiai, deminutyvai, vaizdingi frazeologizmai	Leksika: knyginio, mokslinio stiliaus žodžiai
Morfologinės ypatybės: kai kurių daiktavardžių, veiksmažodžių ir įvardžių formų redukavimas, kai kurių įvardžių formų ilginimas	Morfologinės ypatybės: ilgosios daiktavardžių, veiksmažodžių ir įvardžių formos
Kirčiavimo polinkiai: kirčio nenukėlimas į galūnę	Kirčiavimo polinkiai: kirčio nukėlimas į galūnę
Pragmatikos lygmuo: vienaskaitinė kreipinio forma	Pragmatikos lygmuo: daugiskaitinė kreipinio forma

NEFORMALIOJO IR FORMALIOJO STILIAUS BRUOŽAI SKIRTINGŲ ŽANRŲ LAIDOSE

PRAMOGINĖS LAIDOS PR1, PR2, PR3

Į tyrimą įtraukti trys to paties laidų ciklo interviu su skirtingais pašnekovais. Visose trijose laidose N yra vedėjas. Kadangi laidos pramoginės, N jose vartoja daug neformaliojo stiliaus elementų, tačiau skirtingi pašnekovai lemia skirtingą N kalbos formalumo lygį. **Laidoje PR1** žurnalistas N kalbina savo kolegą ir gerą pažįstamą – aktorių ir laidų vedėją S (52), taip pat ne kartą kalbininkų peiktą už žargoninės ir necenzūrinės leksikos vartojimą televizijos laidose. Per visą pokalbį pašnekovai kreipiasi vienas į

¹ Vienas ryškiausių formaliojo ir neformaliojo stiliaus skirtumų būtų ir tarties taisyklingumas. Tačiau tam reikėtų išsamesnių tyrimų, todėl šiame straipsnyje daugiau dėmesio skiriama apčiuopiamesniems leksikos, morfologijos, kirčiavimo ir pragmatikos dalykams.

kitą vienaskaitos antruoju asmeniu. Nuo pat pradžios kuriamas familiaraus, privataus dviejų draugų pokalbio įspūdis. Familiarumo ir neformalumo atspindžių gausu abiejų pašnekovų kalboje. Pavyzdžiui, pokalbiui pakrypus apie žvejybą, abu pašnekovai vartoja meškeriotojų žargono leksiką (*kliovas, živcas, užsimesti*). Pokalbio viduryje anekdotą kaip tostą pašnekovui ėmęs pasakoti N iš esmės pereina prie jaunimo žargono (*žiauriai, chebra, akurat, blemba*), pavartoja daug šnekamajai kalbai būdingų žodelių (*nu, ai, tenai, tenais*). Neformaliojo stiliaus gyvumą liudija ir vaizdingi posakiai: *krūva alkanų vilkų, šimto metų zuikis, visą diplomatiją įjungė, sąžinė užvirė*).

Panašus žurnalisto N santykis su pašnekovu M (42) yra ir **laidoje PR2**. Pokalbis sukasi apie mados pasaulį ir mados kūrėjo M santykį su juo. Paties M kalboje vyrauja neformalusis stilius (itin daug žargoninės leksikos, šnekamajai kalbai būdingų kirčio nenukėlimo klaidų). N taikosi prie pašnekovo kalbos ir pats vartoja daug ryškių neformaliojo stiliaus bruožų: žargoninės leksikos (*primesti* „pasvarstyti, paskaičiuoti“, *piguva* „pigu“, *bajeris* „pokštas“, *pasikėlęs* „pasipūtęs“, *ledas* „puikus dalykas“), vaizdingų posakių (*kaip pirštu į sofą*). Bendraujama gana familiariai, pašnekovai kreipiasi vienas į kitą vardu ir vienaskaitos antruoju asmeniu. Tik kartą šmaikštaudamas N kreipiasi į M daugiskaitine mandagumo forma, taip pat vieną kartą N pavartoja ir šnekamajam stiliui žymėtos neutralios leksikos (*automobilis* vietoj *mašina*). Formaliojo stiliaus morfologines formas N pasitelkia kaip laidos vedėjas kreipdamasis į žiūrovus.

Laidoje PR3 žurnalisto N pašnekovas yra vyresnės kartos žurnalistas, rašytojas, televizijos laidų vedėjas ir eruditas A (78). Kalbama apie turtingą A gyvenimo patirtį, naudingą ir dar negirdėtą televizijos žiūrovams. N santykis su pašnekovu yra itin pagarus, nors ir išlaikomas laidos žanrui būdingas tam tikras familiarumas (vartodami pagarbųjį *jūs*, abu pašnekovai kreipiasi į vienas kitą vardu). Šioje laidoje N nepavartoja nė vieno keiksmažodžio ir nė vieno žargoninės leksikos žodžio. Siekdamas išlaikyti pagarbų atstumą garbaus laidos svečio atžvilgiu, N net kelis kartus pradėtą sakyti ar jau pasakytą neformaliojo stiliaus žodį čia pat pakeičia formalesniu bendrinės kalbos variantu. Pvz.:

Aš visiškai neseniai, **an to užsi...** užtaikiau...

Spontaniškai norėjęs vartoti žargoninę konstrukciją *užsirauti ant ko nors* „netikėtai sutikti“, nepabaigęs žodžio N pakeičia ją kur kas neutralesniu žodžiu *užtaikiau*. Iš neformaliojo stiliaus bruožų šioje laidoje N daugiausia vartoja redukuotas morfologines formas. Kaip ir laidoje P2, ilgosios morfologinės žodžių formos nuskamba, kai N kreipiasi į žiūrovus (formaliojo stiliaus bruožai išskirti kursyvu):

O dabar į studiją noriu pakviesti žmogų, kuris Lietuvoje užsitarnavęs absoliučiai ypatingą vardą. Galim būti įtarūs ir netikėti niekuo, bet juo netikėti neįmanoma.

Nors visose trijose pramoginėse laidose N kalbina visuomenei gerai pažįstamus

žmonės ir visais atvejais siekia interviu metu atskleisti pašnekovo asmenybę, o kartu suteikti ir pramogą žiūrovui, bet N kalbėjimas laidose P1 ir P2 akivaizdžiai skiriasi nuo laidos P3. Čia labiausiai išryškėja leksikos vartojimo (žargono, keiksmažodžių) skirtumai:

3 lentelė. Žargoninės leksikos ir keiksmažodžių pavartojimų skaičius laidose PR1, PR2 ir PR3

	PR1	PR2	PR3
Neformaliojo stiliaus leksika	27	17	0
Morfologiniai neformaliojo stiliaus bruožai	30	32	45
Morfologiniai formaliojo stiliaus bruožai	22	31	34

Visose trijose laidose tiek morfologinio, tiek kirčiavimo lygmens neformaliojo stiliaus bruožų N kalboje aptikta daugiau nei formaliojo. Apibendrinant galima teigti, kad, kaip ir buvo tikėtasi, pramoginėse N vedamose laidose N kalboje daugiau vyrauja neformaliojo stiliaus bruožai, o skirtumus (ypač vartojant žargoninę leksiką) lemia skirtingas N santykis su pašnekovais.

POKALBIŲ ŠOU LAIDA (PK)

Šios laidos vedėja Z neturi žurnalistinio išsilavinimo, tačiau panašaus pobūdžio laidas televizijoje veda jau beveik dešimtmetį. Tyrimui pasirinktos laidos tema – konservantai ir ekologinis maistas. Žurnalistas N į šią laidą pakviestas kaip įžymybė. Iš pradžių jis pasidalija savo asmeniniu požiūriu (kuris skiriasi nuo laidos vedėjos) į laidoje aptariamą problemas, kalba laisvai, juokaudamas. N santykis su laidos vedėja yra gana familiarus – jis į ją kreipiasi vardu ir sako jai *tu*. Nors kartą, emocijos pagautas ir nesutikdamas su Z, pereina prie *jūs* (neformaliojo stiliaus elementai paryškinti, formaliojo – pažymėti kursyvu):

N: Bet atsiprašau, ta didžioji pramonė nugalėjo badą, **po velniais**, gerai? Taip, mes...

Z: Sako, kad mitas.

N: *Atleiskite*, didžioji pramonė davė žmonėm pavalgyti, ir mes dabar gyvenam, ko gero, geriausius laikus negu kada nors gyvenime mūsų protėviai gyveno.

Įdomu, kad laidos vedėja Z pati vartoja gana daug neformaliojo stiliaus elementų (tiek leksikos, tiek kirčiavimo), tačiau N neprisitaiko prie jos tiek, kiek prie pašnekovų savose pramoginėse laidose. Nestandartinę leksiką N pavartoja tik kelis kartus, emociškai gindamas savo nuomonę, siekdamas būti išgirstas. Ryškiausias N pavartotas per laidą kelis kartus neformaliojo stiliaus elementas – keiksmažodis *po velniais*, kuris, palyginti su laidoje PR1 pavartotais keiksmais *blemba* ir *padla*, yra ganėtinai neutralus. Kaip ir tikėtasi, N kalbos stilius šioje laidoje yra ne toks neformalus kaip pramoginėse laidose. Leksikos lygmeniu (palyginti su laidomis PR1 ir PR2) kur kas

rečiau vartojama žargoninė leksika (tik du žodžiai), o nuo visų trijų pramoginių laidų N kalba skiriasi dažnesniais morfologiniais formaliojo stiliaus bruožais (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Morfologiniai neformaliojo ir formaliojo stiliaus bruožai visų tirtų žanrų laidose (pavartojimų skaičius)

	PR1, PR 2, PR 3 (vidurkis)	PK	DB
Redukuotos morfologinės formos	33	18	23
Neredukuotos morfologinės formos	29	23	45

DEBATŲ LAIDA (DB)

Šios radijo debatų laidos tema – žiniasklaidos santykis su pramogų kultūra. Į ją N pakviestas kaip profesionalas ir ekspertas. Pagrindinis N pašnekovas – jaunesnės kartos žinomas žurnalistas B, kurio atžvilgiu N laikosi atstumo. Tiesiogiai kreipiasi į jį tik vieną kartą ir taip, kad tas atstumas pasidaro dar ryškesnis. Laidos vedėjas į N visos laidos metu kreipiasi vardu ir vienaskaitos antruoju asmeniu, bet N vartoja *jūs*, matyt, stiprindamas savo kaip eksperto statusą ir laikydamasis atstumo jaunesniojo kolegos atžvilgiu:

B: Žiniasklaida čia yra prisidėjusi, tavo nuomone, prie tos kartelės pakėlimo?

N: Aš manau, aš manau, kad taip. Aš, sakysim... Gerai, labai gerai, kad *užvedėt* mane ant tako.

Nors laidoje dalyvauja dar du pašnekovai, karštesnių diskusijų neįvyksta. Dominuoja monologiniai pasisakymai. Žemiau pateikiama viena žurnalistui N šioje laidoje būdingo kalbėjimo atkarpa (kursyvu paryškinti formaliojo stiliaus elementai):

Aš manau, kad žiniasklaida pragyveno labai didelį aukso amžių, kai buvo linkusi visus moralizuoti ir mokyti, kai žiniasklaida iš tikrųjų turėjo labai didelį pasitikėjimą visuomenėje. Praktiškai buvo *persona* virš visko. Galėdavo visus auklėti, galėdavo parodyti blogybes, galėdavo pasakyti, kuria kryptimi eiti ir taip toliau. Manau, kad žiniasklaida sukūrė tokį mitą, kad iš žmonių reikia reikalauti daugiau, negu kad jie iš viso gali.

Lyginant kalbą visų trijų žanrų laidose kaip tik DB žurnalistas N pavartoja daugiausia neredukuotų morfologinių formų, daugiau formaliajam stiliui artimų žodžių (*persona*, *pozicionavimas*, *traškučiai*). Kaip PR3 ir PK laidose, neformaliojo stiliaus leksika čia nėra tokia ryški. Pabrėždamas savo kaip eksperto, profesionalaus žurnalisto, o ne pramogų pasaulio veikėjo statusą N vartoja kur kas daugiau formaliojo stiliaus bruožų: neredukuotų morfologinių formų pavartota **net du kartus daugiau** nei redukuotų (žr. 4 lentelę), taisyklingai kirčiuota dažniau nei kitose laidose (vns. vard.

grimasà, vns. vard. *kultūrà*, vns. įn. *begemotù*). Galima teigti, kad šitaip N daugiau taikosi prie oficialesnio vaidmens ir prie tikslinės debatų laidos auditorijos – išsilavinusių klausytojų, intelektualų.

IŠVADOS

Iš kalbos stiliaus įvairių žanrų laidose analizės matyti, kad žurnalistas N puikiai jaučia skirtingų žanrų laidų reikalavimus kalbai, geba prisitaikyti prie pašnekovų ir taikliai parinkti skirtingų formalumo lygių kalbos (ypač leksikos) elementus. Santykis žurnalisto N kalboje tarp neformaliojo ir formaliojo stiliaus elementų akivaizdžiai kinta. Pramoginėse laidose, pokalbiuose su gerai pažįstamais, panašaus amžiaus pašnekovais N palaiko savo kaip pramogų pasaulio ir jaunimo kultūros veikėjo įvaizdį – jo kalboje daug ryškių neformaliojo stiliaus bruožų (ypač žargoninės leksikos). Toje pačioje laidoje bendraudamas su eruditu, autoritetingu, vyresnio amžiaus žmogumi, žurnalistas N išlaiko pusiausvyrą tarp pagarbaus santykio su pašnekovu (nebelieka žargoninės leksikos, keiksmažodžių) ir neformaliojo pramoginės humoro laidos žanro (vyrauja morfologiniai neformaliojo stiliaus bruožai). Esminis N kalbos skirtumas tarp pramoginių laidų ir kitų žanrų laidų (pokalbių šou ir debatų) – dažniau vartojamos neredukuotos morfologinės formos, būdingos formaliajam stiliui. Tai ypač pastebima debatų laidoje, kurioje jų yra net du kartus daugiau nei redukuotųjų. Taigi, turint omenyje kalbos normintojų teiginius, kad žurnalisto N kalboje grubiai pažeidžiamos idealiosios bendrinės kalbos normos ir dėl to jo kalba įvardijama kaip „bloga“, straipsnyje išdėstyti atlikto tyrimo rezultatai rodo ką kita – patyrinėjus N kalbą skirtingų žanrų laidose, konstatuojama, kad žurnalistas N puikiai geba derinti kalbą tiek atsižvelgdamas į laidos žanrą, tiek į savo vaidmenį, tiek į pašnekovą, o tai yra geros sociolingvistinės kompetencijos ženklas.

Giedrius Tamaševičius

BAD LANGUAGE AND SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE

Summary

In the traditional view of language normativism, each variety of language that does not correspond to the ideal standard is viewed as “bad”, particularly in the case of media language. However, a sociolinguistic approach to language stresses the point that neither language varieties nor speakers should be judged as better or worse. The main question that we should be concerned with is the communicative and sociolinguistic competence of the speaker. The article offers a discussion of a case study dealing with the language used by a well known Lithuanian TV journalist who, for his digression from standard norms, is highly criticised as a bad speaker. In contrast to this view, the article shows that in fact the journalist’s ability to move from one register to another on the formal-

informal scale while communicating with his interlocutors on different TV and radio programmes is reflected in the language he uses; moreover, this skill is seen as one of the main indicators of his sociolinguistic competence. The analysis demonstrates how the journalist adapts his speech in accordance with the needs of the audience and the interlocutors depending on the genre of the programme.

LITERATŪRA

- Baniulienė M., Kavaliauskas V. 2008. Būdingiausios žurnalistų kirčiavimo klaidos. *Žmogus ir žodis* 1 (10), p. 84–93.
- Cesevičiūtė I., Minkutė-Henrickson R. 2001. Kalbinės komunikacinės kompetencijos sampratos problema užsienio kalbos mokymo(-si) aukštojoje mokykloje požiūriu. *Socialiniai mokslai* 4 (30), p. 5–64.
- Dabašinskienė I. 2008. Trumpinimas ir dažnumo poveikis šnekamojoje kalboje. *Darbai ir dienos* 50, 109–118.
- Fairclough N. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Girčienė J. 2009. Daugiskaitinių ir vienaskaitinių kreipimosi formų konkurencija viešojoje sakininėje vartosenoje. *Kalbos kultūra* 82, p. 214–233.
- Hedin T. 2005. *Changing Identities. Language Variation on Czech Television*. Stockholm: Sockholm University.
- Holmes J. 2008. *An Introduction to Sociolinguistics*. Harlow: Pearson Education.
- Jakaitienė E. 2009. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Marcinkevičienė R. 1994. Gyvosios kalbos etnografija. In *Sociolingvistika ir kalbos kultūra*. Vilnius, Gimtoji kalba, p. 47–54.
- Marcinkevičienė R. 2008. *Žanro ribos ir paribiai. Spaudos patirtys*. Vilnius: Versus aureus.
- Miliūnaitė R. 2009. *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Pečiulis Ž. 2007. *Iki ir po televizijos*. Vilnius: Versus aureus.
- Pupkis A. 2006a. Ką parodė Kalbos švaros dienos (1). Prieiga per internetą: <<http://www.vlkk.lt/lit/naujienos/naujiena.807.html>>.
- Pupkis A. 2006b. Ką parodė Kalbos švaros dienos (3). Prieiga per internetą: <<http://www.vlkk.lt/lit/naujienos/naujiena.810.html>>.
- Putinaitė N. 2004. *Šiaurės Atėnų tremtiniai*. Vilnius: Aidai.
- Savickienė I. 2006. Komunikacinė pragmatika ir kalbėjimo situacijos tikslas: deminutyvų vartojimo atvejis. *Kalbos kultūra* 79, p. 256–263.
- Schröder K., Philips L. 1999. Mediatized Politics: Political Discourses and the Media in *Contemporary Danish Democracy*. Prieiga per internetą: <www.nordicom.gu.se/common/publ_pdf/37_schröder.pdf>
- Trudgill P. 1999. Standard English: what it isn't. Prieiga per internetą: <<http://www.phon.ucl.ac.uk/home/dick/SEtrudgill.htm>>.
- Vaicekauskienė L., Švežaitė V. 2009. Kalbos taisymai ir kalbinis pasitikėjimas: sociolingvistiniai nuostatų tyrimai. *Kalbos kultūra* 82, p. 235–252.
- Župerka K. 1983. *Lietuvių kalbos stilistika*. Vilnius: Mokslo.

INTRODUCTION

Given the state of flux in various fields of life, including language development in general and specific languages in particular, it is quite appropriate that one of the most popular words of late is *change*. In case of language contact, the most common specific type of influence is the borrowing of words (Thomason 2001:10).

Vocabulary expansion is the area where linguistic innovation is mostly felt. At the present stage of language contact and development, many languages accept linguistic features from other languages and change their attitudes towards what is appropriate in the grammar. Borrowing seems an easy process since no one bothers about paying off the debt. However, it is stressed by a number of linguists that terms like *borrowing*, *loan word*, *loan blend* and *loan shift* (in the sense of a linguistic form taken over by one language from another) are a kind of misnomer as the words are not given back (cf. Crystal 1999: 40; 2008: 58). McArthur (1996:138) observes that “There are different preconditions for borrowing, among them the domination of some languages by others (for cultural, economic, political, religious or other reasons), and a sense of need, when users of one language draw material from another for such purposes as education and technology”. In fact, purposes of borrowing are multifarious. Traces of foreign elements can be observed both in spoken and written language, especially if the source language is a sustained contact language.

THEORETICAL BACKGROUND

In the course of time Latvian has been exposed to the influence of different languages, mostly German and Russian (Rūķe-Draviņa 1977). English was introduced in the 20th century, and its influence in Latvia has been constantly growing, especially since restoration of Latvia's independence. Direct contacts with foreign countries resulted

in the introduction of a large number of new concepts and terms, mainly from English. As a direct, indirect and intermediary contact language English has contributed primarily to the word-stock of Latvian, though its impact on the structure and conventions of Latvian is also beginning to be felt (Veisbergs *et al.* 2009: 220). The present linguistic situation can be explained in terms of globalization (Crystal 1997). Its fundamental features include the overcoming of spatial barriers and the centrality of knowledge and information (Bielsa 2005: 131). As Crystal (1997) points out, globalization has resulted in the predominance of English as a global lingua franca; in Latvia, English currently dominates the new channels of information and media. On the one hand, the native language is an important expression of Latvian identity, which, in turn, is associated with specific values. The issue of culture necessarily includes that of language. Language is an important ethnic symbol, and a threat to the native language is deemed to constitute a threat to cultural identity. On the other hand, there are language users, especially from the younger generation, journalists in particular, who find it stylish to use English words both in their colloquial speech and in a great variety of texts (Brēde 2008). Anglicisms are often used as fashionable words. It has been noted that the vocabulary currently in use reveals significant changes as to the source languages (Baldunčiks 1989; Veisbergs 2006). Consequently, an opinion is advocated that Russian is gradually losing ground to English (Veisbergs 2006: 150). However, the impact of Russian as a sustained direct contact language is still strongly felt in both spoken and written forms of language (Kušķis 1993; Bušs 2005; Brēde 2005, 2006). It makes itself felt not only on the lexical level but also on the level of syntax, and, to a certain extent, in the whole structure of discourse (Brēde 2000).

Language change has been topical in a wide range of areas, primarily in historical linguistics. However, as Aitchison points out, more recent approaches have brought changes that are currently taking place at the forefront of attention. They include syntactic change, hybrid languages, dying languages, as well as sociolinguistic and psycholinguistic factors that are at the basis of various alternations (Aitchison 1998: ix). Reasons for language change include, among other things, fashion, infiltration of foreign elements, the need for a new vocabulary, or inherent causes (*ibid.*). Crystal (2004: 130) states that “Language change is inevitable, continuous, universal and multidirectional. Languages do not get better or worse when they change. They just change”. At present a certain change can be observed in Latvian norms and conventions; the media has adopted a more colloquial style, and there is a freer use of slang in printed works.

Slang, defined as “a set of colloquial words and phrases generally considered distinct from and socially lower than the standard language” (McArthur 1996: 860), is a verbal variety that distinguishes one social group from another. It basically belongs to spoken language. As a sign of group identity, slang is not associated with regional varieties. Crystal defines the primary function of slang as follows: “The chief use of slang is to

show that you're one of the gang" (2002: 97). Other reasons for using slang include the desire to establish and maintain relations and to sound original. Communication is possible if speakers share the same vocabulary – one of the features of slang is the use of foreign words of all kinds. People who are not familiar with it may not understand it, because the style of language is not their own (Munro 2007: vii). The first Latvian slang dictionary includes approximately 8000 slang units (Bušs and Ernstsone 2006). The authors conclude that the number of Russian slang-based barbarisms in Latvian has been steadily growing over the last 10 to 15 years, and that Russian continues to affect Latvian to a much greater extent than English (Bušs 2005: 44–46).

Sociolinguistic investigations reveal that Latvia is still facing the problem of demographical balance (in 2009 the percentage of Latvians in the country as a whole was 59.3%, and in the capital merely 42.3%). Although the goal of the Latvian government is to create an integrated society based on the State language, the situation regarding the use of Latvian has not improved much. Latvian/ Russian bilingualism is common. Reasons adduced for the tenacity of Russian in the public sphere include people's willingness to come across as tolerant (Poriņa 2009: 184–185). The recent report by the State Language Commission on the use of Latvian reveals that in the civil service sector it is satisfactory, in business it is inadequate, in the media it is highly unsatisfactory, and in education barely satisfactory (Mūrniece 2010).

With respect to language in use, emphasis is now placed on how language forms conform to a particular speech situation. The principle of appropriateness is replacing the act of passing judgement as to the correctness or incorrectness of a certain form or usage. Problems do, however, arise, and falling standards are a matter of routine concern. Reasons for this state of affairs may be the blurring of boundaries between spoken and written forms of language and, to a certain extent, between genres as well as ignorance and lack of understanding of a correspondence between linguistic means and a speech situation. Indeed, this may even extend to outright unwillingness to follow and respect rules of linguistic behaviour. That is why the language problem is of a crucial concern in Latvia.

DATA AND METHOD

The present study draws on the assumption that social roles and identities of language users are reflected in their linguistic performance. Language functions as a mirror of culture; it also registers and reflects all developments in a particular society. Language contacts, especially direct permanent contacts, bring about changes felt on different linguistic levels.

This paper presents a study of spoken Latvian on the basis of interview material to demonstrate the influence of Russian. The material comes from the recorded

interviews on the radio and TV broadcasts as well as interviews published in the weeklies “TV Izklaide” (“TV Entertainment”), “Kultūras Diena” (“Culture Day”, a supplement to the daily “Diena”) and “Rīgas Viļņi” (“The Waves of Riga”, a weekly radio and TV programme magazine) between 2007 and 2009. Some observations concerning mobile telephone conversations overheard in public places have also been added.

The results of the analysis show that the most readily borrowed part of speech is nouns (as these denote objects). They range from terms and professionalisms to popular slang words and have been adapted to the rules of Latvian grammar acquiring the characteristic endings (*ģedovščina*, *stroibats*, *kapots*, *graņonka*, *prikols*, *fiška*, *ļimons*, *zubrila*, *lunis*, etc.). The present paper mostly focuses on cases when Russian exerts influence upon the usage of verbs, adverbs, prepositions, pronouns, and interjections; the paper also discusses the influence seen in some idioms, in the use of discourse markers, and it looks at word order and the formation of negative and interrogative sentences.

In most cases the borrowed linguistic forms (as they appear in Latvian texts) are loan translations. They are used in headlines of newspapers and magazines, apparently to attract the reader's eye, though quite often the reader might wonder if a particular form has been specially chosen to fulfil some stylistic purpose. One can come across single Russian words, phrases and even whole sentences in the transliterated form, e.g. *kogda konci ne otdani*; *denģi ne vozvraščajut*; *kto zdes boļnoi?* *Fašizms ne proidjot*; *Vasjka slušajet, da jest*. Even if such words are highlighted, or a translation is provided as an attempt to justify their presence, they *smudge* the language.

INFLUENCE OF RUSSIAN ON LATVIAN PARTS OF SPEECH

The data analysis reveals that a class of words that has crept almost imperceptibly into Latvian vocabulary and has become indispensable for many language users as a result of direct language contacts is the verb. I will start with analyzing the situation regarding *direct verbs*.

DIRECT VERBS

In the first two examples the same verb takes two different prefixes which indicates the development of the paradigm:

- (1) *Filma **uzpērk** ar pamatīgo profesionālismu.* (подкупает)
(The film fascinates with its real professionalism.)

In Latvian there are other ways to express the same idea, e.g. *Filma piesaista...* (lit. “The film attracts...”). The verb “pirkt” (to buy) with the prefix *uz-* is most often used in the meanings of “to buy up” and “to bribe”. It is apparent that neither of them fit the given context.

- (2) *Mani ļoti **nopirka** viņa attieksme pret šo darbu.* (купило)
(His attitude towards the job appealed to me very much.)

The prefix *no-* indicate the perfective aspect which corresponds to the situation; however the Latvian form requires either *Man ļoti **patīk**...* (lit. “I like ... very much”) or *Es **augstu novērtēju**...* (lit. “I appreciate... a lot”).

- (3) *Man nekad nav šķitis, ka es būtu kaut kādā veidā **apdalīta**.* (обделена)
(I’ve never felt like having been deprived of something.)

In this case the Russian morphemes have been transferred to Latvian directly. In Russian there are several verbs with the prefix *об-*, the Latvian equivalents of which have the prefix *ap-*, e.g. “обвинить” (*apvainot*; to offend), “обиграть” (*apspēlēt*; to outplay), etc. This to a certain extent explains the form of a particular loanword. Besides, its pronunciation is similar to the original word due to energy assimilation ([^labdalī:ta]).

- (4) *Politiskajā žargonā runājos, kurš nav “**uzmetis**” vēlētāju?* (кинуть)
(Using political slang, who hasn’t cheated the electorate?)
- (5) *Vienkāršs šlāgeris, kuram tu zini pat nobeigumu, mani **besī** ārā.* (бесит)
(A simple popular song whose final tunes are known to everybody, just enrages me.)
- (6) *Naktī absolūta tumsa, vai nu tu **zažmuril glaza** vai turi atvērtas.* (зажмурил глаза)
(At night there’s absolute darkness, it doesn’t matter if you keep your eyes shut or open.)

Example (5) illustrates a case of using a Russian verb adapted to the Latvian grammar requirements. Like most verbal borrowings, it belongs to the second conjugation. Examples (4) and (5) represent relatively recent loans. Sentence (6) shows the speaker’s pressing need for a Russian turn of phrase: the journalist has not changed a word the interviewee was saying.

REFLEXIVE VERBS

The corpus analysis indicates that number of *reflexive verbs* borrowed from Russian is quite considerable. The verb forms in Latvian, as can be seen from examples (7)-

(12) below retain the same prefixes as in Russian. The corresponding construction in Latvian often requires the passive voice, e.g. the sentence (1) should read *Plānotie pasākumi tiks atlikti*.

- (7) *Plānotie pasākumi atliksies uz nenoteiktu laiku.* (отложатся)

(The planned events will be postponed indefinitely.)

In the following two examples the calques do not fit the context since the interviewee is talking about serious matters:

- (8) *Viņu stils diezgan jocīgi ierakstās šī konkursa formātā.* (вписывается)

(Their style fits the format of this competition rather oddly.)

- (9) *Busuļa dziesma Eirovīzijā nenolasīsies.* (не прочтётся)

(Busulis' song won't be understood in Eurovision.)

An appropriate form in example (8) is either ... *stils... izskatās* or ... *stils ne īpaši atbilst... formātam*, whereas in (9) – ... *dziesmu... nesaprātis*.

- (10) *Pietiek ar vienu vārdu, lai panestos vesela tēma.* (чтобы понеслась)

(One word is enough to start a whole story.)

Example (10) illustrates a case when a Latvian speaker has borrowed the Russian slang expression (the literal meaning of the verb is *to carry*). The verb form to be used in Latvian is *aizsāktos*.

- (11) *Viņš atkal besijās par mulķīgajiem solījumiem.* (бесился)

(Again he was beyond himself with rage about the silly promises.)

- (12) *Domburs iekarsa – no Latvijas vajag “nafīgizēties” visiem, kuriem te negribas neko darīt, bet tikai vaidēt.*

(Domburs flared up – all those who don't want to do anything but moan should leave Latvia.)

Example (11) shows that, in addition to the direct form *besīt* discussed above, the reflexive form of the same Russian verb is also used. Example (12) illustrates how a loanword representing one part of speech (here: the interjection *nafig*) is used to create another (here: the corresponding verb); this form belongs to recent occasionalisms.

As is evident from the material considered above, the majority of borrowings used instead of appropriate Latvian verbs are translation loans. Some of them clearly belong to slang expressions, and the speakers are aware of the register, whereas verbs in examples (7) and (8) are used without apparent awareness of unwelcome foreign patterns being copied.

PRONOUNS

It is generally maintained that “open” classes of words like nouns, verbs and adjectives are more readily borrowed than “closed” classes such as pronouns, adverbs, conjunctions and prepositions (Bynón 1977: 231). Though the inventory of Latvian pronouns has not changed, their usage at times reproduces characteristic Russian structures. Here are a few examples of pronouns that precisely correspond to Russian usage:

- (13) *Tā ir filma par zvēriņiem, **ja kas**.* (если что)

(That's just a film about animals.)

The elliptic clause **ja kas** rejects a possible criticism about the film.

- (14) *Jums – **kas?** Humora izjūtas nav?* (что)

(You – what? Don't you have any sense of humour?)

- (15) ... – ***Tu ko?!** Daudz sliktāk!* (ты что)

(... Don't you say so! Much worse!)

Examples (14) and (15) with exclamation marks demonstrate how the Russian way of expressing unpleasant surprise is mimicked. One of the reasons that prompts this type of phrasing is, perhaps, brevity.

In example (16) (an anecdote) both the question and the answer in the form of elliptic structures echo the Russian original:

- (16) *Es dzirdēju, ka Austrālijā esot sakrustojuši ķenguru un koalū!*

– *Patiešām? **Un kā?*** (и как)

– ***Nu, neko...** Nabaga zvēriņš nositās, jo aizmiga lēciena laikā.* (ну ничего)

(– I have heard that in Australia they interbred a kangaroo with koala!

– Really? What happened?

– Not much. The poor animal got killed 'cos he fell asleep while jumping.)

Actually, the sentences with pronountranslation loans reveal the integrity of linguistic elements within the syntactic structure and demonstrates how Russian constructions are transferred to Latvian. Thus the influence of Russian reaches far beyond a particular word class.

INTERJECTIONS

In addition to words that stand for things, actions or qualities, words that express attitudes and feelings are also borrowed. There is an assumption that Russian is a perfect

language for expressing negative emotions like anger, dissatisfaction, etc. The corresponding word list in Russian is much longer and more varied than that in Latvian, which mostly consists of animal names (Kursīte 2008).

Our corpus of data is characterized by its colloquial style and therefore contains interjections. The inventory of traditional loan interjections provided in (examples (17)-(18)) has been added a few more. *Nafig* (example (19)) has even served as the basis for a new derivative (see example (12) above). Interjections are pronounced according to the Russian norms including the position of word stress; in writing they are transliterated. Their functions in Latvian are the same as in Russian: *davai* is used for encouragement, *ā, vot* – for drawing attention to something, *nafig* expresses categorical denial that could be mixed with anger or contempt. *Bļin* (example (20)) is a well-known euphemism for an expletive which unfortunately sometimes replaces a great number of other words suggesting the speakers’ impoverished vocabulary. Some people replace it with the Latvian word *bļāviens* (yell) that retains its connection with the original because of the initial consonant cluster.

- (17) *Nu, **davai**, artist, pārsteidz un izklaidē, iepriecini un relaxē!* (давай)
(Come on, artist! Surprise and entertain us!)
- (18) *Tās domāts, lai bailēs iekrampētos krēslā – **ā, vot**, kā šis pagriezīsies, tā... spok!* (а, вот)
(It’s meant to make you freeze with fear. Ah, look, he’s turning round – a ghost!)
- (19) ***Nafig**, es to darišu!* (нафиг)
(Damn it! I won’t do it.)
- (20) *Nu, **bļin!** Mūsējie atkal zaudēja!* (блин)
(Damn! Our team lost again!)

A slang expression containing Russian words can be interpreted as a wish to appeal to those who can share the meaning of a particular word or expression. Apparently, for a certain target audience such a form has some significance. However, a deliberate use of slang words without stylistic considerations, especially in print, leads to a disuse of synonyms. There are contexts in which loanwords of the type are absolutely out of place.

ADVERBS AND PREPOSITIONS

Prepositions and some adverbs with similar functions borrowed from Russian, along with a few other linguistic features, clearly indicate that interference has reached the level of syntax. In Standard Latvian either different case forms of a declinable word classes or an altogether different structure should be used. Thus in example (21) the Latvian form requires the preposition *ar* (... *ar šādu nosaukumu*):

- (21) *Ko jūs zināt **zem** šāda nosaukuma? (поΛ)*
 (What do you know with a name like this?)

In (22) the adverb is unnecessary since the verb is followed by indirect object (*advokātam*):

- (22) *Es atvainojos advokāta **priekšā**. (персΛ)*
 (I apologize to the lawyer.)
 (23) ***Aiz** manis visi mani darbi.(3a)*
 (My achievements speak for themselves.)

In (23) the whole construction needs to be modified: *Par mani liecina mani darbi*.

- (24) ***Ar** šodienu mēs iesaistāties tādā kā sacensībā.*
 (Starting with today we participate in a kind of competition.)

In (24) instead of *ar* the proposition *no* should be used: *No odienas...*

CONJUNCTIONS

A commonly used Russian conjunction in Latvian that is often heard in colloquial speech and also seen in print is **a** (*but*) (see examples (25)-(27)). Sometimes it is used deliberately as if claiming an effect of irony or humour, however, the same effect can be achieved with linguistic means of Latvian:

- (25) *Klausies, **a** ko es šeit vispār daru? (a)*
 (Listen, (but) what am I doing here out of all places?)
 (26) *Vienkārši žēl skatīties tādu draņķi. **A** tauta rēc. (a)*
 (It's miserable to watch rubbish like that. But the public roars with laughter.)

The speaker's choice of the Russian conjunction which in this context may be associated with a wish to sound ironical concerning the public's reaction to some poor film is explained by colloquialisms such as *draņķis* (junk, rubbish) and *rēkt* (to roar).

- (27) – *Tici, ka bērnus atnes stārķis? – Nē. – **A** ka kāpostos viņus atrod? – Protams, nē. – **A** raganas mēdz būt? – Nē. Šie jautājumi ir vienkārši stulbi. (a)*
 (Do you believe that children are brought by the stork? – No. – (But) that they're

found in cabbages? – Of course, not. – What do you think – do witches really exist? – No. These questions are just stupid.)

The journalist is obviously trying to create an informal, humorous atmosphere by exploiting the way children are asked string questions. The reiteration of the borrowed conjunction appears ineffective: the interviewee finds the questions idiotic.

- (28) *Par cik manas intereses bija saistītas ar fotogrāfiju, izvēlējos šo kursu.* (поскольку)

(Since my interests were related to photography I chose this course.)

The Latvian sentence in (28) requires the complex conjunction *tā kā*: *Tā kā manas intereses...*

- (29) *Joprojām nevaru saprast, vai šī ir jocīga komēdija vai kā?* (или как)

(I still can't make up my mind whether it's a really funny comedy.)

The conjunctions in (28) and (29) are frequently used loan translations; Latvian speakers seem not to be aware of the impact of Russian.

PARTICLES

Russian particles that have become indispensable for some people speaking Latvian are mostly used to emphasize a detail in a particular stretch of speech. Their frequency in Latvian can be also explained by the fact that they have become a characteristic feature of journalese. The particle that at present rates highest of all is *da* (examples (30)-(32)); it can be combined with different word classes.

- (30) *Visur tas ir, da jebkur.* (да)

(It's everywhere, well, anywhere.)

- (31) *Un sāk visi visriņķī mirt kā mušas... Da apnīka man rakstīt par šo kinomēslu...* (да)

(They all start dropping like flies... Well, I got tired of writing about that rubbish film.)

- (32) *Līdzīgu efektu sagādātu da jebkas, tiklīdz kadrā iznirst dīva.* (да)

(A similar effect would be achieved by anything as soon as the diva appears.)

- (33) *Ari lielā punktu starpība... – ir pārāk jau uzkrītoša.* (слишком уж)

(The big difference in the score is all too striking.)

The words in the last example are directly transferred following the exact word order of the source language (Russian).

WORD ORDER

Although word order in both Latvian and Russian is relatively free, in Latvian the SVO and SOV patterns are more common. Examples (34) and (35) follow the Russian VSO pattern, whereas (36) shows the OSV type.

- (34) *Nu, **nepārstāvu es** šajā rakstiņā reklāmu.* (VSO)
(Well, I don't advertise anything in this brief article.)
- (35) *Nu, **nebija, nebija man** panika, nekritu depresijā...* (VSO)
(Believe me, I wasn't in a panic, I wasn't becoming depressed...)
- (36) – ***To šoseju tu vēlies** ar divām joslām vai ar četrām?* (OSV)
(Would you like to have that motorway with two or four lanes?)

In line with the speaker's intention to emphasize a particular detail, an inverted word order pattern is, of course, acceptable. Example (35) illustrates the speaker's attempt to mitigate his interlocutor's wish to dramatize the situation. The effect is intensified by repeating the verb.

- (37) *Padejo **dēļ** manis.* (ДЛЯ)
(Dance for me.)

In Latvian *dēļ* is a postposition: *Padejo manis **dēļ***. The sentence could also read: *Padejo **man par prieku*** (to give me pleasure).

NEGATIVE SENTENCES

The examples of negative sentences illustrate a precise copying of the Russian way of expression. Although awkward grammatically – and, indeed, classed as an error – this form does allow the listener to understand what is meant. Erroneous negation forms are shown in examples (38) and (39). In Latvian negation is expressed by prefixing *ne-* to the verb: *Tas **nebiju** es...* (example (38)).

- (38) *Tas **biju ne es**, kur to apgalvoja.* (БЫЛ НЕ Я)
(It was not me who said it.)
- (39) *Saprātu, ka **esmu iegājis ne savā** dzīvoklī.* (ВОШЁЛ НЕ В СВОЮ)
(I understood I had entered somebody else's flat.)

It is clear from the context that no negation is needed at all. The speaker does not

mean he did not enter the flat (*neesmu iegājis*) but that the flat he entered was not his own (...*esmu iegājis svešā dzīvoklī*.)

Improper usage of the pronoun *nekas* (nothing) is illustrated in (40)-(41):

- (40) *Ceru, es **nekam** netraucēju.* (никому)
(I hope I'm not disturbing anyone.)
- (41) *Devītā vieta skaitītos **tā neko**.* (так ничего)
(The ninth place would be quite OK.)

The pronoun *nekas* stands for inanimate object, whereas the form *neviens* is required for people (...*es nevienam* netraucēju.). Although *tā neko* (accusative) rhymes with the Russian phrase, the correct form in Latvian is nominative (*tā nekas*).

There are also cases when an exact translation from Russian may obscure the meaning, as in (42) and (43):

- (42) *Labi, ka jau pašā sākumā tiekam vaļā no galīgi **nekādās** Lolas.* (никакой)
(Good to get rid of the nonentity Lola right at the start.)
- (43) *Kurš nopietns kinomaniaks ies skatīties filmu ar tik stulbi **nekādīgu** nosaukumu!*
(никаким)
(What self-respecting film buff would go to see a film with such a non-descript title!)

Nekāds as a pronoun does not take the definite ending, although like an adjective it can modify the following noun, e.g. *tā nav **nekāda** rotaļa* (it's not a game). Example (43) comprises an adjectival form derived from *nekāds* by adding a traditional suffix. Apparently the person concerned wishes to draw attention to his negative opinion.

INTERROGATIVE SENTENCES

Interrogative sentences represented by *wh*-questions and *yes-no* questions demonstrate elliptic constructions so characteristic of Russian. Many of them (which in Latvian should have a form of "to be", e.g. *viņš **ir** mājās*; "he is at home"), in Russian, on the contrary, do not need it (e.g. **он дома**). *Wh*-questions are exemplified in (44) and (45):

- (44) *Pie durvīm zvana. Šis prasa: – **Kas tur?***
(There's a ring at the door. He's asking: Who's there?)
- (45) – *Draugs, **kas ar tevi?** Palīdzēšu tev tikt līdz mājām. – **Es tikko no mājām.***

(What's the matter with you? I'll help you get home. – I'm just coming from home.)

The corresponding Latvian forms should be *Kas tur ir?* (44) and ... *kas ir ar tevi?/kas tev noticis?* Also the reply lacks a verb: *Es tikko nāku no mājām* (45).

In *yes-no* questions (examples (46) and (47)) the particle *vai* that introduces this type of question in Latvian has been omitted:

(46) *Šonedēļ pieveicu testu. – Bija grūti jautājumi?*

(This week I passed the test. – Were you asked difficult questions?)

(47) – *Kad atgriezīsies komunisti, atkal būs lēta desa. – Es kaut ko nesaprotu. Viņi to desu šurpu turpu nēsā?*

(When communists regain power we will again have cheap sausage. – I don't quite understand. Do they carry that sausage to and fro?)

PREFIXES

The influence of Russian can also be seen in derivational processes, and this especially concerns prefixed forms due to the fact that some prefixes in Latvian are identical with their Russian counterparts. However, it does not follow that in Latvian they function in the same way. The most common of these derivatives mimicking Russian usage (translation loans) are verbs.

In sentence (48) the verb in Latvian should take the prefix *no-* in the function of its perfective sense (*nodomāju*). The prefix *pa-* suggests diminished intensity of the verb meaning, e.g. *es (mazliet) padomāju par to* (I thought about it a little).

(48) *Vectētiņ, es jau padomāju, ka spokojas. Ko tu te tik vēlu dari? (подумаал)*

(Grandfather, I thought this place was haunted. What are you doing here so late?)

The verb in example (49) requires the present perfect or the simple past; there is no need for a prefix: ... *tu esi bijis/ bijil tev gadījās būt?* (Since there are no Perfect tenses in Russian a completed action is expressed with the help of a verb with a perfective prefix):

(49) *Kādās vētras skartajās vietās tu pabijī? (побывал)*

(What places affected by the storm have you visited?)

In sentence (50) the reflexive verb in Latvian may take the prefix *pār-* to convey the sense that the action is being performed too intensively. The intensity of the action

can also be communicated with the help of an idiom, e.g. *publika plīsa no smiekliem* (the public split their sides laughing).

- (50) *Publika pēc tam pati **apsmējās**.* (обхохоталась)

(The public then roared with laughter.)

- (51) *Kāds mistisks ticējums noved pie **bezvainīgi** nomušītiem bērniņiem.* (безвинно)

(There is a mystical belief that causes killing of innocent children.)

Example (51) illustrates the adverb *bezvainīgi* with a Russian prefix. Though in Latvian there is a corresponding prefix *bez-*, this particular word in (51) requires the negative prefix *ne-*, i.e. *nevainīgi*.

IDIOMS

In Latvian colloquial speech one can observe a number of phraseological loans which include all types of idioms (Veisbergs 1999: 16). Extremely popular are calques like *uz doto momentu* – на данный момент, *nu, neko sev* – ничего себе, *kopš kuriem laikiem* – с каких пор, *izejot no pieredzes* – выходя из опыта, *pa tiešo* – по прямому), and many others. From the set of the borrowed idioms speakers appear to use those that have been on the list for years (examples (52) and (53)) as well as relatively recent loans (examples (54)-(57)).

- (52) *Filma izrādījies **ne pa zobam** vidējam skatītājam.* (не по зубам)

(The film proved to be too difficult for an average spectator.)

Another feature of Russian here is the way the journalist expresses negation:

- (53) *Kad gali tomēr nav atdoti.* (концы не отданы)

(When the hopes are not given up.)

- (54) *To varēsiet baudīt, ja esat krievu klasikas cienītājs un **jums jau sāk braukt jumts**.*
(крыша поехала)

(You'll be able to enjoy it if you're a fan of Russian classics and you're going mad.)

- (55) ***Kāda mārūtka pēc** vienā epizodē viņš klausās to muļķi?* (какого хрена)

(What the hell is he doing in that episode where he listens to that idiot?)

- (56) ***Pa lielam** jau visam līdzī neizsekosi.* (по большому счёту)

(You can't follow everything so thoroughly.)

(57) *Ja skatāties **pa lielo**, par reformām nevar pat runāt.* (по крупному)

(In broader terms one cannot even speak of reforms.)

Sentences (56) and (57) illustrate a turn of phrase (in two different forms) that over the last few years has become a vital catch-phrase for almost everybody, from schoolchildren to politicians. It is heard on the street, in public transport, on the radio and TV interviews. The examples in question were taken from radio broadcasts.

DISCOURSE MARKERS

Any choice a speaker makes about how to construct an utterance can function as a cue about how it is meant to be interpreted. Spoken genres and their representation in a written form employ discourse markers such as conjunctions, interjections and comment phrases that signal textual relations and indicate the speaker's orientation and attitudes towards the speech situation. Russian loanwords in Latvian include particular lexical items that function as discourse markers. Examples (58) and (59) illustrate the old borrowings *vot* and *davai*. *Vot tā* at the end of the sentence in (58) makes the piece of information sound emphatic with a suggestion that the information is not welcome. Example (59) comes from a telephone conversation heard daily, and in a situation like this *davai* signals the end of the conversation. It may also be interpreted as just saying good-bye:

(58) *Tieši šodien priekšniekam vajag sapulci, **vot, tā**.* (вот)

(Today of all days the boss wants to call a meeting. You see?)

(59) *Nu tad sarunājuši. **Davai!*** (давай)

(Well, that's settled then. OK.)

In sentence (60) *koroče* fills a pause before the speaker comes forth with giving the exact time of the meeting. The lexical borrowing *tipa* / *tip*, so to speak, has run rife among young people. Sometimes it accounts for every other word, in which case it is difficult to interpret it as a discourse marker and which may be more readily seen as an indication of an individual speech habit. In sentence (61) the speaker uses *tipa* to concentrate on and introduce the information that follows:

(60) *Rīt braucam, **koroče**, tiekamies 9.00.* (короче)

(We're leaving tomorrow. So let's meet at 9.00.)

(61) *Vīpa aizdomīgi paskatījās, **tipa** – vai tik es nešpikoju.* (типа)

(She looked at me suspiciously to see if I was not cribbing.)

Examples (62) and (63) demonstrate the speakers' need for a particular euphemism in order to formulate the appreciation and to show hesitation, respectively. Like *tipa*, *bļin* belongs to the lexis that makes the speakers' expression disagreeable.

(62) *Nu, tāds, **bļin**, krutais gabals!* (блин)

(Well, it's real cool!)

(63) *Vakar, **bļin**, iestaigāju ē **bļin** Plazā.* (блин)

(Yesterday, well, I er walked into well, Plaza.)

CONCLUSIONS

The findings of the present analysis indicate that in the Latvian media, including printed media, one can often observe the presence of colloquial style which occasionally borders on slang. It involves an extensive use of borrowings, mostly from Russian and English. Observations indicate that carelessly formed constructions and a considerable amount of vague language can be seen and heard daily. The impression is that those who hold or participate in interviews are either eager to demonstrate their knowledge of Russian or, as it happens, they say or write down the very first word that comes to mind.

The interlocutors quite often neglect the rule of linguistic appropriateness. It is obvious that Russian has not ceased to affect Latvian vocabulary via borrowing single words, expressions and catch-phrases. Among different word classes, noun loans predominate. However, as the present set of examples illustrates, borrowings cover almost all word classes. The majority of them are semantic loans. Speakers who are not familiar with this particular vocabulary feel excluded. Regrettably, Russian also affects the level of syntax as can be seen in word order patterns and the use of elliptic sentence types characteristic of Russian. No doubt, the above mentioned factors may damage the impression of language integrity and, as a result, obscure the process of communication. Writing about English as his native language, the well-known journalist J. Humphrys says that language needs to be versatile and nuanced, not rudimentary and limited. When euphemism becomes the norm, real dialogue becomes impossible. He quotes George Orwell saying that slovenly language makes it easier for us to have foolish thoughts (Humphrys 2004: 333-334). While borrowing as a source of vocabulary enrichment doubtless has its positive sides, careless playing with foreign linguistic elements, especially in print, affects the quality of language for the worse.

Maija Brēde

NEREIKALINGI SKOLINIAI KALBOJE, ARBA VIENA DIENA LATVIŲ ŠNEKAMOSIOS KALBOS APLINKOJE

Santrauka

Tam tikrų kalbinių formų paplitimas ir populiarumas įvairių kalbos vartotojų socialinių grupių skirtinguose kalbos registruose liudija ne tik apie kalbinės bendruomenės įpročius, bet ir apie gyvenimo ritmo bei pažiūrų pokyčius. Manoma, kad šiuo metu Latvijoje pamažu įsigali anglų kalba. Vis dėlto rusų kalbos kaip nuolatinės tiesioginio bendravimo kalbos įtaka tiek šnekamajai, tiek rašomajai latvių kalbai tebėra labai didelė.

Straipsnyje nagrinėjami radijo ir televizijos laidų įrašai, populiariuose dienraščiuose paskelbti interviu. Analizuojami pavyzdžiai (kalbos klaidos) parodo rusų kalbos įtaką.

Taigi rusų kalba, kurią dauguma latvių girdi ir neretai kasdien vartoja, stipriai veikia latvių kalbos leksiką: atskirus žodžius, frazes, lengvai įsimenamus posakius. Dažnai pasiskolintos kalbinės formos yra kalkės. Iš tiriamos medžiagos matyti, kad daugiausia skolinamasi daiktavardžių, bet galima rasti pavyzdžių iš beveik visų kalbos dalių. Deja, rusų kalba veikia ir gramatinės konstrukcijas – itin žodžių tvarką ir eliptinę sakinių vartoseną. Be abejo, šie veiksniai trukdo sėkmingai bendrauti, nes iš kitos kalbos skolintos konstrukcijos ne visų gerai suprantamos.

REFERENCES

- Aitchison, J. 1998. *Language Change: Progress or Decay?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Baldunčiks, J. 1989. *Anglicismi latviešu valodā*. Rīga: Zinātne.
- Bielsa, E. 2005. Globalisation and Translation: a Theoretical Approach. *Language and Intercultural Communication* 5 (2): 131–144.
- Brēde, M. 2000. One Aspect of Barbarisms in Latvian Discourse. *Contrastive and Applied Linguistics* 6 (7–13). Rīga.
- Brēde, M. 2005. Tulkojuma caurspīdīgums. *Latviešu valoda – robežu paplašināšana*. Valsts valodas komisijas raksti 1 (19–30). Rīga: Valsts valodas komisija.
- Brēde, M. 2006. Trojas zirdziņi latviešu runā un rakstos. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi* (70–83). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Brēde, M. 2008. Aizguvumi mūsdienu latviešu valodā izklaidēs materiālos. *Vārds un tā pētišanas aspekti* 12 (1): 209–223.
- Bušs, O. 2005. Pēc 25 gadiem jeb Barbarismi-2005. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi* (39–46). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Bušs, O., Ernstsone, V. 2006. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Norden AB.
- Bynon, T. 1977. *Historical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, D. 1997. *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, D. 1999. *The Penguin Dictionary of Language*. Penguin Books.
- Crystal, D. 2002. *The English Language*. Penguin Books.
- Crystal, D. 2004. *The Language Revolution*. Cambridge: Polity.
- Crystal, D. 2008. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Blackwell.
- Humphrys, J. 2005. *Lost for Words*. Hodder.
- Kursīte, J. 2008. Par Lamāšanas un lamstīšanas. *Diena* 7.02. (16–17).
- Kušķis, J. 1993. Par dažu skaņu un skaņu savienojumu izrunu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi* 27 (137–42). Rīga: Avots.
- Mc Arthur, T. (ed.) 1996. *The Oxford Companion to the English Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Munro, M. 2007. *Chambers pardon my english!* Chambers.
- Mūrniece, I. 2010. Ne nauda izšķirs valodas likteni. *Lavijas Avīze* 20.03. (5).
- Poriņa, V. 2009. *Valsts valoda daudzvalodīgajā sabiedrībā: individuālais un sociālais bilingvisms Latvijā*. LU Latviešu valodas institūts.
- Rūķe-Draviņa, V. 1977. *The Standardization Process in Latvian, XVI Century to the Present*. Stockholm:

Almqvist & Wiksell International.

Thomason, S.G. 2001. *Language Contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Veisbergs, A. 1999. *Idioms in Latvian*. Riga: University of Latvia.

Veisbergs, A. 2006. East Wind, West Wind in Translation(What the English Tsunami has Brought to Latvian). *Pragmatic Aspects of Translation*. (148–168). Riga: SIA JUMI.

Veisbergs, A. 2008. Modern Linguistic Asymmetries – the Impact on Latvian. *English – the Lazy Way Out? Maybe... But is it Worth it?* (3-34). Riga: SIA JUMI.

Veisbergs, A., Brēde, M., Ločmele, G., Šalme, A., and Žigure, V. 2009. Jaundarinājumi latviešu valodā 21.gadsimtā. *Letonikas trešā kongresa zinātniskie raksti*. (211-223). Riga: Latvijas Zinātņu akadēmija.

STRATEGIC USE OF IMPRECISION: A STUDY OF NUMBERS IN ADVERTISEMENTS

JÛRATË RUZAITË

ISSN 1392-0588
2010. 54

INTRODUCTION

Though numbers are commonly associated with precision and are a main feature of informative texts, the present paper argues that they can be used with a vague meaning and can perform more functions than just the informative one. The present analysis focuses on the discourse of advertising, where the persuasive and informative functions are often of equal importance. As will be demonstrated further in the paper, numbers are employed in different linguistic patterns when they perform certain communicative functions.

This investigation is primarily based on corpus data and makes use of one constituent part of the British National Corpus (BNC). The sub-corpus used for the investigation consists of written advertisements, which total 558,133 words. The majority of written advertisements in the BNC include travel brochures and leaflets, tourist information leaflets, leaflets advertising services, and holiday information. A significantly smaller part of the texts comprises bank leaflets, leaflets advertising goods and products, and advertisements from *The Economist*. Since most of the corpus data represent texts used to advertise tourist services, some additional adverts were used to compensate for the underrepresented text types. Therefore, advertisements collected from the website of Mary Kay cosmetics (www.marykay.com) were used to supplement the BNC data. To distinguish the two data sources, the examples cited from the Mary Kay homepage will be followed by the product names that they advertise, whereas corpus examples will be followed by the bracketed abbreviation 'BNC'.

PRECISE NUMBERS WITH A VAGUE MEANING: THEORETICAL BACKGROUND

Since numbers are commonly associated with precision and objectivity, they are often stereotypically considered to be a main feature of informative, well-substantiated

and objective texts. As Scollon and Scollon (1995) observe, communication in the modern world is largely based on Utilitarian discourse, which ‘fetishises’ precise information and empirical evidence (for a similar approach, see also Zadeh 1987). Due to such an attitude to numerical information, precision has been especially prioritised and valued in the world of academia, where arguments are considered to be grounded if they are backed up with precise numbers and solid evidence.

The tendency to put special emphasis on precise numbers and precise use of language is based on the Aristotelian tradition, where a lack of specificity and precision is considered to be ‘destructive of clearness’ and must therefore be eliminated. Following Aristotle, when speaking about events we should aim at specificity, i.e. indicate exact dates, numbers, etc. (1946: 1407).

However, some recent linguistic studies have shown that precision need not be the absolute aim of communication. Besides, as has been demonstrated by some linguists, even numbers can be used with a vague meaning and can serve some important communicative functions when used imprecisely. For instance, Hurford (1987), in his study of universal principles in the formation and properties of numerals, observes that ordinal numbers without a noun are absolutely uninformative when decontextualised.

Other linguists observe that ordinal numbers can be vague even when they are fully contextualised. For instance, Channell (1994) argues that ordinal numbers can be used as approximations both when they are (1) explicitly approximated, and (2) without an explicit approximator. Numbers can be approximated with approximators (e.g. *about*, *around*, *approximately*) and other numbers by providing a range (e.g. *from...to*). Numbers that are not approximated but are still used with a vague meaning are round numbers. The significance of round numbers in our cognitive system is discussed by Rosh (1975), who observes that these numbers are of special importance since they are used as cognitive reference points. Such an approach to round numbers is further developed by Channell, who claims that ‘we understand that a number may be an approximation when it is a reference point number’ (1994: 79). She makes some important observations concerning the factors that predetermine the use of such numbers. First, she notes that ‘reference point numbers are a product of the base of the number system being used’ (e.g. 10) (Channell 1994: 79). Second, ‘what counts as “round” is partly situationally determined’ (ibid.).

Vague numerical references can serve multiple purposes in communication. For instance, in her analysis of academic texts, Channell (1990: 115) observes several major uses of vague quantities. They are used instead of more precise information (1) to give the right amount of information; (2) to persuade the reader; (3) to downgrade or highlight a piece of information; and (4) when specific information is lacking.

Persuasive uses of approximated numbers and other quantitative references are discussed by Pocheptsov (1992), who reveals how quantities can be used for manipulations. One of the many manipulative techniques that he discusses is rounding up or down, since an approximated round number (e.g. *approximately 50%*) is more impressive than the non-rounded number (e.g. *47%*). Such ways of referring vaguely to quantities tend to be used in ideologically loaded discourses. For example, as Pocheptsov (1992) observes, they were used as a successful manipulative technique in the Soviet period by the Soviet government and media. As Pocheptsov (1992) rightly notices, the advantage of employing such numerical forms is that it is difficult to accuse the speaker of being dishonest (as will be argued later in this paper, this is very important in advertising). If the speaker uses the more impressive form $\frac{1}{4}$ instead of 25%, this does not distort the truth, but presents the same fact in a more persuasive way.

Huff (1954) presents a provocative study of numbers used for statistical reports and demonstrates how the apparently precise scientific field of statistics paradoxically enough can lie with numbers and be imprecise. According to Huff, 'the secret language of statistics, so appealing in a fact-minded culture, is employed to sensationalize, inflate, confuse, and oversimplify' (1954:10). He provides numerous examples which clearly demonstrate that numbers do give an impression of precision; however, they are often inexact in reality.

It is also important to note that imprecise numbers are not only a manipulative technique used for persuasion, but can also optimize comprehension since they are more easily processed (they often serve as cognitive reference points). Moxey and Sanford's (1993, 1997) psycholinguistic studies reveal that non-specific quantifiers are more easily perceived and remembered by speakers than precise numbers. Therefore, it can be assumed that numbers with a vague meaning are also more easily perceived since they are of a lower specificity. This further suggests that an appropriate degree of vagueness and imprecision is necessary, and that it does not hinder language comprehension (also cf. Sperber and Wilson 1991, Warren 1993).

AN ANALYSIS OF NUMBERS USED IN ADVERTISEMENTS

The present analysis reveals that numbers with a vague meaning are abundant in advertisements. It has been observed that certain types of numbers dominate; the data suggest that the most prototypical numbers are used most frequently. Numbers in adverts are often explicitly approximated, or the context shows that they are implicit approximations. In both cases, vague numbers are used for special communicative purposes but most typically they have a persuasive effect.

MAJOR SETS OF NUMBERS USED IN ADVERTISING

First of all, the obtained data show that several types of numbers predominate in the discourse of advertising. The numbers used in the advertisements under investigation can be grouped into several major sets (presented here in the order of frequency):

- (1) tens, or round numbers (e.g. *ten, fifty*),
- (2) non-round numbers (e.g. *two, four*),
- (3) plural numbers (e.g. *thousands, hundreds*),
- (4) exaggerations, or hyperbole (e.g. *million, billion, thousands*),
- (5) ‘faded’ numbers (e.g. *dozens*).

The most typical numbers are round numbers, which serve as cognitive reference points; being more easily perceived than other numbers, they are a convenient way of presenting numerical information in adverts. Such information is more easily understood, remembered and interpreted.

The set of the most frequent non-round numbers includes the numbers from 1 to 10, which are also of special importance in the human cognitive system of numbers and thus may require less effort and background knowledge to be processed by the reader. The frequency of the ten most frequent numbers is presented in Table 1.

Table 1. Frequency of 10 most frequent cardinal numbers in adverts

Number	Freq. per mil
One / 1	1455
Two / 2	1155
Three / 3	711
Four / 4	529
Five / 5	424
Six / 6	320
Ten / 10	276
Seven / 7	242
Eight / 8	174
Hundred / 100	143

In addition to the frequency of each number, Table 1 indicates which form of the number is preferred; it shows which numbers are most commonly written as words and which are typically written as numerals (the more frequent form is presented in bold). The data show that the numbers from 1 to 3 are most commonly written as

words: *one*, *two*, and *three*. Numbers higher than 3, meanwhile, are typically written as numerals.

Another numerous set of numbers used in advertisements is that of exaggerations, e.g. *million(s)*, *hundred(s)*, etc. The relative frequency of exaggerated numbers is presented in Table 2.

Table 2. Frequency of exaggerations in adverts

	Freq. per mil
million	108
thousands	54
hundreds	40
billion	33
hundred	30
thousand	24
millions	16
Total:	305

The information in Table 2 demonstrates that the most frequent exaggeration is *million* (108 occurrences); together with its plural form it totals as many as 124 occurrences.

IMPLICIT AND EXPLICIT APPROXIMATIONS

In the majority of cases numbers in advertisements are used without an overt approximation, but still have a vague meaning. In such instances, context helps to infer that the figures are not precise. The vague meaning of non-approximated numbers is especially evident in the cases of plural exaggerations such as *hundreds* or *thousands*. Some uses of non-exaggerated numbers are presented in examples (1)-(2).

- (1) ...and also has a marvellous seafront promenade. Just **six** minutes away is the beautiful picturesque old village of Altea where a lovely old church... (BNC)
- (2) The rural district of Ryedale in the heart of North Yorkshire covers **six** hundred square miles of dramatic scenery, with picturesque villages, purple moorland, grassy..(BNC)

In example (1) the number is an approximation since the time necessary to cover a certain distance can vary depending on numerous conditions; the statement is a generalisation about the average amount of time necessary to drive the distance. In example (2) the number is rounded since the exact number of miles is not important in a travel brochure.

Though non-approximated numbers dominate, there are numerous cases when

numbers are overtly approximated to show that quantities are not precise, as in examples (3)-(5) where the approximators are underlined:

- (3) ...has a bar and a pantry has ample room for more than **ten** people. (BNC)
- (4) ...of the resort is just three minutes walk, whilst the sister hotels are about **six** (evening meals are taken in a sister hotel). (BNC)
- (5) ...are surrounded by an abundance of bars and restaurants and a **five to ten** minute walk... (BNC)

Overt approximation is most commonly achieved via such approximators as *about* and *approximately* (as in (3) and (4)), or by indicating a range of numbers (as in example (5)).

The range of numbers can be indicated in two ways, as can be seen in the two sets of examples below:

(a) The range upwards (e.g. more than / over + N):

- (6) The drama will involve a cast of over **ten** people and include sections of talks... (BNC)
- (7) ... the last four years work has been going on behind the scenes and while over **six million** passengers per annum used the terminal during this project, few were aware of what... (BNC)

(b) The range downwards (e.g. no more than / less than + N; nearly + N):

- (8) ...system means a cab in central London is usually no more than **ten** minutes away... (BNC)
- (9) These two hotels are interconnected and lie less than **ten** minutes stroll from the resort centre. (BNC)

When the range upwards is provided, only the bottom line is identified; absence of the top line makes the range bigger and less limited (or even limitless). Since such a range allows for a very flexible interpretation of the number, it can be considered as a manipulative or persuasive use. The range downwards, in contrast, is a limited range since the top line is indicated. The bottom line in such cases may be 'zero'; therefore, such a use of numbers can function as a self-distancing device in adverts, as in example (10):

- (10) Firms, softens and reduces the appearance of fine lines. Hydrates for up to **10** hours.
(Age-Fighting Moisturizer normal to dry)

In example (10), the limited range provides only the top line, whereas the bottom line is not specified. Therefore, it can be assumed that the bottom line is 'zero', which

consequently implies that the product may have no effect, thus saving the producers from possible accusations of dishonesty.

In addition, lack of precision and possible variation in numbers can be expressed by a set of enumerated numbers (usually round numbers), as can be seen in example (11):

- (11) ...numbers practice, most mature for much longer --; **five** years, **ten**, **fifteen**, sometimes more ... a lingering period during which Scotland... (BNC)

However, such approximations are not numerous; they can be expected to be more characteristic of spoken discourse.

Another tendency that has been revealed by the data is that in some instances multiple means of approximation precede numbers, as in example (12):

- (12) ...people's resort of Faliraki. It's only about a **ten to fifteen** minute stroll to the excellent sandy beach ... (BNC)

In example (12) multiple approximation is achieved by using the approximator *about* together with a range of numbers.

It has already been mentioned that non-approximated numbers clearly dominate in advertisements; however, the frequency of explicitly approximated numbers is also relatively high. For example, the number *ten* is approximated in 22 cases out of the total number of 77, which makes 28.6% of its uses. The number *six* is approximated less frequently but still such instances are rather numerous; they total 17% of its uses (23 cases of approximation out of the total number of 139).

Whether approximated or not, numbers are typically used for emphatic and persuasive effects. Numbers (especially round numbers) serve as a successful persuasive technique since they sound impressively big or small, as in examples (13)-(14):

- (13) Playa Del Ingles is only a ten minute walk away and the discos and general hub of nightlife only... (BNC)
- (14) ...the arguments against using lightweight man-made slates fall flat Anchorlite Slate. Ten years of painstaking research, of test and trial, have created... (BNC)

In example (13) the round number *ten* is used to emphasise the shortness of the distance, whereas in example (14) it persuasively refers to a long period of research.

Numbers have a persuasive effect in advertisements since they make them resemble academic texts. To increase the degree of their persuasiveness, advertisements employ other features of academic writing alongside numerical information. The data have revealed that advertisements that employ numbers typically use a high degree of scientific jargon, especially when advertising cosmetics, as in examples (15)-(16):

- (15) Transforms your skin by restoring its moisture balance and hydrating for **up to 10 hours**. (Oil-Free Hydrating Gel)
- (16) Dramatically minimizes the appearance of fine lines and wrinkles caused by the breakdown of collagen and elastin. Hydrates for **up to 10 hours**. (Age-Fighting Eye Cream)

In these examples not only the approximated numbers (presented in bold) create the impression of an academic text but also the jargon words (underlined in the examples). The usage of jargon makes the adverts sound solid and reliable, though most consumers perhaps would not even know the exact meaning of some of the terms like *collagen* and *elastin*.

CONCLUSION

The data have revealed that in advertising both approximated and non-approximated numbers do perform the informative or referential function, but primarily they perform the appellative function. They tend to be used for emphasis to make an advertisement more persuasive. Numbers in advertisements do not just specify quantities, but are used to draw attention to those quantities. Though clarity and precision seem to be synonyms of competent and successful communication, real competence is not concerned merely with information transfer. A competent language user also has to be preoccupied with accomplishing other goals (for a more detailed discussion of strategic imprecision, see Eisenberg and Phillips 1991).

The present investigation has shown that numbers with a vague meaning can be used as a useful strategy that helps to achieve certain goals, such as persuasion, self-distancing or hedging. The data have provided sufficient evidence to support the claim that numbers have persuasive effects in advertisements since numbers are often associated with science and are considered to be trustworthy. The attempts to imitate academic texts in the discourse of advertising are supported by the extensive use of jargon, which is yet another feature of academic writing.

Self-distancing and hedging are achieved through certain patterns of approximation. For instance, when a range of numbers from zero to a bigger number is referred to, the principle of honesty is observed. Hedging is especially important in advertisements since accuracy, truth and honesty are among the main ethical principles reinforced in advertising. When hedged numerical forms are used, they reduce the writer's commitment to the stated information, and thus it becomes difficult to accuse the writer of being dishonest.

Jūratė Ruzaitė

NETIKSLIŲ SKAIČIŲ VARTOJIMAS REKLAMOSE

Santrauka

Nors skaičiai paprastai siejami su tikslumu ir informatyviaisiais tekstais, šiame straipsnyje bandoma parodyti, kad jų denotacija gali būti netikslė. Tokiais atvejais skaičiais siekiama ne informuoti, o įtikinti vartotoją ir paveikti skaitytoją. Tyrimo duomenys rinkti Britų nacionaliniame tekстыne (reklamos tekstų dalis sudaro apie pusę milijono žodžių) ir internete, Mary Kay kosmetikos tinklalapyje. Tyrimas parodė, jog reklamose vartojami keli skaičių tipai: (1) dešimtys arba suapvalinti skaičiai, (2) nesuapvalinti skaičiai, (3) daugiskaitiniai skaičiai, (4) hiperbolizuoti skaičiai ir (5) skaičiai, netekę savo tiesioginės reikšmės (pvz., *dozen*). Dažniausiai reklamose vartojami skaičiai – nuo 1 iki 10. Šiems skaičiams skiriama ypatinga vieta mūsų kognityvinėje sistemoje, jiems suprasti reikia mažiau laiko, pastangų ir papildomų žinių. Kad skaičiai reklamose yra netikslūs, parodo eksplicitinės priemonės (žodeliai *maždaug*, *apytiksliai*). Kai kada skaičių netikslumą galima numanyti iš konteksto. Tyrimo duomenys parodė, kad skaičiai reklamose vartojami siekiant skaitytojų dėmesio, pabrėžiant kiekio svarbą, taip pat jie pasitelkiami kaip savotiška išlyga atsitolinti nuo skelbiamos informacijos ir sumažinti gamintojo įsipareigojimus.

REFERENCES

- Aristotle. 1946. *The Works of Aristotle*. Transl. and ed. W.D. Ross. Vol. XI. Oxford: The Clarendon Press.
- Channell, J. 1990. Precise and vague quantities in writing on economics. *The Writing Scholar: Studies in Academic Discourse*. London and New Delhi: Sage, 95-117.
- Channell, J. 1994. *Vague Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Huff, D. 1954. *How to Lie with Statistics*. London: Penguin Books.
- Hurford, J. R. 1987. *Language and Number*. Oxford: Blackwell.
- Moxey, M. L., and A. J. Sanford. 1993. *Communicating Quantities: A Psychological Perspective*. Hove: Lawrence Erlbaum Associates.
- Pocheptsov, O. G. 1992. Mind your mind: or some ways of distorting facts while telling the truth. *Et Cetera: A Review of General Semantics* 49/4, 398-404.
- Rosch, E. 1975. Cognitive reference points. *Cognitive Psychology* 7, 532-547.
- Scollon, R., and S. W. Scollon. 1995. *Intercultural Communication: a Discourse Approach*. 2nd ed. Malden and Oxford: Blackwell Publishers.
- Sperber, D., and D. Wilson. Loose talk. *Pragmatics: a Reader*. 1991. New York and Oxford: Oxford University Press, 540-549.
- Zadeh, L.A. 1987. *Fuzzy Sets and Applications: Selected Papers by L.A. Zadeh*. Eds. R.R. Yager, S. Ovchinnikov et al. New York: John Wiley and Sons.
- Warren, M. 1993. Inexplicitness: A feature of naturalness in conversation. *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam: John Benjamins, 37-53.

INTRODUCTION

A body of cross-disciplinary and cross-linguistic research on hedges has been increasing ever since the notion was first introduced by Lakoff (1972) in his research on the logical properties of fuzzy language and vague expressions. The ongoing investigations have broadened our understanding of the meaning and scope of this phenomenon by providing insights into its linguistic realization and communicative goals it is used to achieve.

Lakoff's definition of hedges as "Words whose job is to make things fuzzy or less fuzzy" (1972:195) led to a pragmatic interpretation of hedging devices, an aspect stressed by later studies. Thus for Zuck and Zuck (1986: 172), the communicative function of hedging is reduction of the strength of the author's proposition in case it later turns out to be incorrect or inaccurate. However, Clemen (1998: 18) asserts that "hedges need not necessarily have a weakening effect, but can as well enforce what is said" (cited in Hovy 2004/5: 3). In a similar vein, Meyer (1997: 23) draws attention to a specific characteristic of hedges, which is "an inextricable contradictory interwovenness of strengthening and weakening of illocutionary force".

Brown and Levinson's (1987) work has added another dimension to hedging, interpreted as positive or negative politeness strategies. Discussions of hedging from this particular perspective (see, e.g., Salager-Meyer 1995; Glanville *et al.* 1998) summarize Myers' (1989) position towards hedges as useful strategies to present claims pending acceptance and to deny claims presented by other researchers. Skelton (1997: 43) asserts that literature on hedges most commonly presents them only in a very narrow sense, as "mitigations of responsibility and/or uncertainty to the truth value of a proposition". However, this is only one of many functions of hedging and the term itself is incomplete due to the fact that hedges may as well imply defensiveness or an evasiveness of the speaker.

The dual nature of hedges (“making things fuzzier or less so”) is discussed in Varttala (2001). On this he writes:

On the one hand, in increasing the fuzziness of their utterances, language users can be thought to play down the degree of their commitment to the accuracy of concepts or propositions. On the other hand, hedges can also be perceived to decrease fuzziness when the language user deems the relevant conceptual categories inadequate for purposes of describing a given phenomenon or when the accuracy of a proposition needs to be specified as not entirely certain. (Varttala 2001:10)

Research on hedging has shown that there have been attempts to redefine the concept, and these attempts, according to Clemen (1997: 240), suggest “an obvious overall general discomfort among linguists as to what the term ‘hedge’ designates. Presently, it appears to cover almost ‘everything’ and requires a more systematic approach”. Thus Hyland’s (1998: 1) definition of hedging as “any linguistic means used to indicate either a lack of complete commitment to the truth value of an accompanying proposition or a desire not to express that commitment categorically” seems to support this line of reasoning.

This brief survey has touched upon the use of hedges in English, but the growing interest in this phenomenon has also been demonstrated by emerging contrastive studies, including Lithuanian. To the best of our knowledge, in Lithuanian scholarship hedging has been the subject of several studies (Alosevičienė 2006, 2007; Buitkienė 2008; Šeškauskienė 2005, 2008; Šinkūnienė 2008); the most recent work is overviewed below.

Buitkienė (2008) looks at hedging devices as they are used in newspaper editorials and news stories. The results of her analysis suggest that editorials are hedged more frequently than news stories; in addition, types of hedging devices also differ across the two newspaper genres. The author relates these findings to the communicative goal of editorials, which is to persuade the reader, while news stories are intended to inform.

In her study, Šeškauskienė (2008) examines a type of academic writing, i.e. introductions of bachelor theses written by Lithuanian students majoring in English, and tries to test the claim that L2 users of English can hardly notice hedges in the text (Low 1996; Hyland 2000). The results of Šeškauskienė’s research allow her to claim that it is not the case with Lithuanian students. Her study shows that “hedging in L2 of proficient users of English has not been less frequent than the average frequency of hedging in the papers of competent users of English” (Šeškauskienė 2008: 75).

Šinkūnienė (2008) investigates the frequency and variety of hedging devices in Lithuanian and English research articles in the disciplines of linguistics and medicine, focusing on lexical hedges. Her cross-linguistic study shows that linguistic research articles are hedged more frequently in both languages and that English speaking authors

tend to use hedges more and freer than their Lithuanian colleagues (Šinkūnienė 2008: 105). She also observes that the variety of linguistic items used in the English articles is much wider than in the Lithuanian ones. As to the type of hedges which appear most frequently in the research articles in both languages, it was adverbs for linguistic RAs and modal verbs for medical RAs.

MATERIAL AND METHOD

This small-scale study focuses on the use of hedges in English and Lithuanian research articles (RAs) in the field of linguistics. The material for this study was collected from different linguistic journals. English RAs were taken from *Teaching English as a Second or Foreign Language*, *Computational Linguistics* and from the *Imaginative Education Research Group* website. Lithuanian research articles come from *Acta Linguistica Lithuanica*, *Kalbotyra*, *Kalbų studijos*, *Žmogus ir žodis*, *Žmogus kalbos erdvėje* and *Teksto slėpiniai*. Altogether fifteen articles were examined, six in English (27,356 words) and nine in Lithuanian (28,315 words), to maximally balance the overall number of words. The programme of WordSmith Tools was used to generate a list of linguistic items for analysis. Sentences which contained hedging devices were later examined in more detail. A contrastive method of analysis was employed to compare the data of both languages.

With the increasing body of research on hedges, the number of categories seen as serving this function has increased as well. Lakoff (1972) enumerated different items which mostly consisted of phrases like *roughly*, *sort of*, *strictly speaking*, and so on. Varttala (2001:103) argues in this connection that “the concept of hedging has come to be understood more broadly as including a number of ways of expressing uncertainty, vagueness, hesitation [...], to cover various linguistic manifestations of feelings and thoughts pertaining to limited knowledge or accuracy”.

A wide spectrum of approaches to the phenomenon of hedging also implies variation “as to the actual items treated as hedges” (Varttala 2001:24). Hovy, for instance, believes that the distinction between hedging strategies and devices may be a promising procedure and modifies a list produced by Clemen (1997) and Clemen (1998). According to Hovy (2004/05:2-3), an open list of strategies might include:

- impersonal constructions (G. man: “man darf hier nicht übereilt handeln”)
- passive constructions (“the results are concluded in chapter 4”)
- parenthetic constructions (“This, I believe, is not a good idea.”)
- conditional (“If I was asked ...”)

As regards hedging devices, they embrace, first and foremost:

- modal verbs (“This may be to [sic] much to handle”)
- modal particles (“Es ist nunmal so, dass ich das nicht möchte.”)

- hedged performatives (modal + performative verb) (“I must admit that it is vague.”), etc.

This study employs the categories distinguished by Varttala (2001), who draws on Hyland’s (1998) view “that the best way to approach hedging in RAs is to acknowledge that hedging has certain prototypical realizations, such as epistemic modal auxiliaries, full verbs, adverbs, adjectives and nouns, but that there are also other devices useful for similar ends” (Varttala 2001:91).

RESULTS AND DISCUSSION

The statistical data on hedging drawn from the fifteen articles in English and Lithuanian are presented in Table 1. Several categories are distinguished, i.e. modal auxiliaries, full verbs, adverbs, and the category of “other hedges”. Hedges which occurred only once were not taken into account.

Table 1. Categories of hedging devices in the data (tokens and percentage)

	English	Lithuanian
Modal verbs	61 (46.9%)	46 (54.8%)
Adverbs	46 (35.4%)	31 (36.9%)
Full verbs	23 (17.7%)	5 (5.9%)
Other hedges	-	2 (2.4%)
	130	84

Most research on English (see, e.g., Hyland 1998) and other languages stresses the point that modal auxiliaries expressing epistemic meaning (i.e. doubts, certainties, and guesses of speakers) are central for hedging. This tendency is seen in our study as well. In the English data, the most common modal verbs constitute 46.9% of all hedges; the verb types in the decreasing order are *may*, *could*, *would*, *will*, and *can*. Even though propositions in Lithuanian research articles were most frequently hedged using modals as well (54.8%), it has to be stressed, though, that the choice of linguistic items expressing modality in Lithuanian RAs was shared among the two grammatical forms of the verb *galėti* (*be able/can*), which occurred in 46 propositions. The modal verb *gali* was used 22 times, whereas the present passive neuter participial form *galima* functioned as a hedge in 24 instances. Both forms appeared only in combinations with other verbs. The form *galima* comes together with many different verbs, such as *teigti*, *sakyti*, *suprasti*, and so on:

- (1) Be silpnaregių ir skaityti dar nemokančių arba jau mokančių, bet dar negreitai skaitančių vaikų, žiūrėti titruotus filmus *gali* būti keblu ir pensinio amžiaus žmonėms.

(Baravykaitė 2007)

- (2) Remiantis esamais žodynais *galima suprasti*, jog muzikantai, dėl vienokių ar kitokių priežasčių, yra atsidūrę griovyje. (Katinas 2008)

However, this category of hedging will not concern us here; in what follows, we will focus on the second most frequent group of hedges, i.e. adverbs. As regards the English data, the analysis shows the total of 46 occurrences (35.4%) of 16 different adverbs; the Lithuanian group of adverbs totals 31 occurrences (36.9%) of 6 different adverbs. They are introduced according to their semantic type and frequency (see Table 2). The adverbs are put into groups according to the categories proposed in Varttala (2001: 127); each group is discussed and illustrated with the examples from the analyzed RAs.

Table 2. Adverbs functioning as hedges in English and Lithuanian RAs

	English RAs		Lithuanian RAs	
Semantic type	Adverbs (types)	Tokens in %	Adverbs (types)	Tokens in %
Probability adverbs	potentially (n=3) likely (n=1) possibly (n=1)	n=5 (10.9%)	-	-
Adverbs of indefinite frequency	often (n=9) usually (n=6) generally (n=4) frequently (n=3)	n=22 (47.8%)	apskritai (n=4) paprastai (n=3) dažnai (n=7) dažniausiai (n=7)	n=21 (67.7%)
Adverbs of indefinite degree	extremely (n=3) clearly (n=2) quite (n=2) greatly (n=1) relatively (n=1)	n=9 (19.6%)	gana (n=4)	n=4 (12.9%)
Approximative adverbs	approximately (n=7) nearly (n=1) about (n=1) virtually (n=1)	n=10 (21.7%)	beveik (n=6)	n=6 (19.4%)
Total	16	46	6	31

PROBABILITY ADVERBS

This class of adverbs most often expresses tentative epistemic modality. Quirk *et al.* (1985: 620-621) stress that the Type (a) of content adjuncts, which show degree of truth, “comment on the truth value” by expressing “some degree of doubt” or the speaker’s judgement as to “what he says to be true or false”.

- (3) The Indian context in management education would seem to be similar, in that not only does English co-exist with Hindi and many other regional languages, as does Cantonese in Hong Kong, it seems equally likely that Indian management students

are required to complete a variety of different speaking and writing skills during their education for which they may not have sufficient linguistic or discourse competence.
(Nickerson 2008)

- (4) Characters who articulate excessively unfamiliar technical terms (such as legal jargons in *Music Box*), words with a particular accent (*A Walk in Clouds*), or fast speech (*Next Stop Wonderland*) *can possibly* hamper the learner's efforts to comprehend, so I prefer to provide subtitles in their first language when showing such movies.
(Kusumarasdyati 2004)
- (5) This is an example of everyday Hyderabad Urdu, and *potentially* shows the transfer of the same pattern into English.
(Rickoo 2008)

In the English corpus of data, this type occurs only 5 times. In example (3) the adverb is accompanied by the verb *seems* plus one more adverb *equally*, while in (4) it appears with the modal auxiliary *can*. The Lithuanian data, however, did not contain any adverb of this type.

ADVERBS OF INDEFINITE FREQUENCY

Varttala (2001: 129) suggests that indefinite adverbs allow “the language user not to commit him- or herself to categorical assertions or to exact figures for instance when they cannot be obtained, if they are not categorically correct, or when numerical precision is not deemed necessary”.

Among the adverbs functioning as hedges in the English linguistic RAs, four types of adverbs of indefinite frequency occurred 22 times (47.8%) thus making this group the most frequent: *often* appears 9 times, *usually* is found in 6 sentences, *generally* and *frequently* occur 4 and 3 times respectively.

- (6) In the next listening session (*usually* the following week), I play the rest of the tape/disc and have them continue answering the rest of the items.
(Kusumarasdyati 2004)
- (7) The genre-sensitivity developed through this instruction has empowered them not only to understand the rhetorical move structure of the target genre but also to identify the moves and the strategies *generally* used to achieve their communicative purpose.
(Swami 2008)
- (8) For any consistent ERC set there is a constraint ranking (*often* several) of which all of its ERCs are true statements.
(Riggle 2009)
- (9) After class, my students *often* personally express their great interest in the movies I have selected for them and the ways they are exploited to improve listening skills.
(Kusumarasdyati 2004)
- (10) Teachers *frequently* favour the latter more than the former. (Kusumarasdyati 2004)

The same applies to the data from Lithuanian – four different types of adverbs were found in 21 examples (67.7%), and this is the most commonly used type as well as the most varied.

- (11) Ilgainiui įsitikinta, kad kalbininkų visuomenė, ypač nesusipažinusi su Bazės koncepcija, *dažnai* tapatina ją su Žodynu. (Murmulaitytė 2009)
- (12) Leksinė ertmė *dažniausiai* žymi sąvoką, kuri nėra žinoma ar nėra svarbi tos kalbos vartotojams. (Cvilikaitė 2005)
- (13) *Apskritai* kol kas sudėtinga net lyginti Bazės ir elektroninio Žodyno duomenų paieškas. (Murmulaitytė 2009)
- (14) Norminamuosiuose darbuose jie *paprastai* apibūdinami sutrumpinimais. (Miliūnaitė 2005)

It seems that in all the above examples the authors chose to use adverbs of indefinite frequency not because they did not want to give the exact numbers, but because the precise data was not necessary and would even sound unnatural. The use of *apskritai* in (13) shows the author's assurance about her statement.

ADVERBS OF INDEFINITE DEGREE

Salager-Meyer (1994) classifies this type of hedges as “approximators” because they, in a way, replace exact numbers and give “approximate” information on the data. In the English data, five different adverbs of indefinite degree occurred 9 times. The most frequent was *extremely* (n=3), whereas *relatively* appeared only once.

- (15) They should be made aware that diversity among cultures must be highly valued and respected, and such appreciation is *extremely* beneficial when they are learning a foreign language as language is inseparable from the culture where it is spoken. (Kusumarasdyati 2004)
- (16) Clearly, the answer to this question depends *greatly* on details of the constraints in CON. (Riggle 2009)
- (17) Such a question proves to be *quite* effective in inviting them to explore possible creative activities they would do in such a situation. (Kusumarasdyati 2004)
- (18) A *relatively* simple (but frequently overlooked) way to achieve this is selecting commercial videos containing movies as teaching aids and then developing materials based on them. (Kusumarasdyati 2004)

Quite and *relatively* are classed as downtoners by Quirk *et al.* (1985: 567), and their function is to reduce the strength of the following linguistic item and, consequently, weaken the force of the whole proposition (examples (17) and (18)). The adverbs *extremely* and *greatly* (examples (15) and (16)) belong to the subtype of boosters, which

denote “a high degree” (Quirk *et al.* 1985: 590-591). As such, they can function as hedges as they provide only approximate information.

This type of adverb in the Lithuanian data is represented only by one adverb, *gana* (*quite; fairly*).

- (19) Bendrinės kalbos norma *gana* griežta, ji remiasi dviem vertinimo matais: taisyklinga – netaisyklinga, gryna – negryna. (Miliūnaitė 2003)

The adverb *gana* boosts the degree of probability of the proposition; as a hedge, it does not occur alone as it only modifies the adjective that follows, as in example (19), or an adverb.

APPROXIMATIVE ADVERBS

Approximative adverbs are used to reduce the force of the proposition by not providing precise numbers or data. In addition, approximative adverbs may (Varttala 2001: 132):

- precede a verb and reduce its strength as in example “I *almost* resigned.”
- give tentative approximations (e.g. “*about* 50 percent”);
- premodify pronouns (e.g. “*almost* everyone”) and predeterminers (e.g. “*virtually* all informants”).

This group of adverbs is claimed by Quirk *et al.* (1985: 449) to function as modifiers of numerical expressions, and this tendency is demonstrated by our data: out of the total ten occurrences of approximative adverbs in the English corpus, eight adverbs precede numerical expressions:

- (20) This accounts for *almost* 8% of the Indian population. (Nickerson 2008)
- (21) Lesson 12 was focused on Deepavali, the festival of lights, which was just *about* ten days ahead. (Tickoo 2008)
- (23) One hundred twenty-four (124) of *approximately* 306 students enrolled in the ELC participated in the second survey. (McMurry et al. 2009)

Approximative adverbs in the Lithuanian data are represented by only one adverb, that of *beveik* (*almost; nearly; approximately*) but they follow the pattern of English usage:

- (24) *Beveik* 50 procentų šio tekstinio sudaro įvairūs publicistiniai tekstai. (Cviliškaitė 2005)

As our examples indicate, approximative adverbs as hedging devices are used to manipulate “precision in quantification” (Hyland 1998: 139) and are often associated with the use of vague language (Channell 1994).

CONCLUSION

The corpus analysis has revealed that the English RAs, as compared to the Lithuanian RAs, show a greater use of hedges in general: 130 hedges were identified in the English RAs, while in the Lithuanian RAs 84 instances were found. Moreover, English authors have demonstrated greater variation in types of hedging devices. Even though the analyzed corpus of data was not big, our findings are in line with the results of Šinkūnienė's study (2008). Our main focus, however, was analysis and description of one category of hedges, that of adverbs, which in our data ranked as the second most frequent group of hedges.

Adverbs as hedging devices were first classified according to the semantic types into probability adverbs, adverbs of indefinite frequency, adverbs of indefinite degree, and approximative adverbs. These categories were established by earlier research for English, and the taxonomy of Lithuanian adverbs was performed following the same categories. The numbers of adverbs as hedging devices in the two languages can be said to differ along both parameters, i.e. types and tokens. The English RAs showed 46 occurrences of 16 different types, while the respective numbers in the Lithuanian RAs were 31 instances of only 6 different items. As regards their function, adverbs were mainly used either to reduce or to strengthen the force of the proposition, to boost the degree of probability; they also modified the neighbouring linguistic items, such as numerical expressions.

Research on the phenomenon of hedging in Lithuanian has only started, and it seems to be a promising area of investigation capable of revealing not only linguistic, but also cultural and gender-related aspects of hedging.

Violeta Kalėdaitė, Jūrata Pieczulis

SĄŠVELNIAI ANGLŲ IR LIETUVIŲ KALBOTYROS STRAIPSNIUOSE

Santrauka

Straipsnyje aptariamas anglų kalboje gana plačiai nagrinėtas reiškiny, kuris įvardijamas terminais „hedge“ arba „hedging“. Šių terminų vertimas į lietuvių kalbą dar nėra galutinai nusistovėjęs, o mokslinėje literatūroje vartojami terminai: „sąšvelnis“, „pasakymą švelninančios priemonės“, „apsidraudimas“ arba „modalinimas“ – perteikia šio reiškinio esmę, t. y. įvairių kalbinių priemonių naudojimą norint sušvelninti propozicinio turinio kategoriškumą arba išreikšti paties kalbėtojo / autoriaus požiūrį į išsakytus teiginius. Tyrimui taikomas kontrastyvinis metodas. Lyginamasis tekstynas sudarytas iš penkiolikos straipsnių įvairiais kalbotyros klausimais, iš kurių šeši anglų kalba (27 365 žodžiai), o devyni lietuvių kalba (28 315 žodžių).

Sąšvelnių kokybinė ir kiekybinė analizė parodė, kad anglų kalba parašytuose straipsniuose sąšvelniai vartojami dažniau nei lietuviškuose. Angliškoje tekstyno dalyje rasta 180, o lietuviškoje 84 sąšvelniai. Be to, angliškuose straipsniuose sąšvelnių įvairovė kur kas didesnė tiek reiškiant autoriaus poziciją, tiek panaudotų kategorijų skaičiumi, tiek atliekamomis funkcijomis. Itin gausiai

vartojami modaliniai veiksmažodžiai. Abiejų kalbų straipsniuose rasta nemažai prieveiksmių, atliekančių sąšvelnių funkciją, tad jie straipsnyje nagrinėjami plačiau. Atliktas tyrimas parodė, kad kalbotyros straipsniuose anglų kalba buvo 46 atvejai (tai sudaro 35,4 % visų sąšvelnių) ir 16 skirtingų prieveiksmių, iš kurių dažniausi *often* (9), *approximately* (7), *usually* (6). Straipsniuose lietuvių kalba prieveiksmaisiais reiškiamų sąšvelnių mažiau – 31 atvejis ir 6 skirtingi prieveiksmai, tačiau bendras skaičius siekia 36,9 % visų sąšvelnių. Dažniausi prieveiksmai: *dažnai* (7), *dažniausiai* (7) ir *beveik* (6).

REFERENCES

- Alosevičienė, E. 2006. Die Rolle der Heckenausdrücke bei der Diskursstrukturierung im Deutschen und Litauischen. *Acta Linguistica Lituanica*, 54:1-25.
- Alosevičienė, E. 2007. Heckenaustrücke im politischen diskurs (eine kontrastive Analyse deutsch-litauisch). Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.
- Brown, P. and S. C. Levinson. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Great Britain: Cambridge University Press.
- Buitkienė, J. 2008. Sąšvelniai laikraščio diskurse. *Žmogus ir žodis*, 3: 11-15.
- Channell, J. 1994. *Vague Language*. Oxford: Oxford University Press.
- Clemen, G. 1997. The Concept of Hedging: Origins, Approaches and Definitions. In Markkanen and Schröder (eds.), 235-248.
- Clemen, G. 1998. Hecken in deutschen und englischen Texten der Wirtschaftskommunikation. Eine kontrastive Analyse. diss. jur., Universität Gesamthochschule, Siegen, URL: <http://www.ub.uni-siegen.de/pub/diss/fb3/1999/clemen/clemen.pdf>.
- Glanville, R., Sengupta S. and G. 1998. A (Cybernetic) Musing: Language and Science in the Language of Science. *Cybernetics and Human Knowing*, 5 (4): 61-70.
- Hovy, D. 2004/2005. Hedges. Available at http://www.dirkhovy.de/portfolio/papers/download/hedges_dirk_hovy.pdf. Accessed 10 April 2010.
- Hyland, K. 1998. *Hedging in Scientific Research Articles*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Hyland, K. 2000. Hedges, Boosters and Lexical Invisibility: Noticing Modifiers in Academic Texts, *Language Awareness*, 9 (4).
- Lakoff, G. 1972. Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts, Papers from the Eighth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society 1972, 183-228. Reprinted in: *Journal of Philosophical Logic*, 1973, 2: 4, 458-508.
- Low, G. 1996. Intensifiers and Hedges in Questionnaire Items and the Lexical Invisibility Hypothesis. *Applied Linguistics*, 17.
- Markkanen, R. and H. Schröder (eds.) 1997. *Hedging and Discourse: Approches to the Analysis of a Pragmatic phenomenon in Academic Texts*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Meyer, P. G. 1997. Hedging Strategies in Written Academic Discourse: Strengthening the Argument by Weakening the Claim. In Markkanen and Schröder (eds.), 21-41.
- Myers, G. 1989. The pragmatics of politeness in scientific articles. *Applied Linguistics*, 10: 1-35.
- Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G. and J. Svartvik. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman.
- Salager-Meyer, F. 1994. Hedges and Textual Communicative Function in Medical English Written Discourse. *English for Specific Purposes*, 13: 149-170.
- Salager-Meyer, F. 1995. I Think That Perhaps You Should: A Study of Hedges in Written Scientific Discourse. *Journal of TESOL*. France, 2: 127-143.
- Skelton, J. 1997. How to Tell the Truth in *The British Medical Journal*. In Markkanen and Schröder (eds.), 42-63.
- Šeškauskienė, I. 2005. Hedging in English and Lithuanian Academic Discourse. In *Innovations and Tradition. Selected Papers of the 2nd International Conference*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 115-123.
- Šeškauskienė, I. 2008. Hedging in ESL: A Case Study of Lithuanian Learners. *Kalbų studijos*, 13: 71-76.
- Šinkūnienė, J. 2008. Autoriaus pozicijos švelninimas: tarpdalykiniai ir tarpkalbiniai raiškos priemonių ypatumai. *Kalbotyra*, 58 (3): 97-108.
- Varttala, T. 2001. Hedging in Scientifically Oriented Discourse. Electronic doctoral dissertation. Acta Electronica Universitatis Tamperensis 138. Accessed 20 January 2010. <http://acta.uta.fi/pdf/951-44-5195-3.pdf>
- Zuck, J. G. and L. V. Zuck. 1986. Hedging in News-writing. In *Beads or bracelets? How do We Approach*

LSP. In A.M. Cornu et al. (eds.), *Selected Papers from the Fifth European Symposium on LSP*, 172-180. Oxford: Oxford University Press.

SOURCES USED AS A CORPUS OF DATA

Akelaitienė, G. 2007. Gyvūnų pavadinimai ir kalbinės asociacijos. *Žmogus ir žodis*, 9(1): 65-69.

Akelaitis, G. 2005. Savita įterpinių samprata Jono Balkevičiaus „Dabartinės lietuvių kalbos sintaksėje“. *Kalbotyra*, 54(1): 5-14.

Baravykaitė, A. 2007. Kino filmų titrai kaip kalbų mokymosi priemonė. *Kalbotyra*, 57(3): 21-29.

Cvilikaitė, J. 2005a. Leksinės ertmės: anglų kalbos „A PET“ ir jo lietuviškų atitikmenų analizė. *Žmogus kalbos erdvėje*, 4: 34-46.

Katinas, D. 2008. Takoskyra tarp gretinamosios leksikologijos ir vertimo mokslo. *Kalbotyra*, 58(3): 46-57.

Kusumarasdyati. 2004. Listening, Viewing and Imagination: Movies in EFL Classes. Accessed on 10 March 2010 on the Imaginative Education Research Group website: <http://www.ierg.net/confs/2004/Proceedings/Kusumarasdyati.pdf>

McMurry, B., Tannen, M., and N. Anderson. 2009. *Teaching English as a Second or Foreign Language*, 12(4).

[Electronic Journal]. Accessed 10 March 2010.

Miliūnaitė, R. 2003. Kalbos reiškinių vertinimo laipsniai. *Acta Linguistica Lithuanica*, 48: 97-103.

Murmulaitytė, D. 2009. Bendrinės lietuvių leksikos duomenų bazė – ne elektroninis Bendrinės lietuvių kalbos žodynas. *Kalbų studijos*, 15: 77-84.

Nickerson, C. 2008. Towards the Creation of Appropriate Teaching Materials for High Proficiency ESL Learners: The Case of Indian Management Students. *Teaching English as a Second or Foreign Language*, 12(3). [Electronic Journal]. Accessed 10 March 2010.

Pakerys, A. 2008. Kurių linksnių kirčiavimas rodo daiktavardžių kirčiuotę? *Žmogus ir žodis*, 1: 108-117.

Riggle, J. 2009. The Complexity of Ranking Hypotheses in Optimality Theory. *Computational Linguistics*, 35(1): 1-14.

Swami, J. A. 2008. Sensitizing ESL learners to genre. *Teaching English as a Second or Foreign Language*, 12(3). [Electronic Journal]. Accessed 10 March 2010.

Tickoo, C. 2008. Narrative Strategies in an EFL Classroom: An Experiment. *Teaching English as a Second or Foreign Language*, 12(3). [Electronic Journal]. Accessed 10 March 2010.

Toleikytė, N. 2005. Komiško teksto analizė mokykloje. *Teksto slėpiniai*, 8: 96-105.

ĮVADAS

Pastaraisiais metais, tiriant lietuvių vaikų kalbos ypatybes, mokyklose ir darželiuose bendraujant su vaikais ir jų tėvais, vis dažniau galima pastebėti, kad tėvai, kilę iš kurio nors tarme kalbančio Lietuvos regiono, kalbėdami su vaikais stengiasi vartoti ne gimtąją tarmę, o bendrinę lietuvių kalbą. Tokį pasirinkimą tėvai aiškina įvairiai: vieni jų tarmės atsisakė pasikeitus šeimos gyvenamajai vietai (šeimai persikėlus gyventi į vietovę (dažniausiai – didmiestį), kuriai būdinga kalbėti bendrine kalba), kitų nuomone, gimtoji tarmė yra negraži, pasenusi. Labai dažnai tėvų sprendimą kalbėti su vaiku bendrine kalba lemia noras palengvinti būsimą vaiko adaptaciją mokykloje: manoma, kad vaikas, kasdienėje aplinkoje vartojantis bendrinę kalbą, laisviau jausis mokykloje, nepatirs komunikacinių nesklandumų ir psichologinio diskomforto, greičiau išmoks skaityti ir pan. Toks tėvų požiūris paskatino atidžiau pažvelgti į gimtosios tarmės atsisakymą, ypač į tokius atvejus, kai tėvai, tarpusavyje bendraudami kuria nors tarme, su vaiku kalbasi bendrine lietuvių kalba. Įdomu ir svarbu iširti, koks yra tokiose šeimose vartojamų gimtosios tarmės ir bendrinės lietuvių kalbos santykis ir kaip jis veikia pirmosios vaiko kalbos formavimąsi.

Lietuvoje iki šiol nebuvo išsamiai tyrinėta kuria nors tarme kalbančių tėvų ir jų vaikų kalba, netirtas tokių šeimų komunikacinis modelis. Kol kas nėra sukaupta ir specialios duomenų bazės, reikalingos tokio pobūdžio tyrimams, todėl šiame straipsnyje pristatoma *atvejo analizė* – vienos lietuvių šeimos, kurioje kalbama ir gimtąja tėvų tarme, ir bendrine kalba, kalbinio ir komunikacinio modelio tyrimas. Šiam tyrimui atlikti buvo pasitelkti *ilgalaikio stebėjimo*¹, *tekstynų lingvistikos* ir *pokalbio analizės* metodai, analizuojamąją medžiagą sudaro 27 val. tiriamosios šeimos narių (tėvų ir dukters) pokalbių įrašų, sukaupytų ilgalaikio stebėjimo metodu (apimančių mergaitės

¹ Tokia metodika, kai vieno vaiko kalba yra keletą metų stebima ir kas 2–3 dienos fiksuojama garso įrašais, plačiai taikoma užsienio šalių psicholingvistikos, lingvistikos, vaikų kalbos tyrimuose, ir jos pranašumas yra tai, kad sukaupti duomenys leidžia tirti natūralios vaiko kalbos ir komunikacijos raidos ypatybes.

amžių nuo 1;8² iki 2;8), transkribuotų ir koduotų CHILDES³ programa, laikantis *sąlytinės kalbos tekstyno* kūrimo metodikos⁴ reikalavimų. Kaip jau minėta, tiriamosios šeimos nariai vartoja ir gimtąją tarmę, ir bendrinę lietuvių kalbą. Tokia situacija susiklostė dėl šeimos gyvenamosios vietos keitimosi: pirmaisiais vaiko gyvenimo metais šeima gyveno šiaurės Lietuvos regione, todėl su mergaite, kaip ir su kitais šeimos nariais, buvo bendraujama tik gimtąją rytų aukštaičių tarmės šiaurės panevėžiškių patarmę; vėliau, mergaitei sulaukus vieno metų, šeima persikėlė gyventi į Kauną, ir tėvai, kalbėdami su dukra, pradėjo vartoti bendrinę lietuvių kalbą, nors tarpusavyje ir toliau kalbėjo tik tarme. Mergaitės šeima priklauso viduriniam socialiniam sluoksniui, abu jos tėvai yra įgiję aukštąjį išsilavinimą. Tiriamuoju laikotarpiu mergaitė darželio nelankė, namuose ją prižiūrėjo tėtis, taigi jos kalba buvo labiausiai veikiami namų aplinkos ir tėvų kalbinio bei komunikacinio modelio.

1. TYRIMO TEORINIAI PAGRINDAI

Siekiant užsibrėžto tikslo – nustatyti tiriamojoje šeimoje vartojamų gimtosios tarmės ir bendrinės lietuvių kalbos santykį bei jo poveikį vaiko kalbos formavimuisi – buvo atlikta dvejopa analizė. Pirmiausia buvo pasitelktas pokalbio analizės metodas: kiekvienas pasakymas analizuojamas kaip tam tikru būdu susijęs su ankstesniu pašneko ar paties kalbėtojo pasakymu, nustatomas šios sąsajos tipas ir rūšis. Ši analizė leido nustatyti tiriamojoje šeimoje vartojamų kalbos atmainų santykį, tėvų reakciją į vaiko kalbos tarmines ypatybes. Vėliau, taikant tekstynų lingvistikos metodą, buvo ištirtas tarminių ir bendrinės kalbos ypatybių santykis (dažnumas ir pasiskirstymas) vaiko kalboje. Kadangi tokio pobūdžio tyrimų, ypač vaiko ir tėvų pokalbio analizės, Lietuvoje vis dar yra nedaug, reikėtų išsamiau aptarti pasirinktąją teorinį pagrindą ir darbo eigą.

1.1 Atliekant pokalbio analizę, buvo remiamasi užsienio šalių lingvistų W. U. Dresler, M. Kilani-Schoch, S. Laaha, K. Korecky-Kröll (2006, 2008), V. Kazakovskajos (2006), N. Gagarinos (2006) darbais. Laikantis šių mokslininkų metodikos, pir-

² Čia ir toliau vaiko amžius žymimas taip: 1;8 – vieni metai ir aštuoni mėnesiai, 2;8 – dveji metai ir aštuoni mėnesiai ir t. t.

³ CHILDES (*Child Language Data Exchange System*) programa buvo sukurta 1984 m. JAV (kūrėjai – B. MacWhinney ir C. E. Snow) sąlytinės anglų kalbos tekstams apdoroti ir analizuoti, vėliau ji pritaikyta ir kitoms kalboms – tarp jų ir lietuvių (Kamandulytė, Savickienė 2008).

⁴ *Sąlytinės kalbos tekstyno* kūrimo principai išsamiai aptarti I. Dabašinskienės ir L. Kamandulytės darbuose (2008, 2009). Sąlytinės kalbos tekstyno kūrimo ir tobulinimo darbai atlikti Vytauto Didžiojo universitete vykdant (kartu su partnerinėmis institucijomis) projektus „Šnekamosios lietuvių kalbos tekstynas: skaitmeninimas ir gramatinis anotavimas“ (2006), „Sąlytinės lietuvių kalbos tekstyno kūrimas“ (2007–2008) ir „Leksinės ir gramatinės sąlytinės kalbos ypatybės: tekstyno analizė“ (2009), finansuotus Lietuvos VMSE.

miausia visi pokalbio metu pavartoti pasakymai skiriami į susijusius ir nesusijusius su ankstesniu paties kalbėtojo ar pašnekovo pasakymu (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Pasakymų klasifikacija pagal jų sąsajas su ankstesniais pasakymais

Pasakymas	Nesusijęs su ankstesniu pasakymu	Susijęs su ankstesniu pasakymu
Pasakymo funkcija	1. Pradėti pokalbį 2. Baigti pokalbį 3. Keisti pokalbio temą	1. Plėtoti ankstesnį kalbėtojo pasakymą 2. <i>Atsakyti į pašnekovo pasakymą</i>

Į tolesnį tyrimo etapą patenka (1 lentelėje pažymėta kursyvu) pasakymai, susiję su ankstesniu pašnekovo pasakymu, kitaip tariant, pasakymai, kuriais *atsakoma, perklau-siama, paprieštaraujama, pritariama* ir kt. ankstesniam pašnekovo pasakymui. Visi šie atsakymo (reakcijos į pašnekovo pasakymą) būdai klasifikuojami jų turinio, funkcijos ir raiškos atžvilgiu (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Pasakymų, susijusių su ankstesniais pašnekovo pasakymais, klasifikacija

	Pasakymai, susiję su ankstesnių pašnekovo pasakymų	
	Turiniu:	Forma:
Susiję eksplicitiškai:	+	+
a) pakartojimai	+	+
b) išplėtimai	+	+
c) performulavimai	+	+
d) taisymai	+	+
e) klausimai	+	+
Susiję implicitiškai	+	

Pasakymai, eksplicitiškai susiję su ankstesniais pašnekovų pasakymais, skiriami į penkias grupes: pašnekovo pasakymo pakartojimus, išplėtimus, performulavimus, taisymsus ir klausimus. Visi šie pasakymai yra susiję su pašnekovo pasakymo **turiniu** arba **forma**. Implicitiškai susijusiais pasakymais reaguojama tik į pašnekovo ankstes-nio pasakymo turinį.

Ruošiant vaiko ir tėvų pokalbių duomenis tyrimui, visi tekstyne esantys pasaky-mai, kuriais reaguojama į ankstesnį pašnekovo pasakymą, buvo užkoduoti kaip tam tikras reakcijos tipas, kad programa CHILDES galėtų juos atpažinti ir automatiškai analizuoti.

Spontaniškoje natūralioje suaugusiųjų, vaikiškojoje ir vaikų kalboje dažniausiai reaguojama į pašnekovo ankstesnio pasakymo turinį (Steinberg 1999, Dressler ir kt. 2006, Kilani-Schoch ir kt. 2006, 2008), tačiau, palyginus tėvų reakciją į tam tikrus vaiko pasakymų tipus, išryškėja skirtumų. Vaikui pasakius gramatiškai taisyklingą pa-sakymą, tėvai 81 % atvejų reaguoja į tokio pasakymo **turinį** ir 19 % – į **formą**; vaikui

pasakius gramatiškai netaisyklingą pasakymą, reakcija į pasakymo *formą* padažnėja iki 23 % (Balčiūnienė 2007, 2009). Priklausomai nuo to, ar reaguojama į gramatiškai taisyklingą ar netaisyklingą pasakymą, skiriasi ir reakcijos tipų pasiskirstymas: atsakant į gramatiškai taisyklingą pasakymą, dažniausiai vartojami klausimai ir pakartojimai, o atsakant į gramatiškai netaisyklingus pasakymus dažnai pasirenkami performulavimai ir išplėtimai, vartojama ir vaiko pasakymų taisyčių.

Remiantis šiais duomenimis, tyrimo metu analogišku principu buvo analizuojama tėvų reakcija į tarminių ypatybių turinčius vaiko pasakymus: norėta ištirti, ar tėvai reaguoja į šiuos pasakymus taip pat kaip į visus kitus gramatiškai taisyklingus pasakymus, ar vis dėlto suvokia juos kaip tam tikro tipo klaidas ir stengiasi taisyti ar performuluoti.

1.2 Antrąją tyrimo dalį sudarė vaiko kalbos pasakymų, turinčių tarminių ypatybių, analizė: buvo tiriamas šių pasakymų dažnumas ir pasiskirstymas kiekvieną tiriamojo laikotarpio mėnesį. Taip siekta nustatyti tarmės ir bendrinės kalbos ypatybių santykį vaiko kalboje ir jo kaitą vaikui augant.

Pirmiausia kiekvienas tarminių ypatybių turintis vaiko pasakymas buvo užkoduotas kaip tam tikro tipo tarmybė. Čia reikėtų prisiminti, kad šiaurės panevėžiškių patarmė nuo bendrinės kalbos labiausiai skiriasi fonetinėmis (pvz., kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimas, nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimas, trumpųjų balsių virtimas murmamuju garsu ir kt.) ir akcentologinėmis (kirčio atitraukimas), šiek tiek mažiau – morfologinėmis (pvz., I linksniuotės būdvardžių perėjimas į V linksniuotę ir kt.) bei morfosintaksės (pvz., prielinksnio *tarp* konstrukcija vartojama kaip bendrinės kalbos vietininko atitikmuo) ypatybėmis (Zinkevičius 1994). Tiriamosios mergaitės kalboje ankstyviausiu tiriamuoju laikotarpiu buvo rasta fonetinių, akcentologinių ir morfologinių ypatybių (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. Tipiškiausių tarminių ypatybių pavyzdžiai, užfiksuoti tiriamojo vaiko kalboje

Tarminės ypatybės	Pavyzdžiai
Fonetinės	<i>atėmio</i> [: atėmiau], <i>banamu</i> [: bananą], <i>akytį</i> [: akytę]
Akcentologinės	<i>ketūr</i> ‘ [: keturi]
Morfologinės	<i>skambij</i> [: skambina], <i>šalūs</i> [: šalti], <i>vilkučiam</i> [: vilkučiui]

Atlikus parengiamąjį darbą, t. y. specialiomis koduotėmis pažymėjus tarminių ypatybių turinčius vaiko kalbos pasakymus, CHILDES programa buvo apskaičiuotas šių pasakymų dažnumas ir pasiskirstymas kiekvieną tiriamojo laikotarpio mėnesį. Šia analize siekta nustatyti galimą tėvų kalbinio ir komunikacinio elgesio poveikį tarminių vaiko kalbos ypatybių raidai.

2. TYRIMO REZULTATAI

Žinant tiriamosios šeimos kalbinę situaciją, galima buvo tikėtis, kad mergaitės kalboje dėl aplinkos poveikio ankstyvuoju kalbos įsisavinimo laikotarpiu dažnesni bus tarminių ypatybių turintys pasakymai, o vėliau atsiras ir plėtosis bendrinės kalbos modelis. Atliktas tyrimas iš dalies patvirtino šį spėjimą: ankstyviausiu analizuotu laikotarpiu (1;8) mergaitės kalboje tarminių ypatybių turintys žodžiai sudaro apie 20 % visų pasakymų, vėliau jų gerokai sumažėja ir vis dažniau vartojama bendrinė kalba, vadinasi, vaikas suvokia, kad viena kalba (tarmė) yra skirta kitiems pašnekovams (ir išmoksta nereaguoti į ta kalba sakomus žodžius), o kita kalba yra skirta jam, todėl į ją reikia atsakyti laikantis to paties kalbinio modelio. Atrodytų, kad dviejų skirtingų kalbos atmainų (panašiai kaip ir dviejų skirtingų kalbų) lygiagretus formavimasis ir vėliau stiprėjantis vienos kurios nors atmainos dominavimas yra natūralus kasdienės kalbinės aplinkos ir tėvų elgesio nulemtas procesas. Tačiau ištyrus tėvų pasakymus minėtuuoju pokalbio analizės metodu, paaiškėjo, kad pokalbių metu vyksta tam tikras **kalbinis konfliktas**: tėvai nuolatos taiso tuos mergaitės pasakymus, kuriuose vartojamos tarminės kategorijos, performuluoja juos į bendrinę lietuvių kalbą arba perklausia taip, kad vaikas pats galėtų atsakyti vartodamas bendrinę kalbą. Ir nors tarminių ypatybių turintys vaiko pasakymai nėra gramatiškai netaisyklingi, tyrimo metu paaiškėjo, kad tėvai reaguoja į juos labai panašiai kaip į gramatikos klaidas. Kaip jau minėta, atsakydami į gramatiškai netaisyklingus pasakymus, tėvai vidutiniškai 23 % jų *performuluoja, taisto, išplečia* taip, kad jie atitiktų lietuvių kalbos gramatikos taisykles (t. y. reaguoja į pasakymo **formą**), arba suformuluoja tokį klausimą, kuris leidžia vaikui pačiam pastebėti savo klaidą. Labai panašios ypatybės išryškėja ir išanalizavus tėvų reakciją į tarminių ypatybių turinčius mergaitės pasakymus: tėvai net 22 % atvejų reaguoja į tokių pasakymų **formą**. Taigi analizės rezultatai rodo, kad tarminių ypatybių turintys vaiko pasakymai tėvų (tikriausiai nesąmoningai) suvokiami kaip tam tikro tipo klaidos ir į juos reaguojama panašiai kaip į gramatiškai klaidingus: pasakymai dažnai taisomi ir performuluojami. Pagrindinis skirtumas, išryškėjęs lyginant tėvų reakciją į gramatiškai netaisyklingus ir į tarminių ypatybių turinčius pasakymus, yra tai, kad gramatiškai netaisyklingi pasakymai dažniau taisomi tiesiogiai, o išgirdę tarminių ypatybių turintį pasakymą tėvai elgiasi šiek tiek atsargiau: dažniausiai iš pradžių vaikui pritaria, o tada jo pasakymą performuluoja į bendrinę kalbą, pvz.:

VAI: **Balu**@d [= balą].

MAM: **Aba, balą**. (1;8)

VAI: **Nebije**@d [= nebijo].

MAM: **Gerai, kad nebijai**. (1;9)

VAI: *Da@d* [: dar] *lika@d* [= liko].

MAM: *Mhm, dar liko.* (1;10)

Pateiktieji pavyzdžiai atskleidžia tėvų pastangas nesutrikdyti, neišgąsdinti vaiko, nesukelti jam neigiamų emocijų: pirmiausia parodoma, kad pasakymas yra aiškus, suprantamas, ir tik tada demonstruojama kitokia galima to paties turinio raiškos forma.

Mergaitės pasakymus tėvai dažniausiai performuluoja dviem būdais.

a) pirmasis iš jų, įprastesnis ir tėvų kalboje užfiksuotas dažniau, yra *tarminės žodžio formos keitimas bendrinės kalbos atitikmeniu*, pvz.:

VAI: *Puse@d* [= pusė].

MAM: *Ai, kita pusė.* (1;10)

VAI: *Pasijomk@d* [= pasiimk].

MAM: *Pasiimk, pasiimk, jeigu reikia.* (1;10)

VAI: *Nemiegosiam@d* [= nemiegosim].

TĖV: *Nemiegosim, nemiegosim.* (2;2)

b) performuluojuant vaiko pasakymą antruoju būdu, *sakinio konstrukcija keičiama taip, kad vaiko pavartota tarminė žodžio forma fonetiškai atitiktų bendrinės kalbos to paties žodžio kitą gramatinę formą*, pvz.:

VAI: *Akyte@d* [= akytė].

MAM: *Aha, į akytę.* (1;10)

VAI: *Lelyte@d* [= lėlytė].

MAM: *Su lėlyte maža.* (1;10)

MAM: *Čia skylė batuko.*

VAI: *Batuka@d* [= batuko].

MAM: *Batuką mausis.* (1;10)

Bendrinės lietuvių kalbos ir šiaurės panevėžiškių patarmės to paties žodžio paradigmoje yra tik keletas fonetiškai sutampančių (ar panašiai skambančių) skirtingų formų (žr. 4 lentelę).

Kadangi bendrinės lietuvių kalbos ir šiaurės panevėžiškių patarmės to paties žodžio paradigmoje fonetiškai sutampančių formų nėra daug, tokie performulavimo atvejai nėra dažni, tačiau jie atskleidžia tėvų išradingumą.

4 lentelė. Bendrinės lietuvių kalbos ir šiaurės panevėžiškių patarmės fonetiškai sutampančių (ar panašiai skambančių) žodžio formų pavyzdys

		Žodžio <i>batukas</i> paradigma tarmėje	Žodžio <i>batukas</i> paradigma bendrinėje kalboje
Vienaskaita	V.	batùk's	batukas
	K.	batùka	batuko
	N.	batùk	batukui
	G.	batùku	batuką
	Įn.	batòk	batuku
	Vt.	batùk' / batùkan	batuke
	Š.	batùkė	batuk
Daugiskaita	V.	batùkė	batukai
	K.	batùku	batukų
	N.	batùkam	batukams
	G.	batòks	batukus
	Įn.	batùkės	batukais
	Vt.	batùkos	batukuose
	Š.	batùkė	batukai

Analizuojant tėvų reakciją į tarminių ypatybių turinčius vaiko pasakymus, buvo nustatyta, kad tėvai ne tik vengia tiesioginių taisyčių, bet ir performulavimus dažnai vartoja klausimo forma, pvz.:

VAI: *Neš@d* [= neši].

MAM: *Neši?* (1;8)

VAI: *Dėde@d* [= dėdė].

MAM: *Dėdė čia?* (1;8)

VAI: *Bulkute@d* [= bulkutė].

TĖV: *Bulkutė, sakai?* (2;2)

Nors tokie klausimai vartojami ir kaip tikrinamieji, t. y. padedantys tėvams įsitikinti, kad teisingai išgirdo ir suprato vaiko pasakymą, jais mergaitė taip pat mokoma atsakyti vartojant kitą kalbos atmainą – bendrinę kalbą.

Tiriant tėvų reakciją į tarminių ypatybių turinčius pasakymus, pastebėta ir tokių atvejų, kai performuluojamos ne visos, o tik kai kurios vaiko pasakymo tarminės ypatybės, pvz.:

a) VAI: *Lipe@d* [: lipo].

MAM: *Lipė pas mamą.* (1;10)

b) VAI : *Tete@d* [: tètis] *čia*.

MAM: *Tetis*. (2;0)

Pateiktuose pavyzdžiuose mama pirmuoju atveju (a) pakeičia bendrinės kalbos atitikmeniu tik fonetinę žodžio formą, antruoju atveju (b) – tik morfologinę. Tokio elgesio priežastys gali būti dvejopos: mama tikriausiai intuityviai suvokia, kad vaikui būtų per sunku įsiminti iš karto du to paties pasakymo taisymus; kita vertus, tėvai, kilę iš tarpe kalbančio regiono, patys dažnai gerai nemoka bendrinės kalbos ir neski-ria kai kurių tarmės ir bendrinės kalbos ypatybių.

Norėdami paskatinti vaiką vartoti bendrinę kalbą, tėvai ne tik naudojami minėtomis kalbinėmis priemonėmis, bet pasitelkia ir komunikacines. Dažniausios tokios komunikacinės priemonės yra:

a) netiesioginis mergaitės pagyrimas, kai ji vietoj anksčiau vartotos tarminės for-mos pasako bendrinės kalbos atitikmenį, pvz.:

VAI: *Ku* [: kur] *tu, tėti?*

MAM: *Kėp@d* [= kaip] *ji gražė@d* [= gražiai] *jau „kur tu, tėti“ saka@d* [= sako].
(1;10)

VAI : *Pinigėlius*.

MAM: *Taisyklingė@d* [= taisyklingai] *kirčiuot@d* [= kirčiuoti] *išmoka@d* [= išmoko]
vaiks [=vaikas]. (2;3)

b) diskutavimas vaiko akivaizdoje apie bendrinės kalbos ir tarmės skirtumus, pvz.:

TĖV: *Mes irgi sakam@d* [= sakome] „*baltūs*“.

MAM: *Mes tēp@d* [= taip] *nesakam@d* [= nesakome]. (2;2)

c) spėliojimas mergaitei girdint, kada ji atsisakys kokios nors tarminės formos, pvz.:

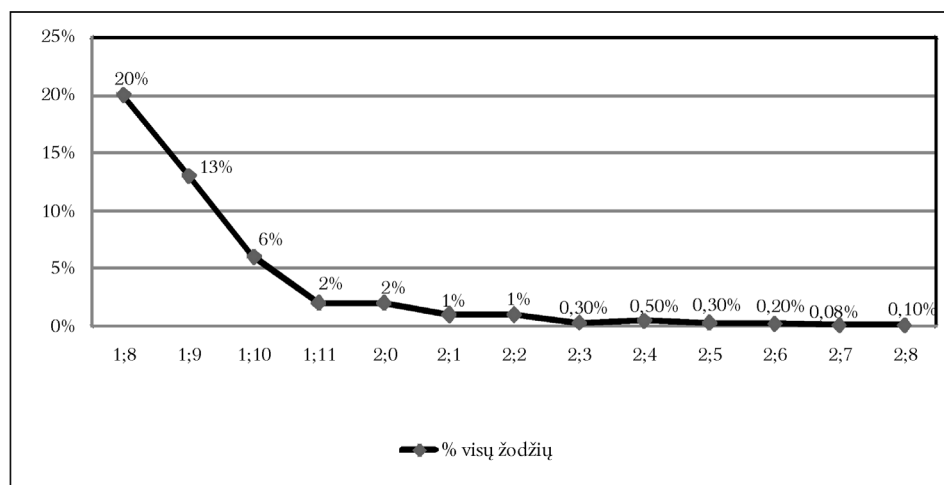
MAM: *Nu@d* [= na], *kad@d* [= kada] *ji nustos „baltūs“ sakyt@d* [= sakyti]?

TĖV: *Nenustos*. (2;2)

Įdomu tai, kad tokie pagyrimai, komentarai ir spėliojimai sakomi tarpe, vadinasi, tėvai tikisi, kad mergaitė ne tik supranta tarmę, bet ir geba suvokti, jog tėvai skatina jos atsisakyti.

Atliekant tyrimą, nustatyta, kad mergaitė dažniausiai tiesiogiai nereaguoja į per-formuluotus pasakymus ir jų nekartoja tokia forma, kokią siūlo tėvai, tačiau tėvų kalbos įtaka vis dėlto stipriai skatina bendrinės kalbos fonetinės ir gramatinės sistemos

formavimąsi. Palyginus tarminių ypatybių turinčius vaiko pasakymus skirtingais 1;8–2;8 laikotarpio tarpsniais, matyti, kad tarminės ypatybės mergaitės kalboje sparčiai nyksta (žr. 1 pav.).

1 pav. Tarminių ypatybių turintys žodžiai vaiko kalboje

1;8 laikotarpiu tarminių ypatybių turintys žodžiai mergaitės kalboje sudaro penktadalį visų jos žodžių. Nuo 2;0 pastebimas jų sumažėjimas (iki 2 %), o nuo 2;3 žodžiai, turintys tarminių ypatybių, vartojami vis rečiau (sudaro mažiau kaip 1 %). Žinoma, reikia atsižvelgti ir į gyvenamosios aplinkos poveikį (apsilankius svečiams, mergaitė girdi ir pati gali dalyvauti pokalbiuose, vykstančiuose bendrine kalba; išėjusi į kiemą, mergaitė žaidžia su bendrine kalba kalbančiais vaikais ir pan.), televizijos kalbos įtaką – šie veiksniai taip pat gali skatinti tarmės nykimą ir bendrinės kalbos formavimąsi. Vis dėlto šių veiksmų įtaka yra minimali: tiriamuoju laikotarpiu mergaitė nelanko darželio, namuose ją prižiūri tėtis, bendrine kalba kalbančių svečių vizitai nėra dažni, taigi didžiausią poveikį tiriamojo vaiko kalbai daro tėvų kalbinis ir komunikacinis modelis. Remiantis tyrimo rezultatais, galima teigti, kad dėl kalbinio ir komunikacinio tėvų elgesio – nuolatinės korekcijos – poveikio vaiko kalboje sunyksta viena iš dviejų lygiagrečiai besiformavusių kalbos sistemų.

IŠVADOS

Apibendrinant tyrimo rezultatus, galima teigti, kad bendraudami su vaiku tėvai ne tik siekia sėkmingos komunikacijos, bet ir stengiasi kuo anksčiau išmokyti vaiką taisyklingai kalbėti. Nusprendę išmokyti vaiką bendrinės kalbos, tėvai pradeda ne tik

kalbėti su vaiku ta kalba, bet ir taisyti, performuluoti tarminių ypatybių turinčius vaiko pasakymus. Pastebima, kad tėvai intuityviai stengiasi neišgąsdinti, nenuvilti vaiko ir įvairiomis kalbinėmis bei komunikacinėmis priemonėmis bando padėti jam pamažu pereiti prie kitos – bendrinės kalbos – atmainos. Dažniausiai tėvai taiso vaiko pasakymus netiesiogiai, iš pradžių pagiria vaiką, pakartoja jo pasakymą ir tik tada performuluoja jį į bendrinę kalbą.

Dėl kalbinės aplinkos (šėimos gyvenamosios vietos, visų giminaičių vartojamos šiaurės panevėžiškių patarmės) mergaitės kalboje ankstyviausiu laikotarpiu buvo dvejopų fonetikos ir gramatikos elementų: tėvų gimtosios tarmės ir bendrinės lietuvių kalbos. Tėvams nusprendus mokyti vaiką kalbėti bendrine kalba ir nuosekliai laikantis šio sprendimo, gramatinė ir fonetinė tarmės sistema mergaitės kalboje pradėjo sparčiai nykti. Tiriamojo laikotarpio pradžioje (1;8) tarminių ypatybių turintys pasakymai sudarė 20 %, vėliau jų nuosekliai mažėjo, o tiriamojo laikotarpio pabaigoje (2;8) tokie pasakymai sudarė tik 0,1 %. Taigi atliktas tyrimas atskleidė, kad dėl tam tikro nuoseklaus tėvų kalbinio elgesio (taisymų, performulavimų) vaiko kalboje gali labai greitai (tiriamuoju atveju – per nepilnus metus) beveik visiškai išnykti viena iš lygiavertiškai besiformavusių kalbos sistemų.

Ingrida Balčiūnienė

CONFRONTATION BETWEEN A LOCAL DIALECT AND STANDARD LITHUANIAN: A CASE STUDY

Summary

The case study presented in the paper is based on a longitudinal data of a Lithuanian family. A typical present-day linguistic situation was observed: between themselves both parents were speaking a dialect, but both of them used Standard Lithuanian when they addressed their child. The research focuses on the parental reactions to dialectal utterances of the child, and the results of data analysis show that the parents tended to correct and reformulate most of the dialectal utterances of the child. Though the child did not react to these corrections directly, in the data collected during a later period of her observation dialectal forms became scarce, and by 2;8 they had almost disappeared. The results of the analysis clearly demonstrate the importance of child-directed speech and provoke a discussion about parental communicative strategies. In our case, in almost a year's time the girl lost the acquired phonetic and grammatical features that distinguished her dialect, which were replaced by Standard Lithuanian.

LITERATŪRA

Balčiūnienė, I. (2007). Parental reactions to the grammatically correct and incorrect utterances of the children. In: *Estonian papers in Applied Linguistics* (3). Tallin: Eesti Keele Sihtasutus. 47–56.

Balčiūnienė, I. (2009). *Pokalbio struktūros analizė kalbos įsisavinimo požiūriu*. Daktaro disertacija. Kaunas: VDU.

Dabašinskienė, I., Kamandulytė, L. (2009). Cor-

- pore of spoken Lithuanian. In: *Estonian Papers in Applied Linguistics* (5). Tallin: Eesti Keele Sihtasutus. 67–79.
- Dressler, W. U., Kilani-Schoch, M., Balčiūnienė, I., Korecky-Kröll, K., Laaha, S. (2006). The learnability of morphology is due to positive and negative evidence: Adult reactions to children's development of French, Lithuanian and German inflection. In: *12th International Morphology Meeting*, Budapest, May 25–28, 2006, Abstracts. Budapest: Hungarian Academy of Sciences. 158–159.
- Gagarina, N. (2006). Adults' reformulations of errors in child Russian. In: *12th International Morphology Meeting*, Budapest, May 25–28, 2006, Abstracts. Budapest: Hungarian Academy of Sciences. 161–162.
- Kamandulytė, L., Savickienė, I. (2008). The Corpus of Spoken Lithuanian: Methodology and Development. In: *Proceedings on the Third Baltic Conference on Human Language Technologies 2007*. Vilnius: LKI. 127–134.
- Kazakovskaja, V. V. (2006) – Казаковская, В. В. (2006). *Вопросно-ответные единства в диалоге «взрослый – ребенок»*. Санкт-Петербург: Издательство «Наука».
- Kilani-Schoch, M., Dressler, W. U., Laaha, S., Korecky-Kröll, K. (2006). Réactions adultes aux productions morphologiques des enfants. In: *La Linguistique*, 42 (2). 51–65.
- Kilani-Schoch, M., Balčiūnienė, I., Korecky-Kröll, K., Laaha, S., Dressler, W. U. (2008). On the role of pragmatics in child-directed speech for the acquisition of verb morphology. In: *Journal of Pragmatics*. 129–159.
- Steinberg, D. D. (1999). *Introduction to Psycholinguistics*. London, New York: Longman.
- Zinkevičius, Z. (1994). *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

TYOLOGY OF ADULTS' QUESTIONS AND THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S COMMUNICATIVE COMPETENCE

VIKTORIJA KAZAKOVSKAJA

ISSN 1392-0588

2010. 54

INTRODUCTION

The way little children learn to speak is unique in many respects, and to describe the way children acquire their first language one needs to understand how they think and operate. Children do not learn their first language consciously; rather they transform their varied experience, including interaction with mothers, into knowledge of languages and an ability to speak them. A manifold system of skills that enable a child to effectively participate in all types of communication manifests itself in speech. In this paper we will use the term *communicative competence* to denote such a system of skills. Acquisition of the latter is an intricate process deserving a thorough investigation which would enable to understand the logic and structure of communicative competence. This, in turn, would allow us to identify canonical forms of utterance and discourse and reveal basic features of intercourse, including grammatical patterns of the dialogue.

AIM AND HYPOTHESIS OF THE STUDY

The scope of this study is limited to an investigation of early stages of language acquisition whose aim is to reveal the structure of communicative competence and peculiarities of 'adult-child' dialogue, including language behavior of adults and the impact of their input (mainly, questions) on a child's communicative and cognitive development.¹ Question-answer sequences, hereinafter referred to as *dialogue units*, are rather short while communicating with little children, and are analyzed here with regard to acquisition of communicative competence. Thus, the paper deals with the structure, semantics and functions of dialogue units initiated by an adult's questions.

¹ The research was carried out with a financial support of the RF President's Foundation (grant 1335.2008.6 "The School of Functional Grammar in Saint-Petersburg").

The study proceeds from the assumption that the dialogic competence and the language competence are different and relatively independent constituents of communicative competence. Although language competence and dialogic competence develop simultaneously, these two constituents of communicative competence may diverge at certain stages of speech ontogenesis. The material suggests that at an early stage the development of dialogic competence outstrips formation of other linguistic skills and catalyzes the formation of communicative skills. Specific strategies of partial understanding and participation that develop alongside as well as the strategies of an adult who asks questions enable a child either to participate or to imitate participation in a dialogue.

THE NOTIONS OF 'COMMUNICATIVE COMPETENCE' AND 'LANGUAGE COMPETENCE'

Debates over language/communicative competence have not faded since the publication of N. Chomsky's keynote works (Chomsky 1965, 1968). Structure of the competence, its aspects, levels, components, their contents and correlation (with regard to native and foreign language acquisition) are actively discussed in most diverse scientific fields and schools (see Pinker and Jackendoff 2005; Lehmann 2007).

Although the term *communicative competence* is widely used in modern research, its meaning remains debatable. The term is employed in different areas of research including sociolinguistics, psycholinguistics, or neurolinguistics (Hymes 1971, 1972; Clark and Clark 1977; Fedorova 1980; Meng 1984; Mikhajlov 1986; Dimitracopoulou 1990; Shakhnarovich 1991; Gumperz 1997; Foley 1997; Ninio and Snow 1998; Popova 2000; Rumjantseva 2000; Harley 2001; Tomasello 2003; Jokojama 2005). Furthermore, the notion is generally accepted in cognitive psychology and general pedagogics in the development of language teaching aids and methods (Kabardov and Artsishevskaja 1996; Arushanova 1998; Bozhovich 2002). The term *communicative competence* allows for a variety of interpretations, either in a loose sense, or in a narrow sense; in the latter case it is necessary to differentiate between *communicative competence* and *language competence* (another frequently used term).

When interpreted loosely, communicative competence relates to the competence of a native speaker, which implies knowledge of the language, language behavior norms, and empirical awareness of the phenomena that are typically studied by sociology, psychology and psycholinguistics. According to a theory put forward by Russian scientists, the competence of a native speaker includes a number of interrelated competences, including language competence proper and its components, such as speech expertise, knowledge of the language and linguistic intuition (Bozhovich 2002: 50–53). The theory of communicative competence elaborated by Bozhovich (*ibid.*) is

very close to the theory of J. Van Ek who explores communicative competence with regard to foreign language acquisition (Van Ek 1987).

In a narrow sense the term *communicative competence* is used mainly in psycholinguistics and psychology (Fedorova 1980; Shakhnarovich 1991; Kabardov and Artsishevskaja 1996; Rumjantseva 2000), where the pertaining skills are treated along with other psychological and psycho-physiological skills. They form a foundation for a successful intercourse which excludes the likelihood of a communicative breakdown. Thus, the term *communicative competence* denotes 'an ability to use the language for pragmatic purposes of communication', and hence the corresponding notion covers 'operating language signs and their meanings, combining language signs according to certain rules and using them in communication' (Shakhnarovich 1991: 198). This enables us to further specify the language component and the pragmatic component within the communicative competence.

In this paper the term *communicative competence* is used in a narrow sense and denotes a particular component in the competence of a native speaker which includes knowledge of the language system and an ability to use it in the process of communication. With regard to the notions of language competence and communicative competence proper (the latter includes the dialogic and the monologue components), the term *communicative competence* is a hyperonym, as long as it implies knowledge of the language code, but is not confined to it. In fact, organizing language signs into utterances pertains to the sphere of communication pragmatics, as functions of an utterance differ in accordance with a communicative and pragmatic context.

In order to establish a correlation between communicative competence, language competence and communicative competence proper, as well as to determine the scope of these concepts, one must analyze the way that the corresponding terms are used in contemporary research. Researchers either view these terms as synonyms, or use one term regardless of the other (Hymes 1972; Kabardov and Artsishevskaja 1996). Language competence may well be interpreted as a general notion which includes communicative competence as its constituent component (Bozhovich 2002). Finally, communicative competence is sometimes presented as a general notion, whereas language competence and communicative competence proper are looked upon as subordinate notions. Communicative competence proper, in its turn, includes pragmatic, pragmalinguistic, discourse and text competences (Fedorova 1980; Meng 1984; Shakhnarovich 1991; Foley 1997; Arushanova 1998). This last interpretation of communicative competence is close to the way we use the term in this paper.

The aims of this paper makes it necessary to review the concept of communicative competence elaborated by L. Mikhajlov, who studied the German dialogue grammar and was the first to draw up a comprehensive list of dialogic skills (Mikhajlov 1986). According to Mikhajlov, a successful dialogue depends on the communicative competence of the speakers which implies knowledge of communicative grammar and

the way language units are commonly used; an ability to produce utterances (particularly those making up a dialogue); an ability to identify the functional type of an utterance and the interlocutor's communicative intentions; an ability to differentiate between direct and indirect speech acts and to adequately respond to them; an ability to discern implicit and explicit presuppositions of an utterance which determine communication; mastery of the meta-communicative inventory of utterances (Weinrich 1986: 11–12). Mikhajlov's (1986) study, however, does not offer a more subtle differentiation of skills which would make it possible to determine whether a certain skill is relevant for all types of speech acts, or for only one type of speech act (for example, the skills that are relevant for asking a question and thus initiating a dialogue unit).

STRUCTURE OF COMMUNICATIVE COMPETENCE

In view of variant readings of the term 'communicative competence', it seems appropriate to give a working definition of the term and to start with examination of the notion to identify its components and its structure, and to suggest a general classification of relevant skills.

Communicative competence is a functional system of skills that provide a speaker with an ability to efficiently participate in all types of communication. The structure of communicative competence comprises the language-system component and the communicative component proper.

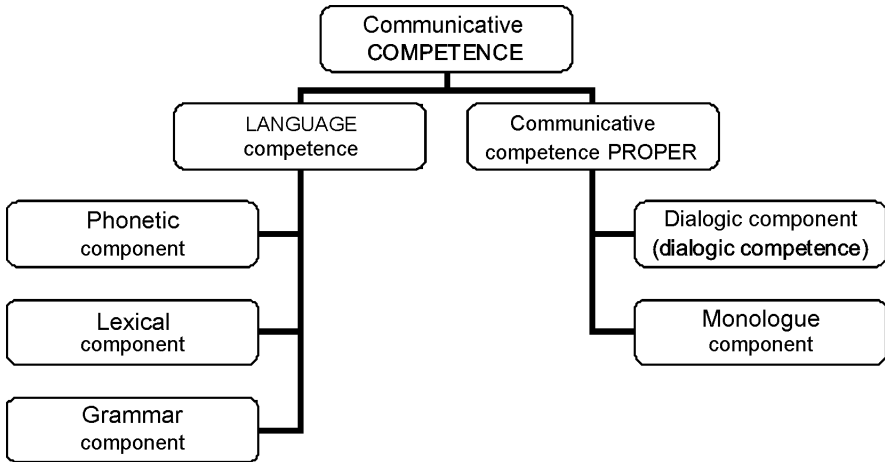

Figure 1. Structure of communicative competence

Language competence is determined by the language reality. Language skills are diversified in accordance with the levels of the language system. Skills of this kind enable to identify phonological, lexical, and grammatical units of the language.

Communicative competence proper implies both the ability to participate in a dialogue and the ability to produce a monologue. One of the major skills that pertain to communicative competence proper is the skill of using the language system in different ways according to a given situation – that is, the skill to use different models of speech in dialogue and monologue, which results in 'speech expertise' (Rubinshtejn 1989).

Dialogic competence implies knowledge of various modes of verbal interaction and the ability to use appropriate linguistic means. Essentially, dialogic competence consists of general and specific dialogic skills. The assumed conception is close to what researchers qualify as *discourse competence* (Hymes 1972; Lehmann 2007), *conversational competence* (Dimitracopoulou 1990; Tomasello 2003), *communicative competence* (Ervin-Tripp 1984; Meng 1984) or *pragmatic competence* (Chomsky 1980; Shakhnarovich 1991; Ninio and Snow 1998).

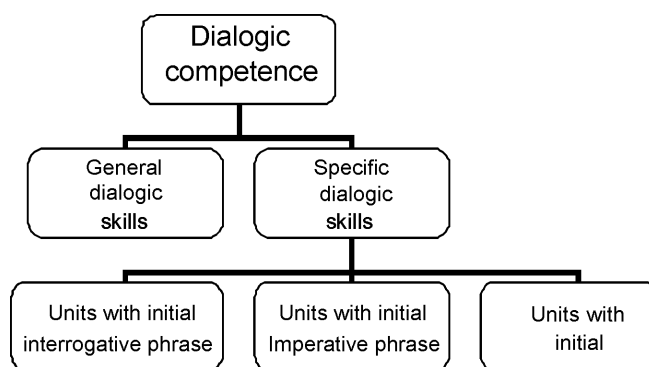

Figure 2. Structure of dialogic competence

General dialogic skills provide the ability to appropriately react and to maintain the cooperative principle (Grice 1975). These skills are essential for producing components of all types of dialogue units. For instance, they enable the speakers to exchange coherent phrases from the viewpoint of lexis and grammar, the addressee factor, and the topic-comment relations.

Specific dialogic skills are necessary to generate a dialogue unit of a particular type. These skills depend on the structural, semantic, and functional peculiarities of an opening phrase. They enable speakers to initiate interrogative and imperative phrases of various structural and semantic types and to adequately reply to such phrases.

COMMUNICATIVE COMPETENCE: COMPONENT CORRELATION

Research shows that the language component and the dialogue component indicate traces of parallel development; however, at an early age the development of dialogue competence outstrips the development of other linguistic skills and catalyses formation of the communicative competence as a whole. Communicative failures that mark this process display a vector of evolution in the process of dialogue acquisition and show divergence in the development of a child's skills. The specific quality of failures enables us to estimate the level of communicative and cognitive development. Failures related to the absence of dialogic skills occupy the first place in the hierarchy of early failures. Next comes the absence or insufficient development of language-system skills. To be more precise, these communication failures are caused by lexical, syntagmatic, and paradigmatic deficiency as well as lack of cognitive skills².

CORPUS OF DATA

The research presented in this article is carried out on the basis of the Russian language corpus that includes audio- and video-recordings and longitudinal diary notes.

Table 1. Russian language corpus

30 children	Data types	Corpus volume	Scope of investigation
1 st year – 9	audio and video recordings longitudinal diary notes	250,000 dialogue units	50,000 question-answer dialogue units
2 nd – 3 rd year – 15			
4 th – 8 th year – 6			

The samples reflect natural communicative interactions between an adult (mother, as a rule) and a child. The overall corpus contains the observation material of 30 children, mainly in their second and third year of life, and contains 250,000 dialogue units³. In this research we have made an attempt to analyze 50,000 question-answer dialogue units.

² This issue was discussed in the report 'Development of a Child's Dialogic Competence (Based on the Russian Data Corpus) as part of the cross-linguistic project 'Pre- and Protomorphology in Language Acquisition' (W. Dressler, Austrian Academy of Sciences) in February 2009 (Kazakovskaja 2009)).

³ Child Language Database of the Chair of Child Language (Herzen State Pedagogical University; Institute of Linguistic Studies, Russian Academy of Sciences). Some additional data of intercourse with infants and children of a pre-school age are included (T. Gavrilova, V. Kazakovskaja).

SAMPLE VARIETY AND METHODS OF ANALYSIS

The object of investigation is question-answer sequences, or dialogue units⁴, initiated by an adult's question; this group of utterances comprises a variety of phrases, all of which fall under a certain thematic category or are united by one micro-topic. Examples of dialogue units that vary in volume are given below:

(1)

В. (взрослый): Вот это что такое? (О туфельке ребенка.) Р. (ребенок): Тяпа (тапка). В.: Тапок. (Ира Л., 1;03)	В.: Дима, кто это? Р.: взял игрушечную лошадь в руки. В.: Дима, кто у тебя в руках? Р.: Го-го (так в это время называет лошадку). В.: Молодец. (Дима С., 1;05)
A. (adult): Well, what is it? (about the child's shoe) C. (child): Slippi. A.: Slipper. (Ira L., 1;03)	A.: Dima, who is this? C.: picks up a toy horse. A.: Dima, who is it in your hands? C.: Neigh (A common word for 'horse' at this age) A.: Good boy! (Dima S., 1;05)

As a dialogue unit is a combination of phases with a certain structure, our research has to involve structural analysis. We also find it essential to approach the material in terms of semantics and functions these units can perform⁵. In certain cases elements of componential analysis and transformation technique appeared to be useful. However, the longitudinal method, which is widely used to study children's speech, remains the principal method in our investigation as it enables us to adequately analyze the dynamics of dialogue units produced by an adult and a child in a natural communicative environment.

ADULTS' QUESTIONS

The main question that concerns us here is what helps to provide communication between an adult and a child. On the one hand, behavioural strategy of an adult plays an important role in the process and which, in many respects, is determined by a specific use of questions (Kazakovskaja 2006). An adult's questions, in their turn, are important for the development of both the dialogic and the language components of

⁴ Cf. the definition of 'adjacent pairs' (Sacks et al. 1974; Schegloff 1990).

⁵ The functional-semantic approach elaborated by Bondarko (1991).

a child's communicative competence. This affects the process of semantic categorization in a child's consciousness and has its impact on mastering dialogue techniques and tactics, as well as the acquisition of language skills.

On the other hand, specific strategies (those of partial understanding and participation) being developed alongside, enable a child to participate or imitate participation in a dialogue even though he/she may lack cognitive and language-system skills.

To further elucidate the role of questions in an adult-child interaction it is important to consider statistical data. Questions invariably make up a third of the overall corpus of adults' utterances regardless of the stage in a child's communicative development. Questions play the leading role in dialogue organization, involving children into a process of communication thus inducing them to respond. Questions are the basic means of creating a dialogue situation. Its other functions are related to the development of a child's communicative skills by forming general dialogic and building language skills. Questions catalyze certain processes that are crucial for language acquisition. They facilitate *semantic categorization* by means of the language. Early in their speech development children are capable of producing one-word phrases, whereas questions serve as a basic means of splitting such syncretic utterances (Katsnelson 2001). By asking questions adults contribute to initial acquisition of basic semantic categories (location⁶, possession, temporal frame, subject, object, conditionality etc.) and introduce relevant linguistic means. Questions introduce basic morphological structures later imitated by children and thus facilitate acquisition of paradigms of the principal parts of speech. Questions help introduce basic syntactic models and show the way they are used in dialogue; furthermore, questions demonstrate the essence of topic-comment relations and facilitate acquisition of the utterance structure⁷. While answering adults' questions, children learn to combine two components into a single utterance and to further develop this primitive syntagmatic chain. Series of questions normally result in 'defrosting' the predicate valences (Tomasello 1992) and lead to understanding and use of initial syntactic structures. The observations listed above show that dialogue units are crucial for the building of a child's communicative competence.

DIALOGUE UNITS: CLASSIFICATION PRINCIPLES

The classification that we suggest is aimed at explaining and illustrating different types of dialogue units and their components. The main criteria underlying the classification of dialogue units may be listed as formal (structural), semantic and functional.

⁶ See also Kazakovskaja 2001.

⁷ It is essential to establish a type of syntactic relations, including the relations between different components within the situation framework.

Table 2. Dialogue units: classification criteria

<ul style="list-style-type: none"> • formal (structural): <ul style="list-style-type: none"> – YES/NO questions – WH-questions – alternative questions • semantic: <ul style="list-style-type: none"> – dictum questions – modus questions 	<ul style="list-style-type: none"> • functional: <ul style="list-style-type: none"> – structural aspect: <ul style="list-style-type: none"> • dynamic • statistic – content aspect: <ul style="list-style-type: none"> • interrogative • meta-interrogative
---	---

FORMAL CLASSIFICATION

The *formal* criterion subsumes the form of initiative phrase. This criterion underlies differentiation of the following question types: general questions / special questions / alternative questions.

(2)

General (<i>yes / no</i>) Questions	Special Questions	Alternative Questions
В.: Хочешь кушать? Р.: Хочется, Варенька хочет. (Варя П. 1;08)	В.: Это чьи часы? Р.: Варины. (Варя П. 1;08)	В.: Так а кто ж гулять пойдет? Ляля или ты? Р.: засовывает куклу в комбинезон. (Юля К. 1;00)
А.: Are you hungry? С.: Hungry. Varja is hungry. (Varja P. 1;08)	А.: Whose clock is this? С.: Varja's. (Varja P. 1;08)	А.: So who's going out, you, or Dolly? С.: Puts her doll into her jumpsuit. (Julja K. 1;00)

In connection with the question types just illustrated, we find it necessary to adduce some information on the frequency of their use. Alternative and negative questions are very infrequent at early dialogue stages. In the corpus under analysis we have studied a number of dialogue units featuring children from 15 to 26 months; in the total of 130 adults' questions, alternative questions were represented by only four instances and negative questions – by only one instance.

SEMANTIC CLASSIFICATION

The next criterion is the *semantic* one. The criterion differentiates between dictum questions and modus questions. Dictum questions prove important in the process of language categorization of the surrounding reality (of the so called *objective world*). Modus questions are paramount in exploring the world of *the subjective*. The following examples illustrate the two types of dialogue units.

(3)

Dictum Questions	Modus Question
<p>В.: Почему ты мокрая? Р.: Ну я же проснулась! Писанье я сделала, написала я уже. (Варя П. 2;01)</p>	<p>Р.: Há свои графики (отдаст цанговые карандаши с цветными грифелями). В.: Почему графики? Р.: Это такие графики, что они пишут. (Варя П. 2;01)</p>
<p>A.: Why are you wet? C.: I woke up. It was a wee hour. I had a wee. (Varja P. 2;01)</p>	<p>C.: Here, take your graphs (gives the parent a few colored pencils). A.: Why graphs? C.: These are kind of graphs to write with. (=Why are you calling them graphs.) (Varja P. 2;01)</p>

The emergence of these semantic varieties in speech reflects the formation of different, but interrelated spheres in the child's linguistic mentality (for more details see Kazakovskaja 2005a; 2007).

The results of semantic analysis have shown that special (WH-) dictum questions are the most frequently encountered type of dictum questions. The order in which these questions appear in speech depends on the complexity of the conveyed semantic categories, i.e. on how comprehensible they are to a child. Adults start with *what/who* (nomination/identification) and *where*-questions, proceeding to questions with different types of subject and object (addressee, instrument), and later they pass on to *which*-questions, followed by *how many/much*-questions; *why*-questions appear to be the most difficult type and are reserved to higher cognitive level (see also Tomasello 2003).

Special (WH-) modus questions appeal to the mental (knowledge, opinion / thinking, memory) and the emotional spheres. They induce a child to explain his/her conclusions and motives, thus stimulating a child's cognitive activity (on '*the theory of mind*' see Astington 1993; Baron-Cohen *et al.* 2000; Wellman and Lagatuta 2000). General (YES / NO) questions of both types facilitate development of the modal category of agreement / disagreement and the means of its linguistic expression (see details in Kazakovskaja 2005b).

Table 3. Functional classification of dialogue units

STRUCTURE	CONTENT
<ul style="list-style-type: none"> dynamic statistic 	<p>(meaning):</p> <ul style="list-style-type: none"> interrogative meta-interrogative: <ul style="list-style-type: none"> meta-linguistic meta-communicative

Speaking about *functional classification*, one has to consider the structure and the content of a dialogue unit, which may be presented from two different aspects.

The structural criterion has two aspects: dynamic and static. The dynamic aspect helps to distinguish between initiative and reactive phrases.

(4)

1. Structural-Dynamic Aspect (d)	
1.1 Initiative phrase:	1.2 Reactive phrase:
В.: Можно тебе яблоко дать? Р.: Нет, я репку буду досдать (на) стульчике. (Варя П. 2;00)	Р.: А где ключик? В.: Вот он. Р.: А ты мне ее* не отдала. В.: Как же не отдала? Р.: Нет, ты мне его потом не отдала. (Варя П. 2;02)
А.: Shall I give you an apple? С.: No, I'll finish my turnip first: see, I'm sitting here on my chair. (Varja P. 2;00)	С.: Where is the key? А.: Here it is. С.: But you haven't given it to me. А.: Haven't I? С.: No, you didn't give it to me after that. (Varja P. 2;02)

The static aspect serves as a distinctive criterion for the phrases that come first and the phrases that come next.

(5)

2. Structural-Static Aspect (s)	
2.1 First phrase:	2.2 Non-first phrase:
В.: А можешь нарисовать меня? Р.: А ты, как я, повернись. (Варя П. 2;02)	Р. показывает на кошелек матери, 'просит', чтобы та его достала. В.: А зачем тебе нужен кошелек, Юля? (Юля К. 1;00)
А.: Can you draw me? С.: Just turn round and stand there the same way as I'm standing. (Varja P. 2;02)	С.: Is pointing at her mother's purse, mimicking that she wants her to take it out of the bag. А.: What do you need it for, Julja? (Julja K. 1;00)

The last aspect to be discussed is the aspect of content: it differentiates between interrogative and meta-interrogative phrases, as well as between meta-linguistic and meta-communicative phrases.

(6)

3.1 Interrogative Phrase	3.2.1 Metainterrogative (Metalinguistic) Phrase	3.2.2 Metainterrogative (Metacom- municative) Phrase
<p>(Р. чешет глаз.) В.: Что, спать хочешь? Р.: Нет, воткнула в глаз. (Случайно попала пальцем.)</p> <p>(Варя П. 2;01)</p>	<p>В.: Это какой у тебя цветочек? Р.: Ромашка.</p> <p>(Варя П. 1;08)</p>	<p>В.: Помнишь дачу? Р.: Там одуванчики будут*. (Варя П. 1;08); В.: Что нужно сказать? (В ситуации встречи / проводов гостя.) Р.: Спасибо, Алеша. Пока-пока. (Варя П. 1;04)</p>
<p>(C. is rubbing her eye.) A.: Sleepy, are you? C.: No, I pushed it into my eye too hard (i.e. 'I've hurt my eye with my finger').</p> <p>(Varja P. 2;01)</p>	<p>A.: What flower have you got here? C.: A daisy.</p> <p>(Varja P. 1;08)</p>	<p>A.: Do you remember our summer cottage? C.: There will be dandelions there. (Varja P. 1;08) A.: What are you supposed to say? (While welcoming / seeing out a guest.) C.: Thanks, Aljosha. Buh-bye. (Varja P. 1;04)</p>

Thus, a functional type of question is determined by correlation of the functions listed above. Each phrase has one structural-dynamic function, one structural-static function and at least one content function, and therefore a functional type of phrase may be described by the following formula: $F_i = \{f_d, f_s, f_c\}$, where F_i is a sign that stands for a functional type of phrase, f_d symbolizes a structural-dynamic function of a phrase, f_s denotes a structural-static function of a phrase, and f_c indicates a content function of a phrase.

Table 4. Formula of a functional classification of dialogue units

$F_i = \{fd, fs, fc\}$ F_i – functional type of questions fd – structural-dynamic function fs – structural-statistic function fc – content function of phrase

Functional dynamics of dialogue units corresponds to the following rule. As a child grows the number of questions-proper increases, while the number of meta-linguistic and meta-communicative training questions decreases. The number of meta-communicative, dialogue-regulating phrases remains the same. Thus, the main tendency in the development of questions seems to be a shift from the meta-interrogative type to the interrogative type proper (more details in (Kazakovskaja 2008a).

CONCLUSIONS

Our investigation of the influences of a linguistic behavior of adults on a development of children's communicative competence allows us to offer the following conclusions:

1. Adults' questions and, consequently, dialogue units initiated by them are vital in the process of language acquisition. The question-answer form of interaction is the initial form of establishing a dialogue with a child. The development of a child's communicative competence includes semantic categorization, acquisition of dialogue techniques, dialogue tactics and language skills, understanding the essence of topic-comment relations, 'defrosting' of predicate valences, and unfolding the syntagmatic chain of the utterance.

2. General characteristics of adults' questions are maximum functional polysemy and ultimate structural and semantic monosemy. The initial repertoire of questions consists of mostly meta-interrogative phrases. Their aim is to form a child's language skills as well as communicative skills proper.

3. Semantic types of adults' dictum and modus phrases correlate, on the one hand, with a linguistic development of a child and, on the other hand, with cognitive ontogenesis. Dictum questions are important for linguistic categorization of the surrounding reality, i.e. the objective world, while modus questions are paramount for perception of the world of the subjective ('the theory of mind'). Adults' dictum and modus questions help children to comprehend different semantic categories.

4. A change of the functional focus of adults' questions alters the dialogue type: an imitating dialogue with a quasi-addressee grows into a proto-dialogue⁸ with an addressee of little competence.

Viktorija Kazakovskaja

SUAUGUSIŲJŲ KLAUSIMŲ TIPOLOGIJA IR VAIKŲ KALBINĖS KOMPETENCIJOS
VYSTYMASIS

Santrauka

Straipsnyje nagrinėjama ankstyvoji vaikų kalbinės kompetencijos raida, apimanti kalbinių ir komunikacinių (taip pat dialogo) įgūdžių įgijimą. Kalbinei elgsenai ypač svarbūs suaugusiųjų užduodami klausimai, kurie veikia komunikacines vaikų kompetencijas (dialogą ir kalbą). Tyrime pateikiama dialogo dalių tipologija ir raida. Analizuojami ilgalaikiai garso ir vaizdo įrašai bei dienoraščiai iš rusų kalbos tekstinio.

⁸ For further details see Kazakovskaja (2008b).

REFERENCES

- Astington, J. W. 1993. *The child's discovery of the mind*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Arushanova, A. 1998. Dialogičeskoje obščhenije detej doškolnogo vozrasta. In *Obščhenije i dvužazyčije: podkhody i dannye* (ss. 1–36). Moskva: Izdatel'stvo MGPI.
- Baron-Cohen, S., Tager-Flusberg, H. & D. Cohen. (Eds.). 2000. *Understanding other minds perspectives from developmental cognitive neuroscience*. Second edition. Oxford: Oxford University Press.
- Bondarko, A. V. 1991. *Functional grammar. A field approach*. Luelsdorff F. A. (Ed.). Amsterdam; Philadelphia: J. Benjamins Publishing Company.
- Bozhovich, E. 2002. *Učitelju o jazykovoj kompetensii školnikov. Psichologo-pedagogičeskie aspekty jazykovogo obrazovanija*. Moskva, Voronezh: Izdatel'stvo Moskovskogo psichologo-sotsialnogo Instituta.
- Chomsky, N. 1965. *Aspects of a theory of syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, N. 1968. *Language and mind*. New York: Harcourt, Brace & World.
- Chomsky, N. 1980. *Rules and representations*. New York: Columbia University Press.
- Clark, H. & E. Clark. 1977. *Psychology and language. An introduction to psycholinguistics*. New York; Chicago; San Francisco; Atlanta: Harcourt Brace Jovanovich.
- Dimitracopoulou, I. 1990. *Conversational competence and social development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ervin-Tripp, S. 1984. Children's verbal turn-taking. In Ochs, E. & B. B. Schieffelin (Eds.), *Developmental pragmatics* (pp. 391–414). New York: Academic Press.
- Fedorova, L. L. 1980. K ponjatiju kommunikativnoj kompetencii. (Avtoref. dis. kand. filol. nauk, Moskva).
- Foley, W. A. 1997. *Anthropological linguistics. An introduction*. Oxford: Blackwell.
- Grice, H. P. 1975. Logic and conversation. In Cole, P. & J. P. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics*. Vol. 3. New York: Academic Press.
- Gumperz, J. J. 1997. Communicative competence. In Coupland, N. & A. Jaworsky (Eds.), *Sociolinguistics. A reader and coursebook* (pp. 39–48). New York: Psychology Press.
- Harley, T. 2001. *The psychology of language: From data to theory*. New York: Psychology Press.
- Hymes, D. 1971. Competence and performance in linguistic theory. In Huxley, R. & E. Ingram (Eds.), *Language acquisition: Model and methods* (pp. 3–28). London & New York: Academic Press.
- Hymes, D. 1972. On communicative competence. In Pride, J. B. & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics. Selected readings* (pp. 269–293). Harmondsworth: Penguin Books.
- Kabardov, M. K., & Y. V. Artsishevskaja. 1996. Tipy jazykovykh i kognitivnykh sposobnostej i kompetencii. *Voprosy psichologii* 1: pp. 34–49.
- Katcnelson, S. D. 2001. *Kategorii jazyka i myšlenija: Iz nauchnogo nasledija*. Moskva: Jazyki slavjanskoi kul'tury.
- Kazakovskaja, V. V. 2009. Development of a child's dialogic competence (based on the Russian data corpus). (Paper presented at the Cross-linguistic seminar 'Pre- and Protomorphology in Language Acquisition'), 14 February, Vienna, Austria.
- Kazakovskaja, V. V., 2008a. Funkcionalnaja kategorizacija voprositel'nykh replik v russkom dialoge: analiz reči vzroslogo, obrashchennoj k rebenku. In Bondarko, A. V. & S. A. Shubik (Eds.), *Problemy funkcionalnoj grammatiki: Kategorizacija semantiki* (pp. 331–364). Sankt-Peterburg: Nauka.
- Kazakovskaja, V. V. 2008b. Ot protodialoga k dialogu: kommunikativnaja kompetencija rebenka rannego vozrasta. In Ushakova, T. N. (Ed.), *Reč rebenka: Problemy i rešenija*. (pp. 169–199). M.: Izdatel'stvo Instituta psichologii RAN.
- Kazakovskaja, V. V. 2007. Semantičeskaja tipologija voprosno-otvetnykh jedinstv: rannije etapy rečevogo ontogeneza. In Tsejdlin, S. N. (Ed.), *Semantičeskije kategorii v det'skoj reči* (pp. 359–383). Sankt-Peterburg: Nestor.
- Kazakovskaja, V. V. 2006. *Voprosno-otvetnyje jedinstva v dialoge 'vzroslyj – rebenok'*. Bondarko, A. V. & M. D. Voeikova (Ed.). Sankt-Peterburg: Nauka.
- Kazakovskaja, V. 2005a. Functions of questions in 'adult – child' dialogues (based on Russian). In *X International congress for the study of child language* (p. 186). Berlin.
- Kazakovskaja, V. V. 2005b. Vyrasženie soglasija / nesoglasija v dialoge 'vzroslyj – rebenok' (na materiale russkogo jazyka). In Bondarko, A. V. & S. A. Shubik (Eds.), *Problemy funkcionalnoj grammatiki: Polevyje struktury* (pp. 376–424). Sankt-Peterburg: Nauka.
- Kazakovskaja, V. 2001. Initial syntax development: ontogenesis of spatial syntax structures (based on the language of Russian-speaking children). *Psychology of language and communication* 5 (2): pp. 51–58.
- Lehmann, C. 2007. Linguistic competence: Theory and empiry. *Folia linguistica* 41 (3/4), pp. 223–278.
- Meng, K. 1984. Kommunikativno-rečevaja dejatel'nost' staršikh doškolnikov v situativnoj obuslovlennosti (komponentu i gradatsii). In Shakhn-

- arovich, A.M. (Ed.) *Psikholingvistika* (pp. 241–259). Moskva: Progress.
- Mikhajlov, L. M. 1986. *Grammatika nemetckoj dia-logicheskoj rechi*. Moskva: Vysshaja shkola.
- Ninio, A. & C. Snow. 1998. *Pragmatic development*. Cambridge: Westview Press.
- Pinker, C. & R. Jackendoff. 2005. The Faculty of Language: What's special about it? *Cognition* 95, pp. 201–236.
- Popova, V. A. 2000. *Psikholingvistika na razvitiето. Kognitivni aspekti na sintaktichnata kompetencija*. Shumen: Universitetsko izdatelstvo 'Episkop Konstantin Preslavski'.
- Rubinshtejn, S. L. 1989. Razvitije rechi u detej. In Rubinshtejn, S. L. *Osnovu obshchej psikhologii* (pp. 460–483). T. I. Moskva: Pedagogika.
- Rumjantceva, I. M. 2000. Psikholingvisticheskie mekhanizmy i metody formirovanija rechi. (Avtoref. dis. dokt. filol. nauk), Moskva.
- Sacks, H., Schegloff, E. A. & G. Jefferson. 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking in conversation. *Language* 50 (4), pp. 696–735.
- Shakhnarovich, A. M. 1991. Problemy formirovanija jazykovoj sposobnosti. In *Chelovecheskij factor v jazyke* (pp. 185–220). Moskva: Nauka.
- Schegloff, E. A. 1990. On the organization of sequences as a source of 'coherence' in talk-in-interaction. In Dorval, B. (Ed.), *Conversational organization and its development*. Vol. XXXVIII: series ADVANCES IN DISCOURSE PROCESSES (pp. 51–100). Norwood, N. J.: Ablex Publishing Corporation.
- Tomasello, M. 1992. *First verbs: A case study of early grammatical development*. New York: Cambridge University Press.
- Tomasello, M. 2003. *Constructing a language: a usage-based theory of language acquisition*. Cambridge (Mass.), London: Harvard University Press.
- Van Ek, J. 1987. *Objectives for foreign language learning*. Vol. 2: Levels. Strasbourg: Council of Europe.
- Wellman, H. M. & K. H. Lagatuta. 2000. Developing understandings of mind. In *Understanding other minds: Perspectives from developmental cognitive neuroscience* (pp. 21–49). Oxford: Oxford University Press.
- Yokojama, O. 2005. *Kognitivnaja model diskursa i russkij porjadok slov*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kultury.

ON THE ACQUISITION OF ADJECTIVE GRADATION IN LITHUANIAN AND GERMAN

LAURA KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ, WOLFGANG U.
DRESSLER, BETTINA FÜRST, ULI SAUERLAND

ISSN 1392-0588
2010. 54

INTRODUCTION

There is quite an extensive body of research on children's acquisition of adjective gradation in English. Most studies have investigated synthetic vs. analytic comparative and superlative formation (Layton and Stick 1979; Graziano-King and Smith Cairns 2003; Marshall and van der Lely 2007). However, acquisition of degrees of comparison in other languages has not been sufficiently analyzed yet. This study is an attempt to fill in the gap and to provide a contrastive analysis of two languages in which acquisition of adjective gradation has only been partially examined (this relates to German; see Schaner-Wolles and Dressler 1985; Schaner-Wolles 1988) or has not been investigated at all (Lithuanian)¹.

This cross-linguistic investigation of two typologically different languages gives us an opportunity not only to define the main problems of acquiring comparative and superlative degrees of adjectives but also to detect the relation between language acquisition and the respective linguistic system. It also enables us to check the hypothesis that the system of morphologically richer languages is acquired quicker than the system of morphologically poorer languages (cf. Xanthos *et al.* 2010). Thus the aim of this enquiry is to examine abilities of Lithuanian and German children in forming comparative and superlative degrees of adjectives and to see which forms – those of the comparative or the superlative degree – are more easily acquired by children.

Previous studies on superlative and comparative comprehension and production in English have shown that the comparative suffix *-er* is acquired earlier than the superlative suffix *-est* for typically developing children (Layton and Stick 1979; Clarke 2001), and the same is true of children with language impairment (Clahsen

¹ This joint investigation presents some preliminary results of the *Crosslinguistic Language Diagnosis Project* (CLAD). The aim of the CLAD project is to improve the situation of language impaired individuals by developing a set of diagnostic techniques that will enable to carry out a fast and easy diagnosis of language impairment.

and Temple 2003). Layton and Stick (1979) suggest that later acquisition of the superlative suffix is due to limitations in cognitive and perceptual abilities. To use a superlative form, a child has to engage in a comparison of two or more dimensions, while formulation of a comparative form requires from a child just a one-dimensional comparison between two objects.

COMPARATIVE AND SUPERLATIVE FORMATION IN LITHUANIAN AND GERMAN

Comparative and superlative formation is traditionally understood as belonging to the realm of inflection but it does not belong to prototypical inflectional morphology (Dressler 1989).

Lithuanian comparatives and superlatives are formed synthetically by default, with the suffixes (masc. nom. sg.) *-esnis*, *-iausias* (*ger-as* + *-esnis* → *geresnis* 'better', *ger-as* + *-iausias* → *geriausias* 'the best'). However, if the adjective base is derived via the suffixes *-ėtas*, *-uotas*, then they can be formed either synthetically or analytically (e.g. *gėlėt-as* + *-esnis* → *gėlėt-esnis* 'more flowery' (synthetic form) = *daug-iau* / *lab-iau*² *gėlėtas* 'more flowery' (analytic form); *gėlėt-as* + *-iausias* → *gėlėč-iausias* 'the most flowery' (synthetic form) = *daug-iausiai* / *lab-iausiai*³ *gėlėtas* 'the most flowery' (analytic form). Synthetic superlatives of dental-final stems apply morphonological palatalisation to the dental (e.g. *gėlėč-iausias* 'most flowery').

German comparatives and superlatives are formed only synthetically with the suffixes *-er* and *-st*, whereby umlautable vowels may be umlauted or not (e.g. in predicative or adverbial position *lang* 'long', *flach* 'flat' acquire the comparative forms *läng-er*, *flach-er*, and the superlatives in adverbial position are *am läng-sten*, *flach-sten*).

METHODOLOGY AND DESIGN OF THE EXPERIMENT

We report the data from a Sentence Completion Study of 30 Lithuanian children (the age range is 4;0-5;6) and 30 German-acquiring children (4;2-6;2) from Austria (14 children) and Germany (16 children); all of them are typically developing children.

For the picture-based comparative and superlative formation task⁴ 30 adjectives were selected which were controlled for the following variables in Lithuanian:

² *Daugiau* / *labiau* – 'more'

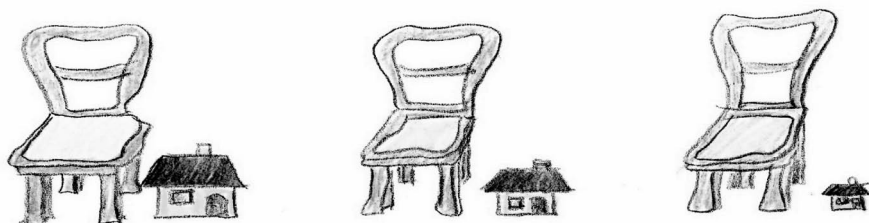
³ *Daugiausiai* / *labiausiai* – 'the most'

⁴ A picture-based comparative and superlative formation task was created by W. U. Dressler and his colleagues. The tests were performed and the results were coded in Kaunas by Laura Kamandulytė, in Berlin by Anja Hubert, and in Linz by Bettina Fuerst. Further investigations, in addition to this group, were also carried out by Wolfgang U. Dressler and Uli Sauerland.

obligatory morphonological palatalisation of root-final dentals, variable syllabic length (bisyllables vs. trisyllables) and underived vs. derived adjectives.

In German 30 adjectives were controlled for opacifying German umlaut (as has been mentioned, umlautable vowels may be umlauted or not, e. g. *lang* 'long', a comparative form *läng-er* vs. *flach* 'flat', *flach-er*), the syllabic length (monosyllables vs. bisyllables) and underived vs. derived adjectives.

To elicit comparative and superlative forms, pictures were used. The experimenter would first introduce the positive form of the adjective to a child: "*Look! This house is small.*" Next, the picture of a smaller house was presented together with a verbal stimulus, such as "*And what about this house? This house is even* (Lith. *dar*, Ge. *noch*) ... (*smaller*)."
Finally, a picture of a much smaller house was presented together with the verbal stimulus "*And now look at this house! This house is the ... (smallest)*" (the Lithuanian superlative intensifying particles *pats* (masc.) and *pati* (fem.) and the Ge. *am* were used; see Picture 1).

Picture 1. An example of the experimental task

RESULTS

The data analysis has shown that the number of correct formulations for both comparatives and superlatives increases with age. During the experiment, the 4;0-4;6 year-old Lithuanian children correctly produced 89% of all comparative forms and 86% of all superlative forms (see Diagram 1). The group of 4;6-5;0 year-old children made fewer errors: 93% of all comparative forms were used correctly and the respective percentage for the superlative forms was 92%. The Lithuanian children in the 5;0-5;6 year-old group correctly produced 96% of all comparative and 95% of all superlative forms found in the corpus. As regards the German-speaking 4 year-olds, these produced correctly 65% of all comparative forms; the percentage of correctly used superlatives is 58%. As for the group of 5 and 6-year-old children, they correctly used 85-87% of comparative and 70% of superlative forms (see Diagram 2).

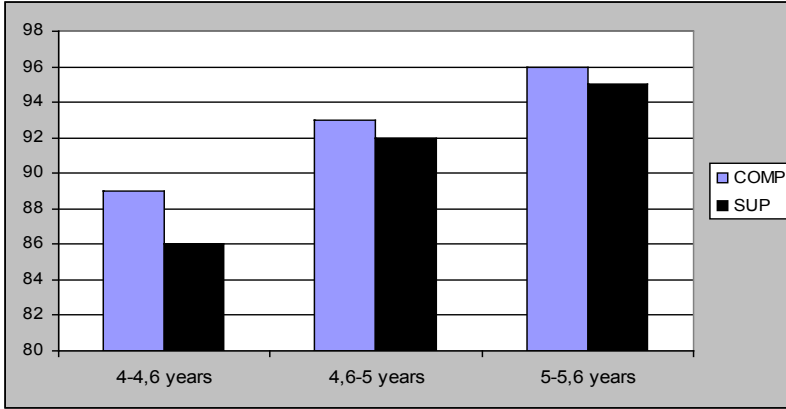

Diagram 1. Results (percentage of correct responses) of different age groups: Lithuanian data

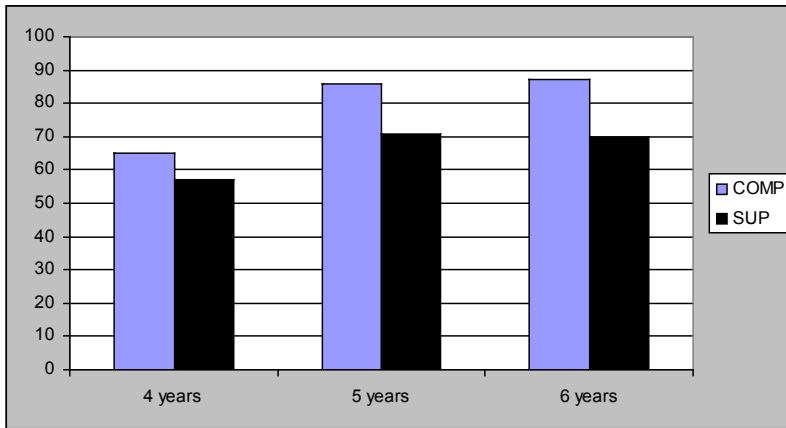

Diagram 2. Results (percentage of correct responses) of different age groups: German data

The analysis of the results points to the fact that in both languages the children's performance of comparatives was better than that of superlatives (German $p < .005$, Lithuanian $p < 0.03$; see Diagram 3). This difference is not very striking in Lithuanian (93 % of correct responses in comparatives and 86 % of correct responses in superlatives), but it is quite significant in German, where 82 % of correct responses were found in comparatives and 70 % of correct responses in the use of superlatives. Only few exceptions were observed: 4 German and 5 Lithuanian-acquiring children showed better results in forming the superlative than the comparative degree.

On the one hand, better performance of comparatives could be explained by the fact that the superlative form is morphosemantically and morphotactically more

marked and less frequent. This aspect is especially noticed in token frequency, much less so in lemma and type frequencies in child-directed speech. Layton and Stick's hypothesis (1979) can provide another explanation; it posits that later acquisition of the superlative suffix is due to limitations in cognitive and perceptual abilities, which may be seen as one cause of morphosemantic markedness. Furthermore, the superlative suffix *-st(e)* in German is phonotactically more difficult than the comparative suffix *-er* (complex onset vs. simple coda).

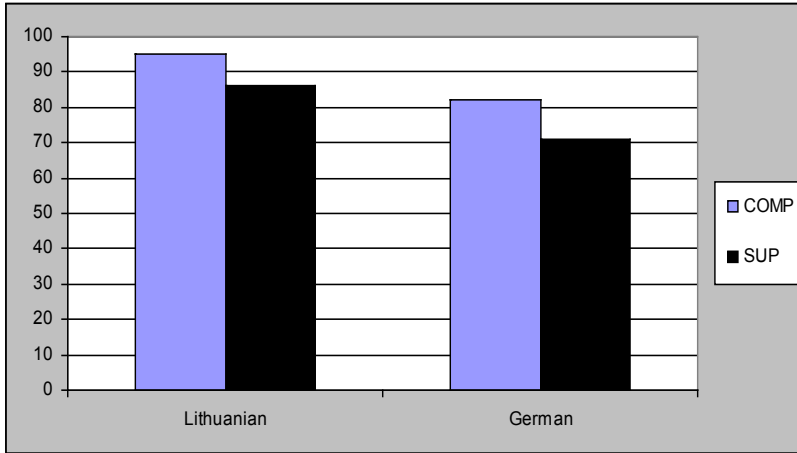

Diagram 3. Percentage of correct responses of comparatives and superlatives: Lithuanian and German data

As can be seen from Diagram 3, Lithuanian children made fewer errors than German-speaking children in forming comparatives and, especially, superlatives. The statistics for correctly used Lithuanian comparative forms is 92% and for superlative forms – 87%; the German-speaking children used correctly 82% of all comparatives and 70% of all superlatives. Despite the fact that Lithuanian adjectives belong to three declension classes in their base form and that there is only one declension of German adjectives, we witness more errors in the production of German degree forms than is the case in Lithuanian. The results also show that Lithuanian children may reach a ceiling earlier than German-speaking children: the data demonstrate the 4;1 age for comparatives and 4;2 for superlatives, whereas in German the respective age is 5;4 for both comparatives and superlatives. Presumably, this can be explained by a greater richness of Lithuanian morphology in general, which stimulates the acquisition of noun and adjective morphology (cf. Xanthos *et al.* 2010). However, it should also be noted that the results of acquiring three Lithuanian adjectives were excluded from Diagram 3 (*gėlėtas* ‘flowery’, *kampuotas* ‘angular’, and *spygliuotas* ‘thorny’) due to their more common use of analytic forms, while all German adjectives were included.

If we include the production data on the comparative and superlative forms of these adjectives, we will find no significant difference between the overall performance of Lithuanian and German children.

The results of the experiment were influenced by the following variables: a general length effect, morphological complexity of the positive degree, morphonological palatalisation of root-final dentals in Lithuanian and opacifying umlaut in German.

A general length effect (see Marshall and van der Lely 2007) was found operating in the production of adjective gradation in both Lithuanian and German data. Degree forms of Lithuanian bisyllabic adjectives (e.g. *se/nas* 'old') most of the time turn out better than trisyllabic (e.g. *lai/min/gas* 'happy') adjectives (see Diagram 4). The correct use of comparatives and superlatives of bisyllabic adjectives by Lithuanian children is 98% against 78% of trisyllabic ones. It is important to mention here one intervening variable: 7 of the Lithuanian trisyllabic adjectives represent derived forms (see below), while only two (*apvalus* 'round' and *didelis* 'big') are non-derived. The length effect is relevant for the production of comparatives and superlatives in German as well: monosyllabic adjectives (e.g. *klein* 'small') also fared better than bisyllabic ones (e.g. *wenig* 'little', with the exception of monomorphemic umlautable adjectives; see Diagram 4). The diagram presents the percentage of a correct formation of bisyllabic and trisyllabic adjectives in Lithuanian (with the adjectives *gėlėtas*, *kampuotas* and *dygliuotas* excluded) and the percentage of correct monosyllabic and bisyllabic adjectives in German.

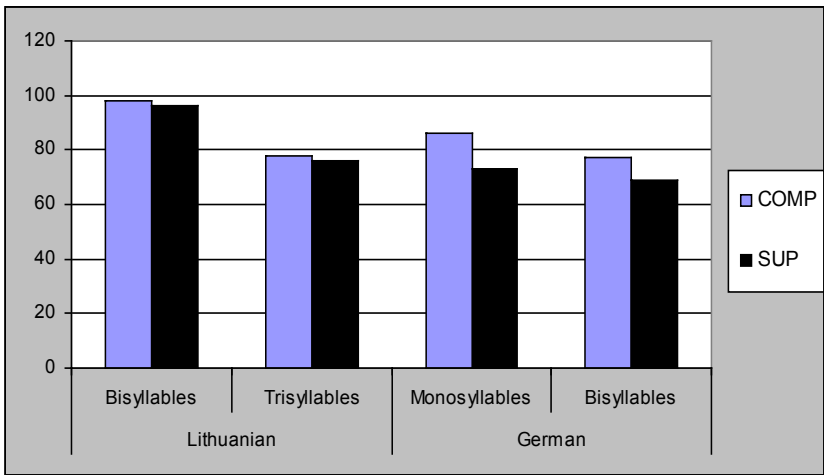

Diagram 4. Percentage of correct bisyllabic and trisyllabic adjective forms in Lithuanian and monosyllabic and bisyllabic adjective forms in German

As mentioned above, in Lithuanian the length effect goes hand in hand with adjective derivation: derived adjectives are mostly trisyllabic. The derived adjectives (e.g. *purv-in-as* ‘dirty’) fared worse than underived ones (e.g. *saus-as* ‘dry’). Surprisingly, the German data show the opposite situation: underived adjectives (e.g. *böse* ‘angry’) fared worse than derived adjectives (e.g. *glück-lich* ‘happy’; see Diagram 5). A special case is the adjectives *sauber* (‘clean’) and partially *sauer* (‘sour’), which have the comparative forms *sauber+er* and *saur+er* - the former might be avoided by preventive haplology. The same may hold for the comparative form of *sauer*, because children do not always produce *saur-er* but also *sauer-er* without schwa deletion. Furthermore, in both languages several children tended to omit the derivational suffix of the adjective while forming the comparative (only Lithuanian) and superlative (Lithuanian and German), e.g. ‘thorny’: Ge. *stachel-ig* → *stachel-ster* instead of *stachel-ig-ster*, Lith. *dygl-iuot-as* → *dygl-esn-is*, *dygl-iaus-ias* instead of *dygl-iuot-esn-is*, *dygl-iuoč-iaus-ias*). Diagram 5 displays the percentage of correct responses to the picture-based formation task of derived and underived adjectives in German and Lithuanian; the Lithuanian adjectives *gėlėtas*, *kampuotas* and *dygliuotas* are not included.

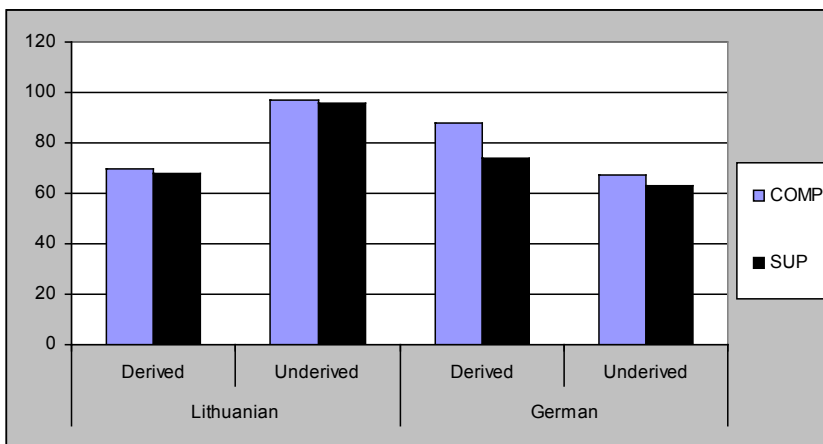

Diagram 5. Percentage of correct derived and underived adjective forms in comparatives and superlatives in German and Lithuanian

Some Lithuanian adjectives pose a special problem: morphologically derived adjectives with the suffixes *-uotas* and *-ėtas* deliver significantly worse results because both synthetic and analytic forms of the comparative and superlative degrees are used in Lithuanian (e.g. *gėl-ėtas*, *gėl-ėt-esnis* or *lab-iau/daug-iau gėlėtas* ‘more flowery’; *gėlėč-iaus-ias* / *la-biaus-iai/daug-iaus-iai gėlėtas* ‘the most flowery’). The test format stimulates formation of synthetic comparatives using the adverb *dar* ‘still’ and elicitation of synthetic superlative forms by using the adverb *pats* (‘self’). The analysis of the

results shows that none of the children produced synthetic superlatives, and most of the children were not able to produce synthetic comparatives. This difficulty can be caused by several reasons:

- 1) both synthetic and analytic forms of comparatives and superlatives are possibly found in adult language: this might be a case where ambiguity in the input renders acquisition of a particular form by a child more difficult;
- 2) complexity of a derivational process (*kamp-as* + *-uotas* → *kampuotas* ‘angular’);
- 3) extra length of comparatives and superlatives (comparative form *kampuotesnis*, superlative form *kampuočiausias*);
- 4) morphonological change in the superlative (*kampuotas* – *kampuoč-iausias*).

In view of this, it can be concluded that adjective derivation has a negative impact on comparative and superlative formation in Lithuanian, but not in German.

In German, children find production of adjectives with opacifying umlaut more difficult (*stark* – *stärk-er* ‘stronger’) than producing forms without umlaut (e.g. *klein* – *klein+er*); however, in Lithuanian production of superlatives with opacifying morphonological palatalisation of dentals exhibited a lesser degree of difficulty (see Diagram 6). There is one important difference between the two languages which has to be stated explicitly: in the proper phonological context, Lithuanian palatalisation is obligatory, whereas the German umlaut is not (i.e. there are umlautable vowels that are not umlauted).

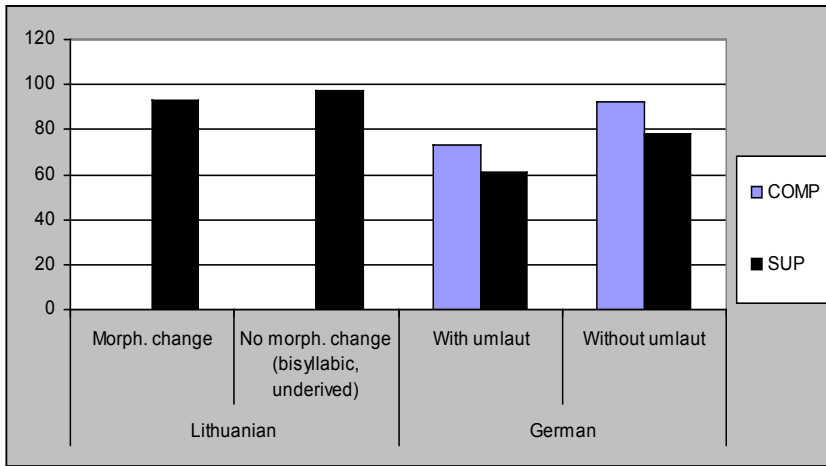

Diagram 6. Percentage of correct forms with respect to opacifying morphonological palatalisation of dentals in Lithuanian and opacifying German umlaut

CONCLUSIONS

The analysis of the data has revealed that the children's performance is better in the production of comparative forms than superlative ones both in German and Lithuanian. These results confirm our first hypothesis that the system of morphologically richer languages is acquired quicker than the system of morphologically poorer languages; moreover, our findings are consistent with the results of earlier investigations of English adjective gradation.

The results of the study concerning correct production of both comparative and superlative forms suggest the influence of several factors:

- 1) the general length effect;
- 2) morphological complexity of the positive degree (derived or not);
- 3) morphotactic transparency/opacity: presence or absence of opacifying umlaut (in German) or opacifying morphonological palatalisation (in Lithuanian);
- 4) greater inflectional richness of Lithuanian exercises a more stimulating effect on children's acquisition of other inflectional patterns than is the case with a less inflected German, which confirms our second general hypothesis. In spite of the fact that German gradation suffixes are shorter than the Lithuanian ones and despite much greater simplicity of German adjective inflections, in acquiring adjective gradation the children in both language groups were faced with an equal number of problems.

Laura Kamandulytė-Merfeldienė, Wolfgang U. Dressler, Bettina Fürst, Uli Sauerland

BŪDVARDŽIO LAIPSNIO KATEGORIJOS ĮSISAVINIMO PROBLEMOS LIETUVIŲ
IR VOKIEČIŲ KALBOSE

Santrauka

Straipsnyje aprašomas eksperimentinis tyrimas, kurio tikslas – nustatyti būdvardžio laipsnio kategorijos įsisavinimo problemas lietuvių ir vokiečių kalbose. Naudojantis projekto *CLAD* (angl. *Crosslinguistic Language Diagnosis*) metu sukurtu eksperimentiniu testu buvo apklausta 30 lietuvių vaikų (4–5;6 metų) ir 30 austrų vaikų (4;2–6;1 metų). Gauti rezultatai patvirtino tyrimo pradžioje keltą hipotezę, kad aukščiausiojo laipsnio būdvardžių suvokimas kelia daugiau problemų nei aukštesniojo, taip pat parodė, kad laipsnio kategorijos įsisavinimui svarbus būdvardžio ilgis ir morfeminė sudėtis, o vokiečių kalboje – umliauto vartojimas. Rezultatai atskleidė, kad morfologiškai sudėtingesnėje lietuvių kalboje būdvardžio laipsnio kategorija įsisavinama anksčiau ir lengviau nei vokiečių kalboje, kurios morfoliginė sistema paprastesnė.

REFERENCES

- Clahsen, H. and Temple, C. 2003. Words and rules in Williams Syndrome. In Levy, Y. and J. Schaeffer (Eds.), *Language Competence across Populations* (pp. 323-352). Erlbaum.
- Clarke, J. 2001. Children's production of comparative more and -er elicited production versus relative judgement. In *Essex Graduate Papers in Language and Linguistics* IV.
- Dressler, W. U. 1989. Prototypical differences between inflection and derivation. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, 42: 3-10.
- Graziano-King, J. and H. Smith-Cairns. 2005. Acquisition of English comparative adjectives. *Journal of Child Language*, 32: 345-375.
- Lyton, T. L. and S. L. Stick. 1979. Comprehension and production of comparatives and superlatives. *Journal of Child Language*, 6: 511-527.
- Marshall, C. R. and H. K. J. van der Lely. 2007. Derivational morphology in children with Grammatical Specific Language Impairment to variably omit inflection in English? *Clinical Linguistics and Phonetics*, 21(2): 71-91.
- Schaner-Wolles, C. and W. U. Dressler. 1985. On the acquisition of agent/instrument nouns and comparatives by normal children and children with Down's syndrome – a contribution to Natural Morphology. *Acta Linguistica Hungarica*, 35: 51-70.
- Schaner-Wolles, C. 1988. Plural- vs. Komparativerwerb im Deutschen: Von der Diskrepanz zwischen konzeptueller und morphologischer Entwicklung. In Günther, H. (Ed.), *Experimentelle Studien zur Flexionsmorphologie* (pp. 155-186). Hamburg: Buske.
- Syrett, K., Kennedy C. and J. Lidz. 2007. Meaning and context in children's understanding of gradable adjectives. Ms. Northwestern University, University of Chicago, University of Maryland.
- Xanthos, A., Laaha S., Gillis S., Stephany U., Aksu-Koç A., Christofidou A., Gagarina N., Hrzica G., Ketrez F. N., Kilani-Schoch M., Korecky-Kröll K., Kovačević M., Laalo K., Palmović M., Pfeiler B., Voeikova M. D., and W. U. Dressler (to appear in 2010). On the role of morphological richness in the early development of noun and verb inflection. *First language*.

INTRODUCTION

School children, especially in higher grades, are expected to use and understand language in a sophisticated manner as they listen, speak, read, and write throughout the school day and beyond. To perform these tasks successfully, adolescents must have a sufficient amount of relevant background knowledge and the ability to use and understand spoken and written language at an advanced level. Given these high expectations in schools today, it is not surprising to learn that when language impairments persist into adolescence, they frequently have a negative impact on academic performance, ultimately limiting an individual's vocational options (Nippold and Mansfield 2009). By 5 years of age, most children have acquired the ability to produce grammatically well-formed sentences containing all types of subordinate clauses including nominal, relative and adverbial (Diessel 2004). Despite these impressive attainments, the ability to express increasingly abstract ideas in longer sentences containing multiple and embedded subordinate clauses continues to develop throughout the school-age years, adolescence, and into adulthood (Berman 2004).

However, low literacy and educational achievement represent problems for many European countries, which further cause numerous social problems such as poor social adaptation and integration, behavioural problems, poor academic achievements and thus poor career possibilities (such problems are a significant burden on European education systems and are a reason of high annual societal costs). In other words, language impairments have a significant impact on children's success and well-being in all social and academic daily activities. To increase the success of impaired children, they should receive adequate help at the earliest possible stage from both professionals and non-professionals in teaching and home environments.

The area which exhibited much research in the past years is SLI (Specific Language Impairment). The term SLI refers to children who show difficulties in different aspects of language: lexical retrieval, phonology, morphology, syntax, pragmatics and

semantics (Leonard 1997; van der Lely 1996; van der Lely and Battell 2003). Children with specific language impairment exhibit clinically significant disruption of receptive and/or expressive language in the absence of identifiable causal factors such as hearing loss, mental retardation, brain injury or psychological disorder (Leonard 1997). There has been a long-standing interest in understanding the core deficits that relate to these language-learning difficulties and in determining which methods can be used to remediate the language impairments. Many children with SLI exhibit a disruption in overall rate of linguistic learning that hinders progress in language acquisition, particularly grammatical morphology, so that SLI is broadly modelled as a general weakness in the ability to acquire new linguistic forms (Leonard 1997; Leonard *et al.* 2004).

Sufficient data have been collected and described in the existing literature that points to those areas that are typically problematic for impaired children cross-linguistically and cross-culturally. Although children with SLI experience difficulties in a wide range of language areas, morphosyntax appears to be a particularly serious problem. This difficulty is most clearly seen in the use of tense and agreement morphemes by children with SLI. Relative to younger typically developing children with similar mean lengths of utterance (MLU) as well as typically developing same-age peers, children with SLI produce these morphemes with significantly lower percentages in obligatory contexts. In English, these especially problematic morphemes include copula and auxiliary forms of *be* (*is, are, am, was, were*), third person singular *-s*, past tense *-ed* and auxiliary forms of *do* (*do, does, did*) (Pawlovska *et al.* 2008).

A subgroup of disorders related to specific syntactic impairment and otherwise normal language function is termed 'Grammatical SLI' or 'Syntactic SLI' (Levy and Friedmann 2009; Friedmann and Novogrodsky 2004; van der Lely 1996; van der Lely and Christian 2000). Studies of this SLI subgroup revealed difficulty in understanding an array of semantically reversible structures. The comprehension of English passives was reported to be impaired (van der Lely 1996; van der Lely and Harris 1990). Relative clauses also form a considerable comprehension difficulty (Friedmann and Novogrodsky 2004; Stavrakaki 2001), as do referential object *Wh*-questions, topicalization sentences, and sentences with dative shift (Ebbels and van der Lely 2001; van der Lely and Harris 1990).

According to the results of the National Institute of Deafness and Other Communication Disorders (NIDCD), children with SLI constitute about 5% of preschoolers (Weiss 2001: 14). Other researchers have observed even higher rates of SLI prevalence ranging from 7.4% up to 12% of the population (for an overview, see Weiss 2001). The findings of NIDCD also demonstrate that there exists a gender bias for SLI; there are more males fitting the criteria of SLI than females at a 2:1 margin (Weiss 2001: 14). Such findings suggest that, because of its prevalence, SLI poses serious problems that can be solved only by adequate diagnosis and intervention. There have been

numerous studies examining language growth in children diagnosed with specific language impairment, and most of the studies indicate that symptoms of SLI can be improved with intervention (Camarata *et al.* 2009; Ebbels and van der Lely 2001).

The experience of most speech therapists in Lithuania shows that the education system of the country (as well as some other European countries) currently does not adequately serve the needs of children with language impairments. The resources that are available to clinicians are scarce and those that exist are often of poor quality and low efficacy. Therapists in both kindergartens and schools typically use their own unpublished materials that can be developed into a systematic, comprehensive, maximally universal and efficient resource package that would be equally easily available for professionals and non-professionals.

The diagnosis of speech impairments in Lithuania is carried out by using a non-standardized test (Gaulienė *et al.* 2000), which involves numerous tasks with pictures to check all the different areas of language competence: morphology, lexis, phonology, sound articulation, and narration. The tasks aim to evaluate the child's language production and perception. This diagnostic test is very exhaustive and detailed, but its applicability has certain practical drawbacks. Since it is too long to be performed in full, the procedure is commonly shortened, but such modifications are largely a personal speech therapist's decision. Therefore, the existing Lithuanian diagnostic test involves a high degree of personal judgment and requires a lot of professional experience and qualifications to interpret the results of the test. Consequently, such a test can be used only by highly experienced speech therapists, but cannot be employed by non-professionals (in contrast to the GAPS test, which will be discussed later).

The terminology that is used in the tradition of Lithuanian speech therapy also posits some problems since the terms that are used to refer to language impairment differ from the terminology used in most of the literature discussed above. The term SLI is not used in Lithuania; instead, language impairment is referred to by using the terms 'slight/ average/ severe language impairment'. The terms for different subtypes of LI suggest that there exists a continuum of linguistic disorders in terms of the severity of those disorders. Delineations of different subtypes of SLI were also suggested in some early studies of SLI in other countries as well (e.g. Rapin and Allen 1987; Rapin 1996; Conti-Ramsden *et al.* 1997); however, more recent investigations argue against subtyping since subgroup characteristics of SLI lack stability and are too dynamic to be clearly delineated.

In the Lithuanian classification of LI, the indications of different degrees of impairment overlap to a certain extent with the indications of SLI. Table 1 presents the symptoms of slight, average and severe language impairment as distinguished by Gaulienė *et al.* (2000); these symptoms are compared to those of SLI (mainly for English but also other languages).

Table 1. Terminology in Lithuanian (Gaulienė *et al.* 2000) compared to the description of SLI (Weiss 2001, Reed 2005)

	LI Symptoms distinguished in Lithuania	SLI symptoms
Severe LI	<ul style="list-style-type: none"> – absence of narration skills – highly limited vocabulary (use of child-specific vocabulary only) – highly reduced morphology, no grammatical links between words 	<ul style="list-style-type: none"> – deficits in language comprehension and production – slower acquisition of first words and new words – a more limited repertoire of verbs – slower acquisition of word combinations – restricted complexity of syntactic structure – problems with tense and agreement morphemes (esp. problematic morphemes are different forms of be, 3rd person singular -s, past tense -ed and auxiliary forms of do) – delays in learning the sound system – deficits in pragmatic development (e.g. limited ability to enter into ongoing conversations)
Average LI	<ul style="list-style-type: none"> – lack of narration skills, but there is an ability to answer questions with individual words or phrases – ability to name some objects and actions in pictures – numerous ungrammaticalities (ability to use only some simple grammatical forms, e.g. singular vs. plural nouns) – numerous morphosyntactic errors – problems in structuring sounds and syllables if the word is longer than 2 syllables – limited sentence production (usu. sentences consist of subject and verb only) – lisping – deficits in hearing reception 	
Slight LI	<ul style="list-style-type: none"> – some basics of narration (can produce a story but it is not very elaborate) – numerous ungrammaticalities – problems with difficult sounds and sound clusters – articulation problems – deficits in hearing perception – sometimes articulation and hearing reception are more advanced than grammatical and lexical skills; therefore, testing may reveal no phonological problems. 	

As can be seen in Table 1, the Lithuanian list of the possible indications of LI contains largely the same aspects as the list of SLI symptoms, but those indications are rather abstract; besides, the continuum of these indications is not delineated in any objective way, which decreases the effectiveness of diagnosis. One major difference between the Lithuanian degrees of LI and the definition of SLI is that the latter excludes hearing deficits, lisping, stuttering and other significant phonological disorders. In short, SLI is marked by language problems being manifested in some or all language areas; in this respect the definition of SLI is close to the Lithuanian definition of linguistic impairments, only that the SLI definition usually does not distinguish subtypes and excludes certain phonological disorders.

As was mentioned above, both effective intervention materials as well as diagnostic tests are very scarce in Lithuania. For that reason, in the present study our primary aims were to adapt the diagnostic test GAPS (van der Lely *et al.* 2007) and to carry out its pilot testing. Adaptation of such a test is of special importance in Lithuania,

where speech therapists have no uniform testing materials that could be applied to assess whether the child has appropriate linguistic knowledge at the pre-school age.

The GAPS test is a screening test quick and easy to use produced for assessing the grammatical abilities and key pre-reading skills of children between the ages of 3;6 to 6;6. It is a repetition test where the child has to repeat sentences and non-words uttered by the tester to the character named Bik (see Appendix 1 for the picture of the character). Bik is an alien and can understand only children but not adults; therefore, the child has to repeat the adult's utterances to him.

GAPS was developed and introduced in the UK by Professor Heather van der Lely and her colleagues. Her primary aim was to produce a test that could be used by professionals and non-professionals to test all children in the UK prior to or when they enter school to ensure that any child with language weaknesses or impairment is identified. GAPS tests two main areas of linguistic competence:

- (1) **Morphology:** The most difficult grammatical areas are tested, e.g. in English questions, tense formation, and passive are tested: *The dog **is** **licked** by the cat.*
- (2) **Phonology:** to test phonology, invented words, or **non-words**, with difficult consonant clusters are used, e.g. *tobilf, dremp, padrepper* in English. Such challenging consonant clusters are highly language specific.

What is important is that phonology problems are not just a feature of SLI or some articulation disorders, but may also be an early indicator of dyslexia. As van der Lely observes, 'some children with language impairment or dyslexia may not be able to structure sound combinations to correctly make words. This can cause problems with spelling and reading words. This difficulty is a key feature of dyslexia and can often be found in children with language impairment' (<http://www.dldcn.com/phonology.html>).

1. DATA AND PARTICIPANTS

This study is a part of the project *Crosslinguistic Language Diagnosis (CLAD)* (European Commission LLP/ K 1), which aims to experimentally test morphosyntactic and morphonological abilities and semantic-pragmatic abilities in typically developing children and children with SLI or Dyslexia. The project aims to test these aspects cross-linguistically by using traditional behaviour and new electrophysiological techniques. It mostly focuses on two key areas of linguistic performance: morphosyntax/morphonology and pragmatics/semantics. In both areas the goal is to identify clinical markers for SLI.

For the present study 90 Lithuanian children, aged 5;0-7;3, 41 girls and 49 boys

were tested in 3 kindergartens in Kaunas, Lithuania (see Table 2). All the families of the tested children are mainly middle-class, with secondary or higher education. One kindergarten is a regular kindergarten for typically developing (TD) children; all the 75 children attending it were tested there (except those who have non-verbal deficits). In the other two kindergartens, which specialize in helping children with special needs (including language disorders), 15 children were selected for this investigation; 13 of them were diagnosed as LI children by speech therapists.

Table 2. Age of test participants

Age range	Number of children
7;0-7;7	11
6;11-6;7	31
6;6-6;0	13
5;11-5;6	15
5;5-5;0	20
Total:	90

The regular kindergarten for TD children was taken as a sample population; by using the data collected in this kindergarten, the results were standardized and used for interpreting the data from the specialised kindergartens. Most of the language impaired children in the specialized kindergartens are diagnosed as having (slight/ average / severe) phonological or general language impairment. As was mentioned above, the term ‘SLI’ is not applied in Lithuanian speech pathology. Those children that have these diagnoses but have no other disorders are expected to have what is called SLI.

In the present study, the main selection criteria for identifying SLI children are as follows:

- 1) no attention deficit (ADHD)
- 2) no autism
- 3) no emotional / behavioural problem that would interfere with language learning
- 4) hearing thresholds fall within normal limits
- 5) at least one grammar test failed
- 6) fall within normal limits on the non-verbal IQ test (Raven’s test in this study)
- 7) use a standardized language test where available
- 8) children with 2 SD in one test or 1.5 SD in 2 or more tests are included
- 9) avoid bilingual children; native language has to be the home language

The criteria above show that for identifying SLI children, it was important to ascertain that children under investigation have no non-linguistic disorders (such as attention deficit or autism). Therefore, we checked the diagnoses of all the tested children with their speech therapists. To make sure that the language deficits of linguistically

impaired children are not a result of bilingualism, we focused on monolingual children. In order to determine which children fall into the risk group, some statistical measures were applied when interpreting the number of correct answers.

2. RESULTS

As has been mentioned, the GAPS test consists of two parts that aim to evaluate children's competence in two broad areas (phonology and morphology). When adapting the test, the English sentences and non-words were translated and adapted by taking into account the results obtained from our longitudinal data (see Wojcik 2000; Savickienė 2003), which were used for identifying possibly problematic morphological and phonological aspects. The invented words that were developed for the test are not actual words of the Lithuanian language but contain typical consonant clusters that appear in real Lithuanian words and can cause difficulties to children.

The results of the present study will be discussed below by focusing on the two subtests individually. First, the results of the morphology section will be analysed and interpreted in order to distinguish the items that pose most problems to children and to the adequacy of the test itself; then the test of non-word repetition will be discussed to see which consonant clusters are most problematic to TD and LI children. In the discussion of the results of both test parts, we will try to answer the question whether the adapted GAPS test can be treated as an adequate diagnostic tool for diagnosing SLI children and which test items can be used as indicators of SLI in Lithuanian. Since the adaptability of some items in Lithuanian is highly questionable, such problematic instances of the test will be highlighted and discussed separately with regard to each individual area. Finally, we will try to determine which children can be identified as SLI children on the basis of the results of the present study.

2.1. RESULTS OF TESTING MORPHOLOGY

The morphology part of the GAPS test includes 11 sentences (excluding fillers) that children have to repeat one by one; all the test sentences in English and Lithuanian are provided in Table 3. The table also provides the number of correct answers for each sentence counted in two different ways, which will be explained in greater detail below. The sentences contain some morphosyntactic aspects that are expected to pose problems to LI children; those aspects are highlighted in bold in Table 3. In English the grammatical items that are tested include phrasal embedding, passives, verb endings for the present tense (*-s* for the third person singular) and past tense (*-ed* for regular verbs), question formation (question words, word order and auxiliaries), reflexive pronouns and the objective case of the pronoun. The items that are tested

in the adapted Lithuanian GAPS version include passives, phrasal embedding, case agreement, case endings, verb endings for the past tense, question words, reflexive form of the verb, the dative case (indirect object of the noun), the accusative (direct object) case of the pronoun, and modal verbs.

Though English and Lithuanian are structurally rather different (the former being an analytic language, and the latter being a synthetic one), some of the aspects tested in the English test version could be easily transferred into the Lithuanian version and successfully used as important indicators of LI. These include phrasal embedding (example 1) and passives (examples 2 and 3):

- (1) Šita katė su varpeliu yra linksma.
That-pronom:sg:fem:nom cat-n:sg:fem:nom with bell-n:sg:masc:nom is happy-adj:sg:fem:nom
 (The cat with the bell is happy.)
- (2) Pienas yra traukiamas šuns.
Milk-n:sg:masc:nom is pulled-v:partic:pres:sg:masc:nom dog-n:sg:masc:gen
 (The milk is pulled by the dog.)
- (3) Šuo yra laižomas katės
Dog-n:sg:masc:nom is licked-v:partic:pres:sg:masc:nom cat-n:sg:fem:gen
 (The dog is licked by the cat.)

These sentences are among the most problematic test items for children, as can be observed in Table 2 (slightly less than 70 % of correct answers for phrasal embedding, and around 70% of correct answers for passives).

Children who generally performed badly in the test made errors in the sentences with passives by reproducing senseless or grammatically unacceptable sentences (marked here and elsewhere with an asterisk *), as in example (4):

- (4) *Šuo (n:sg:masc:nom) laižoma (v:partic:sg:fem:nom) katė (n:sg:fem:nom).
Correct sentence: Šuo (n:sg:masc:nom) yra laižomas (v:partic:sg:masc:nom) katės (n:sg:fem:gen)
 (The dog is licked by the cat.)

In example (4), the child omits the auxiliary verb *be* and uses incorrect case endings of the past participle and the noun that refers to the agent of the passive verb.

Sentences with phrasal embedding were often repeated inaccurately by producing senseless utterances or simplified sentence structures:

- (5) Šita katė yra linksma.
Correct sentence: Šita katė su varpeliu yra linksma.
 (The cat with a bell is happy.)

In example (5) the child simplifies the sentence structure by deleting the difficult item and thus making the subject phrase less complex.

Several morphological aspects tested in English seem to be important in Lithuanian, but their relevance in Lithuanian is less definite. One of them is the use of two objects, direct and indirect, after a ditransitive verb, as in example (6). Two objects in English, where no endings are used to indicate the type of the object, may pose more problems than in Lithuanian since in Lithuanian the possible ambiguity between the objects is solved by case endings:

- (6) Šuo duoda katei pieno.

Dog-n:sg:masc:nom gives-v:pres:sg:3 cat-n:sg:fem:dat milk-n:sg:masc:gen

(The dog gives **the cat the milk**.)

In this sentence the order of the two objects can be easily switched, and the relationship between them is disambiguated by the endings (dative for the indirect object *katei* and partitive genitive for the direct object *pieno*).

The Lithuanian question words for *Who?*, *What?* and *Which?* are acquired early, and their use may be expected to cause no exceptional problems. Therefore, the degree of complexity of such questions is increased by adding certain verbs expressing modality, which is the next issue that will be further discussed with regard to the most problematic test items.

It was most complicated to adapt those sentences that include grammatical aspects which are of high relevance and importance in English, but are of highly questionable or no relevance in Lithuanian. In some sentences, when translated into Lithuanian, grammatically difficult items are no longer contained. This is especially the case in those sentences which in English contain some difficult verb forms, including tense and question formation, and the use of auxiliaries, as in examples (7)-(11):

- (7) **Ką** katė **nori** gerti?

What-acc cat-n:sg:fem:nom wants-v:pres:sg:3 to drink-v:inf

(**What will** the cat drink?)

- (8) Kurį šunį katė **bandė** stumti?

Which-pronom:sg:masc:acc dog-n:sg:masc:acc cat-n:sg:fem:nom tried-v:past:sg:3 to push-v:inf

(**Which** dog **did** the cat push?)

- (9) **Ką** katė **norėjo** prausti?

What-acc cat-n:sg:fem:nom wanted-v:past:sg:3 to wash-v:inf

(**Who did** the cat wash?)

(10) Katė norėjo pieno.

Cat-n:sg:fem:nom wanted-v:past:sg:3 milk-n:sg:masc:gen

(The cat wanted some milk.)

(11) Katei patinka pienas.

Cat-n:sg:fem:dat likes-v:pres milk-n:sg:masc:nom

(The cat likes milk.)

In Lithuanian neither of these aspects seems to be of high relevance since tense and especially question formation is not complicated. Therefore, in some of the sentences we included modals (*norėti* – *to want* and *bandyti* – *to try*) instead of the English auxiliaries (*will* and *do*). The sentences with modals (examples 7, 8 and 9) were difficult to repeat, especially the sentence in example (8), which contains not only a modal but also a complex question word (only around 50% of correct answers were scored; for more detailed information, see Table 3).

Sentences in examples (10) and (11), when adapted in Lithuanian, also lose their complexity since the present and past tense forms in Lithuanian tend not to pose any considerable acquisition problems. Here then the main tested items are not the verb forms but the noun cases: partitive genitive in example (10) and dative in example (11). However, the results of the sentence repetition task show that the performance of the tested children was high (100% or almost 100% of correct answers) when repeating sentences in (10) and (11); such high scores suggest that the grammatical items in these two sentences, i.e. case agreement, verb and noun endings, may be not relevant in the Lithuanian diagnostic test.

Table 3. Results of the sentence repetition task

No	Sentences LT/ EN	WO changes as incorrect	WO changes and deletion of optional items as correct	Difference
1.	Šita katė su varpeliu yra linksma. (The cat with the bell is happy.)	66 (69%)	72 (76%)	6
2.	Katė norėjo pieno. (The cat wanted some milk.)	91 (98%)	91 (98%)	0
3.	Pienas yra traukiamas šuns. (The milk is pulled by the dog.)	71 (75%)	74 (78%)	3
4.	Ką katė nori gerti? (What will the cat drink?)	86 (93%)	90 (97%)	4
5.	Kurį šunį katė bandė stumti? (Which dog did the cat push?)	50 (53%)	64 (67%)	14
6.	Šuo duoda katei pieno. (The dog gives the cat the milk.)	84 (91%)	85 (92%)	1

7.	Katei patinka pienas. (This cat likes milk.)	91 (99%)	92 (100%)	1
8.	Katė prausiasi. (The cat is washing herself .)	89 (96%)	89 (96%)	0
9.	Šuo yra laišomas katės . (The dog is licked by the cat.)	70 (74%)	76 (80%)	6
10.	Katė prausia jį . (The cat is washing him .)	83 (89%)	86 (93%)	3
11.	Ką katė norėjo prausti? (Who did the cat wash?)	84 (91%)	88 (95%)	4

In the present study, correct answers have been counted in two different ways (presented in Table 3) since in some instances it was difficult to decide which of them should be treated as correct and which ones as incorrect. Since the Lithuanian language system allows for a high flexibility of word order (WO), it was difficult to determine whether some children repeated the sentences with a slightly modified structure because they have language difficulties and cannot repeat the exact structure or they simply treat their sentence structure and the one in the test as absolutely interchangeable.

Relatively flexible word order is in the sentences with phrasal embedding, when the sentence contains two objects, and when the sentence contains a modal verb. For example, in the sentence with phrasal embedding, the prepositional phrase inside the noun phrase is relatively mobile, as in example (12):

(12) Šita katė **su varpeliu** yra linksma.

OR Šita **su varpeliu** katė yra linksma. / Šita katė yra **su varpeliu** linksma.

(The cat with the bell is happy.)

(13) Katė prausia **jį**.

OR Katė **jį** prausia.

(The cat is washing him.)

(14) Kurį šunį katė **bandė** stumti?

OR Kurį katė bandė/norėjo stumti šunį?/ Kurį šunį bandė stumti?

(Which dog the cat tried to push?)

(15) Ką katė **norėjo** prausti?

OR Ką norėjo katė prausti?

(Who the cat wanted to wash?)

In example (12) the embedded prepositional phrase does not necessarily have to follow the modified noun; in Lithuanian it can precede the noun or can be even

moved to the verb phrase. The alternative structures are less common in Lithuanian but still are possible. In example (13), the position of the direct object is mobile, and the only difference between these patterns lies in their rhetorical effect (the object receives a different degree of emphasis depending on its position). Similarly, in examples (14) and (15), the position of the modal verbs *bandė* ‘tried’ and *norėjo* ‘wanted’ is highly flexible; the difference between these alternative structures is mainly in the degree of emphasis on different sentence elements.

Just like in English, to construct the passive verb forms, Lithuanian uses the appropriate form of the verb *be* and the past participle. Passive structures are acquired by children rather late and naturally tend to pose problems, especially to LI children. Therefore, they are treated as an important indicator of SLI. However, in Lithuanian the form of the passive is more flexible than in English as the verb *be* is optional, especially in spoken Lithuanian.

(16) Pienas yra traukiamas uns.

OR Pienas traukiamas uns.

(The milk is pulled by the dog.)

Just like in the case of phrasal embedding, it was difficult to determine whether the omitted optional element should be treated as an error in children’s responses.

Thus due to such an ambiguity in counting the results, we provide two ways of counting correct answers in order to show how much the data change depending on the approach we adopt with regard to the correctness of the answers. The column that presents the difference between the two ways of counting correct answers shows that this difference is most substantial in sentence (5), Table 3 (*Kurį šunį katė **bandė** stumti?* (*Which dog **did** the cat push?*)), where the difference of correct answers amounts to 14 responses (50 and 64). The difference is relatively less high in sentences (1) and (9) (see Table 3), where the difference is 6 correct answers. In all the other instances the difference is small or does not exist (e.g. sentences (2) and (8) in Table 3).

Since GAPS is a repetition test, it can be assumed that the changes in word order deletion of optional items should perhaps be treated as errors. However, as will be shown later, the difference in counting can influence the selection criteria to a large extent and thus can change the diagnosis.

3.2. RESULTS OF TESTING PHONOLOGY

The phonology part of the GAPS test involves non-word repetition and consists of 8 invented words with difficult consonant clusters; the clusters that were used in the test were obtained from our longitudinal data (Kamandulytė 2006). All the items used for testing are presented in Table 4; the underlined letter indicates the stress position

in the non-word, and the letters in bold are the tested clusters. The non-words used in the Lithuanian GAPS have supposed endings, which are not present in the English non-words. Due to the flecational system of Lithuanian, endings could not be avoided, but the ones that were added to the invented roots are not used in the base forms of real Lithuanian words.

The consonant clusters that were included in the non-words are of different degrees of complexity; the non-words themselves also differ in their difficulty. As Table 4 demonstrates, there are 5 words with one binomial cluster, 2 words with two binomial clusters, and 1 word with a 3-nomial cluster. Two non-words are disyllabic (each of them contains two binomial clusters), and 6 of them are 3-syllabic (one of them is with a 3-nomial cluster; others contain binomial clusters).

Table 4. Item analysis of the non-word repetition test

		Number of syllables	Size of the cluster	Correct answers	%
1.	drem <u>p</u> o	2	binomial (x2)	69	73
2.	kle <u>s</u> ta	2	binomial (x2)	77	81
3.	to <u>b</u> is <u>k</u> o	3	binomial	77	81
4.	disi <u>p</u> ka	3	binomial	65	68
5.	ba <u>d</u> e <u>m</u> ko	3	binomial	49	52
6.	po <u>k</u> u <u>s</u> to	3	binomial	79	83
7.	pa <u>n</u> de <u>t</u> u	3	binomial	70	74
8.	di <u>p</u> a <u>s</u> kli	3	3-nomial	56	59

Table 4 also shows that in the invented words consonant clusters appear in different positions: some clusters are initial, while others are medial. As can be seen in Table 4, there are two non-words with initial clusters; initial consonant combinations are more salient because of the prominence that they receive. Initial clusters, especially *kl-*, are among the easiest clusters in our data. In contrast, medial clusters, which are less salient, are the most difficult ones. Among medial clusters there are two most difficult sound combinations, *-skl-* and *-mk-*.

As Table 4 demonstrates, some non-words appeared to be especially problematic both for LI children and even TD children. These include:

(17) Bademko: *repeated as* badenko; dedempu, bedenko

(18) Dipaskli: *repeated as* dibaskli (mainly by TD children), didali, dibas, bidaskli, dapaski (mainly by LI children)

Bademko is the most complicated non-word; only 52% of the tested children produced correct answers. *Dipaskli* is the next most difficult non-word; only 59% of the children repeated it accurately. These non-words contain difficult clusters of two or three consonants *-mk-* and *-skl-*, which are not highly common in Lithuanian.

Therefore, it can be assumed that the rarity of usage of these consonant clusters makes the two testing items too difficult.

The performance of LI children shows that these children have difficulties repeating other non-words as well. The variants produced by them in the non-word repetition task are listed below:

(19) Drempo:	dempo, damko
(20) Tobisko:	todisko, tovisko,
(21) Klesta:	klekta, kesta
(22) Disipka:	dopisko, ditipka, sidipka
(23) Pokusto:	pokuto, topusko, pokusko, kopusto
(24) Pandetu:	bandetu

Examples of children's errors in (13)-(18) demonstrate that there are three main tendencies of how non-words are reproduced, and they are as follows:

(a) omission, as in *dempo* (instead of *drempo*), *kesta* (instead of *klesta*), *pokuto* (instead of *pokusto*);

(b) substitution, as in *todisko* or *tovisko* (instead of *tobisko*), *klekta* (instead of *klesta*), *ditipka* (instead of *disipka*), *pokusko* (instead of *pokusto*);

(c) sound movement (changes in the order of sounds or syllables), as in *dopisko* (instead of *tobisko*), *sidipka* (instead of *disipka*), *topusko* or *kopusto* (instead of *pokusto*).

Such modifications made to non-words suggest the children's difficulty in differentiating confusing sounds and especially in sequencing sounds in words to produce non-monosyllabic units. As has already been mentioned, the child's lack of ability to structure sound combinations to make words can later cause problems with spelling and reading words, and thus can be an early sign of dyslexia. Though the choice of some non-words is still arguable and requires further investigation, in general the initial testing results strongly suggest that the non-word repetition test can be used in Lithuanian to identify children with language impairments.

3.3. IDENTIFICATION OF SLI CHILDREN

The results presented in Appendix 2 demonstrate that 1 child in the regular kindergarten for TD children meets the criteria for SLI; in the case of this child, the SD is higher than ± 2 in both subtests. 6 children fall into the risk group as their scores are significantly low in one of the subtests. In their case, additional testing is necessary to determine the diagnosis.

To evaluate the scores of the children from specialised kindergartens, the standard

number of correct answers produced by children in the regular kindergarten was taken into account. Table 5 provides the ranges of correct answers that do not fall beyond ± 2 SD; the numbers are provided for each age group separately. Table 5 presents two ways of counting correct answers in the sentence repetition part (see columns for Sentences 1 and Sentences 2) in order to show how much the selection criteria change depending on the approach we adopt with regard to the correctness of the answers (as discussed in relation to the sentence repetition test).

Table 5. Standard ranges of correct answers in different age groups of children in the regular kindergarten

Age	Number of correct answers Sentences 1	Number of correct answers Sentences 2	Number of correct answers Non-words
7;1-7;3	8-11	8-11	6-8
6;7-6;11	9-11	10-11	5-8
6;0-6;6	10-11	10-11	5-8
5;7-5;11	4?-11 (4 is at risk; -1.91 SD)	7-11	2-8
5;0-5;6	6?-11 (6 is at risk; -1.98 SD)	8-11	1-8 (1 is at risk; -1.83SD)

Here the results in the second column (Sentences 1) are the standard number of correct answers counted by treating all changes in the word order as errors even if such a word order is generally acceptable in Lithuanian. The third column (Sentences 2) provides the standard number of correct responses if we treat the word order errors more flexibly, i.e. grammatically acceptable changes in the word order are considered not as mistakes but as correctly repeated sentences.

One important outcome that is reflected in Table 5 is that the appropriateness of the sentences that can have grammatically correct alternatives (discussed in section 3.1) should be reconsidered. The standard number of correct answers is higher if the alternative structures are counted as correct; consequently, the selection criteria become more strict and fewer errors are allowed if the more flexible approach is adopted to the counting of errors. The differences between the two standards are unimportant for the age groups 7;1-7;3 and 6;0-6;6; in all the other age groups, there are slight or even considerable differences in the standard range of correct answers.

Another important implication of the results in Table 5 is that the scores of the non-word repetition test are very low, especially in the age group 5;0-5;6, where the child has to provide no correct responses to fall into the risk group. Such results may imply that this test part is too complicated and the appropriateness of some items should be reconsidered.

On the basis of the standards presented in Table 5, the results of the children in specialized kindergartens were evaluated. The data have revealed that 2 children meet

the criteria of SLI (both of them diagnosed as LI children by speech pathologists as well); 3 children partly meet the criteria since their scores are low only in the morphological part (all of them also diagnosed as LI children by speech pathologists). Finally, 5 children who were diagnosed as linguistically impaired by speech therapists did not match the SLI criteria used in the present study.

In total, in the present study 3 children out of 90 were identified as children with SLI, which constitutes 3.33% of all the tested children; 9 children have features of SLI but additional testing is necessary to determine the diagnosis. The numbers are lower than the tendencies observed in previous research, i.e. 5% of the population have SLI. However, it can be expected that additional testing would diagnose at least some of the 9 suspected as children with SLI. Thus, although the study has highlighted some problematic aspects of the GAPS test, the obtained results suggest that the test can be applied for SLI diagnosis in Lithuanian but some modifications are necessary.

CONCLUSIONS

Since the existing diagnostic test for evaluating children's linguistic competence has some important drawbacks, Lithuanian speech therapists still lack a standardized, quick screening test for diagnosing language impairment. In western tradition there is a large body of evidence regarding reliable indicators of language deficits in young children; however, in Lithuanian speech therapy such indicators have not been determined yet, and the very term 'SLI' is still not in use. The Grammar and Phonology Screening (GAPS) test is therefore an important development in speech therapy as it can offer a reliable assessment of young children's language abilities.

The present paper has raised some important issues related to the development of a screening test for specific language impairment for the Lithuanian language. The analysis is based on the initial results obtained after testing 5, 6 and 7-year-old children with and without language problems in three kindergartens in Kaunas.

This paper reports the results and observations of the pilot study and the initial steps of the adaptation of the test. The obtained results have highlighted some advantages and disadvantages of the Lithuanian GAPS version. The data have shown that some test items can be used as significant markers of specific language impairment in Lithuanian (e.g. passive and phrasal embedding in the morphology part and some consonant clusters in the phonology part).

The initial results of the study have also demonstrated that GAPS is effective in detecting a range of children in need of further in-depth assessment or monitoring for language difficulties. Approximately 3.33% of the tested population meet the criteria of SLI, 9 more children have features Grammatical-SLI. Such results largely

correspond to the tendencies observed in the existing literature on SLI research and diagnosis.

Since the analysis has revealed some limitations of the adapted GAPS test, the results should be re-evaluated on additional and much larger studies using additional testing procedures. The morphology part poses problems since it allows for a double interpretation of correct answers, which should be avoided in an effective screening test. Such sentences have to be reanalysed and modified to remove the ambiguity in the result interpretation. Some children's errors in the phonology part may have occurred due to the frequency effect of some consonant clusters included in the non-words as some of them are of very rare usage in Lithuanian. Therefore, some test items in the phonology subtest should be reconsidered and more default cases should be included.

Despite some drawbacks and limitations of the test which can be eliminated in later stages of the adaptation process, the adapted GAPS test can be used as a successful screening tool in kindergartens and schools. Being short and easy to use (it takes only 10 minutes), it can facilitate identification of language impairment or at-risk factors of reading impairment in the early educational years. Effective early diagnosis is of crucial importance when providing targeted intervention to children who have such problems as SLI or dyslexia. The Lithuanian GAPS test can afford a first step in a process of assessment and targeted intervention.

ACKNOWLEDGEMENTS

The test was adapted with the help of the whole CLAD project team but we are especially grateful to Professor Wolfgang Dressler for his continuous support in the translation process and the process of interpreting the results, the author of the test Professor Heather van der Lely, and our Lithuanian team members, Laura Kamandulytė and Ingrida Balčiūnienė. We also thank the children and schools for their participation in the investigation.

Jūratė Ruzaitė, Ineta Dabašinskienė

SPECIFINIS KALBOS SUTRIKIMAS: VERTINIMO TESTO PRITAIKYMAS LIETUVIŲ KALBAI

Santrauka

Šiame straipsnyje aptariami vaikų kalbos sutrikimų diagnostikos tyrimo rezultatai, gauti atlikus eksperimentus trijuose skirtinguose darželiuose, iš kurių vienas yra skirtas tipinės raidos vaikams, o kiti du – vaikams, turintiems raidos sutrikimų. Šis tyrimas yra Europos Komisijos remiamo projekto „Universali kalbos sutrikimų diagnostika“ (angl. *Crosslinguistic Language Diagnosis, CLAD*; LLP/ K 1) dalis; juo siekiama nustatyti pagrindinius specifinių kalbos sutrikimų (angl. *Specific*

Language Impairment – SLI) simptomus. Specifiniai kalbos sutrikimai (SLI) yra pirminiai kalbos sutrikimai, diagnozuojami tipinės raidos vaikams, neturintiems jokių klausos sutrikimų, smegenų pažeidimų ar intelekto sutrikimų. SLI pasižymi fonologijos sutrikimais (vaikas sunkiai atpažįsta ir taria kai kuriuos garsus ir tam tikras garsų samplaikas) arba gramatikos sutrikimais (vaikui sunku pasakyti / parašyti gramatiškai taisyklingą sakinį, sakiniuose gausu netinkamos žodžių tvarkos atvejų, žodžiai vartojami netinkama forma ir pan.), o kartais vaiko kalboje esama ir fonologijos, ir gramatikos klaidų. Šiems sutrikimams tirti ir diagnozuoti buvo adaptuotas GAPS (*Grammar and Phonology Screening*) testas (van der Lely *et al.* 2007). Testą sudaro dvi pagrindinės dalys, būtinos kalbos kompetencijai įvertinti: (1) morfosintaksinė dalis (apimanti tam tikrus gramatikos aspektus ir sakinio struktūrą) ir (2) fonologinė dalis (skirta priebalsių samplaikų tarimui tikrinti). Atliekant pirmąją testo dalį, tiriamasis vaikas turi pakartoti tyrėjo sakomus sakinius (sudarytus tam tikrų specifinių gramatikos konstrukcijų pagrindu); atliekant antrąją testo dalį, vaikas kartoja tyrėjo sakomus išgalvotus žodžius, kurie yra sukurti lietuvių kalbai būdingų priebalsių samplaikų pagrindu.

Tyrimė dalyvavo 90 vaikų (41 mergaitė ir 49 berniukai), jų amžius buvo nuo 5;0 iki 7;3 metų. Dauguma tiriamųjų vaikų priklauso vidurinei socialinei klasei, jų tėvai yra įgiję vidurinį arba aukštąjį išsilavinimą. Tyrimė dalyvavo 75 vaikai, lankantys tipinės raidos vaikams skirtus darželius, ir 15 vaikų, lankančių sutrikusios raidos vaikams skirtus darželius (13 iš jų diagnozuotas kalbos neišsivystymas naudojant įprastinį Lietuvos logopedų taikomą testą). Tyrimė dalyvavę vaikai neturi jokių nekalbinių (klausos, intelekto ir kt.) sutrikimų.

Pirminiai tyrimo rezultatai parodė, kad 3,33 % testuotų vaikų atitinka SLI kriterijus, o dar 9 vaikams nustatytas vadinamasis gramatinis SLI (jam būdingas tik gramatikos sutrikimas, o fonologinės testo dalies rezultatai atitinka normą). Gauti rezultatai daugmaž atitinka kitoms šalims būdingą tendenciją, kad SLI sutrikimą turinys žmonės sudaro apie 5–7 % populiacijos. Įdomu tai, kad tyrimo metu keletui vaikų, kurių kalba atitinka normą taikant įprastinį lietuvišką diagnostinį testą, buvo nustatytas SLI.

Tyrimas taip pat parodė, kad kai kurie diagnostinio GAPS testo vertinimo kriterijai netinka lietuvių kalbai, todėl atliekant tolesnius tyrimus bus modifikuojami kai kurie pirmosios (morfosintaksinės) testo dalies sakiniai ir antrosios (fonologinės) testo dalies išgalvotieji žodžiai.

Vis dėlto, nepaisant kai kurių tyrimo metu išryškėjusių trūkumų, GAPS testas yra tinkama priemonė kalbos sutrikimų diagnostikai: jis yra trumpas, efektyvus, tinkamas ankstyvųjų kalbos sutrikimų diagnostikai ir lengvai atliekamas (juo naudotis gali ne tik profesionalai, pvz., logopedai, bet ir vaiko tėvai ar globėjai).

REFERENCES

- Berman, R. A. (Ed.). 2004. *Language development across childhood and adolescence*. Amsterdam: John Benjamins.
- Camarata, S., Nelson, K., Gillum, H., and M. Camarata. 2009. Incidental receptive language growth associated with expressive grammar intervention in SLI. *First Language*, 29(1): 51–63.
- Conti-Ramsden, G., Crutchley, A. and N. Botting. 1997. The extent to which psychometric tests differentiate subgroups of children with SLI. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 40: 765–777.
- Diessel, H. 2004. *The acquisition of complex sentences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ebbels, S., and H. van der Lely. 2001. Metasyntactic therapy using visual coding for children with severe persistent SLI. *International Journal of Language and Communication Disorders*, 36, Supplement, 345–350.
- Friedmann, N., Novogrodsky, R. 2004. The acquisition of relative clause comprehension in Hebrew: A study of SLI and normal development. *Journal of Child Language*, 31: 661–681.

- Gaulienė, V., Giedrienė, R. and L. Grikainienė. 2000. *Kalbos tyrimas: metodinė priemonė*. Vilnius: Žuvėdra.
- Kamandulytė, L. 2006. The Acquisition of Morphotactics in Lithuanian. *Wiener Linguistische Gazette*, 73: 88–96.
- Leonard, L. 1997. *Children with specific language impairment*. Cambridge: MIT Press.
- Leonard, L., Camarata, S., Brown, B. and M. Camarata. 2004. Tense and agreement in the speech of children with specific language impairment: Patterns of generalization through intervention. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 47: 1363–1379.
- Levy, H., and N. Friedmann. 2009. Treatment of syntactic movement in syntactic SLI: A case study. *First Language*, 29(1): 15–50.
- Nippold, M., Mansfield, T., Billow, J., and B. Tomblin. 2009. Syntactic development in adolescents with a history of language impairments: a follow-up investigation. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 18: 241–251.
- Pawlovska, M., Leonard, L., Camarata, S., Brown, B., and M. Camarata. 2008. Factors accounting for the ability of children with SLI to learn agreement morphemes in intervention. *Journal of Child Language*, 35: 25–53.
- Rapin, I. 1996. Developmental language disorders: A clinical update. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 37: 643–655.
- Rapin, I. and D. Allen. 1987. Developmental dysphasia and autism in preschool children: Characteristics and subtypes. In *Proceedings of the First International Symposium for Specific Speech and Language Disorders in Children*, pp. 20–35.
- Reed, V. A. 2005. *An Introduction to Children with Language Disorders*. 3rd ed. Boston: Pearson.
- Savickienė, I. 2003. *The Acquisition of Lithuanian Noun Morphology*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Stavrakaki, S. 2001. Comprehension of reversible relative clauses in specifically language impaired and normally developing Greek children. *Brain and Language*, 77: 419–431.
- van der Lely, H. 1996. Specifically language impaired and normally developing children: Verbal passives vs. adjectival passive sentence interpretation. *Lingua*, 98: 243–272.
- van der Lely, H. Gaps at DLDCN. <http://www.dldcn.com/phonology.html>. Accessed 05/06/2009.
- van der Lely, H. *The Grammar and Phonology Screening (GAPS) test*. London.
- van der Lely, H. and J. Battell. 2003. Wh-movement in children with Grammatical-SLI: A test of the RDDR hypothesis. *Language*, 79: 153–179.
- van der Lely, H. and V. Christian. 2000. Lexical word formation in Grammatical SLI children: A grammar-specific or input-processing deficit? *Cognition*, 75: 33–63.
- van der Lely, H. and M. Harris. 1990. Comprehension of reversible sentences in specifically language impaired children. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 55: 101–117.
- Wójcik, P. 2000. *The Acquisition of Lithuanian Verb Morphology: a Case Study*. Kraków: Quartis.
- Weiss, A. L. 2001. *Preschool Language Disorders Resource Guide: Specific Language Impairment*. San Diego, CA: Singular Thomson Learning.

APPENDIX 1. BIK THE ALIEN

APPENDIX 2. TEST RESULTS IN THE KINDERGARTEN FOR TD CHILDREN

The table presents the number of correct answers in the two test sections and the SD score. The results are grouped into sets by the children’s age.

		Age	Sentences 1	Sentences 2	Difference 1&2	Non-words	SD Sentences 1	SD Sentences 2	SD Non-words
VIK		7;3	11	11	0	7	0.71	0.71	0.27
VKA		7;2	9	9	0	7	-0.71	-0.71	0.27
MIG		7;2	10	10	0	7	0.00	0.00	0.27
GAB		7;2	11	11	0	6	0.71	0.71	-0.54
SKA		7;2	11	11	0	7	0.71	0.71	0.27
MA2	SLI?	7;1	7	7	0	6	-2.12	-2.12	-0.54
VI2		7;1	9	9	0	8	-0.71	-0.71	1.09

		Age	Sentences 1	Sentences 2	Difference 1&2	Non-words	SD Sentences 1	SD Sentences 2	SD Non-words
MAR	SLI?	7;1	11	11	0	4	0.71	0.71	-2.18
NED		7;1	11	11	0	8	0.71	0.71	1.09
Mean			10	10		6.7			
Standard Deviation			1.41	1.41		1.22			
EDG		6;11	9	9	0	7	-1.33	-2.05	0.37
ALI		6;11	11	11	0	8	0.93	0.74	1.08
GJB		6;11	11	11	0	8	0.93	0.74	1.08
JOK		6;11	11	11	0	7	0.93	0.74	0.37
LUK		6;11	11	11	0	6	0.93	0.74	-0.33
VLŪ		6;11	11	11	0	7	0.93	0.74	0.37
TIT	SLI?	6;10	8	9	1	5	-2.47	-2.05	-1.04
GIE		6;10	10	11	1	8	-0.20	0.74	1.08
AIR		6;10	10	11	1	6	-0.20	0.74	-0.33
DO2		6;10	10	10	0	3	-0.20	-0.66	-2.45
IGN		6;9	11	11	0	8	0.93	0.74	1.08
MIN		6;8	10	11	1	8	-0.20	0.74	1.08
GEI		6;8	10	10	0	6	-0.20	-0.66	-0.33
LAU		6;8	10	10	0	5	-0.20	-0.66	-1.04
MAG.		6;7	9	10	1	5	-1.33	-0.66	-1.04
ARM		6;7	10	10	0	6	-0.20	-0.66	-0.33
NED M.		6;7	11	11	0	7	0.93	0.74	0.37
Mean			10.2	10.5		6.5			
Standard deviation			0.88	0.72		1.42			
VLT		6;6	10	10	0	6	0.35	0.47	0.47
AU2		6;6	10	10	0	6	0.35	0.47	0.47
KOT .		6;6	10	10	0	8	0.35	0.47	-1.31
ROK		6;6	11	11	0	7	-0.65	-0.53	-0.42
GAB2		6;6	11	11	0	6	-0.65	-0.53	0.47
MART		6;5	11	11	0	7	-0.65	-0.53	-0.42
ARN		6;5	11	11	0	6	-0.65	-0.53	0.47
IGN2		6;5	11	11	0	7	-0.65	-0.53	-0.42
KOT A.		6;4	11	11	0	8	-0.65	-0.53	-1.31

		Age	Sentences 1	Sentences 2	Difference 1&2	Non-words	SD Sentences 1	SD Sentences 2	SD Non-words
MART M.		6;4	11	11	0	6	-0.65	-0.53	0.47
DOM	SLI?	6;3	7	7	0	5	3.37	3.45	1.36
VILIU		6;2	10	11	1	7	0.35	-0.53	-0.42
DEIV2		6;2	10	10	0	4	0.35	0.47	2.25
BEN		6;1	10	11	1	8	0.35	-0.53	-1.31
DOVY		6;1	11	11	0	6	-0.65	-0.53	0.47
IEV Z.		6;1	11	11	0	6	-0.65	-0.53	0.47
SIM		6;0	10	10	0	8	0.35	0.47	-1.31
Mean			10.4	10.5		6.5			
Standard Deviation			1.00	1.01		1.12			
VILT2		5;11	7	9	2	6	-0.57	-0.07	0.50
RUG		5;10	9	9	0	3	0.32	-0.07	-0.60
RUG2		5;10	11	11	0	7	1.22	1.39	0.87
DEIV		5;9	5	7	2	1	-1.46	-1.52	-1.33
NAG		5;9	8	8	0	5	-0.12	-0.79	0.13
SAID		5;9	9	9	0	5	0.32	-0.07	0.13
SAU MA	SLI?	5;8	4	7	3	7	-1.91	-1.52	0.87
UGN2		5;8	8	9	1	0	-0.12	-0.07	-1.70
ALA		5;8	10	10	0	7	0.77	0.66	0.87
ADO STR		5;7	9	10	1	2	0.32	0.66	-0.97
DOM S		5;7	11	11	0	8	1.22	1.39	1.23
Mean			8.3	9.1		4.6			
Standard Deviation			2.24	1.38		2.73			
PAM		5;6	9	10	1	2	-0.09	0.20	-1.44
MANT		5;6	10	10	0	7	0.54	0.20	0.50
KRI		5;6	11	11	0	7	1.17	1.01	0.50
KTRY		5;5	8	10	2	8	-0.72	0.20	0.89
ARV O.		5;5	10	10	0	6	0.54	0.20	0.11
MAR	SLI	5;4	5	6	1	0	-2.61	-3.08	-2.22
MED		5;4	8	9	1	1	-0.72	-0.62	-1.83
AUG		5;3	9	9	0	8	-0.09	-0.62	0.89
KASP	SLI?	5;2	6	8	2	3	-1.98	-1.44	-1.06

		Age	Sentences 1	Sentences 2	Difference 1&2	Non-words	SD Sentences 1	SD Sentences 2	SD Non-words
IZA		5;2	9	11	2	7	-0.09	1.01	0.50
RING		5;2	10	10	0	7	0.54	0.20	0.50
MARG		5;2	11	11	0	8	1.17	1.01	0.89
JUS		5;2	11	11	0	7	1.17	1.01	0.50
UGN		5;1	9	10	1	4	-0.09	0.20	-0.67
NOJ		5;1	9	10	1	8	-0.09	0.20	0.89
GUS		5;1	9	9	0	7	-0.09	-0.62	0.50
DOMI		5;1	9	9	0	2	-0.09	-0.62	-1.44
IEV		5;1	11	11	0	7	1.17	1.01	0.50
ALAN		5;0	8	10	2	7	-0.72	0.20	0.50
JUST		5;0	9	9	0	6	-0.09	-0.62	0.11
AURJ		5;0	11	11	0	8	1.17	1.01	0.89
Mean			9.1	9.8		5.7			
Standard Deviation			1.59	1.22		2.57			

APPENDIX 3. TEST RESULTS IN THE KINDERGARTENS FOR CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

The table presents the number of correct answers in the two test sections. The highlighted results indicate the possibility of SLI.

		Kindergarten	Age	Sentences 1	Sentences 2	Difference 1&2	Non-words
LUK G.	SLI?	G	6;11	7	9	2	5
TOM		G	6;11	9	9	0	6
KAJ	SLI?	G	6;10	8	9	1	6
GINT	SLI	G	6;9	4	8	4	2
PAT	SLI?	G	6;9	6	7	1	5

		Kindergarten	Age	Sentences 1	Sentences 2	Difference 1&2	Non-words
SIM		G	6;7	11	11	0	7
MYK		G	6;6	11	11	0	6
ENR		G	5;10	5	5	0	5
REM		G	5;7	6	6	0	4
AND		G	5;5	11	11	0	2
Mean				7.8	8.6		4.8
Standard deviation				2.62	2.12		1.69
TER			7;1	11	11	0	8
SAU			7;0	11	11	0	6
MART			6;10	11	11	0	7
KAR			6;8	11	11	0	6
EDV	SLI		6;3	4	7	3	2
Mean				9.6	10.2		5.8
Standard deviation				3.13	1.79		2.28

INTRODUCTION

Almost 20 years ago, Latvian once again became the official language of the Republic of Latvia. Since then, a great many ethnic Russians have studied Latvian and attained various levels of language proficiency. This article presents some findings on how ethnic Russians perform in learning the quality of Latvian vowels.

According to the traditional analysis, Russian has five vowels, /i, e, a, o, u/, with significantly different vowel allophones found with palatalized consonants and in stressed vs. unstressed syllables. Acoustically, allophonic differences primarily affect the second formant, correlated with tongue advancement (Jones 1971; Padgett 2005). In contrast, Latvian has six short and six long vowels; five are similar to the Russian vowels in stressed syllables while the sixth is the low front /ae/. Latvian vowel quality in stressed vs. unstressed syllables differs very little, and there are no significant vowel allophones associated with consonants (Laua 1969).

In his influential Speech Learning Model (SLM), Flege (1995; forthcoming) argues that the sounds of learners' language exist in a common phonological space. He suggests that learners are able to add a new phonetic category to a phonological inventory if they discern some differences between a first and a second language sounds. However, when sounds are similar in the two languages, learners tend to classify them as equivalent and treat them as the same when it comes to production.

For Russians learning Latvian, this model predicts that learners should acquire the novel vowel /ae/ given appropriate motivation and opportunity. However, because the other Latvian vowels are similar to the Russian ones, learners usually treat them as equivalent and consequently tend to maintain the vowel allophones found in Russian stressed vs. unstressed syllables (on the acquisition of vowel quantity, see Bond, Markus, and Stockmal 2003).

In addition, the changing social and political relationships between the two

languages allow us to examine the speech of language learners with quite different personal histories, motivation, and opportunity for learning Latvian.

METHOD

Participants. Almost 100 learners/ participants read a set of words and a short story designed to reflect the inventory of the consonants and vowels of Latvian. The recordings were made in 2001. Having analyzed the recordings, twelve female participants were selected, two from each three age groups of Russian speakers, and two from each equivalent age group of Latvians, who provided a native speaker baseline. All participants were from Riga, so they were exposed to the same range of dialect variation.

Because the participants had experienced different relationships between the two languages over time, they were classified by age. The oldest participants, identified as Latvian group 2 (L2) or Russian group 2 (R2), were young professionals in their thirties; they have received their education and established themselves professionally while Russian was still the dominant language in Latvia. Although there were social circumstances in which ethnic Latvians could use their native language as the primary means of communication, it was almost impossible to function in a society without some knowledge of Russian. Russians of this generation have been learning Latvian, but their attempts to master the language tend to be quite recent because they had little need to study Latvian while at school.

The middle generation, represented by Latvian group 1 (L1) and Russian group 1 (R1), were university students in their early twenties. They had experienced the change in the political status of Latvian and Russian. The youngest generation, Latvian group 0 (L0) and Russian group 0 (R0), were college students, 15 or 16 years of age, who had received their education in an environment where Latvian was the official language. Although Russian students were not immersed in Latvian while at school, they are expected to use Latvian in their future careers.

The Russian participants filled out a short background questionnaire where they estimated their proficiency in Latvian and the proportion of time they spent using the language. Regarding the factors which can be examined as predicting the strength of a foreign accent (Piske, MacKay and Flege 2001), the Russian participants differed on two: age and the proportion of time that they used Latvian. In addition, one could argue that motivation to master Latvian should be higher for younger than for older learners.

Table 1 gives the proportion of time the Russian speakers claimed to use Latvian and their own estimate of their average proficiency in the language on a scale where the extreme value 1 represents no knowledge and 7 represents native-like proficiency.

Acoustical measures describing the pronunciation of the speakers can be examined

from the point of view of their age and the proportion of time they have used the target language.

Table 1. Self-reported proficiency and use of Latvian by Russian speakers (listed by age group and by an arbitrary participant identification number)

Participant	%Latvian	Proficiency	Age group
R0-84	10	2	College
R0-77	60	6	
R1-8	38	4	University
R1-12	80	7	
R2-19	50	6.5	Young professional
R2-56	30	4	

Acoustic measurements. Acoustic measurements were made of the first two formants at the midpoint of vowels in stressed and unstressed syllables, using either Praat (Boersma and Weenink 2010) or the Kay Elemetrics Computer Laboratory System (CLS). The data were examined for the formant values of /ae/ as an indication of learning a novel vowel, and for differences in formant values between vowels in stressed vs. unstressed syllables as an estimate of the speaker's tendency to use Russian vowel allophones.

RESULTS

Novel vowel. The Speech Learning Model predicts that learners will tend to produce a novel vowel reasonably accurately because they will not equate it with any native language vowel. The prediction seems to be supported by the acoustic measurements when the vowel appears in a stressed position. The formant values of all tokens of the stressed variant of the novel vowel /ae/ are given in Figure 1, in comparison with the formants of /e/, chosen for the comparison because some Russian speakers are said to substitute this vowel for /ae/.

The difference in the second formant (F2) values for the two vowels is quite significant ($t = 5.7$, $p < .01$), suggesting that for some speakers the two vowels are distinct. However, as can be seen from the figure, tokens of the vowels /e/ and /ae/ also show considerable overlap in the acoustic vowel space.

Figure 1 shows all tokens of the novel vowel /ae/ and the familiar vowel /e/ as produced by the Russian speakers plotted according to the values of the first formant (F1)

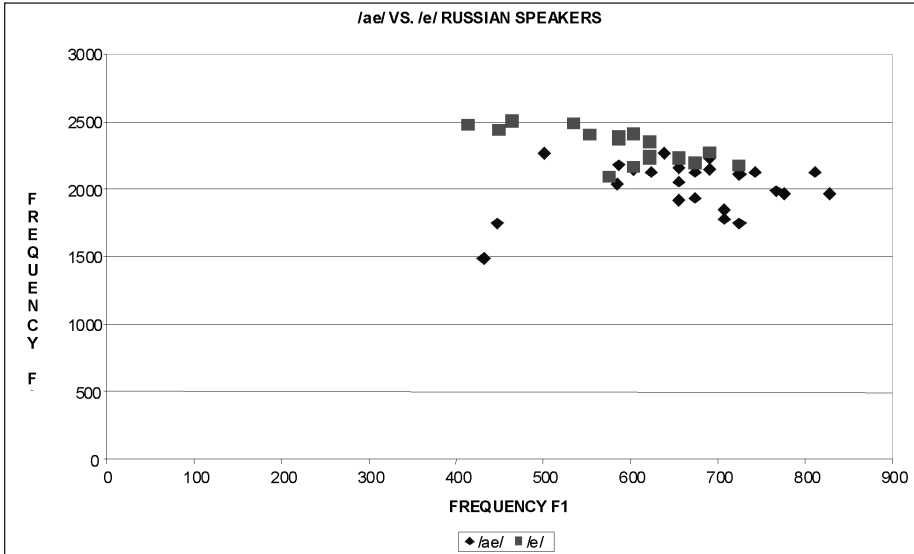

Figure 1. Tokens of the novel vowel /ae/ and the familiar vowel /e/ as produced by the Russian speakers

along the x-axis and the second formant (F2) along the y-axis. The vowels are distinct for some but not for all Russian participants when they speak Latvian.

In comparison, the same two vowels from two clusters indicate that they are quite distinct in the speech of native Latvians (see Figure 2). According to the formant values, the two vowels form distinctive clusters with no overlapping values.

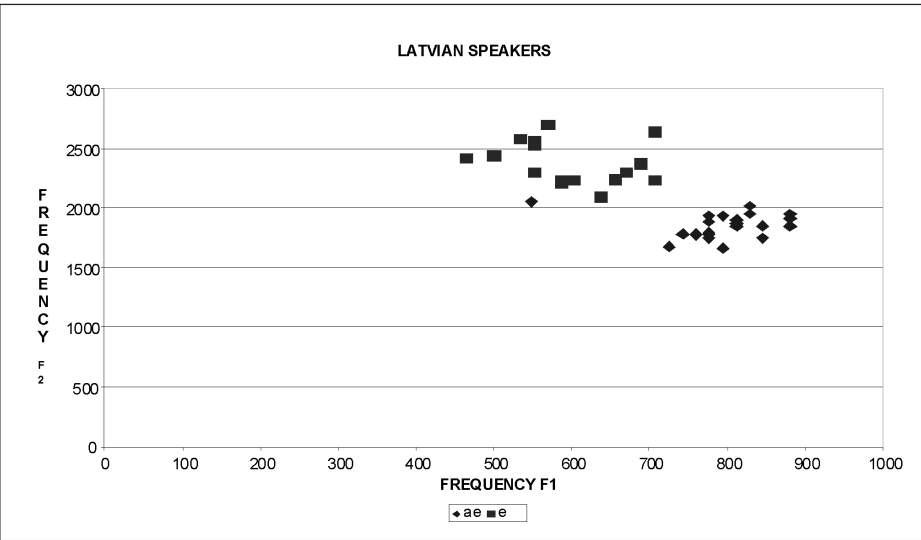

Figure 2. Tokens of the vowel /ae/ and /e/ as produced by native Latvians

Position effects for novel vowel. Figure 3 demonstrates average formant values for the two vowels /e/ and /ae/ for each Russian speaker. The data are displayed from the youngest to the oldest participant and allow us to compare vowel quality in a stressed vs. unstressed position. As can be seen from the values of the second formant in a stressed position, only three of the Russian speakers exhibit differences which suggest that the vowels were distinguished consistently. These are the participants who reported that they used Latvian more than half of the time in their daily lives. When the vowels appear in an unstressed position, none of the participants appear to produce different vowel qualities for /e/ vs. /ae/ distinctly.

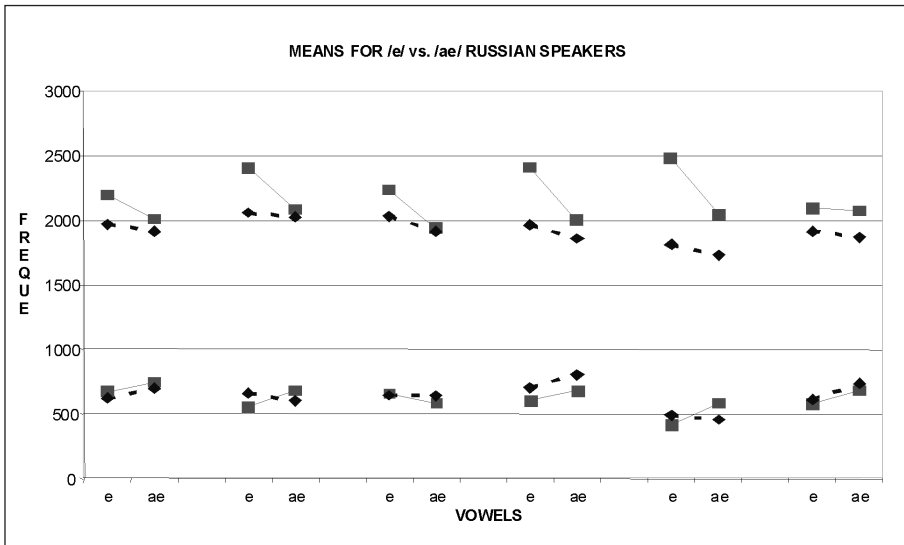

Figure 3. Mean values for /e/ vs. /ae/ in stressed (solid line) vs. unstressed position (dotted line)

Position effect on shared vowels. The Speech Learning Model allows us to predict that the Russian learners will consider five of the Latvian vowels as equivalent to their native vowels. Consequently, they will tend to employ similar articulatory gestures in producing Latvian and Russian vowels in unstressed positions. Russian vowels undergo vowel reduction, reflected in raised values of the second formant (F2) (cf. Jones 1971), whereas Latvian stressed and unstressed vowels are quite similar in quality. In order to obtain an estimate of the effects of vowel reduction, the differences in the values of F2 for corresponding vowels in a stressed vs. unstressed position were established: the difference in the values is an estimate of the scope of vowel reduction. The greater the difference, the more vowels in stressed and unstressed positions differ from each other. The data for both Russian and Latvian speakers are given in Figure 4. The Russian speakers are subdivided according to their reported use of Latvian: the

high-use group claimed to use the language more than half of the time while the low-use group used the language less than half of the time.

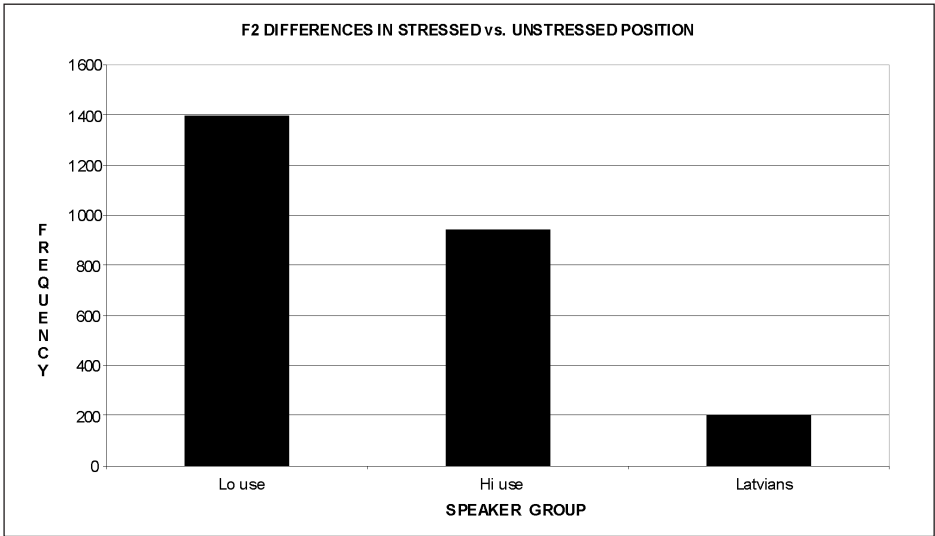

Figure 4. Difference in second formant frequency of vowels produced in stressed vs. unstressed position for three groups of participants

As indicated by negligible differences in the second formant, the Latvian speakers produce qualitatively very similar vowels in both stressed and unstressed positions. For both groups of Russians, the differences in the second formant are much greater. However, the speakers who claimed to use Latvian more than half of the time in their vowel production were much closer to the Latvians than is the case with Russian speakers who did not use Latvian that often.

CONCLUSION

The analysis of the data has shown that the speakers of Russian clearly differed in the accuracy with which they pronounced Latvian vowels. The characteristic feature which best predicted the accuracy of their pronunciation was their claim about the amount of time they used the language. Russian participants who said that they used Latvian more than half of the time demonstrated a more accurate production of vowels. The age of the participants was not detected as an influencing factor in the accurate pronunciation of vowels; moreover, if motivation was related to age, then it did not affect pronunciation accuracy either.

The Russian participants were quite sensitive to the stress pattern. First, the production of novel vowel /ae/ for three participants tended to be accurate in stressed syllables but not a single Russian speaker produced the vowel accurately in unstressed syllables. Secondly, the vowel quality found in unstressed syllables tended to be quite different from the vowel quality in stressed syllables. Vowel allophones in unstressed positions apparently tended to follow Russian articulatory patterns, both for the new vowel /ae/ and for unstressed variants of the other vowels. Both the relative accuracy of the Russian speakers' production of the novel vowel and their tendency to employ Russian-like allophones for the shared vowels are consistent with the predictions of the Speech Learning Model.

ACKNOWLEDGEMENTS

A preliminary version of this paper was presented at the conference "Baltic Studies in Europe", Vytautas Magnus University, Kaunas, in June 2009. This research was supported by a grant from the International Research and Exchange Board whose funds are provided by the US Department of State (Title VII Program) and the National Endowment for the Humanities. None of these organizations are responsible for the views expressed here.

Dzintra Bond, Dace Markus, Verna Stockmal

APIE LATVIŠKŲ BALSŲ TARIMĄ

Santrauka

Prieš 20 metų latvių kalba vėl tapo valstybine Latvijos Respublikos kalba. Nuo to laiko dauguma rusų tautybės Latvijos gyventojų mokėsi ir pasiekė skirtingus latvių kalbos mokėjimo lygius. Straipsnyje analizuojama, kaip rusų tautybės žmonėms sekasi tarti latviškas balses. Tiriama du probleminiai atvejai: poreikis išmokti tarti naują balsį /ae/ ir vengti alofoninių skirtumų kirčiuotuose ir nekirčiuotuose skiemenyse. Šeši rusų ir šeši latvių tautybės asmenys turėjo perskaityti paruoštą žodžių sąrašą su įtrauktais probleminiais atvejais. Tiriamieji parinkti iš trijų skirtingų amžiaus kategorijų; jų sąsajos su latvių kalba skiriasi. Akustiniam matavimui naudota *Praat* arba CLS. Iš duomenų analizės nustatyta, kad balsio /ae/ tarimas buvo tikslus kirčiuotuose, bet klaidingas nekirčiuotuose skiemenyse. Asmenys, teigę vartojantys latvių kalbą dažniau nei rusų, garsus tarė tiksliau. Kita vertus, amžiaus grupė garsų tarimo kokybei įtakos nedarė.

REFERENCES

- Boersma, P. and Weenink, D. The Praat program: doing phonetics by computer. www.fon.hum.uva.nl (accessed March, 2010).
 Bond, Z. S., Markus, D. and Stockmal, V. 2003. Prosodic and rhythmic patterns produced by native and nonnative speakers of a quantity-sensitive language. *Proceedings of 15th International Congress of Phonetic Sciences*, Barcelona, 527-530.

- Flege, J. E. 1995. Second language speech learning: Theory, findings and problems. In W. Strange (ed.) *Speech Perception and Linguistic Experience: Issues in Cross-Language Research* (pp. 233-277). Baltimore: York Press.
- Flege, J. E. (Forthcoming). Language contact in bilingualism: Phonetic system interactions. In J. Cole and J. I. Hualde (eds.) *Laboratory Phonology 9*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Jones, L. G. 1971. Contextual variants of the Russian vowels. Addendum to Morris Halle, *The Sound Pattern of Russian*, The Hague: Mouton.
- Laua, A. 1969. *Latviesu Literaras Valodas Fonetika* [The Phonetics of Literary Latvian]. Riga: Zvaigzne.
- Padgett, J. 2005. Russian vowel reduction and dispersion theory. Ms., University of California, Santa Cruz.
- Piske, Th., MacKay, I. and Flege, J.E. (2001). Factors affecting degree of foreign accent in an L2: A review. *Journal of Phonetics* 29: 191-215.

BALTŲ LINGVISTIKA RENESANSO EPOCHOJE

DINI Pietro Umberto. *Aliletoescur: linguistica baltica delle origini. Teorie e contesti linguistici nel Cinquecento*.
Livorno: Books & Company, 2010, 844 p.

Visai neseniai pasirodė nauja ir didelės apimties baltistikos profesoriaus Pietro Umberto Dini'o knyga, intriguojančiu pavadinimu „Aliletoescur“. Nors pratarinėje autorius kukliai rašo, kad šio veikalo, atėjimas į dienos šviesą buvo atsitiktinis, o darbas vyko su pertraukomis¹, vis dėlto tai neįtikina. Šitai drąsiai galima paneigti pažvelgus į knygos pabaigoje pateiktą ilgą, net keletą puslapių, darbų sąrašą, sudarytą iš 38 pozicijų: trijų knygų ir daugybės mokslinių publikacijų². Žinoma, jis nėra nei galutinis, nei baigtinis, tiesiog parodantis tyrinėjimų kryptingumą. O kur dar įžangoje paminėtos studijos Göttingene *Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek*, premija *Alexander von Humboldt-Stiftung* ir gausus mokslinių pažinčių ratas, aprėpiantis tolimus Europos regionus: Potenzą, Pietinėje Italijoje, ar Sant Salvador de El Vendrellį, Ispanijoje, ir Oslą, Vilnių ar Rygą, Šiaurės Europoje. Tai liudija apie knygos autoriaus erudicijos erdves.

Prieš porą dešimtmečių prof. Dini'o išleistos knygos: „L'anello baltico. Profilo delle nazioni baltiche: Lituania, Lettonia, Estonia“ [*Baltijos žiedas. Baltijos tautų: Lietuvos, Latvijos, Estijos profiliai*], (Genova: Marietti, 1991, 196 p.) ir „Le lingue baltiche“ [*Baltų kalbos*], (Firenze: La Nuova Italia, 1997, 531 p.), šioji gana greitai buvo išversta į kitas kalbas: lietuvių, latvių, rusų³. Ji tarsi paruošė dirvą naujam autoriaus veikalui

¹ Dini P. U. *Aliletoescur: linguistica baltica delle origini*. Livorno, Books & Company, 2010, p. 23–24.

² Ten pat, p. 814–816.

³ Dini P. U. *Baltų kalbos: lyginamoji istorija*, iš italų k. H. Zabulis, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla,

„Aliletoescur“. Nors pažymėtina, kad šie abu darbai skiriasi tiek idėjiniu turiniu, t. y. analizuoją baltų kalbų kilmę įvairialypėje Renesanso idėjų plotmėje, tiek pačiu knygos sumanymu, nes „Le lingue baltiche“ – tai baltų kalbų komparatyvistinės istorijos teorinis veikalas, o naujoji knyga šią tyrinėjimų problematiką išplečia iki Baltijos regiono istorinio konteksto⁴. Kas iš esmės visiškai nauja ne tik baltistikos studijose, bet apskritai Baltijos regiono kultūros ir istorijos tyrinėjimuose, kai šio regiono raida atskleidžiama lingvistiniu požiūriu.

Vis dėlto nekyla abejonių, kad knygos „Aliletoescur“ užuomazga glūdi veikale „Le lingue baltiche“, nes jos įvade autorius analizuoja santykį tarp Baltijos ir baltų kalbų⁵. Knygos novatoriškumas ir vertingumas atsiskleidžia iš subtiliai pateiktų skirtingų istoriografinių tradicijų ir vertinimų, bet šioje neretai konfrontuojančioje istoriografinėje polemikoje iškyla visa baltistikos teorijų įvairovė: lotynų, slavų, sarmatiškoji teorija, germanų, žydų ir t. t. – visos jos formavosi Renesanso epochoje. Autorius remdamasis genealoginėmis paieškomis ir mitų aiškinimu (ypač tai pasakytina apie lietuvių kilmės iš romėnų teoriją, kuri iki šiol buvo dažniausiai nagrinėjama politiniu ar valstybiniu požiūriu, bet per mažai lingvistiniu aspektu) išrutuliojo baltų kalbų istorinę analizę, taip pat parodė šio regiono specifiką – kalbinę bei kultūrinę įvairovę ir glaudų baltų kalbų tarpusavio ryšį.

Mįslingas knygos pavadinimas „Aliletoescur“ atėjo iš XVI a. pabaigos alchemikų pasaulio⁶. Autorius nesiekia bet kokia kaina patraukti skaitytojo dėmesį, priešingai, toks pasirinkimas yra tikslingas, nes puikiai reflektuoja knygoje atskleistą sudėtingą baltų kalbų studijų genezę. Be to, šis pavadinimas tarsi nuoroda į alchemikų traktatus, iš tiesų, perteikia knygos struktūrą, kuri iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti gana paini norint susigaudyti teorijų įvairovėje. Knygoje vienuolika stambių skyrių, suskirstytų į poskyrius, o šie – į dar smulkesnius skyrelius, nagrinėjančius labai konkrečią temą.

Knygos struktūra parodo įsigilinimą į problematiką, tuo veikalas primena „vokiečių leksikonus“, pasižyminčius nuodugniai išgvildentais tekstais, šaltinių ir istoriografijos gausa. Tačiau autoriaus rašymo stilius ir minčių dėstymas, iš tiesų, visiškai neturi nieko bendra su akademiškai nuobodžiais XIX a. pozityvistiniais tekstais. Atvirkščiai, Dini nuo pirmų puslapių suintriguoja skaitytoją ir pastūmėja įsitraukti į Renesanso intelektualų diskusiją, tarsi tai vyktų Flavio Biondo (1392–1463) laikais Toskanos eruditų mokykloje. Pagrindinė jų disputo tema, kurią jis atskleidžia nepa-

2000, p. 538; Dini P. U. *Baltu valodas, no itāliešu valodas tulkojusi Dace Meiere*, Rīga, J. Rozes apg., 2000, p. 574; Dini P. U. *Балтийские языки, перевод А. Топоровы, Москва, Оги, 2001, с. 544.*

⁴ Apie tautas aplinkui Baltijos jūrą yra rašęs Giacomo Devoto, kurio straipsnius parengė ir išleido Pietro U. Dini, Bonifacas Stundžia. *Baltistikos raštai / Scritti baltistici*, iš italų k. vertė Dainius Būrė ir kt., Vilnius, Tyto alba, 2004, p. 109–123.

⁵ Dini P. U. *Baltų kalbos*, p. 21–43.

⁶ Ten pat, p. 482.

prastai kruopščiai ir preciziškai analizuodamas šių autorių veikalus, – tai Renesanso paleokomparatyvizmo raida Baltijos regione.

Knygos turinyje galima išskirti keletą pagrindinių plotmių: vizualinę medžiagą su lentelėmis ir įvairiomis lingvistinėmis schemomis; išsamius, iliustruojančius tarpus iš senųjų tekstų įvairiausiomis kalbomis: graikų, lotynų, italų, vokiečių, lenkų ir t. t., pagaliau patį tekstą, kuris subtiliai sujungia skirtingas istoriografines nuomones, atidumą detalėms, atsargumą neapgalvotiems apibendrinimams ir kategoriškiems vertinimams, kas, iš tiesų, būdinga italų istoriografijai, plėtojančiai savąsias tradicijas nuo Renesanso laikų⁷. Skaitant šią knygą galima pasidomėti tik lentelėmis arba šaltinių tekstais, kas tikriausiai būtų aktualu istorikui ar kultūros tyrinėtojiui, o gilinantis į knygos tekstą būtų galima pastudijuoti autoriaus minčių dėstymą, kur iš naujo atgyja jau klasika virtusių Renesanso autorių: Enea Silvio Piccolomini'o (1405–1464), popiežiaus Pijaus II, Erazmos Stelos (1450–1521), Martyno Kromerio (1512–1589) ir dar daugelio kitų – darbai.

Autorius rafinuotai išsprendžia ir kitų dviejų Renesanso kultūros korifėjų Motiejus Strijkovskio (Maciej Strykowski) (1547–1593) ir Alessandro Guagnini'o (1538–1614) konkurencijos problemą, kuri prasidėjo dar XVI amžiuje. Pastarojo veikalui „Sarmatiae Europae descriptio“ [*Europos Sarmatijos aprašymas*] (Cracoviae, 1578)⁸ skiria daugiau dėmesio nei Guagnini kada nors buvo sulaukęs. Tačiau autorius skaitytojui primena apie Strijkovskio kaltinimus Guagniniui, kad jis plagijavo veikalą „Kronika, polska, litewska, żmóǳka i wszytskiej Rusi“ [*Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusijos kronika*] (Karaliaučius, 1582)⁹. Strijkovskio verkšlenimo¹⁰ pakako, kad tai prigytų lenkų ir lietuvių istoriografijoje, kurią veikė carinės Rusijos, o vėliau sovietų ideologijos itin kultivuojama politiniais tikslais panslavizmo idėja – apie „kilnią“ istorinę Rusijos misiją „dvasiškai ir kultūriškai bankrutavusioje Europoje“¹¹.

Tokiu būdu Guagnini'o veikalas, parašytas lotynų kalba ir dėl to prieinamas visai to meto Europai, beje, pirmą kartą pateikęs Lietuvos kunigaikščių portretus¹², buvo išstumtas iš Lenkijos ir Lietuvos istoriografinės minties pabrėžiant Strijkovskio „Kroniką“. Tuo tarpu italų bei vokiečių istoriografijoje susiformavo kitoks požiūris į

⁷ Guthmüller B. Rezension zur Renaissanceforschung: Gian Mario Anselmi. L'età dell'Umanesimo e del Rinascimento. Le radici italiane dell'Europa moderna, Roma: Carocci, 2008, p. 210 // *Wolfenbütteler Renaissance-Mitteilungen*, Jahrgang 31, heft 2, 2007, p. 133.

⁸ Dini P. U. *Aliletoescur*, p. 202–207.

⁹ Žr.: p. 202; 209.

¹⁰ Plačiau žr.: Wojtkowiak Z. *Maciej Strykowski – dziejopis Wielkiego Księstwa Litewskiego: kalendarium życia i działalności*, Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, 1990, s. 178–179.

¹¹ Išsamiau apie panslavizmą žr.: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XVII. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010, p. 411; *Istorijos žodynas*, redakcinė kolegija V. Pukienė et al. Vilnius, Vaga, 2003, p. 316.

¹² Narbutienė D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos lotyniškoji knyga XV–XVII a.* Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 145.

Guagnini'o veikalo reikšmę¹³. Vis dėlto vienu metu lietuviškoje istoriografijoje buvo suabejota Kronikos autoriaus „argumentų“ pagrįstumu, nes šie veikalai skiriasi iš esmės¹⁴, nekalbant apie jų politinių aplinkybių kontekstą ir sukūrimo motyvą, bet tai jau kitų tyrinėjimų klausimas.

Pabaigoje norisi padėkoti profesoriui Pietro Umberto Dini'ui už naują ir novatorišką tyrimą apie Renesanso minties sklaidą Baltijos regiono kultūroje, apibrėžiantį lietuvių kalbos ypatybes, remiantis senaisiais aprašymais, pateiktais knygoje apie „Lituaniae, Samogethiae, Prussiae, Livoniae, Sambiae“ [apie *Lietuvą, Žemaitiją, Prūsiją, Livoniją, Sambiją*]¹⁵ sarmatizmo laikais, kai buvo svarbu suniveliuoti skirtingas kultūras siekiant jas integruoti į Lenkijos ir Lietuvos valstybę. (Tačiau, kaip teigia lenkų istorikas Janusz Tazbiras, sarmatizmo ideologijai nepavyko panaikinti jų ypatumų¹⁶.) Taigi, autorius pateikia šią svarbią knygą – įdomią įvairių sričių humanitarinių mokslų tyrinėtojams. Jis atsekė ir parodė baltų kalbų tyrinėjimų ištakas ir tradicijas, susiformavusias veikiant Renesanso kultūrai, atskleidė jų specifiką ir raidą, kuri iki šiol dar nebuvo taip išsamiai ir kompleksiskai tyrinėta.

Aušra Baniulytė

¹³ Išsamiau apie Alessandro Guagnini lenkų, italų ir vokiečių istoriografijoje žr.: Cipolla C. Un italiano nella Polonia e nella Svezia tra il XVI e il XVII secolo. Notizie biografiche // *Miscellanea di storia italiana*, t. XXVI. Torino: Fratelli Bocca Edit. (Stamp. Reale di G. B. Paravia e C.), 1887, p. 549–571; Mazzei R. *La trama nascosta. Storie di mercanti e altro (secoli XVI–XVII)*. Viterbo, Sette Città, 2006, p. 27, 44, 125, 139–140.

¹⁴ Jurginis J. ir Lukšaitė I. *Lietuvos kultūros istorijos bruožai (Feodalizmo epocha. Iki aštuoniolktjo amžiaus)*, Vilnius, Mokslo, 1981, p. 99–100; Vasiliauskas A. Antika ir sarmatizmas // *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė V. Ališauskas, L. Jovaiša ir kt., Vilnius, Aidai, 2001, p. 23–24.

¹⁵ Pagal Dini, *Aliletoescur*, p. 34–144.

¹⁶ Tazbir J. *La République nobilaire et le monde. Etudes sur l'histoire de la culture polonaise à l'époque du baroque*, Polish Historical Library, no. 7, Wrocław-Warszawa-Kraków-Łódź, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1986, s. 22–23.

UŽSIENIETIS APIE SVETIMŠALIŲ VILNIŲ XVII AMŽIUJE

Wilnianie. Żywoty siedemnastowieczne. Opracował, wstęp i komentarzami opatrzył David Frick, „*Studium Europy Wschodniej*“, *Bibliotheca Europae Orientalis*, T. XXXII, fontes 2, Warszawa, 2008, p. 704.

2004 m. Varšuvos universiteto *Studium Europy Wschodniej* organizuojuose kursuose teko klausyti Kalifornijos Berkeley'io universiteto profesoriaus Davido Fricko paskaitos apie XVII a. Vilniaus miestiečius. Buvo keista, kad vieno žymiausių pasaulio universitetų mokslininkas domisi senosios Lietuvos istorija. Tačiau toks jo pasirinkimas nebuvo atsitiktinis. Tuo metu Frickas ėjo Slavų kalbų ir literatūros instituto direktoriaus pareigas. Prisiminkime, kad iki tol daugelį metų šioje pozicijoje dirbo iš Lietuvos kilęs Nobelio premijos laureatas Czesławas Miłoszas. Šis intelektualas, poetas ir rašytojas visą gyvenimą Vilnių laikė mylimiausiu savo miestu. Matyt, tai buvo ne tik dėl to, jog šiame mieste jis studijavo. Istorinė Lietuvos sostinė daugybę intelektualų žavėjo ir žavi savo specifine dvasia ir mišriu kultūriniu palikimu. Tai buvo vienas iš nedaugelio Europos miestų, pasižymėjęs itin didele kalbų, kultūrų ir konfesijų įvairove, kurią išlaikė iki pat XX a. vidurio, nors tai jaučiama dar ir šiandien.

2008 m. po daugybės metų intensyvių tyrinėjimų Frickui pagaliau pavyko išleisti XVII a. vilniečiams skirtą knygą. Ji buvo paskelbta lenkų kalba tame pačiame Varšuvos universiteto *Studium Europy Wschodniej* padalinyje, kuris nuolat kviečia Berkeley'io profesorius skaityti paskaitų studentams, suvažiuojantiems ne tik iš Vidurio rytų Europos, bet ir viso pasaulio. Gal pašaliečiams kiek ir keista, kad tame viename žymiausių pasaulyje Vidurio rytų Europos studijų ir tyrimų centre paskaitas apie Vilniaus istoriją skaito JAV ar Prancūzijos (galvoje turiu Sorbonos profesorius Danielį Beauvois), o ne Lietuvos mokslininkai, tačiau vargu ar kas abejoja aukštu jų mokslinių tyrimų lygiu. Tokių autoritetų dėmesys savo ruožtu skatina dar didesnę užsienio visuomenių ir tyrinėtojų domėjimąsi labai specifine, turtinga ir savita Lietuvos istorija. Tas domėjimasis auga be didesnių pačių lietuvių pastangų, o kartais pastariesiems net to nežinant...

Frickas nėra vienintelis istorikas, rašantis apie XVII a. Vilniaus istoriją. Per paskutinius dešimt metų pasirodė bent keletas išsamių tai problemai skirtų studijų. Pažymėtina gausiai archyviniais šaltiniais paremta Aivo Ragausko studija, skirta XVII a. antrosios pusės Vilniaus valdančiajam elitui (*Vilniaus miesto valdantysis elitas XVII a. antroje pusėje (1662–1702 m.)*, Vilnius 2002), ir Mindaugo Paknio darbas, aprašantis 1636 m. Vilniaus pastatus (*Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai*, Vilnius 2006).

Šią Paknio knygą galima lyginti su Fricko darbu. Jos papildo vieną kitą, nes abiejų pagrindinis šaltinis tas pats – 1636 m. Vilniaus namų ir jų savininkų bei nuomininkų

surašymas. Tokie surašymai būdavo atliekami prieš karaliui atvykstant į miestą, nes reikėdavo numatyti vietas, kuriose bus apgyvendinti dvariščiai, tarnai ir svečiai. Paknys paskelbė šaltinį originalo kalba (lenkiškai) ir jį išvertė. Prie šaltinio publikacijos yra apie 80 puslapių tekstas, nagrinėjantis šaltinyje minimų Vilniaus namų ir jų savininkų aprašymus. Fricko studija gerokai ambicingesnė. Jis tyrinėja ne tik 1636 m., bet ir 1639 m. Vilniaus namų aprašymus. Tačiau nekelia sau tikslo jų publikuoti, o remdamasis jais sudaro XVII a. pirmosios pusės Vilniaus žemėlapi. Iš jų išsiaiškinęs kur koks namas stovėjo ir kas jame gyveno arba kam jis priklausė, autorius suskirstė Vilnių į aštuonis rajonus. Vienas nuo kito jie skiriasi pastatų architektūra (gali būti mediniai, mūriniai, vienaaukščiai, dviaukščiai ir t. t.) ir konkretaus kvartalo gyventojų specifika (viename gyveno liuteronai, kitame – kalvinistai, toliau – žydai, rusinai ir t. t.). Kiekvienam rajonui jis skyrė po skyrių, kuriame paskelbė ne vieną dešimtį su to rajono gyventojais susijusių dokumentų. Nors chronologiškai visi tie dokumentai siejasi su XVII a., bet jų tematika pati įvairiausia – nuo teismo dokumentų, testamentų ir protestų iki inventorių, laiškų ir atsiminimų. Jie surinkti iš įvairiausių Lietuvos (Vilniaus) ir Lenkijos (Varšuvos bei Krokuvos) archyvų. Tarp tų šaltinių galima rasti dokumentų, išduotų pačiose netikėčiausiose LDK ar Europos vietovėse, o surašyti jie ne tik lenkų, bet ir gudų, vokiečių kalbomis. Visi šie šaltiniai skelbiami tik originalo kalba. Ypač vertingos Fricko pastabos, pateiktos beveik prie kiekvieno šaltinio publikacijos, ir įvadiniai skyrių straipsniai. Šiuose tekstuose ne tik paskelbiamos šaltinių santraukos, bet ir nupiešiamas platesnis istorinis ir probleminis kontekstas. Taigi šios knygos struktūra primena turistinį gidą, turintį specifinį šarmą: skaitytojas vedžiamas po XVII a. Vilnių, jam pristatomi kiekviename name gyvenantys žmonės, jų tarpusavio santykiai bei konfliktai, taip pat jų bendravimas su kaimynais.

Įvade deklaruojamas pagrindinis tikslas – parodyti, kaip daugiakultūrio ir daugiakonfesio XVII a. Vilniaus gyventojai tarpusavyje sugyveno, kaip buvo pasiekta specifinė, tik šiam miestui būdinga jėgų pusiausvyra. Autorius nepateikia formulės ar dėsnių, pagal kuriuos miestas vystėsi, o tiesiog perrašo ir komentuoja šaltinius. Vienareikšmiškai galima teigti, kad tokio metodo pasirinkimas yra naujoviškas visos Lietuvos istoriografijos kontekste. Iš vienos pusės, knyga atrodo kaip šaltinių rinkinys, tačiau gausūs ir platūs komentarai daro ją panašią į mums įprastą istorinę studiją. Autorius nebando pristesti savo nuomonės, bet stengiasi pateikti visus jam prieinamus dokumentus, kad skaitytojas pats suformuluotų išvadas.

Vienas dalykų, akivaizdžiai matomų iš pateiktų dokumentų, – Vilniaus daugiatautiškumas. XVII a. Vilniuje jau buvo susiformavęs žydų kvartalas. Šalia jo kelis šimtmečius buvo įsikūrę vokiečiai, XVI a. tapę liuteronais. Kiek toliau, kitame Vilniaus gale, didelė stačiatikių bendruomenė, kurios dalį sudarė unitai. Šiai maišalynai pajavairinti iki 1640 m. pačiame miesto centre buvo uždaras kalvinistų kvartalas, atsitvėręs vartais ir sargyba. Be to, prisiminkime, jog už miesto sienų, Lukiškėse, gyveno didelė totorių bendruomenė, turėjusi savo maldos namus ir mokyklą. Atrodo, kad jau

to užtekty, bet šaltiniuose mirga kitos ne ką mažiau egzotiškos pavardės ir tautybės. Čia rasime prancūzą kalvinistą Desaus, keletą škotų ir visą kompaniją italų, o šalia – olandus emigrantus. Vienas jų – Uphagenas, spėju, kažkaip susijęs su įtakinga ir turtinga Gdansko Uphagenų gimine. O kur lietuviai? Tik vienoje vietoje autorius pamini šaltinį, kuriame įpintas vienas lietuviškas žodis (p. 444). Deja, nei lietuviškų tekstų, nei lietuviškai kalbančių miestiečių šioje knygoje nėra. Klausimas, ar jų buvo XVII a. Vilniuje, o jei buvo, tai kur gyveno? Akivaizdu, kad tarp miesto elito narių lietuviškai kalbančiųjų nebuvo, tačiau pamaldos mieste šia kalba vykdavo iki pat XVIII a. pradžios, logiška manyti, kad jie sudarė žemiausią miestiečių sluoksnį, gyvenusį ir dirbusį už miesto sienų, todėl šaltiniuose jie ypač retai minimi.

Skaitant Fricko surinktus šaltinius, į akis krinta du XVII a. Vilniaus įvykiai, labiausiai sukrėtę miesto gyvenimą. Pirmasis įvykis 1640 m. Tais metais dėl per nesusipratimą kilusių neramumų kalvinistai buvo iškelti iš miesto centro į pakraštį (p. 465–496). Pateikiama daugybė dokumentų, iš kurių galima matyti, kaip rutuliojosi konfliktas. Kalvinistų bendruomenė Vilniuje buvo bene mažiausia, todėl tik ji viena taip drastiškai nukentėjo. Tačiau reikia pažymėti, jog būdami ištikimi ilgaamžei tolerancijos tradicijai nugalėtojai šios bendruomenės fiziškai neišnaikino, paliko jai teisę ir toliau Vilniuje egzistuoti. Daug rimtesnė problema vilniečius užklupo 1655–1660 m. laikotarpiu. Tuomet Vilnių buvo okupavusi Maskvos kariuomenė. Dauguma gyventojų (tarp jų ir stačiatikiai) spruko nuo jos į Karaliaučių, bet buvo ir tokių, kurie liko. Pateikti dokumentai vaizdžiai iliustruoja, kaip likę miestiečiai ir toliau, ignoruodami okupantų institucijas, administravo savo miestą, išdavinėjo dokumentus. Vėliau, pasibaigus okupacijai, matome, kaip iš emigracijos ir iš Maskvos nelaisvės grįžę miestiečiai kūrėsi paliktuose namuose.

Kaip ir galima numanyti, didžioji sudarytojo rinkinio dokumentų dalis, vienaip ar kitaip, siejasi su konfliktais ir nusikaltimais, nes dėl savo specifikos tokio tipo dokumentų buvo sukurta ir išliko daugiausia iki mūsų dienų. Iš jų matyti, kad rotušės pastate buvo vieta, kur buvo kankinami ir baudžiami nusikaltėliai, tokie kaip, pavyzdžiui, savo kūdikius nužudžiusios moterys. Publikuojama daugybė protestų. Iš jų galima rekonstruoti miesto kasdienybės detales. Šiandien egzotiškai atrodo, kad Vilniaus žydai piktinosi miesto elitui priklausančiais italais, kurie persirengę karnavaliniais drabužiais važinėjo po žydų kvartalą mušdami vietinius gyventojus. Protestų tekstai atskleidžia egzistavusią trintį ne tik tarp skirtingų kultūrų ir konfesijų, bet ir tarp vyrų bei jų žmonių – dėl turto nepasidalijimo, bandymų nuvokti vienas kitą arba paprasčiausiai todėl, kad vyras mano, jog žmona per mažai dirba.

Labai vertingi knygos priedai. Viename jų spausdinamos paties autoriaus sudarytos kelių svarbiausių XVII a. Vilniaus giminių genealogijos. Kalbama apie Štrunkus, Giblus, Buchnerius, Rejterus, Filipovičius, Dorofievičius ir Kostrovčius. Knygoje vaizdžiai parodoma, kaip viena giminė buvo susigiminiavusi su kitomis. Taigi pagrindinės miesto giminių pavardės amžiaus eigoje beveik nekito, nes vengė į savo ratą įtraukti

pašaliečius. Kitas svarbus knygos priedas – Paknio sudaryto Vilniaus žemėlapiu papildymas Fricko duomenimis. Tai labai pravers kitiems tyrinėtojams, kurie analizuos XVII a. pirmosios pusės Vilnių.

Frickas tvirtina, kad ši knyga tik dalis didesnio projekto, skirto XVII a. Vilniaus miestiečių tarpusavio bendravimui, ypač konfesiniam, tirti. Taigi reikėtų laukti pasirodant dar vienos naujos studijos. Tačiau ir dabar drąsiai galima teigti, kad Varšuvos universiteto *Studium Europy Wschodniej* leidyklos knyga yra didžiulis ir labai reikšmingas indėlis į Vilniaus miesto tyrimų istoriją. Manau, kad ją būtina išversti į lietuvių kalbą ir padaryti prieinamą kuo didesnei Lietuvos auditorijai. Esu įsitikinęs, kad toks mokslinis ir nešališkas pripažinto Vakarų mokslininko tyrimas apie turtingą ir savitą Vilniaus praeitį turėtų pozityvų poveikį kuriant šiuolaikinę sampratą apie Lietuvos praeitį.

Rūstis Kamuntavičius

LIETUVIŲ TREMTINIŲ ISTORIJA BURIATIJOJE

БАШКУЕВ В. Ю. Литовские спецпоселенцы в Бурят-Монголии (1948–1960 гг.).
Изд.-полигр. комплекс ФГОУ ВПО ВСГАКИ: Улан-Удэ, 2009, 298 с.

Buriatijos-Mongolijos Autonominėje Sovietų Socialistinėje Respublikoje, arba Buriatijoje (kitaip tariant, Vakarų Mongolijoje, kurią prieš porą šimtų metų užgrobė ir iki šiol valdo Rusijos valstybė), masinis lietuvių trėmimas (operacija „Весна“) prasidėjo 1948 m. kovo 22–23 d. Nuo 1949–1950 m. iki 1956–1958 m. lietuvių tremtinių tautinė grupė buvo pati didžiausia, t. y. 1950 m. Buriatijoje iš 13 300 spec. tremtinių lietuviai sudarė apie keturis tūkstančius, o 1953 m. pabaigoje – beveik tris tūkstančius.

Vsevolodo Baškujevo monografijoje „Lietuvių spec. tremtiniai Buriatijos-Mongolijoje (1948–1960 m.)“, parengtoje pagal disertaciją, nagrinėjama gausiausia ir labiausiai per masinius trėmimus nukentėjusi tremtinių kategorija – vadinamieji specialieji tremtiniai (rus. *спец.поселенцы*), kurių teisinis statusas priminė ir laisvųjų statybų kalinių, ir XIX a. tremtinių būklę.

Žvelgiant į drakoniškus ir nepagrįstus darbo su Lietuvoje saugomais MGB dokumentais apribojimus ir į panašius archyvų slėpimo procesus, kurie šiuo metu vyksta Rusijos Federacijoje, galima tik pasidžiaugti, kad monografijos autoriui pavyko surasti ir ištyrinėti dokumentus, leidžiančius aprašyti tai, ko iki šiol negalėjo atskleisti jokie pasakojimai – tremtinių pervežimo nežmoniškomis sąlygomis organizavimas, skundų tarp tremtinių verbavimas, tremtinių išnaudojimas asmeniniams tikslams ir pan. Svarbia ir būtina lietuviškų šaltinių grupė tapo publikuoti tremtinių atsiminimai ir šiuo metu Buriatijoje gyvenančių apie dviejų šimtų lietuvių tremtinių arba tremtinių palikuonių pasakojimai.

Žmonės, laikyti spec. tremtiniais, neturėjo beveik jokių pilietinių teisių, jie buvo priversti gyventi tik konkrečioje vietovėje, kur juos nuolatos kontroliavo, prižiūrėjo ir stebėjo represinės sistemos atstovai, dirbti sunkius, pavojingus ir menkai apmokamus darbus. Vis dėlto šios kategorijos tremtiniai galėjo turėti vienokį ar kitokį asmeninį turtą, daržą ar būstą, sukurti šeimas bei auginti vaikus, o darbus organizuojančiai administracijai nusprendus turėjo šansų padaryti šiokią tokią „karjerą“ ar net būti siunčiami mokytis. Paskutiniaisiais Stalino gyvenimo metais Sovietų Sąjungoje tarp represuotų žmonių spec. tremtinių buvo daugiau nei du milijonai septyni šimtai tūkstančių, t. y. ši represavimo forma buvo populiariausia. 1948 m. lietuvių spec. tremtinių dauguma buvo nutremti 20 metų, tačiau sulaužius tremtinių gyvenimo režimą lengvai galėjo baigtis 10 metų sovietiniame lageryje arba mirtimi bandant pabėgti iš tremties vietos.

Pirmoji monografijos dalis apie operacijos „Весна“ priežastis bei vykdymą gal ir

nėra labai detali, bet visiškai pakankama, nes trėmimo organizavimas Lietuvoje nėra pagrindinis šio tyrimo objektas. Pabrėžiama, kad tremtiniai buvo gabenami visų pirma kaip pigi darbo jėga pagal išankstinius darboviečių užsakymus (didžiausias Buriatijos darbdavys – miškų kirtimo trestas „Бурмонголлес“). Paminėtina 1948 m. trėmimų ypatybė, ypač akivaizdi lyginant su 1941 m. trėmimais, buvo ta, kad, rengiantis 1949 m. masinei kolektyvizacijai, iš Lietuvos daugiausia buvo tremiamos valstiečių šeimos, nuo šeimų neatskiriant vyrų ar vaikų, tokia tremtinių šeimų sudėtis rimtai veikė ir jų gyvenimo sąlygas bei gyvenimo kokybę.

Gera tai, kad kituose monografijos skyriuose, remdamasis tremtinių statistiniais duomenimis, autorius siekia atskleisti kasdieninį gyvenimą ir kylančias problemas. Kadangi SSSR nebuvo teisinė valstybė, teisės aktų analizė sovietinių valstybių rašytiniams šaltiniams yra sunkiai pritaikoma, o gauti rezultatai – abejotini ir neadekvatūs tam, kas Sovietų Sąjungoje buvo daroma iš tikrųjų. Valstybės įstatymai ar instrukcijos, kaip ir rašytiniai įsakymai bei nurodymai, dažniausiai buvo kuriami tik tam, kad valstybės ir partijos režimui suteiktų bent šio tokio legitimumo. Tik slaptos ataskaitos, MGB viršininkų skundai ar statistinės suvestinės leidžia priartėti prie sovietinės tremtinių realybės. Tiesą sakant, faktinės medžiagos gausa viena iš monografijos ypatybių, leidžiančių ne tik pagrįsti vienus ar kitus istoriko teiginius, bet ir patį tekstą daro gana įdomų net ir ne istorikui, todėl knygą išversti į lietuvių kalbą vertėtų (juo labiau kad knygos tiražas Rusijos mastais nedidelis – tik 300 egzempliorių).

Remdamasis šaltiniais autorius įtikinamai atskleidžia, kad sunkiausi ir tremtiniais pavojingiausi buvo pirmieji tremties etapai, kai tremtiniai susidūrė ne tik su plėšikaujančia ir be atsakomybės siautėjančia apsauga ar nežmoniškais pervežimo sąlygomis (iš tremtinių buvo atimti asmens daiktai ir maistas, iki Buriatijos gyvuliniuose vagonuose keliavo kone mėnesį, valgyti duodavo tik kartą per parą), bet ir sovietinių tarnautojų vagystėmis, piktnaudžiavimu tarnyba ar tiesiog tingėjimu ir nenoru padėti beteisiam tremtiniam, kurie nemokėdami kalbos ir bendravimo taisyklių, būdami apverktinos sveikatos negalėjo kovoti dėl savo padėties pagerinimo. Adaptaciniu laikotarpiu aukų buvo itin daug. Baisios gyvenimo sąlygos barakuose, ištisinis maisto trūkumas, nenormuotas sunkus darbas ir jokios medicininės pagalbos tremtinių vaikus ir senelius žudyte žudė – lietuvių tremtinių mirdavo šešis kartus daugiau nei gimdavo. Vėliau, antrais trečiais tremties metais, padėtis kiek pagerėjo: prisitaikyta prie klimato, kiek įmanoma pagerinta kasdieninė buitis, dėl to tremtinių mirčių ir gimimų skaičius beveik susilygino.

Gana argumentuotai aprašoma, kad nuolat vykdyti ideologinį tremtinių apdorojimą tapo neįmanoma dėl baisių jų gyvenimo sąlygų, tad priešiškas tremtinių požiūris į Sovietų Sąjungą bei sovietinį režimą matyti ir MGB dokumentuose, susijusiuose su jų nuotaikų stebėjimu. Skaitytojus gali sudominti knygos skyrius, aprašantis, kaip nemažai tremtinių buvo palaužti ir užverbuoti MGB komendantūrų, kurių sukurtas informatorių tinklas buvo platus, bet mažai efektyvus (1952 m. pavasarį MGB tai

patys pripažino ir sumažino informatorių skaičių tarp tremtinių 70 %). Aprašomos ir tremtinių priešinimosi formos: pabėgimai, bandymai susidoroti su skundikais, kalbos, nukreiptos prieš sovietinį režimą. Knygoje gana įdomiai nagrinėjami lietuvių ir kitų tautybių tremtinių bei vietinių gyventojų santykiai. Analizuojamos pastangos išsaugoti katalikų religiją, tautinius papročius ir kalbą; kaip tai veikė lietuvių bendruomenės solidarumą, ar nekūrė savotiško uždaramo.

Nepaisant džiaugsmo, kad plečiasi tarptautinis akademinis bendradarbiavimas ir lietuviška problematika įdomi ne tik lietuviams, nejučiomis kyla klausimas, kodėl tokios monografijos nerašomos Lietuvoje. Savaime suprantama, kad atsižvelgiant į monografijos temą tyrimams reikia daug finansinių, organizacinių ir laiko sąnaudų. Deja, daugumai lietuvių istorikų vien pagalvojus, kad reikės kelis mėnesius dirbti Rusijos archyvuose, noras tyrinėti dingsta. Taip nutinka toli gražu ne dėl to, kad Lietuvos istorikai bijotų darbo archyvuose, siaubą kelia vien bandymas įsivaizduoti, kiek biurokratinių barjerų reikės įveikti, kad būtų leista atvykti ir dirbti Rusijos provincijoje, kiek laiko reikės ieškoti finansavimo šaltinių, kiek kainuos kelionės ir gyvenimas viešbučiuose.

Buriatijoje gyvenančiam mokslininkui, kuris ir toliau žada tęsti tyrimus apie lietuvių tremtinius, pavyko šias kliūtis įveikti. Monografija atsirado dėl kelių gana unikalių veiksnių – jos autorius, laimėjęs stažuotes, susipažino su vakarietiška istoriografija, bet ne mažiau svarbu, kad į Baškijevo darbą palankiai žvelgė Buriatijos valstybinių archyvų ir akademinės bendruomenės atstovai. Toks teigiamas požiūris susiformavo ir dėl to, kad Buriatijai ir ten esančiai keliasdešimties lietuvių bendruomenei dėmesį rodė Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos atstovai. Malonu, kad ir Vytauto Didžiojo universitetas prisidėjo prie sėkmingo mokslininko darbo – monografijos autorius įvade dėkoja VDU dirbančiam doc. dr. Rūsčiui Kamuntavičiui, padėjusiam susipažinti su monografijai būtina lietuviška istoriografija ir šaltiniais.

Kastytis Antanaitis

ŽODŽIO GALIŲ TYRĖJAS

PIKČILINGIS Juozas. *Stilistikos darbų rinktinė* / Juozas Pikčilingis; [sudarytojai Regina Koženiauskienė, Angelė Pečeliūnaitė, Marius Tverijonas]. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010. – 703, [1] p.: iliustr.

Nė kiek ne per drąsu sakyti, kad ši rinktinė yra reikšmingas įvykis kalbotyros darbų leidyboje, juk tai – lietuvių kalbos stilistikos istorija. Didžiulė knygos apimtis (700 puslapių), be abejonės, pareikalavo nemažų intelektualinių ir finansinių išteklių, tačiau investuoti vertėjo, nes apie stilistiką – mokslą, tyrinėjantį kalbos priemonių pasirinkimą ir vartosenos subtilumus – jau senokai kas nors bebuvo leista. Paskutinė šio kalbotyros mokslo knyga pasirodė prieš dešimtmetį, tai Kazimiero Župerkos „Lietuvių kalbos stilistika“, išleista 1997 m. Šiauliuose, o 2001 m. pakartota. Čia vertėtų paminėti ir Vaidos Knabikaitės monografiją „Lingvistinės lietuvių kalbos stilistikos raida XX amžiuje“ (2006), nušviečiančią šio mokslo sudėtingumą, jo raidą lietuvių mokslininkų darbuose ir svarbiausius principus, kurie išryškėja per idėjų ir požiūrių įvairovę. Tad kaip rašo Vladas Žukas, Pikčilingis siekdamas sukurti vientisą lingvistinę lietuvių kalbos teoriją buvo gerai susipažinęs su to meto rusų, vokiečių, prancūzų, anglų, kiek mažiau lenkų, čekų ir slovakų stilistikos darbais¹. Visose lietuviškose enciklopedijose Juozas Pikčilingis tituluojamas savarankiškos lietuvių kalbotyros šakos – lingvistinės stilistikos – pradininku. Bet netgi ir išleidęs „Lietuvių kalbos stilistikos“ tomus (1 t. – 1971, 2 t. – 1975) Pikčilingis rašė:

Stilistika – tai labai jauna lietuvių kalbotyros šaka. <...> Nesiginčisime, gramatinis ir kitoks taisyklingumas – labai svarbu. <...> Tad taisyklingumo, taisyklingumo ir dar kartą taisyklingumo! Bet esti kalbančių ir rašančių nelyginant įsikūnijusi gramatika, o kalba jie dar nebūtinai gerai. Jų žodis esti skurdus, paliegęs, išglebęs, primityvus, monotoniškas, sakinyš šleivas kreivas, nukryžiuotas ant šablonų ir stampų kryžiaus.²

Rodos, kad tai apie šiųdienės realijas – tiek daug skelbiama, rašoma, komentuojama, jog niekam neberūpi įsiklausyti į tai, kaip pasakoma, kokias žodžiais iškeliama mintis aikštėn ir apskritai reta tekstų, išsiskiriančių stilinga gražia kalba.

Tikriausiai ne daug kas pasiryš imti ir skaityti šį veikalą, bet tie, kurie įdėmiau pastudijuos – turėtų daug išmokti, nes tai vertingas stiliaus subtilybių vadovėlis. Be to, net ir pavarčius rinktinę galima pastebėti, kad Pikčilingis nedėstė painių mokslinių teorijų, nepostringavo apie filosofines įtakas, atvirkščiai, jis vengė abstrakčių sąvokų ar miglotų pasvarstymų, jam buvo svarbu praktiškai parodyti, ko nevartoti nei kalbant,

¹ Žukas V. *Gyvenimas gimtajai kalbai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001, p. 161–162.

² Pikčilingis, Juozas. *Stilistikos darbų rinktinė*, p. 54.

nei rašant, o kas kalbą puošia ir gyvina. Pikčilingio straipsniai išsiskiria pavyzdžių gausumu, tarsi autorius su įkarščiu būtų juos rinkęs, kad vėliau galėtų aiškiai formuluoti savo patarimus ir kloti praktinės stilistikos pagrindus. Daugybė kalbos blogybės iliustruojančių pavyzdžių ir neformalūs jų aiškinimai, koks turėtų būti taisyklingas ir stilingas sakinyss, galėtų sudominti ne tik kalbos tvarkytoją, stilistą ar smalsesnę kalbos vartotoją, bet ir istoriką, sociologą ar sociolingvistą, juk kalbos klišės ir kai kurios stiliaus klaidos buvo to meto dvasios išraiška, jos apčiuopiamas vaizdinyss, kuris dabar atrodo tolimas, nors išties kalbos klaidos ir stiliaus pažeidimai niekur nedingo, giliosios, su mąstymu susijusios priežastys liko. Ir prieš pusšimtį metų Pikčilingio išsakytą mintis tebeskamba aktualiai:

Nori pasakyti trumpu žodžiu – gerai žinok, ką kalbi: kas dar miglota mintyse, trumpai išdėstyti sunku. Glaustas sakinyss – tai visų pirma aiški, kruopščiai apdorota mintis. Ir ne iš karto galima taip išreikšti, kaip turėtų būti.³

Pradedama rinktinė Reginos Koženiausienės, vienos iš sudarytojų, trumpa apžvalga apie lietuvių stilistikos pradininko asmenybę, jo gyvenimo laikmetį, mokslinius darbus ir švietėjišką veiklą.

Užsimenama, kad šion rinktinėn sugulę stilistikos darbai buvo atrinkti iš pageltusių nuo laiko periodinių spaudinių, straipsnių rinkinių ar atskirų Juozo Pikčilingio knygelių, čia pateko ir pora pranešimų: vienas skaitytas 1990 metais Jono Jablonskio konferencijoje, Šiauliuose, o kitas – iš 1976 metų Kalbos dienų Šakių rajone. Plačiau atrankos principo sudarytoja nekommentuoja, nors visai įdomu būtų sužinoti. Tik pamini, kad nuo 1956 metų „Pikčilingis spausdino po kelias ar net keliolika publikacijų (vidutiniškai 6–10 per metus)“⁴. Tad per trisdešimt penkerius metus jų turėjo susikaupti beveik 300⁵. Beje, apie Pikčilingio rašytinį palikimą rašęs Vladas Žukas nurodo 226 paskelbus straipsnius, o mokslininko fonde yra 363 vienetai: paskaitos, kalbų konspektai, išrašai iš įvairių šaltinių, straipsniai ir kt.⁶

Į šią knygą buvo atrinktos 86 publikacijos, kurias rengėjai suskirstė į 10 skyrių pagal temas: „Stilistikos problemos“, „Kalbos ir stiliaus kultūra“, „Mokinių stiliaus ugdymas“, „Funkciniai stiliai“, „Teksto stilistika“, „Stiliaus figūros ir tropai“, „Apie rašytojų stilių“, „Apie žymiuosius kraštiečius“, „Recenzijos ir atsiliepimai“ ir „Apie vaizdingo ir įtaigaus žodžio šaltinius“. Skyrių publikacijos, gana tolimos laiko atžvilgiu, bet jų tyrimo laukas – tas pats lietuviškas žodis, jo vaizdingumas, skambumas, dermė. Tad nei laikas, nei skyriaus tema nėra labai svarbu skaitant straipsnius, jie mažai keičiasi, jei vertintume pirmąją Pikčilingio publikaciją „Žodžio ir vaizdo

³ Pikčilingis, Juozas. *Stilistikos darbų rinktinė*, p. 77.

⁴ Ten pat, p. 21 (38 išnaša).

⁵ Plačiau apie tai žr.: Žukas V. *Gyvenimas gimtajai kalbai*, p. 65.

⁶ Ten pat, p. 66.

ryšių klausimu“ (p. 484), skelbtą 1956 metais „Pergalėje“, ir paskutinę „Sinonimai“ (p. 568), pasirodžiusią 1991 metų gale. Tiesa, vienas esminis skirtumas yra – sovietinių laikų publikacijose, ypač ankstyvojo laikotarpio, neišvengiama to laiko atributų: rusų klasikų ir socializmo bei komunizmo ideologų citavimo, jų požiūrio komentavimo. Panagrinėjus rinktinės straipsnių chronologiją matyti, kad iš mokslinės veiklos pradžios, praėjusio amžiaus šeštojo dešimtmečio, atrinktos 5 publikacijos, iš kurių viena – recenzija Jablonskio „Rinktinių raštų“ I tomui. Tik gerokai vėliau Pikčilingis pradėjo daugiau rašyti ir skelbti, o pats produktyviausias dešimtmetis – devintasis, iš šio laikotarpio įtrauktos 37 publikacijos, kurių dalis iš straipsnių rinkinių: „Meninio vertimo problemos“ (1980; 1 straipsnis), „Rašinių klaidos ir jų taisymo praktika“ (1985; 4 straipsniai), „Mokinių stiliaus ugdymas“ (1985; 1 straipsnis). Iš publikacijų tematikos matyti, kad išskirtinio Pikčilingio dėmesio susilaukė anuometinė mokykla, kuriai jis skyrė straipsnius, pamokančius tiek mokytoją, tiek mokinį, ugdančius žodžio pajautimą ir keliančius stilistikos kaip ypatingo kalbos mokslo reikšmę. Tad žurnale „Tarybinė mokykla“ buvo paskelbta daugiausia Pikčilingio straipsnių (16). Po keletą publikacijų atrinkta iš periodinių leidinių: „Mūsų kalbos“ (8 (iš jų 5 recenzijos)), „Pergalės“ (6 (iš jų 3 recenzijos)), „Literatūros ir meno“ (6 straipsniai), „Mokslo ir gyvenimo“ (3 straipsniai), „Kultūros barų“ (3 (iš jų 1 recenzija)) ir kt.

Tačiau kadangi į rinktinę sudėtos publikacijos nesudaro nė pusės Pikčilingio skelbtų darbų, tai jos sudarytas vaizdas gali būti ne visai tikslus. Ir dar – keista, kad knygos, kurioje kiekviena publikacija kupina gražių posakių, netgi sentencijų ir kuri skirta „kalbininkui romantikui“ (p. 14), pavadinimas visai nestilingas. Peržvelgus visus informacijos sistemos LIBIS duomenis, nepavyko rasti nė vieno junginio „darbų rinktinė“. Gal ir menkas čia trūkumas, bet kai kalbama apie stilių ir stilistiką, tai vienas iš pagrindinių kriterijų – „tinka“ ir „netinka“, o šiuo atveju „rinktinė“ prie „darbų“ nelabai pritinka.

Rinktinė, žinoma, ne raštų rinkinys, bet tam tikri mokslinio leidinio reikalavimai taikantini ir čia, nes kitaip tai asocijuojasi su grožiniais tekstais – eilėraščiais, apsakymais ar esė – kur pakanka vien turinio. Tad keista, kad taip nusprendė ir šios solidžios knygos rengėjai. Gaila, bet knygos gale nėra bibliografinio publikacijų sąrašo, iš kurio būtų aiškiai matyti, kur ir kada Juozas Pikčilingis skelbė savo darbus. Kalbant apie šią knygą, reikėtų pabrėžti, jog mokslas apie stilių toks daugiasluoksnis ir turi tiek daug skirtingų vertinimo kriterijų⁷, kad šios rinktinės leidyba be terminų rodyklės – rimtas trūkumas, mat dominančio stiliaus dalyko tegalima ieškoti tik pagal publikacijos pavadinimą arba skaitant aptikti atsitiktinai, nėra jokios galimybės tuo klausimu peržvelgti visus Pikčilingio straipsnius, aprėpiančius net kelis dešimtmečius ir, visai tikėtina, perteikiančius kalbininko požiūrį į stilių kaitą. Tikriausiai rodyklių atsakyta dėl to,

⁷ Pasak Davido Crystal, stiliaus sąvoka viena iš sudėtingiausių, nagrinėjamų kalbos enciklopedijoje, nes turi per kelis šimtus apibrėžimų. Plačiau žr.: Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press, 1993, p. 66.

kad ir pats poligrafinis sprendimas ne visai tinkamas: palyginti smulkiu šriftu surinktas tekstas ir nedidelis knygos formatas, gana nepatogus vartyti, sudaro spaudimo, tiksliau, ekonomijos išpūdį, kuris tarsi vizualus tarybiniais metais rašytų straipsnių elementas persikėlė į šiuos laikus ir stilistiškai implikuoja – „ekonomika turi būti ekonomiška“, – o veikiausiai tai sunkmečio išpaudas leidinyje.

Ir vis dėlto, nepaisant visų šių, galima sakyti, techninių ir krizinių trūkumų, knyga labai reikalinga, juk paskutinė Pikčilingio knyga buvo leista dar brandžiojo socializmo metais („Žodžio interviu“, 1982). Deja, šiandien šis originalus lietuviško žodžio tyrėjas vis rečiau prisimenamas, nors iš jo darbų galima mokytis ir mokytis. Tad tikėtina, kad švietėjišką misiją pradėjusi rinktinė nebus paskutinė, o atvirkščiai – didesnių darbų pradžia.

Danguolė Valančė

„KAUNO ISTORIJOS“ PIRMOJO TOMO SUTIKTUVĖS ROTUŠĖJE

2010 m. kovo 30 d. popietę Kauno miesto širdyje – Rotušėje – įvykęs prof. Zigmanto Kiaupos knygos „Kauno istorija“ pirmojo tomo pristatymas, regis, turėtų išsklaidyti prieš dvylika metų „Kauno istorijos metraščio“ pirmajame tome prof. Egidijaus Aleksandravičiaus iškeltame klausime slypėjusį rūpestį: kodėl buvo užmiršta Kauno istorija? Anuomet pretenzingai nuskambėjęs klausimas ir provokacija imtis laikinosios sostinės istorinių tyrimų lūkesčius išpildė su kaupu: 13 Kauno istorijai skirtų konferencijų ir 10 „Kauno istorijos metraščio“ tomų. O štai šiandien šio darbo tąsa ir tiltas į Kauno ateities tyrimų erdvę – kauniečiai ir ne tik jie supažindinami su akademine Kauno istorija, liudijančia autoriaus kruopščių tyrinėjimų bei ilgo darbo rezultatus.

Rotušės šeimininko ir ceremonmeisterio Kęstučio Ignatavičiaus sveikinimo žodis, teatralizuota knygos įnešimo ceremonija, VDU istorikų dr. Lino Venclausko ir dr. Giedriaus Janausko perskaitytos charakteringos „Kauno istorijos“ citatos – puiki preliudija autoriaus žodžiui.

Zigmantas Kiaupa pasidalijo mintimis apie tai, kaip ir kodėl buvo rašoma ši istorija, beje, turėsimi nuvilti tuos, kurie tiki romantika dvelkiančiu pasakojimu apie 1030 m. siekiančias Kauno miesto ištakas ar tikisi matyti Kauną Hanzos prekybinės sąjungos nariu. Ir priešingai – šis leidinys smalsiam skaitytojui, norinčiam pažinti Kauną kaip daugiasluoksnį ir įvairialypį organizmą. Apie tai byloja ir knygos pavadinimas: tiesiog Kauno, o ne Kauno miesto istorija, nes autorius siekė atskleisti ne pastatų, gatvių ar bažnyčių praeities paslaptis, o į Kauno istoriją žvelgti kompleksškai, išryškinti anuometinės miesto bendruomenės veido bruožus ir gyvenimo pulsą. Kiaupa pasidžiaugė istoriko darbo subtilybėmis, kad šiandien paslapties šydo dengiami klausimai rytoj jau gali būti išaiškinti ir tapti naujais faktais miesto istorijoje, papildysiančiais ir koreguosiančiais Kauno istorinį žemėlapi, todėl linkėtina, kad ateityje sulauktume naujų interpretacijų ir Kauno istorijos tyrinėjimų.

„Kauno istorijai“ skirtame renginyje prof. Aleksandravičius apibūdino akademinės Kauno istorijos laukimą ir Kiaupos kompetenciją rašyti faktais pagrįstą ir argumentuotą miesto istorijos sintezę, taip pat gebėjimą suburti ir išugdyti mokinius, įsitraukusius į Kauno tyrinėjimų procesą. Doc. dr. Edmundas Rimša pasidalijo šiltais prisiminimais apie kolegiško darbo patirtį su Kiaupa, renginio dalyvių smalsumą žadino pristatydamas intriguojančias knygos detales apie dar negirdėtus terminus ir jų prasmes, apie Kaune egzistavusį viešojo ir privataus gyvenimo ritmą, miesto valdžios santykį su bendruomene.

Renginį vedęs Ignatavičius pasiūlė pasidalyti mintimis apie šį išimtiną miestui įvykį ir „Kauno istorijos“ leidėjus. Leidyklos „Versus aureus“ direktorius dr. Artūras Mickevičius teigė, jog džiaugsimą palydint į pasaulį dar vieną naują leidinį neabejotinai stiprina iškilmingos knygos sutiktuvės – bene pirmos tokios leidėjo praktikoje. Edukaciniu „Kauno istorijos“ prasmingumu miesto jaunajai kartai neabejojo vienas knygos rėmėjų – Jonas Garbaravičius, išreiškęs viltį, kad tai bus puikus pagrindas miesto istorijai pažinti.

Knygos autorių sveikino Kauno miesto meras Andrius Kupčinskas. Dėkodamas už dėmesį ir nuopelnus miestui, meras įteikė autoriui pasidabruotą jubiliejinį Jono Vileišio medalį, o Kiaupa pasirašė du knygos egzempliorius, kuriuos perdavė merui ir Kauno miesto muziejui, kaip istorinės praeities liudytojus.

Renginio pabaigoje knygos autorius sulaukė ne tik nuoširdžių padėkos žodžių bei šiltų linkėjimų, bet ir raginimo ilgai nedelsus imtis plunksnos rašyti antrąjį tomą. Kiaupa nesigindamas pažadėjo, jog neabejotinai skaitytojai išvys dar ne vieną Kauno istorijos tomą, tik jau parašytą kartu su kolegomis.

Nusidriekusi eilė gauti autoriaus autografą ir išskirtinė proga paženklinti knygą Rotušėje saugomais Kauno antspaudais liudijo išsipildžiusius visuomenės lūkesčius turėti profesionaliai parašytą akademinę Kauno istoriją, teikiančią daug ir įvairių įspūdžių iš kelionės po praeitį.

Laima Bucevičiūtė

APIE AUTORIUS

ALEKSANDRAVIČIUS Egidijus	Humanitarinių mokslų habilituotas daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros profesorius, Lietuvių išėivijos instituto direktorius, žurnalo „Darbai ir dienos“ vyriausiasis redaktorius e.aleksandravicius@hmf.vdu.lt
ANTANAITIS Kastytis	Humanitarinių mokslų daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros docentas k.antanaitis@hmf.vdu.lt
BALČIŪNIENĖ Ingrida	Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių kalbos katedros lektorė i.balciuniene@hmf.vdu.lt
BANIULYTĖ Aušra	Humanitarinių mokslų daktarė auban@inturbo.lt
BIRZNIECE Eva	Ph. D. student, University of Latvia eva.birzniece@gmail.com
BOND Dzintra	Professor Emerita, Ohio University and Adjunct Professor, Ohio State University Bond@ohio.edu
BRĒDE Maija	Professor, Department of Contrastive Linguistics, Translation and Interpreting, University of Latvia mabred@lanet.lv
BUCEVIČIŪTĖ Laima	Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros asistentė l.buceviciute@hmf.vdu.lt

DABAŠINSKIENĖ Ineta	Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto dekanė, Lietuvių kalbos katedros profesorė i.dabaskinskiene@hmf.vdu.lt
DRESSLER Wolfgang U.	Professor, Head of the Department of Linguistics and Communication Research, Austrian Academy of Sciences wolfgang.dressler@univie.ac.at
GREBLIAUSKIENĖ Beata	Socialinių mokslų daktarė, Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Informacijos ir komunikacijos katedros docentė beata.grebliauskiene@kf.vu.lt
GRUZDIENĖ Estela	Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros doktorantė, Kauno istorijos centro jaunesnioji mokslo darbuotoja e.gruzdiene@hmf.vdu.lt
KALĖDAITĖ Violeta	Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Anglų filologijos katedros docentė v.kaledaite@hmf.vdu.lt
KAMANDULYTĖ-MERFELDIENĖ Laura	Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių kalbos katedros lektorė l.kamandulyte-merfeldiene@hmf.vdu.lt
KAMUNTAVIČIUS Rūstis	Humanitarinių mokslų daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros docentas r.kamuntavicius@hmf.vdu.lt
KAZAKOVSKAJA Viktorija V.	Professor, Leading researcher, Department of Theoretical grammar, Institute of Linguistic Studies (Russian Academy of Sciences) victory805@mail.ru
KLIVIS Edgaras	Humanitarinių mokslų daktaras, Vytauto Didžiojo universiteto Teatrologijos katedros docentas e.klavis@mf.vdu.lt
KLUSAITĖ Lina	Vytauto Didžiojo universiteto doktorantė, Vytauto Didžiojo universiteto Teatrologijos katedros asistentė l.klusaite@mf.vdu.lt

MAŽEIKIENĖ Rūta	Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Menų fakulteto prodekanė, Teatrologijos katedros docentė r.mazeikiene@mf.vdu.lt
MELCHIOR Inge	Ph. D. student, Department of Social and Cultural Anthropology, VU University Amsterdam I.Melchior@fsw.vu.nl
MEŠKOVA Sandra	Ph. D., Associate Professor, Daugavpils University sandra.meskova@inbox.lv
PAULAUSKIENĖ Aušra	Ph. D., Associate Professor, English Department, LCC International University apaulauskiene@lcc.lt, ausra@cobaltdigital.com
PIECZULIS Jūrata	Vytauto Didžiojo universiteto Politikos mokslų ir diplomatinės fakulteto magistrantė j.pieczulis@pmdf.vdu.lt
RIMESTAD Sebastian	Ph. D. student, University of Erfurt sebastian.rimestad@uni-erfurt.de
RYZHAKOVA Svetlana	Ph. D., Senior Research Fellow, Institute of Ethnology and Anthropology RAS lana@mega.ru
RUZAITĖ Jūratė	Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Anglų filologijos katedros docentė j.ruzaite@hmf.vdu.lt
SAUERLAND Uli	Ph.D., group leader at Zentrum für Allgemeine Sprachwissenschaft, Emmy-Noether
STANIŠKYTĖ Jurgita	Humanitarinių mokslų daktarė, Vytauto Didžiojo universiteto Menų fakulteto profesorė, Teatrologijos katedros vedėja. j.staniskyte@mf.vdu.lt
SUELDO Mariana	ISM Vadybos ir ekonomikos universiteto bakalauro studijų vyriausioji lektorė mariana.sueldo@ism.lt

ŠUKYS Aurimas

Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros doktorantas
a.sukys@hmf.vdu.lt

TAMAŠEVIČIUS Giedrius

Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvių kalbos instituto doktorantas, Lietuvių kalbos instituto Kalbos kultūros skyriaus jaunesnysis mokslo darbuotojas
giedrius.tamasevicius@lki.lt

VALANČĖ Danguolė

Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Lietuvių kalbos katedros doktorantė
zdngl@yahoo.com

VENCLAUSKAS Linas

Humanitarinių mokslų daktaras, Politikos mokslų ir diplomatijos fakulteto prodekanas, Humanitarinių mokslų fakulteto Istorijos katedros lektorius
l.venclauskas@pmdf.vdu.lt

DARBAI IR DIENOS

DEEDS AND DAYS

VDU leidinys. 2010. 54

Eina du kartus per metus

Rengė Egidijus Aleksandravičius

Redagavo Danguolė Žalionienė (lietuvių k.), Violeta Kalėdaitė (anglų k.)

Maketavo Rasa Švobaitė

Pasirašyta spausdinti 2010 12 30. Tiražas 150 egz. 20,5 spaudos lankai
Vytauto Didžiojo universiteto leidykla: S. Daukanto g. 27, LT-44309 Kaunas
Spausdino spaustuvė „Morkūnas ir Ko“, Draugystės g. 17, 51229 Kaunas
Užsakymo Nr.

Redakcijos adresas: S. Daukanto g. 28, 44248 Kaunas. Tel. 32 79 97